

VIIPURIN
SUOMALAISEN KIRJALLISUUSSEURAN
TOIMITTEITA

Kansikuvan piirtänyt
Helena Helkama

**VIIPURIN
SUOMALAISEN KIRJALLISUUSSEURAN
TOIMITTEITA**

13

Viipurin Suomalaisen
Kirjallisuusseuran
toimitteita
13

HELSINKI 2001

ISSN 1236-4304

Lappeenrannan Kirjapaino Oy 2001

Alkusanat

Käsillä oleva Viipurin Suomalaisen Kirjallisuusseuran toimitte XIII ilmestyy noin kolmen vuoden kuluttua edeltäjästään. Toimituksellisesti se on syntynyt kutakuinkin edeltäjänsä jalanjäljissä, paitsi että mukana on myös käännettyä historiallista ja kulttuurihistoriallista tekstiä. Nytkin toimitte on sisällöllisesti syntynyt Kirjallisuusseuramme hallituksen yhteistyönä ja uuden esimiehemme Aarni Krohnin johdolla. Toimitteeseen sisältyvien artikkelien määrä on neljätoista. Uusia kirjoittajanimiä on edelliseen toimitteeseen verraten 8. Aiheiden kirjo ulottuu keskiajalta aina talvisodan kynnykselle. Henkilöhistoriallisia kirjoitelmia on kolme. Huomattava painopiste sijoittuu tällä kertaa ajanjaksoon 1710–21 Viipurissa.

Helsingissä 15.1.2001
Jaakko Paavolainen

SISÄLLYS

Alkusanat	3
VIIPURI – POIKKILEIKKAUS, Uno Ullberg	5
VIIPURIN PUURUNKOISET PURJELAIVAT, Teija Petterberg-Möntti	15
BIELKEN JA JUUSTENIN KAIVANNOT – SAIMAAN KANAVAN ENSIMMÄISET RAKENTAMISYRITYKSET 1500- JA 1600-LUVUILLA, Jyrki Paaskoski	23
ERÄITÄ SEIKKOJA VIIPURIN OLOISTA VENÄLÄISMIEHITYKSEN AIKANA (1710–1721), Gabriel Lagus	36
LAATOKAN-KARJALAN SAHATEOLLISUUDEN HISTORIAA, Harri Pelkonen	60
”VIERAITA”VIIPURIN KAUPUNGISSA. SAKSALAISET JA JUUTALAISET, Teija Petterberg-Möntti	78
JUHO LALLUKKA, VIIPURIN SUOMALAISEN TEATTERIELÄMÄN PERUSTAJANA JA TUKIJANA, Kalevi Tilli	91
KAPINA VIIPURIN PATALJOONASSA 1887, Kalle Meurman	105
VIIPURI, Alexander Jaenisch	111
VAELLUKSELLA VIIPURISSA VUONNA 1900, Ester Höckert ja Ingrid Borenus.	113
ERKKI PAAVOLAINEN 1890–1960, Jaakko Paavolainen	116
ASEVELVOLLISENA VIIPURISSA VUONNA 1919–1920. – Aarno Tertti selaili isänsä Martti Tertin (k. 1940) päiväkirjoja, Aarno Tertti	145
TERIJOKI – VIIPURILAISTEN KESÄPARATIISI, Kalevi Tilli	158
MELKEIN SIVIILIÄ, Pirkko Puranen	170
Henkilöhakemisto	189
Kirjoittajat.....	204

Uno Ullberg

VIIPURI – poikkileikkaus

Tunnettu oppinut, turkulaisprofessori Wexionius-Gyldenstolpe kirjoitti joskus 1650-luvulla runossaan:

“Wiburgo nullum Mars Merciriusve probatum
Ad sua sacra magis duceret esse locum.”

Se tarkoittaa, etteivät Mars ja Mercuriuskaan olisi pitäneet mitään muuta paikkaa Viipuria soveliaampana pyhäkölleen. Luonnehdinta on sattuva yhä meidän päivinämme.

Vuoksen vedet olivat aikaisemmin laskeneet myös Viipurinlahteen, ja karjalaiset tulivat tätä vesireittiä rannikolle käymään kauppaa ja kalastamaan, mutta ajan tavan mukaan harjoittamaan myös merirosvousta. Tällöin he ottivat usein yhteen “idäntiellä” olleiden viikinkien kanssa. Jokisuun lähistölle syntyi suojainen satamapaikka, jataältä, luultavasti Monrepos’n puiston ikivanhan lähteen tienoilta meidän on etsittävä ensimmäisen vaatimattoman kauppayhteisön alkusijoja. Ruotsalaisten vallattua kahdella ristiretkellä huomattavia osia maasta ja Novgorodin tukemien karjalaisten tehtyä liikenteen Suomenlahdella epävarmaksi ja rajaseudut rauhattomiksi ei naapurien yhteenottoa voitu ajan mittaan enää välttää. Ruotsin marski Torgils Knuutinpoika, joka määrättiin panemaan rauhanhäiritsijät kuriin, päätti taistelun länsimaisen kulttuurin voittoon. Vuonna 1293 hän teki tunnetun ristiretkensä ja perusti Viipurin linnan, josta Eerikinkronikka sanoo:

“Se pakanoille on ryöstön halla
Ja raja ryssien väkivallan;
Nyt heidän omaa usta vaara uhkaa.”

Linna pystytettiin vallitsevaan keskiaikaiseen linnatyylisiin pienelle saarelle, “donjoni”, mahtava nelikulmainen Pyhän Olavin torni ytimenä. Siitä lähti kehämuuri, luultavasti nykyisten uloimpien siipirakennusten ulkoseiniä, jonka sisäpuolella sekä puolustajat että kasvava kaupunki olivat suojassa. Tila linnanmuurien sisällä kävi kuitenkin pian ahtaaksi siviiliväestölle, ja jo 1300-luvulla tapahtui muutto linnansalmen itäpuolen kallioiselle rannalle. jonne Viipurin kaupunki perustettiin. Kaupunki kasvoi nopeasti ja sai kaupunginoikeudet 1403.

Linnalääniä hallinneista mahtimiehistä on mainittava Bo Joninpoika Grip, joka 1300-luvun lopulla valvoi tiukasti kotimaan etuja kaikkialla laajenevaa saksalaisuutta vastaan,

ja Krister Niilonpoika (1418–1442), Kustaa Vaasan isänsänsä, joka puolusti Viipurin valta-asemaa ja kaupallisia intressejä. Ritarillinen ja komeutta rakastava Kaarle Knuutinpoika Bonde (1442–1448), myöhemmin Ruotsin kuningas, oli linnanherra, joka osasi valloittaa kaikkien alaiensa luottamuksen ja rakkauden. Hän piti loistavaa hovia ja pani toimeen suurenmoisia rakennustöitä, joista aikalaiset ihaillen kertovat:

“Hän linnan uhkean niin pystyyn loi,
Sen että kestävieraat tuta voi,
Ja huoneet ihanaiset laittaa tahtoi,
Niit’ että vaivoin toiset kattaa mahtoi,
Ja muurihammastus ol’ työtä moista,
Tään linnan vertaa ett’ et tiedä toista.”

(Suom. Eero Eerola)

Kaarle Knuutinpojan ja hänen seuraajansa Eerik Akselinpojan aikana syntyivät luultavasti sisemmän linnanpihan siipirakennukset, sillä jo loisteliashovielämä vaati runsaasti juhlatiloja ja saleja. 1450-luvulla sanottiin, että Viipurin linna, “tämä kristikunnan kuuluisa kalleus”, oli varustettu “ihmetyttävällä muurien ja tornien rivillä”. Voimakas linnanpäälikkö Eerik Akselinpoika Tott (1457–1480), tunnettu hurjista sotaretkestään Venäjälle ja Olavinlinnan perustaja, ympäröi myös Viipurin kaupungin komealla muurilla, jossa oli kymmenen porttia ja kymmenen tornia. – Kuten linnan päätorin ja Olavinlinnan nimi osoittavat, kunnioitettiin norjalaista pyhimystä Pyhää Olavia myös kaukaisilla Karjalan seuduilla

Vuosi 1495 oli käydä kohtalokkaaksi Viipurille, mutta Akselinpojan vankat kaupunginmuurit, Knut Possen urheus ja ehkä ennen kaikkea mystillinen “Viipurin pamaus” pelastivat kaupungin kuudenkymmenentuhannen piirittävän venäläisen valloitukselta. Tästä merkittävistä tapahtumista, joka kansan mielikuvituksessa on muuntunut mitä ihmeellisimmiksi tarinoiksi, kerrotaankin seuraavaa:

Marraskuun 30. päivänä, Pyhän Andraan päivänä – samana päivänä jolloin vihollinen nyt viimeksi tunkeutui rajojemme yli! – venäläiset tekivät ratkaisevan rynnäkönn. He olivat jo kiivenneet valleille, saaneet haltuunsa yhden tornin ja valmistautuivat hyökkäämään itse kaupunkiin. Mutta silloin – riimikronikka kertoo – puolustajat kiskaisivat rynnäkkötikkaat hyökkääjien alta ja sytyttivät vallien sisäpuolelle kasatut terva- ja pikitynnyrit. Niiden tuli ja savu ajautuivat tuulen mukana vihollisen kasvoille, aiheuttivat sekasorron sen riveissä ja pakottivat sen vetäytymään. – Tässä siis ainekset tarinoihin “Viipurin pamauksesta”.

Kun linnan ylipäälikkö Knut Posse, Brunkebergin taistelun sankari, oli huomannut, ettei hän harvalukuisen puolustusjoukkonsa kanssa pystyisi selviytymään tilanteesta, hän oli tarun mukaan satuloinut mustan ratsunsa ja nelistänyt yön pimeydessä ilman halki Tukholmaan kysyäkseen Sten Sturelta, saisiko hän käyttää Lapissa ja Karjalassa oppimiaan noitakonsteja pelastaakseen viime hetkessä kaupungin. – Uskottavuuden vuoksi voin mainita, että viipurilaiset voivat ylpeinä vielä nykyäänkin näyttää satulointipaikan, valtavan kiven kolme kilometriä Viipurista länteen.

Sten Sture oli ilmeisestikin suostunut taikakeinojen varovaiseen käyttöön, sillä tapamme Possen seuraavaksi Andraan tornin pimeissä kellareissa, valmistamassa innokkaasti sittemmin helvetin kattilaksi sanotussa astiassa sammakoista, käärmeistä, elohopeasta, lipeästä ja kalkista – höysteenä jokin salaperäinen lisuke, ehkä elävä kissa – sekoitusta, jonka räjähdys aiheutti niin valtavan pamauksen, “Viipurin pamauksen”, että venäläiset joutuivat kauhun valtaan. Samaan aikaan taivaalla näkyi Andraan ristin muotoinen loistava ennusmerkki ja kaukana lännessä häämöttivät apua tuovat Pyhän

Eerikin ja Pyhän Olavin liput. Moiset ihmeet olivat taikauskoiselle viholliselle liikaa, ja se pakeni suin päin Moskova lähimpänä määränpäänä.

“Moscorum busta Wiburgum” – Viipuri, moskovaalaisten hauta – kertoo tarina. Pamauksesta on useita versioita, joista erään mukaan Posse oli ravistellut muureilla pussista höyheniä, jotka loitsimalla muuttuivat kaivatuiksi ruotsalaisiksi sotalaivoiksi, yhtä lukuisiksi kuin pussissa olleet höyhenet. Venäläisten talonpoikien tapa pitää paitaa housujen päällä juontaa kansanhuumorin mukaan juurensa pamauksen aiheuttamasta hätäisestä paosta varustuksilta.

Viipurin kaupunki oli salmen toisella rannalla kuitenkin kehittynyt muuriensa sisällä suotuisasti.

Hansakaupunkien, lähinnä Tallinnan ja Narvan kanssa oli syntynyt vilkas kauppayhteys. Viipurin päälliköt katsoivat kuitenkin edullisemmaksi pysyä itse kauppaliiton ulkopuolella, koska se Novgorodia painostaakseen katkaisi usein kaiken kaupankäynnin pitämällä Nevan suljettuna. Viipurin vesireitti Vuoksen kautta Laatokkaan tarjosi tällöin salaisen, joskin vaivalloisen kauppap tien. Rohkeat salakaupan harjoittajat, niin sanotut “ranefarer van Wyborch”, purjehtivat Tallinnan ohi ja koettivat Suomen saariston suojissa välttää takaa-ajavat hansalaiset vartioalukset kunnes pääsivät Viipuriin ja sen mahtavien päälliköiden turviin.

Huomattavimmista keskiaikaisista rakennuksista ovat yhä jäljellä entinen tuomiokirkko ja harmaaveljien luostarikirkko, vaikkakin vahvasti muutettuina. Eräaseen tuomiokirkon pylvääseen oli tuleville sukupolville kaiverrettu latinaksi säe “väki sekä läheltä että kaukaa, tietäkää, että tämän temppelin holvit pystytettiin vuonna 1494”. Loistokautensa tulipalojen vaurioittama mutta jälleen kunnostettu tuomiokirkko koki 1600-luvulla. Korkeine goottilaisine holvineen, kauniisti muotoiltuine pylväineen, komeine saarnatuoleineen ja taidokkaasti tehtyine urkuineen se kuului kaupungin nähtävyyksiin. Venäläisten piirityksen ja valtauksen aikana kirkko, jonka kuorin alla lepäsi monia kaupunkilaissukupolv ia, tuhoutui melkein raunioiksi, mutta tsaari Pietari korjautti sen venäläiseksi temppeliksi. Uusien tulipalojen koettelema kirkko palveli sitten venäläisten muonavarastona, kunnes se lopulta vuosisadan alussa sisustettiin vaatimattomaksi varuskuntakirkkoksi.

Kirkon vieressä oli torni valtavine kelloineen ja “seijareineen” eli kellotauluineen. Katariina II:n aikana kellotorni sai kauniin klassisen yläosan. Erään sotakirjeenvaihtajan mukaan näyttivät kellon kullutat viisarit vielä vähän sen jälkeen, kun kaupunki keväällä oli luovutettu, oikeaa aikaa elottoman ja hävitetyn kaupungin yllä.

Kaksi 1400-luvulla pystytettyä luostarirakennusta antoivat leimansa kumpikin omalle puolelleen kaupunkia – fransiskaani luostari koillisrannalla ja dominikaani luostari vastakkaisella eli eteläpuolella. Edellisestä on jäljellä vain refektorion jäännöksiä eräällä Karjaportinkadun pihalla, Luostarikadulla sijaitseva jälkimmäinen on sen sijaan palvellut aina meidän päiviimme saakka kirkkona. Tuhoisan tulipalon jälkeen se rakennettiin 1828–1833 Engelin suunnitelman mukaan uudelleen yksinkertaiseen klassiseen tyyliin. Kirkon kellotapulina toimii Akselinpojan kaupunginmuurin ainoa jäljellä oleva torni – Raatitorni.

Viipurin johdossa oli keskiajalla yli kaksi vuosisataa ollut joukko Ruotsin mahtavimpia miehiä, jotka keskiaikaisten feodaaliherrojan tapaan hallitsivat varsin itsenäisesti. He olivat yleensä saaneet linnan läänityksenä ja olivat, kuten sanottiin, “Viipurin valtakunnan” – Wiborgs Welde – herroja. Tapana olikin, että nuoria aatelisia tuli Ruotsista heidän hoviinsa hankkimaan kokemusta niin hovi- kuin sotataidoissakin.

Kustaa Vaasan aika on Viipurin historiassa siirtymäkausi, jonka aikana monet keskiaikaiset instituutiot ja kulttuuri- ilmiöt kuten läänityslaitos, katolisuus ja riippuvuus

hansakaupasta joutuivat väistymään uuden ajan vaatimusten tieltä. Näitä olivat läänityslaitoksen lakkauttaminen ja korvaaminen tilivelvollisilla käskynhaltijoilla, kaupan vapauttaminen ulkomaisesta vaikutuksesta ja perustuminen kotimaiselle pohjalle sekä siirtyminen protestanttiseen uskoon.

Kuten kaupungin suurten rakennuttajien Kaarle Knuutinpojan ja Eerik Akselinpojan aikoina Viipuria rakennettiin vilkkaasti myös Kustaa Vaasan hallituskaudella. Linnassa tehtiin suuria korjaustöitä uusien periaatteiden mukaan. Sen keskiaikaista ulkonäköä muutettiin, muureja koristavat tornit ja sakarat katosivat, kehämuuri korjattiin ja linnanpihoilta hävisivät kaikki vanhat puurakennukset, "koko vaarallinen hökkelikylä". Pyhän Olavin torni sai kahdeksankulmaisen jatkeensa, katto päällystettiin lyijyllä ja kruunattiin valtakunnan vaakunalla – kolmella kruunulla. Linnan ja kaupungin välille rakennettiin virran ali tunneli, ja 1600-luvun alussa valmistuivat vallien "postejorit" eli bastionit. Linnanpihojen yksitoikkoisuutta piristettiin parilla ankkalammikolla ja vilvoittavalla suihkukaivolla. Käskynhaltijat eivät asuneet enää linnan huoneissa, vaan heille rakennettiin erityinen käskynhaltijan residenssi – nykyinen porttirakennus. Tähän aikaan syntyi luultavasti myös se kivirakennusten rivi, joka on yhteydessä kehämuuriin ja reunustaa linnan ulkopihaa.

Kaupunginmuurin tärkeimmän portin, itään vihollisen ja mannermaan suuntaan johtavan Karjaportin suojaksi Kustaa Vaasa rakennutti vahvan rundelin, tykkitornin, silloisen linnoitustaidon mallin mukaan. Tämän Pyöreän tornin tekemistä johti rakennusmestari Hans von Bergen. Tulikasteensa torni koki jo 1556 Kustaa Vaasan sotieissa venäläisiä vastaan. Kuningas itse kävi silloin kaupungissa ja johti puolustusta, ja yksi ensimmäisistä tornista ammutuista laukauksista kaatoi venäläisten tykistön päällikön. Sen jälkeen kun Eerik XIV ja Juhana III olivat Anders Maalarin "kaavan" mukaan ja Johan de Mess rakennusmestarina teettäneet itäisen kaupunginmuurin ulkopuolelle vahvan "Sarvilinnoituksen", jossa oli suuret Äyräpää- ja Panssarlahti-nimiset kulmabastionit, tornin merkitys uloimpana etuvartiona pieneni.

Pyöreään torniin ja Karjaporttiin liittyy synkkä muisto kuningas Sigismundin ja Kaarle herttuan sisällissodan ajoilta 1599, jolloin yksi herttuan joukko-osastoista hyökkäsi näitä varustuksia vastaan. Taistelu päättyi siihen, että joukko Sigismundille uskollisia – voitettuja linnanherroja ja sotapäälliköitä – teloitettiin Munkkilähteellä Äyräpää-bastionin edustalla, minkä jälkeen heidän päänsä pantiin rautatankoihin Karjaportin päälle "pelotukseksi ja varoittavaksi esimerkiksi muille kapinoitsijoille".

Seuraavina vuosisatoina useat tulipalot tekivät tuhojaan Pyöreässä tornissa, ja sitä käytettiin erilaisissa, vähemmän tärkeissä tehtävissä. Vajaat kaksi vuosikymmentä sitten torni sisustettiin historialliseksi ravintolaksi, jossa Viipurin menneitä kohtaloita on kuvattu seinämaalauksilla ja jossa, "Turris ubi Helvitin Kattila servatur", Possen kunnianarvoisa kattila tarjoaa juhlatilaisuuksissa "Wiburger Mummea" eli Viipurin tummaa olutta. Sen enempää kuningas Kustaa V, prinssit Eugen ja Wilhelm kuin presidenttimmekään eivät ole ylenkatsooneet kattilan taikajuomaa.

Vaasa-ajan tunnettuja käskynhaltijoita olivat mm. Niilo Grabbe, "mies rautaa ja terästä", sankarit ja valtiomiehet Klaus Kristerinpoika Horn ja Henrik Klaunpoika Horn, voimakas ja kuninkaalle uskollinen Klaus Fleming ja runon ylistämä Matti Laurinpoika Krus. Kuninkaita ja ruhtinaita kulki jatkuvasti kaupungin kautta, joukossa itse Kustaa II Aadolf vuosina 1614 ja 1616 hänen käydessään sotiaan venäläisiä vastaan.

Kustaa Vaasan rakennustyöt olivat sotien ja tulipalojen seurauksena jo pahoin rappeutuneet. Suomen suuri kenraalikuvernööri Per Brahe tuli silloin Viipuriinkin "kreivin aikaan" toteuttamaan jälleenrakennuksen ja perusteellisen asemakaavan tarkistuksen. Pietari Brahen "säännönmukaisuus", joka toteutettiin Anders Torstenssonin

ja Anders Strengin suunnitelman mukaan, jätti kovakouraisuudestaan huolimatta kuitenkin joitakin vaatimattomia keskiaikaisia yksityistaloja koskemattomiksi. Ne ovat tunnistettavissa vielä nykyäänkin tiukasta asemakaavasta poikkeavasta sijainnistaan.

Pääosa 1600-luvusta sujui merkantilismin merkeissä. Viipurille se merkitsi kaupan elpymistä ja lyhyttä toipumisaikaa sodan koettelemusten jälkeen. Hengähdystauko ei kuitenkaan kestänyt kauan. Kahden uljaasti keitetyn piirityksen jälkeen, jotka aiheuttivat suurta hävitystä, kaupunki antautui tsaari Pietarin ylivoiman edessä 13. kesäkuuta 1710.

Viipurin valloituksen jälkeen, jolloin Ruotsin sinikeltainen lippu otettiin alas Pyhän Olavin tornista, kaupungin elämässä alkoi uusi ja tyystin vieras aikakausi, jota voi sopivasti luonnehtia tshinovnikka-ajaksi. Kaupunki oli yli neljäsataa vuotta kasvanut ruotsalais-suomalaisen yhteiskuntahengen vapaalta pohjalta lähtevien lakien suojassa ja saanut kulttuurivaikutteensa pääasiassa Ruotsista, mutta vilkkaan kaupankäyntinsä vuoksi myös hansakaupungeista Tallinnasta ja Lyypekiä. Siirtymäkausi ilmeni selvästi myös arkkitehtuurissa. Yksityinen rakennustoiminta oli aluksi pitkän aikaa lamassa, kaupungista tuli taas varuskuntakaupunki ja linnoituksia kunnostettiin ja uusia rakennettiin. Kuten Kustaa Vaasan aikana tehtiin "Sarvilinnoitus" suojaksi itään päin, rakennettiin nyt "Kruunu", paljon suurempi linnoitusvyö, suojaksi lännestä tulevia hyökkäyksiä vastaan. Keisarinna kunniaksi linnoituslaitoksen nimeksi annettiin "Pyhän Annan Kruunu". Kaupungin rakennustoiminta pääsi vauhtiin vasta Katariina II:n aikana. Vuodelta 1794 peräisin oleva uusi asemakaava jätti onneksi Per Brahen aikaisen vanhan kaupunginosan asemakaavan melkein koskemattomaksi. 1700-luvun lopulla rakennettiin suuri joukko rakennuksia, ja monet niistä ovat yhä jäljellä entisessä asussaan, jolle on ominaista yhtenäisyys ja komea klassinen tyyli. Varsinkin Karjaportin- ja Linnankadulla kiintyy huomio näihin kaksikerroksisiin taloihin poikkipäättyineen ja parvekkeineen, joiden koristeellisiin rautakaiteisiin on usein taottu vuosiluku ja omistajan nimikirjaimet. Selvimmin ja kauneimmin Katariina II:n tyyli näkyy kuitenkin "Vallin", entisen Sarvilinnoituksen sisäpuolella, joka tuhoisan tulipalon jälkeen vasta tähän aikaan kaavoitettiin ja sai ensimmäiset monumentaalirakennuksensa. Venäläinen Preobra_enskin katedraali, ruotsalais-saksalaisten seurakuntien Pietari-Paavalin kirkko komeine alttaridekoraatioineen ja kauniine saarnatuoleineen, nykyinen, 1850-luvulla rakennettu kaupungintalo, käskynhaltijan palatsi – nykyinen hovioikeuden talo – ja suuret kasarmirakennukset ovat edustavia osoituksia ajan mausta. Unohtaa ei sovi kaunista, "virkistäväksi lähteeksi" sanottua Pyhän Eliaan kirkkoa, jonka venäläinen sosieteetti rakennutti kukkulalle silloisen kaupunkialueen ulkopuolelle (Papulan rautatiesillan lähistölle).

Tämän aikakauden historiallisiin tapahtumiin voidaan liittää Kustaa III:n aikainen Viipurin takaisinvaltausyritys, joka palauttaa mieleen "Viipurin kujanjuoksun" ja Ruotsinsalmen voiton.

Tänä ajanjaksona aloitettiin kauniin Monrepos'n puiston perustustyöt. Paikka oli venäläisten kenraalikuvernöörien "corps de logis". Kuvernööreihin kuului Württembergin prinssi Fredrik Wilhelm, myöhemmin Württembergin kuningas, jonka hovielämä oli yhtä loisteliasta kuin aikoinaan Kaarle Knuutinpöjan ja Hoijan kreivin. 1700- ja 1800-luvun vaihteessa tila lahjoitettiin paroni Nicolaylle, joka kaunisti puistoa ja antoi Pietarissa toimivan italialaisen arkkitehdin Martinellin uudistaa päärakennuksen ja tehdä tyylikkää puutarhapaviljonkeja. Nicolay-suvun viimeinen miespuolinen jälkeläinen oli Pohjolan kristillisen ylioppilasliikkeen esitaistelija, paroni Paul Nicolay (1860–1919).

Muuhun Suomeen liittämisen jälkeen 1811 Viipurissa alkoi rauhan ja edistyksen aika kaikilla aloilla. Yhdistymisen kulttuuriset tulokset näkyvät kuitenkin selvästi vasta kun

Viipurin hovioikeus perustettiin 1839, Saimaan kanava avattiin 1856 ja Helsingin ja Pietarin rautatieyhteys valmistui 1870.

Saimaan kanavan vihkimistä juhlistettiin muun muassa linnan juhlaaiaistuksella, jolloin linna syttyi tuleen. Komeampaa juhlaaiaistusta viipurilaiset eivät olleet koskaan katselleet: Pyhän Olavin torni liekeissä – menneen ajan kunnianosoitus uudelle ajalle, joka kanavan valmistuttua alkoi Viipurissa. Venäläinen insinöörihallinto korjautti linnan vasta 1890-luvulla. Ulkopuolen osalta noudatettiin etupäässä vanhoja esikuvia, mutta sisäpuolella muutettiin ja rapattiin peittoon kaikki mikä saattoi kertoa muinaisista ajoista.

Vähän yli kaksi sataa vuotta sen jälkeen kun Ruotsin lippu oli poistettu, nostivat nuoret viipurilaiset, jotka olivat vallanneet linnan päivää ennen valkoisten tuloa, huhtikuun 29. päivänä 1918, taas ristilipun – tällä kertaa sinivalkoisen, vapaan Suomen tunnusmerkin – Pyhän Olavin tornin huipulle.

Nousukauden vallitessa kaikilla aloilla kaupungin väkiluku lisääntyi ennalta arvaamattoman nopeasti. 1500- ja 1600-luvulla se oli vajaat 2000, 1700-luvun lopussa vajaat 3000, 1800-luvun lopussa se oli kymmenkertaistunut lähes 30 000:een ja oman vuosisatamme neljän vuosikymmenen aikana kasvanut jo 80 000:een.

Asumiselle vallien ja linnoitusketjujen ympäröimässä kaupungissa oli aina ollut ominaista tavaton ahtaus. Välttämättömän laajentumistilan saaminen edellytti estävien muurien purkamista. Niinpä raivattiin 1700-luvulla se osa Eerik Akselinpojan kaupunginmuurista, joka erotti linnoituksen Sarvilinnoituksesta, ja 1859 kaupunki sai luvan repiä nämäkin muurit, jolloin vain Panssarihahti-bastioni säilyi.

Tapahtuma merkitsi käännekohtaa kaupungin rakennushistoriassa, ja kaupunki saattoi raja-aitojen estämättä levitä jonkin aikaa itään. Vanhojen vallien päälle rakennettiin bulevardeja ja esplanadeja, jotka nykyisin antavat leimansa ja ilmapuutaa näille uusille, nopeasti asutetuille kaupunginosille. – Suuriin pääkatuihin, Karjalankatuun ja Torkkelinkatuun, ei ole kuitenkaan koskaan liitetty epiteettiä ”bulevardi”, vaikka se täydellä syyllä olisi kuulunut niille tässä luonteenomaisia kadunnimiä muuten niin runsaasti tarjoavassa kaupungissa. Arkkitehtonisesti nämä nuoremmat kaupunginosat vaikuttavat monin paikoin vielä keskeneräisiltä; nykyaikaiset kerrostalot rajoittuvat mataliin puutaloihin – tavallinen ilmiö kasvavissa kaupungeissamme – ja niistä puuttuu se turvallinen yhtenäisyys, joka on ominaista vanhalle asutukselle linnoituksen sisäpuolella. Mutta tämä on ohimenevää – ja uudempi Viipuri vaikuttaa nykyaikaisine julkisine ja yksityisine rakennuksineen yhtä kaikki itsetietoiselta ja vireältä. Satama rakennettiin eri vaiheissa, joiden yhteydessä etelämuurin ulkonevat bastionit raivattiin ja ainekset käytettiin satama-alueen täytteeksi. Sataman laajentaminen ja hoito ovat viime vuosikymmeninä olleet kaupungille sydämen asia.

Asemakaavan laajennukset törmäsivät pian taas estäviin linnoituslaitteisiin – Kruununlinnoitukseen lännessä ja 1860-luvun linnoituksiin itäisellä niemellä. Niinpä suuria esikaupunkiyhteisöjä kasvoi vapaasti maalaiskuntiin kaupungin länsi- ja itäpuolella. Nämä esikaupungit, joissa oli yhteensä enemmän väkeä kuin itse kaupungissa, voitiin vasta maan vapauduttua liittää kaupunkiin tarvittavine asemakaava- ja muine muutoksineen – tehtävä joka on raskaasti rasittanut kaupungin taloutta. Jatkuvaa kehitystä silmällä pitäen kaupunki hankkikin suuria maa-alueita lähiympäristöstä.

Koska kaupunki oli sijainniltaan erinomaisen sopiva Karjalan ja Savon vienti- ja tuontipaikaksi ja idänkaupan välittäjäksi, rakennettiin Saimaan kanavan valmistuttua Viipuri lähtökohtana monipuolinen rautatieverkko, joka haarautuu viiteen eri pääsuuntaan ja yhtyy suhteellisen lähellä vielä kolmeen muuhun rautatielinjaan. Kahdeksan viertotietä johtaa ulos kaupungista. Liikenneväylineen ja ulkosatamineen, joista Uuras on tärkein, kaupungilla on ollut hyvät edellytykset laivata metsäisten takamaitensa ja niin Vuoksen

ja Saimaan suurteollisuuden kuin pohjoisempienkin seutujen tuotteita. Viipuri saavuttikin arvoaseman yhtenä maailman suurimmista puutavaran laivauspaikoista.

Ulkoisen kasvun myötä kehittyi myös kaupungin kulttuurielämä.

Viipurin 100-vuotias hovioikeus aloitti toimintansa Carl Gustaf Mannerheim, suuren sotamarsalkkamme isänisä, ensimmäisenä presidenttinään ja on sen jälkeen jatkanut isänmaallista ja suoraa linjaansa kokonaisen vuosisadan ajan. Tästä on osoituksena routavuosien aikainen luja ja lainmukainen esiintyminen, jonka seurauksena oli hovioikeuden lakkauttaminen ja sen jäsenten sulkeminen venäläiseen vankilaan. Yhtä miehekkäästi valvoivat myös kaupungin pormestari ja raati, että lakia ja oikeutta noudatettiin.

Lukuisat koulut huolehtivat yleisten aineiden opetuksesta, ja erikoiskoulutusta oli käsityön, teollisuuden, kaupan, merenkulun, musiikin ja taiteen alalla. Teatterilla oli vanhat perinteet, ja varsinkin musiikkielämä kukoisti Viipurissa, jossa monet tunnetuimmat muusikkomme, Järnefelt, Melartin, Palmgren, Kuula, Madetoja ja viimeksi Sirpo toimivat orkesterinjohtajina ja jossa Järnefelt, Schneevoigt ja varhain kuollut Ernst Mielck olivat syntyneet.

Viipurissa oli sekä taidemuseo että historiallinen museo, ja kaupungissa oli useita tunnettuja mesenaatteja. Nimekkäistä maalareista mainittakoon tässä vain viipurilainen Hugo Simberg sekä Arvid Liljelund ja Rurik Lindqvist, jotka kaikki toimivat myös opettajina, ja enemmän koristetaiteeseen suuntautuneet Toivo Vikstedt ja Bruno Tuukkanen. Eliel Saarinen sai ensimmäiset arkkitehtuuriherätteensä kouluaikanaan Viipurissa, ja Lontoossa taidehistorian professorina toimiva Tancred Borenius on Viipurin lapsia.

Kaupungissa oli myös maakunta-arkisto ja kansankirjasto omissa uudisrakennuksissaan.

Kirjallisuuden alalta on tunnettuja nimiä jo 1500-luvulta: Mikael Agricola, suomalaisen kirjallisuuden isä, piispa ja uskonpuhdistaja, ja piispa ja historioitsija Paavali Juusten.

1700-luvun alusta löydämme viipurilaisen runoilijan Jacob Fresen, joka myöhemmin muutti Ruotsiin, ja myöhemmiltä vuosisadoilta muun muassa kaupunginsihteeri, valistusfilosofi Jaakko Juteinin, historioitsija ja runoilija Wilhelm Gabriel Laguksen, arkkitehti ja kirjailija Jac. Ahrenbergin, kirjalliset Söderhjelmit, Wernerin, Alman ja Torstenin, runoilija Emil Zilliacuksen, Kersti Bergrothin, Olavi Paavolaisen ja Lempi Jääskeläisen.

Myös konepajoja ja teollisuutta oli syntynyt. Useat nykyaikaiset sairaalat palvelivat sairaanhoitoa. Urheilu kukoisti ja sitä vaalittiin.

Ennen muuta Viipuri on ollut kauppakaupunki, kauppaneuvosten, vuorineuvosten ja konsulien kaupunki. Kaupungin historia, niin Laguksen kuin Roothin kirjoittama, kertoo ylväistä kauppahuoneista, joiden toiminta on usein jatkunut monia sukupolvia, huomattavista liikemiehistä, yrittäjähengestä ja saavutuksista, joilla on ollut merkitystä koko maan kaupalliselle ja kulttuurielämälle, ja auliista uhrautuvaisuudesta, kun kyseessä on ollut kotikaupungin tai isänmaan etu.

Viipurilaisilla oli oma luonteensa ja Viipurilla oma tyylinsä. Rajan läheisyys ja neljän kansallisuuden, suomalaisten, ruotsalaisten, saksalaisten ja venäläisten, vuosisatainen yhteiselo oli luonut sen tunnetun "viipurilaisen" tyylin, joka vielä vuosisadanvaihteessa, ennen kaupungin voimakasta kasvua, oli helposti tunnistettavissa viipurilaisesta korostuksestaan. Asiaan kuului, että aito viipurilainen äidinkielenä ohella osasi auttavasti kolmea muuta kieltä ja puhui niitä ujostelematta, vaikka joutuikin usein kielitaitoisten naurun kohteeksi. Varsin satuttava, joskin hieman epäkohtelias on runoilija Karl August Tavaststjernan lausahdus, kun hän nuorena arkkitehtina oli tullut pienellä

purrellaan kaupunkiin osallistuakseen purjehtimista rakastavien viipurilaisten järjestämään kilpailuun. Juhlapäivällisillä kommodori Rothe piti säkenöivän puheen, jota heti seurasi varakommodori Wahlin jos mahdollista vielä räiskyvämpi puheenvuoro. Tällöin nuori Karl August ei jaksanut enää olla vaiti, vaan kilautti lasiaan, hypähti tuolille ja lausui: "Minä olen miettinyt pääni puhki, mistä ilmaisu 'siansaksa' tulee, mutta nyt minä tiedän sen – skool!" Eloisa ja iloinen luonne, vilkkaus, sydämellisyys ja tietty boheemimainen lavealuonteisuus – kun oli kyse vieraanvaraisuudesta – olivat viipurilaisen tunnusomaisia piirteitä. Muista ominaisuuksista voidaan mainita, että hän ajoi "isvosikalla", souti "perevosikalla" ja aukaisi "fortuskan" kun tarvitsi raitista ilmaa.

Näin monet kansallisuudet ja kielet ja hankala suhde vieraaseen ja usein vaihtuvaan esivaltaan tarjosivat tietysti oivan maaperän puolueriidoille. Nämä eivät kuitenkaan olleet sen vaarallisempia kuin että kaikki vakavissa tilanteissa pystyivät kokoontumaan yhteisen päämäärän – kotikaupungin edun – taakse. Venäläinen siviiliväestö tunsivat olevansa kaupungissa yhtä kotonaan kuin muutkin viipurilaiset, ja sen riveistä on lähtöisin monta tunnettua ja arvostettua viipurilaista kauppiasnimettä. Venäläistämisyöryjen ja hallinnollisten laittomuuksien apureihin suhtauduttiin sen sijaan oikeutetun halveksuvasti.

Esitelläkseni erään venäläisen sosieteetin kauppiaan ja havainnollistaakseni tiettyä viipurilaistunnelmaa uskallan pyytää kuulijaa seuraamaan minua "Mischan" (M. I. Shavoronoffin) tunnettuun kauppaan vuosisadanvaihteen Viipurisani. Sijainti: Linnoitus, Katariinankadun – nykyisen Linnankadun – harjalla. Erikoisuus: siirtomaatavarat. Ulkopuoli: kaupan ovi, kummallakin puolella näyteikkuna, joiden avatut luukut on taitavasti maalattu täyteen houkuttelevia siirtomaatavaroita – antamaan aavistuksen sisällä olevista herkuista. Sunnuntaisin ja öisin ulkopuoli vaikuttaa mykältä suljettuine luukkuineen, mutta asioista perillä oleva voi pyhäämuna löytää pienen huomiota herättämättömän ilmoituksen "ollaankirkossa, tullaankohd" tai illalla sulkemisajan jälkeen lapun "wenn forne geschlossen, ist hinter immer offen" (jos edestä kiinni, niin takaa aina auki). – Astumme sisään. Tiskin takana seisoo kauppiamme, harmaantunut hienostuneen näköinen herra, kummallakin puolellaan nuoret apulaisensa Pjotr ja Ivan, vielä lapsuusiässä, valppaina ja tarkkaavaisina, valmiina noudattamaan isäntänsä pienintäkin viittausta. Jos heidän tarkkaavaisuutensa hetkeksi herpautuu, polkaisu varpaille saa heidät oitis piristymään. Pikku putiikissa tungeksii asiakkaita ja kaupanteko on täydessä käynnissä. Hämmästyttävän vaivattomasti kauppias palvelee ja viihdyttää asiakkaitaan yhtäaikaaisesti neljällä kielellä samalla kun hän vaihtaa ja laskee sekä suomalaisia että venäläisiä rahoja, sipaisee palloja helmitaulussaan ja huomaa viimeksi tulleiden joukossa kanta-asiakkaan, jonka hän koettaa saada jäämään esittelemällä päivän herkuja.

"Ein kg Katrin-Pflaumen, eine Zitrone, ein Havis-tjärtvål, 3 mk 50 pfenni, bitte entschuldigen Sie, und hier für die Kleine einige Bonbons, danke sehr und bitte grüssen Sie den Herrn Kommerzienrath" – tällä kohtaa hän huomaa meidät taustalla – "goddag herr arkitektör, strax färdig, vad får det låf?" – Tack, en bra ost. "Åst, finns bra åst, god åst och så finns kaviar, frisk, livlig, också pressad billigare finns och så finns" – Tack det var ost vi skulle ha. – "Nippu färski banani, yks burkki kryddattu anjovis ja pien blanksmörja, matschalkku, 2, 20 olkaa hyvä ja parissaa kolme tschinuschki, terveisi rouva direktörskalle" – meille taustalla – "å så finns gollandsk sill, messina blådappelsiner" – Tack det var ost. – "Funt jablokoff, litr kerasinu, pol funta halvii paschalusta, rub schestdjesat, spassibo, dasvidanje. Ack, fru rektårska, äppel, astrakan, fina, kosta ferlåt 25 penni stycke, ursäkta, varssågå." – Nyt soi puhelin – maaseudulta. – "Hallå, hallå, ackså, herr direktör! Tackar, tackar som frågar, kan int klaga, man kan int klaga sej, de går gudschelåv, räcker just till lite smör på brö och åst, hur – hu – ackså hoosa (= husa,

kotiapulainen), ferstår herr direktor, 1 st. hoosa, frisk, färsk, kommer i morgon kväll kl. 7, tackar, va, vasa, keks – keks, finns Fazers, ackså ferlåt – keksa, 1 st. keksa, 1 st. hoosa kommer mårån kväll, herr direktor, tackar.” Kauppiaallemme saatettiin muiden toimeksiantojen ohella uskoa myös kotiapulaisten hankkiminen. – Mutta nyt olemme päässeet tiskin ääreen. Ollakseni mieliksi kauppiaalle kysyn häneltä, eikö hän palele kylmässä kaupassaan.”Nej, jag tackar, jag har så mycky på sej, ferst har jag den här rock och så har jag en riktig rock och så väst å en kall schårta å en varm schårta gudskelåv.” – Det var som sagt någon god ost vi skulle ha, har ni camembert? – “Camembert finns tackar och så finns också brie, men jyst nu jag kan int rekommenderas, lite för gammal jag trår, men vi ska si. Ivan skarej fpogrjeb prinisi kamamber! Så har jag sippolaäst och saftig inhemsk ejdamer, italiensk gorgonzola, och så finns idealåst, verklig idealåst.” – Vad är det för ost och var kommer den ifrån? – “De verklig riktig idealåst och heter också idealåst och kommer – vi ska si vart kommer (selaa suurta kirjaa) kommer i själva verket från Schweiz, riktig idealåst. “ – Är den god, har ni smakat på den? – “Jag har gudskelåv int smaka, men det ska vara verkligt riktig idealåst.” –

Jokainen käynti oli pieni elämys, ja on ehkä anteeksi annettavaa, että jälkeensä tehtiin vähän pilaa tästä oivallisesta ja utterasta kauppiaasta. Kaupungin santarmieverstiä ja hänen laisiaan palveltiin sen sijaan huomattavan viileästi kaupassa.

Edellä luonnosteltu tilanne pätee lähinnä vuosisadanvaihteen Viipuriin. Maan itsenäistyminen aloitti uuden aikakauden kaupungissa. Venäläinen vaikutus ja mieslukuinen venäläinen varuskunta katosivat ja samalla myös venäläisten matkailijoiden ja kesävieraiden vilkas liikenne. Sen sijaan Karjalan maaseudulta ja Savosta alkoi vilkas muuttoliike, joka väkirikkaiden esikaupunkien liittämisen ohella muutti tyystin kielelliset suhteet. Viipurista tuli nyt myös kielellisesti suomalainen kaupunki verraten pienine ruotsalaisine, venäläisine ja saksalaisine kieliryhmineen. Esitetty luonnehdinta päti kuitenkin edelleen, joskin lieventyneenä.

Suuret eurooppalaiset tyylikaudet saavuttivat maamme kiertoteitä, intensiteetiltään heikentyneinä ja muodoiltaan yksinkertaistuneina. Karu ilmastomme ja yleisin entisaikojen vankempiin rakennuksiin käytetty materiaali – harmaa graniitti – asettivat omat vaatimuksensa ja rakennukset saivat sen yksinkertaisen, lujan ilmeen, joka on ominaista vanhoille linnoillemme ja kirkkoillemme. Vasta 1600-luvulla ja varsinkin 1700-luvun klassisen tyylin mukana alkoi ilmetä vapaampaa rakennusaineiden ja muotojen käyttöä.

Viipurin ohella maassamme on vain kaksi kaupunkia, Turku ja idyllinen Porvoo, joissa vuosisatojen muotokieli välittyy yhä selvästi rakennuksista ja joissa rakennusten ryhmittely tai asemakaava herättävät vanhan kaupungin vaikutelman. Turulla on suuri, karu linnansa, joka aikanaan restauroituna herää loistosaleissaan uudelleen eloon, ja tuomiokirkkonsa, merkittävin keskiaikainen muistomerkkimme ja suurenmoisinta, mitä meillä tiiligotiikassa on saatu aikaan. Porvoolla on viehättävä, vanhassa ympäristössä sijaitseva goottilainen kirkkonsa. Viipurin kaupunkikorussa, jota sota ja tulipalot kovin usein ovat hävittäneet, ei tällaisia ensimmäisen luokan arkkitehtonisia helmiä ole. Jäljellä on sen sijaan se kiinnostava pohja, kaupunginosat Linnoitus, Sarvilinnoitus ja Pyhän Annan Kruunu, johon koru on upotettu ja jossa yhä on runsaasti sanokaamme puolijalakiviä.

Viipurilla on oma tyylinsä, jonka ovat määränneet toisaalta sen ikä ja sen kokemat monet tyylikaudet, toisaalta sen riippuvuus niin länsimaisesta kuin itämaisestä vaikutuksesta ja ominaislaadustaan linnoituskaupunkina. Viipuri on arkkitehtonisesti verrattavissa viipurilaiseen kielellisesti. Sekoitin tai ehkä noidankattila, jossa sen rakennustyyliä samoin kuin asukkaiden kieltä on perin pohjin ravisteltu ja sotkettu

keskenään. Tämä tyylisekoitus ilmenee vakuuttavasti jo Viipurin vanhoissa, jäljellä olevissa torneissa, linnan Pyhän Olavin tornissa, Kellotornissa ja Raatitornissa. Niiden voimakas, nelikulmainen alusrakenne puhuu keskiajan, romaanisen tyylin, kaukaisessa pohjolassa graniittiin pelkistynyttä ydinkieltä, kahdeksankulmainen jatke Kustaa Vaasan ajan, renessanssin, sirompaa tiilikieltä ja huippu joko barokin tai klassisen tyylin eleganttia muotokieltä. Hieman nuoremmassa tornissa, Pyöreässä tornissa, ajoittain Karjaportin rundeliksi ja kansanomaisesti ”Pässinlinnaksi” ja ”Paksuksi Katariinaksi” kutsutussa, on Vaasan aikainen runko, johon venäläisaika on lisännyt kypärän ja huipun.

Asemakaava- ja varsinkin linnoitusalueelta löytää eri aikakausien sormenjäljet yhtä selvästi kuin rakennuksistakin.

Nykyaikainen asutus on hakeutunut vanhojen linnoitusmuurien jäännösten ja vihreiden vallien, sammaloituneiden bastionien, raveliinien, reduttien ja kasemattien väliin. Avoimista glasiineista ja raivatuista linnoituksista on tullut lehteviä esplanadeja, jotka raikkaalla vehreydellään elävöittävät korupohjan iäkästä patinaa. Vanha ja uusi ojentavat kättä toisilleen, viihtyvät hyvin yhdessä ja tuovat oman lisänsä Viipurin charmiin. Siellä ei koskaan tunne olevansa suljettu korkeiden, kovien kivitalojen väliin.

Modernista rakentamisesta ei tullut koskaan banaalia Viipurissa – ehkä sen kaiken yhteen sulattavasta ja sovittavasta luonteesta tai sen vanhasta, velvoittavasta arkkitehtonisesta kunnianhimesta johtuen. Arkkitehdeille tämä kaupunki oli kiitollinen asuin- ja rakentamispaikka.

Kun erään pohjoismaisen arkkitehtikongressin aikana olimme kiertokäynnillä linnoituksen alueella, muistan miten Ragnar Östbergin, Tukholman kaupungintalon suunnittelijan, kasvot kirkastuivat jonkin vaatimattoman rakennuksen, yllättävän katuperspektiivin tai naiivin yksityiskohdan edessä – Viipurin arvo lisääntyi näin meidän silmissämme. Tällaisilla vaelluksilla kiinnostuneiden vieraiden kanssa oli merkityksensä. Kun joviaali ruotsalainen amiraali ja teollisuusmies Arvid Lindman erään toisen kokouksen yhteydessä kuuli, että suomenkielinen kyltti talossa, jossa Katariina II Viipurissa käydessään asui, tarkoitti pelastusarmeijan yömajaa nuorille naisille, hän tokaisi heti: ”Siis edelleen langenneiden naisten koti.”

Lukuisat kirkot, 8 – 10 lukumäärältään, ja monet eri uskonnolliset yhteisöt antoivat kirjavan leimansa suurille kirkollisille juhlille, joiden aikana ilma kaikui kirkonkellojen kumusta – katolisten iloisen kilkattavasta ja luterilaisten murheelisesta. Sotilasparaatit, joita useat soittokunnat säestivät, olivat juhlanhaluisten viipurilaisten mieleen, mutta muistuttivat samalla välttämättömästä vahdinpidosta idän suuntaan. Juhlava näky olivat myös lippujen koristamat ahtaat kadut tai tupaten täysi satama, jossa eri maiden värikkäät viirit ja merkinantoliput hulmusivat tuulessa. Tervalta ja puutavaralta tuoksuva, hiilenpölyinen satama vinsseineen ja nostureineen veti koulupoikia ihmeellisesti puoleensa. Siellä näki merimiehiä eksoottisista maista, joista he olivat lukeneet maantiedossa, siellä sai kuunnella haitarin ja banjon soittoa ja päästä hyvällä onnella kokeilemaan kiipeämistä fregatti Coriolanuksen kannelle.

Kaupungin vaihtelevan, ylvään, ympäröivään veteen kuvastuvan siluetin houkuttelemana lensivät muuttolinnut syksyisin ja keväisin loputtomina parvina kaupungin yli. Viipurille ei mikään muu kaupunki vetänyt vertoja!

Suomen lippu ei liehu enää Torgils Knuutinpojan linnan yllä. Se laskettiin kunniakkaasti maaliskuun 15. päivänä 1940. Esirippu vedettiin kauniin Karjalan ja sen uljaan pääkaupungin eteen.

Mutta Viipurin taru ei ole lopussa. Kerran esirippu vedetään sivuun seuraavaa näytöstä varten. Silloin kuvaukset jatkuvat ja poikkileikkaus ulottuu syvemmälle.

Teija Petterberg-Möntti

Viipurin puurunkoiset purjelaivat

Purjehdukset Itämerellä ja muilla merillä oikullisista tuulista lopulliseen tyyneen

Viipuri Itämeren piirissä

Itämeren piirin asukkaat ovat esihistoriallisista ajoista lähtien käyttäneet hyväkseen niitä liikennemahdollisuuksia, joita sisäjärvet ja joet sekä saariston suojaamat kulkureitit pitkin rannikkoa ovat tarjonneet. Itämeren halki kulkee yksi Euroopan tärkeimmistä merikauppateistä ja Suomi kokonaisuudessa sijaitsee tämän tärkeän merikauppateien ulottuvilla. Etäisyys merestä ei missään ole 300 km:ä suurempi eikä avomeri sydäntalvenakaan ole 600 km:ä etäämpänä.

Viipurin kaupungin sijainti Suomenlahden perukoilla, Novgorodiin johtaneen kauppateien läheisyydessä, teki siitä jo viikinkiajalla tärkeän kauppapaikan. Viipuri oli esimerkiksi friisiläis-saksalaisen kauppalaivaston käyttämä satama 1100-luvulla, ja myöhemmin Venäjän ja Länsi-Euroopan kaupan ainoa välittäjä Hansaliiton kiellettyä kaupankäynnin Novgorodin kanssa. Viipurista kehittyi Itä-Suomen turkistuotteiden suuri kauppakeskus, joka harjoitti keskiajalla suoranaista ulkomaankauppaa. Kauppa suuntautui paitsi emämaahan Ruotsiin ja maarajan yli Venäjälle, melkein yksinomaan saksalaisiin hansakaupunkihin.

Meriliikenne ja ulkomaankauppa olivatkin vielä pääasiassa saksalaisten hansakauppiaiden ja heidän alustensa käsissä.

Suomalaiset, lähinnä turkulaiset ja viipurilaiset kauppalaivat ulottivat pisimmät matkansa 1400-luvulla Stettiniin, Starlsundiin, Wismariin ja Lyypekkiin. Tämä kauppalaivasto oli kuitenkin pieni ja kilpailukyvytön ja lisäksi sen toimintaa häittäsi jo ennen 1300-lukua alkanut merirosvous ja kaapparitoiminta.

Kapteeni Koukku ja kumppanit Itämerellä

Merirosvon ja kaapparin erottaminen toisistaan oli periaatteessa helppoa: Merirosvo ryösti merenkulkijan tuottavan saaliin vuoksi, omalla luvallaan. Kaapparikin ryösti merenkulkijan saaliin vuoksi, mutta kaapparitoiminta tapahtui hallitsijan luvalla.

Kaapparijärjestelmä oli luotu kaupunkien kauppalaivastojen turvaksi, koska niillä ei ollut resursseja varustaa sotalaivastoja. Kaapparitoimintaan laivan kapteeni ja varustaja saivat hallitsijalta luvan nk. kaapparikirjan.

Kaapparikirja oikeutti sotatilan vallitessa, tai muutoin tarkoin määritellyissä olosuhteissa, vihollislaivojen kaappaukseen. Kaapparikirjat edellyttivät saaliin tuomista kotisatamaan tarkastettavaksi, laskettavaksi ja jaettavaksi kaapparikirjan antajan, varustajan ja miehistön kesken.

Itämeren alueella merirosvon ja kaapparin erottaminen on ongelmallisempaa. Keitä olivat esimerkiksi Vitaliaaniveljet eli muonittajat, jotka Pohjanmeren puolelta saarronmurtajina tunnetaan jo ennen 1300-lukua.

Vaikka Vitaliaanit olivatkin alunperin Mecklenburgin ruhtinaiden palveluksessa huolehtimassa saarretun Tukholman elintarvikehuollosta, he eivät olleet kiinteä järjestö, vaan hajanaisista ryhmistä koostunut yhteisö, joista myöhemmin oli osa kaappareita ja osa siirtyi merirosvoiksi. Merirosvo ja kaapparitermit esiintyivät sekä aikalaislähteissä että tutkimuksissa sekaisin ja usein niitä käytetään synonyymeinä. Onkin vaikeaa varmuudella sanoa ketkä Vitaliaaneista olivat kaappareita ja ketkä merirosvoja.

Itämeren kaupunkien raadit ja voudit varoittelivat toisiaan 1400-luvulla kirjeitse merirosvoista ja tarjosivat toisilleen apuakin merirosvoilun lopettamiseksi. Yhteistyötä esitti Viipurikin Raaseporilaisten Flemingin veljesten kiinnisaamiseksi v. 1436, tosin ilman tulosta. Viipurilaiset valittivat myös 1400-luvun lopulla tallinnalaisista kaappareista, jotka oli tarkoitettu venäläisiä vastaan, että ne olivat ryöstäneet Ruotsin alamaisten aluksia ja tavaraa sekä tappaneet ja vanginneet joitakin ihmisiä.

Viipuri ei kuitenkaan aina ollut uhattuna osapuolena. Vuonna 1445 syytti Danzigin raati Viipurin käskynhaltijaa, Karl Knutsonia ja hänen miehiään, merirosvouksessa Gotska Karlsön luona ja väitti näiden tuoneen ryöstetyn laivan Viipuriin.

Minkä terva toi sen myös vei

Aina 1520-luvulle asti, oli merisota hyvin merirosvomaista. Kustaa Vaasan noustua valtaan tilanne Itämerellä kuitenkin rauhoittui.

Kustaa Vaasan aikana Viipurissa oli 7 laivaa, jotka saattoivat purjehtia Saksaan saakka. Virallisen ulkomaankaupan rinnalle oli jo hansaliiton aikana syntynyt huomattavaa talonpoikaishandlausta, josta tämän esseen puitteissa olisi mahdollonta tehdä tarkemmin selvää. Talonpoikaishandluksesta toteankin vain, että talonpojat veivät yleensä tuotteensa lähikaupunkeihin, mutta myös ulkomaille. Viipuri saikin kilpailla kaupasta rannikkopitäjien talonpoikien kanssa, joista uskaliaimmat purjehtivat Saksaan saakka.

Viipurin tärkeimpiä vientitavaroita olivat turkisten lisäksi kala ja 1600-luvulle tultaessa terva. Kun Turulle ja Viipurille suotiin v. 1614 täydelliset tapulikaupunkioikeudet, Viipuri nousi vuoden 1640 tienoilla Suomen suurimmaksi kauppakaupungiksi. Tämän nousun mahdollisti juuri tervakaupan voimakas kasvu. Tuontitavaroista tärkein oli suola ja ainakin kolme viipurilaista alusta, Wildeman, Dufva ja Ulf, ulotti 1600-luvun alussa matkansa Hollantiin suolan hakuun. Näistä laivoista Wildeman kävi Ranskassa saakka. Ensimmäiset suomalaiset alukset Välimerellä olivat todennäköisesti viiden viipurilaisen laivanvarustajan Välimerelle ja Espanjaan suolanhakumatkalle lähettämät Vapn von Wiborg ja Sanct Peter 1650-luvulla. Vuonna 1693 valmistuivat viipurilaisesta laivan varustamosta merilaivat Castell von Wiborgh, Wiborgs Tre Cronor ja Gröna Linden.

Terva-, suola- ja tupakkakomppanioiden monopolioikeudet tekivät Viipurin johtoasemasta kaupan alalla kuitenkin jo muutamassa vuosikymmenessä lopun.

Tervakomppania hankki itselleen suolan tuonnin yksinoikeuden, jolloin merkantilismin mukaan senkin tuonti tapahtui komppanian laivoilla.

Vaikka Viipuri sai säilyttää varsin suuren tervan vientikiintiönsä, viipurilaiset kauppiaat saivat tervastaan vähemmän rahaa kuin olisivat saaneet vapailla markkinoilla. Varakkaat viipurilaisporvarit saattoivat tietysti maksaa itsensä tervakomppanian jäseneksi, mutta siihen pystyivät vain harvat.

Venäläisen Viipurin kauppamerenkulku

Tultuaan Isonvihan jälkeen liitetyksi Venäjän yhteyteen, Viipurin kauppayhteydet Savoon ja Pohjois-Karjalaan katkesivat ja tervanpolton ja -viennin pääalueeksi tuli Pohjanmaa. Viipurin tärkeimmäksi vientitavaraksi tuli sahatavara, mutta vienti oli ankarasti säännösteltyä, jotta armeijan puutavaran ja tervan saanti olisi turvattu. Tuontitavaroista tärkein oli yhä suola. Rauhan palauduttua, tuontia Suomessa rajoitti v. 1724 voimaan astunut tuoteplakaatti, jonka mukaan ulkomaalaiset alukset eivät saaneet tuoda maahan tuotteita muualta kuin kotimaastaan tai sen siirtomaista ja lisäksi kotimaista laivanrakennusta tuettiin tullieduin.

Viipurin kaupunkia nämä säädökset eivät enää koskeneet, koska se kuului rauhan teon jälkeen Venäjään ja siellä tulivat voimaan Venäjän valtakunnan lait.

Käytännössä Viipurin seudulla toimittiin Venäjän lakien mukaan v. 1784 saakka, jolloin Katariina II saattoi voimaan uuden kaupunkijärjestyksen. Sen mukaan viipurilainenkin kauppiaskunta jaettiin kolmeen kiltaan ja ulkomaankauppaa saivat käydä vain 1. killan kauppiaat, joiden pääoma oli vähintään 10 000 ruplaa (myöhemmin pääoman tuli olla 16 000 ruplaa ja v. 1816 jälkeen 50 000 ruplaa). Laivanvarustusta ja teollisuutta saivat harjoittaa vain 1. ja 2. killan kauppiaat.

Viipurin kauppalaivasto oli 1700-luvulla varsin vaatimaton ja käsitti paljon pieniä rannikkopursia. Vielä 1780-luvulle tultaessa kuudesta viipurilaisaluksesta vain kolme oli merialuksia, Jaenischin kauppahuoneen Jungfrau Sophia ja St. Abraham sekä Suthoffin kaljaasi St. Johannes. Hieman myöhemmin kauppiaat Hackman & Schmidt ostivat ja kunnostivat meriliikenteeseen englantilaisen Happy Enterprisen.

Vuosisadan lopulla kauppias Jacob Seseman osti Pietarista pienen prikin, Anna Marian, joka myöhemmin siirtyi Hackmannin omistukseen ja purjehti Euroopan satamissa ja Välimerellä. Hackman & Seseman omistivat v. 1796 jonkin aikaa yhdessä kaksi pientä rahtipurttia, die Hoffnungin ja Jungfrau Annan.

Kapteeni Koukun paluu ja taloudellisia vastoinkäymisiä Suomen sodan jälkeen

Suomen sotaa seuranneina vuosina 1809–1812 Suomen ulkomaankauppa suuntautui erilaisten vaikeuksien takia lähinnä Ruotsiin. Vaikeuksia aiheutti paitsi yleiseurooppalainen taloudellinen lama myös muut, esimerkiksi kansallisuudesta johtuvat seikat. Vaikka Suomi oli autonominen suuriruhtinaskunta sen kauppa-alusten tuli purjehtia Venäjän lipun alla.

Englantilaisten kaapparialusten pelossa Venäjän lippua käyttävät suomalaisalukset eivät uskaltaneet purjehtia Kattegatia pidemmälle.

Sopimuksista huolimatta suomalaisalukset eivät saaneet myöskään Venäjän Itämeren satamissa tasavertaista kohtelua venäläisalusten kanssa.

Englannin kanssa solmittu rauha poisti Itämeren itäosiin saakka tunkeutuneiden kaapparialusten uhan ja Pariisin rauhan jälkeen v. 1812 suomalaisalukset alkoivat jälleen

tehdä matkoja Hollantiin, Ranskaan, Espanjaan ja Portugaliin. Sen sijaan Välimerelle ei juurikaan purjehdittu koska suomalaiset laivat eivät siellä, Venäjän lipun alla purjehtiessaan, nauttineet samaa suojaa merirosvoilulta kuin Ruotsiin kuuluessaan.

Ruotsilla ja monella muulla maalla oli Pohjois-Afrikan barbareskivaltioiden, Marokon, Algerian, Tunisian ja Tripolin, kanssa sopimuksia niiden harjoittaman merirosvoilun suojaksi. Ruotsin ”rauhansopimuksen” mukaan sen lipun alla purjehtivilla aluksilla täytyi olla mukanaan ns. ”turkkilainen meripassi”, josta kävi ilmi laivan kansallisuus.

Koska merirosvot eivät yleensä olleet lukutaitoisia, passin aitouden tarkistamiseen oli oma menetelmänsä: passi leikattiin epäsäännöllistä sahanteräviivaa pitkin kahteen osaan ja toinen puolisko lähetettiin arabeille. Näin ruotsalaisaluksen kaapanneet saattoivat todeta passin oikeaksi sovittamalla puoliskot yhteen ja päästää laivan menemään – elleivät tuhonneet alusta, miehistöä ja passia.

Näiden, muiden kuin taloudellisten, vaikeuksien lisäksi Suomen ulkomaankauppaan vaikutti jo mainittu yleiseurooppalainen taloudellinen lama. Kaupankäynti ja rahtien kysyntä supistui romahdusmaisesti. Suomen kauppalaivaston kantavuus laski kymmenessä vuodessa (1815–1825) 21 000 lästistä 16 000 lästiin.

Nousukausi ja Ruotsin lait

Suhdanteet kääntyivät nousuun vasta 1820-luvun lopulla ja elinkeinoelämän elpyessä 1830-luvulla Suomessakin, vilkastui myös Suomen merenkulku.

Adrianopolin rauha v. 1829 avasi Bosporin salmen kansainväliselle merenkululle, ja Ranska valloitti Algerian v. 1830 vähentäen merkittävästi barbareskivaltioiden harjoittamaa merirosvoilua. Suomalaisaluksille myönnettiin v. 1830 kotimaasatama-oikeudet kaikissa Venäjän satamissa ja ne alkoivat osallistua viljankuljetuksiin Mustaltamereltä muualle Eurooppaan. Suomen merenkululle 1830-luku olikin suotuisaa aikaa Euroopan yli levinneestä koleraepidemiasta ja sen meriliikennettä rajoittavista suojelutoimenpiteistä huolimatta. Autonomisena suuriruhtinaskuntana Suomi joutui noudattamaan kaupankäynnissään Ruotsissa v. 1724 säädetyä tuoteplakaatin ja v. 1782 sen muutettujen asetusten määräyksiä. Lisäksi säädettiin ulkomaalaisilla aluksilla tapahtuvalle tuonnille korkeammat tullimaksut. Näillä toimenpiteillä onnistuttiin pitämään meriliikenne kotimaisten varustamojen käsissä niin, että vielä v. 1852 vain kahdeksasosa tuonnista tapahtui ulkomaalaisilla aluksilla, mutta viipurilaisille kauppiaille tuo säännös tuotti omien merikelpoisten alusten puuttuessa lisäkustannuksia.

Viipurin ensimmäinen Atlantin ylittäjä

Vuonna 1812 Viipurin kaupunki ja koko Viipurin lääni liitettiin muun Suomen yhteyteen. Viipuri sai takaisin sille kuuluneet tapulikaupunkioikeudet v. 1816 ja joutui noudattamaan kaupankäynnissään Ruotsin lakeja ja asetuksia. Viipurin läänin Suomeen yhdistämisen aikoihin oli viipurilaisten oma kauppalaivasto varsin vähäinen.

Kaupungissa oli 7 lotjaa, joita käytettiin Uuraan ja kaupungin väliseen tavaroiden kuljetukseen sekä 8 muuta alusta, jotka kävivät lähinnä Pietarissa jauhojen, viljan, raudan ja vuotien haussa ja joskus Liivinmaalla paloviinaa ja kalkkia hakemassa. Vientitavaroina olivat lähinnä laudat ja puutavarat.

Viipurin kauppalaivasto alkoi kehittyä v. 1814 alkaen. Silloin Kuopiosta Viipuriin siirtynyt Samuel Backman aloitti laivanvarustuksen. Hänen kuoltuaan leski Margaretha Backman jatkoi toimintaa ja osti ensin suuren fregatin v. 1814. Pari vuotta myöhemmin hänellä oli jo viisi alusta avomerellä purjehtimassa. Seuraavaksi hankki itselleen

merikelpoisen prikin kauppias Peter Tshusov ja pian tämän jälkeen myös Hackmanin kauppahuoneen johdossa ollut Marie Hackman sai ostetuksi v. 1816 rouva Backmanilta fregatin nimeltään Voltaire. Fregatti Voltaire teki vuosien 1817–1827 välisenä aikana 12 matkaa. Pisimmät matkansa se teki Bordeauxin ja Cadizin kautta Havannaan v. 1818 sekä Cadizin, San Lucasin ja Malagan kautta Buenos Airesiin v. 1820. Näillä matkoilla lastina oli puutavaraa, suolaa, tervaa, häränvuotia ja jopa espanjalaista sotaväkeä.

Yleensä lastina olikin Viipurista lähdettäessä puutavaraa ja tervaa ja sinne palatessa suolaa. Kun Viipurista otettu lasti purettiin, otettiin seuraava lasti joko suoraan Viipuriin tai edelleen johonkin toiseen satamaan toimitettavaksi. Paluulastina oli suolan, ja muun tavaran lisäksi myös salakuljetustavaraa.

Salakuljetustavarana Voltaire toi Viipuriin ensimmäisellä Lissaboniin suuntautuneelta matkaltaan v. 1817 sokeria, kahvia, puuvillaa ja erilaisia hedelmiä. Toisen kerran salakuljetustavaraa tuotiin v. 1820 Göteborgista. Tällöin lastina oli, laillisen suolan lisäksi, laivaan piilotettuna 20 000 kpl nauloja, 50 puutaa kankirautaa ja erilaista ruokatavaraa. Keväällä 1826 oli Viipurin alusrekisteriin merkitty yhteensä 13 merikelpoista alusta. Aluksista kolme kuului tukkukauppias Hackman & Co:lle, viisi tukkukauppias Tichanoff & Co:lle, kaksi kauppias V. Golovanoville, kaksi kauppaneuvos A. Jaenischille ja yksi kauppias D. Antonoffille.

Lamasta Krimin sotaan

Viipurin puutavaranvienti kohtasi vaikeuksia 1820-luvun puolivälissä yleisen talouspuolan puhjetessa. Puutavaraa sai kaupaksi vain ostamalla suolaa, jota oli vaikea myydä edelleen kun suolan maailmanmarkkinahinta oli jatkuvasti laskussa. Leskirouva Backman oli myynyt aluksensa huutokaupalla jo 1823 velkojen takia, Peter Tshusovin fregatti oli siirtynyt osittain kauppaneuvos Tihanoville, jonka kanssa alus myytiin v. 1826 ja kauppias V. Golovanovin priki myytiin Pietariin v. 1832.

Talvella 1826–27 Viipurin kauppalaivastosta haaksirikkoutui vielä kapteeni Grimmengin priki. Niinpä kauppalaivastosta olikin viipurilaisia 1830-luvun alussa jäljellä vain kauppias C. Roseniuksen kuunari, joka oli valtameripurjehdukseen kelvoton.

Puutavaramarkkinoiden parantuminen johti Viipurissa jälleen omien purjelaivojen hankkimiseen 1830-luvulla. Esimerkiksi Hackman & Co, omisti v. 1835 alkaen Fregatti Junon, joka tuhoutui hirmumyrskyssä v. 1852 St. Georgen kanaalissa. Vuonna 1837 Hackmanin & Co:n omistukseen siirtyivät fregatti Hebe (ent. Johanna) ja Jupiter. Lisäksi Hackman & Co omisti yhdessä oululaisen suurvarustajan J.W. Snellmanin kanssa Pandora nimisen parkin, joka haaksirikkoutui v. 1853 Tunisian rannikolla. Vuonna 1839 Hackman perusti oman laivaveistämön, jossa valmistui seuraavana vuonna suuri parkkilaiva Helios.

Ensimmäisen laivakalenterimme ilmestymisvuonna 1838 Viipurissa oli Hackmanin kolmen laivan lisäksi Rosenius & Sesemanin fregatti Atlas II, kuunari Anna ja priki Kirjola. Viipuri olikin Suomen laivatilastoissa aivan häntäpäässä.

Kuitenkin kaupungin kauppalaivastoon kuului jo 1840-luvun lopulla 12 meriliikennettä välittävää laivaa. Näistä laivoista tuhoutui suurin osa Krimin sodassa.

Viipurilaisten Saimaalla rakennuttamat purjealukset maailman merillä

Krimin sota keskeytti Suomen kukoistavan merenkulun, Viipurinkin syvänmeren purjealukset olivat v. 1856 mennessä kadonneet lähes kokonaan.

Kauppalaivastoa ryhdyttiin kuitenkin, osittain valtion varoin, rakentamaan uudestaan ja suotuisat rahtikonjunktuurit saivat merenkulun nopeasti elpymään.

Viipurin varakkaat kauppahuoneetkin ryhtyivät ko. sodan aikana teettämään Saimaan rannoilla purjealuksia, jotka mahtuisivat v. 1856 valmistuneesta Saimaan kanavasta lastissa ja voisivat purjehtia Pietariin, Baltian satamiin ja vieläkin kauemmas. Vuoksen vesistön ääressä rakennettiin kahden tyyppisiä purjealuksia: Viipurin ja Pietarin väliseen liikenteeseen sopivia kaljaaseja ja meriliikenteeseen sopivia kuunareita ja parkkilaivoja.

Viipurilaisen J. Dippellin nimissä purjehti v. 1857 Joensuussa valmistunut parkkilaiva Toivo Viipurista meripassin saatuaan Pohjanmerelle, josta se jatkoi Hullin sataman kautta Konstantinopoliin. Paluumatkalla Toivo purjehti Gibraltarin kautta Kronstadtiin talvehtimaan, ja edelleen meritien avauduttua Viipuriin.

Ainakin neljä Vuoksen vesistön varrella rakennetuista kuunareista ylitti Atlantin. Kaikki neljä lähtivät Viipurista, ja kolmen ensimmäisen matkan tarkoituksena oli kahvilastin hakeminen Brasiliasta, Rio de Janeirosta. Neljäs laivoista kävi Kuubassa ja toi Eurooppaan sokeria. Kaikki neljä laivaa lähti Viipurista puutavaralastissa ensin Länsi-Eurooppaan, josta niille etsittiin edelleen lastit Atlantin toiselle puolelle. Kolme laivoista kuului Hackmanin kauppahuoneelle ja yksi viipurilaiselle kauppias C. Roseniukselle.

Ensimmäiset näistä laivoista Atlantin ylittikin juuri C. Roseniuksen Joroisissa rakennettu kuunari Kullervo, joka purjehti de Janeiroon v. 1859.

Toisen varman matkan Rioon Kullervo teki kuusi vuotta myöhemmin. Hackmanin kuunarit, Totuus ja Lohikoski, tekivät myös matkan Rioon v. 1860 ja myöhemmin Lohikoski purjehti usein mm. Välimerelle, josta se toi suolaa.

Hackmanin kuunari Kuopio lähti Viipurista puutavaralastissa v. 1862 ja purjehti Hulliin Englantiin. Siellä Kuopio lastattiin uudelleen kivihiilellä ja se jatkoi matkaansa Kuuban Havannaan. Havannassa alukseen lastattiin sokeria ja se purjehti Kristianiin, josta se taas lastin vaihdettuaan purjehti puutavaralastissa Hulliin. Viimein Kuopio palasi kappaletavaralastissa Viipuriin syksyllä 1863. Hackmanin omistuksessa Kuopio purjehti vielä ainakin Rioon, Englantiin ja Saksaan.

Elämää purjealuksella, miksi merimies ei merta rakasta

Puurunkoisten purjealusten miehistönä oli paitsi Viipurista, myös muualta Suomesta, jopa ulkomailta pestattuja merimiehiä. Miehistön määrä vaihteli aluksen koon mukaan. Kiinteän miehistön muodostivat tavallisesti laivuri, konstaapeli, puosu tai timperi. Näiden lisäksi miehistöön kuului perämies, aliperämies, kokki ja tarvittava määrä matruuseja, puolimatruuseja ja jungmanneja sekä kajuuttapoika. Työ purjealuksella oli raskasta ja kuri oli kova. Merimiehen asuintilat olivat ahtaat, ummehtuneet, kosteat ja lämpimällä säällä tukahduttavat ja kuumat. Tuberkuloosi, sydäntaudit ja raajavammat sekä halvaukset kuuluivat merimiehen ”palkkaetuihin”. Työ jakautui neljän tunnin mittaisiin merivahteihin, joihin osallistuivat tarvittaessa kaikki, kokkia, timperiä ja seilimaakaria myöten.

Kurinpitomenetelmät keski- ja ristiretkiäjalla olivat raakoja, miestäpon tehnyt sidottiin kuolleen ruumiiseen ja heitettiin sen mukana mereen. Veitsen kanssa tapellut ja toista tappelijaa haavoittanut menetti käsivartensa. Varas menetti hiuksensa ja paljaaseen päälakeen kaadettiin kiehuvaa pikeä, jonka jälkeen varas jätettiin seuraavalle yksinäiselle saarelle johon laiva saapui.

Ruotsi-Suomi alkoi 1500-luvulla noudattamaan näitä kurinpitolakeja soveltaen.

Rangaistuksena käytettiin esimerkiksi kolme kertaa mereen heittämistä, ensimmäisen mereen heiton jälkeen syyllinen kiskottiin raakapuun nokkaan ja pudotettiin sieltä mereen

kaksi kertaa. Käytössä oli myös kölin alta vetäminen, veitsen isku käden läpi mastoon, josta syyllinen veti sen itse irti ja tietenkin kuolemanrangaistus, hirttäminen.

Ruotsi-Suomen merilaki muuttui huomattavasti lempeämmäksi jo 1600-luvun puolivälin jälkeen. Siinä säädettiin rangaistavalle sakkoja ja kapteenilla oli oikeus myös lyödä kepillä tai läimäyttää rangaistavaa kerran kädellä. Mutta jos kapteeni läimäytti toisen kerran, rangaistu sai lyödä takaisin. Yleensä kurinpitomenetelmät ja rangaistukset lievenivät 1800-luvulla sakkoihin, vahingon korvaamiseen tai palkan pidättämiseen maallisen oikeuden määräysten mukaan.

Oikullisista tuulista loputtomaan tyyneen

Vaikka Välimeren purjehdukset olivat melko tavanomaisia viipurilaisillekin, purjehdittiin useimmiten kuitenkin Englantiin ja siellä yleisin määränpää oli Grimsby. Atlantin yli viipurilaisilla, puurunkoisilla purjelaivoilla tehdyt purjehdukset olivat paljon harvinaisempia. Vastoinkäymiset, liikenteen epävarmuus, rauta- ja teräsrunkoisten purjealusten sekä höyryalusten lisääntyminen lopettivat kuitenkin ennen pitkää puurunkoisten purjelaivojen rakentamisen. Puurunkoisia syvänmeren purjehtijoita rakennettiin 1870-luvun puolivälin jälkeen enää vain muutamia. Saimaan kanavan valmistuminen sai viipurilaiset, varustamotoimintaa harjoittaneet liikemiehet suuntaamaan pääomansa metsiin ja sahoihin. Merikuljetukset jätettiin yhä useammin vieraspaikkakuntalaisten alusten tehtäväksi. Puurunkoiset purjelaivat olivat muualla maailmassa jo 1870-luvulla lähes historiaa ja v. 1869 valmistunut Suezin kanava antoi kuoliniskun kaikille purjelaivoille. Kanava oli koneiden valtakuntaa eikä kaukoitään mielivällä ollut enää aikaa kiertää Hyväntoivonniemeä hitailla ja oikullisista tuulista riippuvaisilla purjealuksilla.

Suomessa elettiin 1870-luvulla purjelaivojen kulta-aikaa, olihan Suomen purjelaivatonniston määrä 1000:a asukasta kohden viidenneksi suurin maailmassa vaikkakin se oli koko maailman kauppamerenkulusta vain n. 2 %. Aluskantaa ei kuitenkaan lisätty eikä varsinkaan uudenaikaistettu pääomien, ammattitaidon ja raaka-aineiden puutteessa.

Meriliikenteestä saatavat tulot alettiin sijoittaa mieluummin metsiin, sahateollisuuteen ja puutavarakauppaan. Puurunkoisten purjelaivojen kulta-aika alkoi Suomessakin päättyä. Se koki uuden, lyhyen nousun 1890-luvulla ja purjehti sen jälkeen taloudellisessa merkityksessä loputtomaan tyyneen.

Lästi = lastinottokeyky, kantavuuden mitta, jota käytettiin Itämeren maissa. Lästi oli sekä tilavuus-että painomitta. Ruotsissa yksi ns. raskaan lästin paino oli 2448 kg, ja hiilen tilavuutta mitattaessa n. 1978 kuutiometriä. Suomessa siirryttiin v. 1877 ilmoittamaan aluksen vetoisuusrekisteritonneina.

Tutkimuskirjallisuus

Hiltunen Esa	Suomen purjeet maailman merillä. Purjeiden aika. Pori 1983.
Kari Risto	Lasteina tervaa ja sahatavaraa. Merkantilismin vakiintuminen ja tuoteplakaatti. Keisarinvallan ankeat alkuvuodet. Navis Fennica. Porvoo 1993
Kaukiainen Yrjö	Sailing into twilight. Helsinki 1991

Koivistoinen Eino	Meripoika se merta seilailee.
Purjeiden aika. Pori 1983.
Lakio Matti	Talouselämä. Viipurin kaupungin historia IV: 2.
Lappeenranta 1981.
Pekonen Mikko	Vuoksen vesistön rahtipurret. Navis Fennica. Porvoo 1993.
Pohjanpalo Jorma	Suomen kauppamerenkulku. Helsinki 1949.
Ruuth J. W. ja
uudistanut Kuujo E.	Kauppa. Viipurin kaupungin historia IV:1.
Lappeenranta 1981.
Riimala Erkki	Rannikkokaupunkien viimeiset valtameren purjehtijat.
Navis Fennica. Porvoo 1993.
Saarinén Jarmo	Merirosvousta Itämerellä. Navis Fennica. Porvoo 1993.
Toivanen Pekka	Ensimmäiset suomalaisalukset yli Atlantin. Navis Fennica 1993.
Toivanen P. ja
Riimala Erkki	Puurunkoisten purjelaivojen aikakaudelta.
Navis Fennica. Porvoo 1993.

Fil.tri Jyrki Paaskoski

Bielken ja Juustenin kaivannot – Saimaan kanavan ensimmäiset rakentamisyrietykset 1500- ja 1600-luvuilla

Saimaan kanava liitetään useimmiten joko 1800-luvun lopussa kukoistaneeseen lotja- ja tervahöyryliikenteeseen tai presidentti Urho Kekkosen yritykseen löytää sopiva keino Suomen ja Neuvostoliiton välisten rajatarkistusneuvotteluiden aloittamiselle 1950- ja 1960-lukujen taitteessa. Tällöin puhutaan niin sanotusta vanhasta ja uudesta Saimaan kanavasta. Edellinen rakennettiin vuosina 1844-1856 ja jälkimmäinen 1962-1968. Kumpaakin hanketta edelsi pitkä valmisteluvaihe, jolloin pohdittiin kanavan tarpeellisuutta itäisen Suomen taloudellisen kehityksen kannalta.

Vanhan kanavan merkitys oli tärkeä, sillä se liitti Saimaan vesistöalueen Savoa ja Karjalaa myöten suoralla vesiliikenneyhteydellä Suomenvedenpohjan ja Viipurin kautta mereen. Seurauksena oli kuljetuskustannusten aleneminen, mikä näkyi muun muassa monien aiemmin hyödyntämättä jääneiden ja jalostusarvoltaan alhaisten tuotteiden vientinä. Kansantaloudellisesti tärkein vientituote oli sahatavara, jota kuljetettiin höyryalusten vetämissä lotjissa ensin Viipuriin ja sittemmin 1800-luvun lopulta lähtien Uuraaseen, jossa tavara lastattiin suuriin valtamerihöyryihin. Tärkein tuontiartikkeli vuoteen 1917 saakka oli puolestaan venäläinen vilja, joka levisi kauppahuoneiden välityksellä kaikkialle Itä-Suomeen.

Myös uuden Saimaan kanavan kansantaloudellinen merkitys on ollut huomattava. Vuosituhannen taitteessa vuotuiset vientimäärät ovat olleet noin 1,6 miljoonaa tonnia. Tärkeimpinä vientitavaroina ovat olleet metsäteollisuuden tuotteet, ja vastaavasti tuonnista suurin osa on ollut kivihiiltä, haketta ja venäläistä raakapuuta, jota on tuotu Lappeenrannan ja Imatran puunjalostustehtaille. Matkustajaliikenne on kasvanut tasaisesti, ja nykyään kanavaa käyttää noin 90 000 matkailijaa vuodessa. Uudella kanavalla on myös ollut huomattavaa kansainvälispoliittista merkitystä, sillä Neuvostoliitto ei koskaan aikaisemmin tai myöhemminkään ole vuokrannut muille valtioalueeseensa kuuluneita osia.^[1]

Saimaan kanavan kiinnostavuutta lisää se, että tehokasta kuljetus- ja liikkumisväylää Saimaalta merelle etsittiin jo 1400-luvun lopulta lähtien. Tämän artikkelin tarkoituksena on pohtia, miksi kanavan kaivamiseen päätettiin ryhtyä 1500- ja 1600-lukujen alussa ja mitkä tekijät vaikuttivat siihen, että hankkeet jäivät kesken.

Viipurista transitokaupan keskus

Nykykäsitysten mukaan Savon asuttaminen tapahtui idästä suur-Lappeen, Äyräpään, Jääsken ja Laatokan Karjalan suunnista keskiajan kuluessa. Asutuksen tihentyminen houkutteli paikalle myös Ruotsin kruunun virkamiehiä, jotka yrittivät saada talonpojat vakinaisen verotuksen piiriin. Uusimpien Pähkinäsaaren rauhan (1323) rajaa koskevien tulkintojen mukaan raja kulki Siestarjoelta Saimaan eteläosiin saakka yksilinjaisena, minkä jälkeen se haaraantui kahtia. Läntinen haara kulki Savon erämaitten halki Pohjanlahteen ja itäinen haara kohti pohjoista ja Vienanmerta. Rajalinjojen väliin jäävä alue oli Ruotsin ja Novgorodin yhteistä verotusmaata, jonka asemasta kiisteltiin useita kertoja 1400- ja 1500-lukujen aikana.^[2]

Ruotsalaisen hallinnon tueksi ja savolaisasutuksen turvaksi perustettiin vuonna 1475 Kyrönsalmeen lännestä itään johtavan maayhteyden ja vesireittien solmukohtaan Olavinlinna, joka määrittiin Viipurin linnanpäällikön alaisuuteen. Venäläiset eivät voineet hyväksyä sitä, että ruotsalaiset rakensivat linnoituksen yhteiselle verotusalueelle. Viipurin ja Olavinlinnan välisen vesiliikenneyhteyden tarve liittyi sekä käytännön hallintotoimien mahdollisimman joustavaan hoitoon että Ruotsin ja Moskovan ruhtinaskunnan väliseen sotilaalliseen tilanteeseen. Viipurin linnanpäälliköt joutuivat siirtämään suuriakin määriä veroviljaa Olavinlinnasta etelään ja vastaavasti aseita Viipurista pohjoiseen.^[3]

Kansainvälisen työnjaon kannalta keskiajan ja uuden ajan taite merkitsi suurta murrosta. Läntisen Euroopan väestönkasvu edellytti lisää elintarvikkeita ja erilaisia raaka-aineita, joita saatiin uusilta markkina-alueilta Itä- ja Pohjois-Euroopasta. Hansaliiton vaikutusvalta Itämeren piirissä heikkeni 1400-luvun jälkipuoliskolla, ja kauppa siirtyi vähitellen sen kilpailijoiden hollantilaisten käsiin. Tallinna vapautui heikentyneen Hansan valvonnasta, ja siitä tuli 1400-luvun lopussa Suomenlahden johtava kauppakaupunki. Pitkä 1400-luvun jälkipuoliskolla alkanut sotainen kausi päättyi vasta vuosisadan taitteessa, jolloin ruotsalaiset ja venäläiset solmivat aluksi aselevon ja sittemmin rauhan. Epävakaisten olojen päättyminen houkutteli ulkomaisia purjehtijoita Tallinnaan ja Viipuriin. Itämeren alueen taloudellinen nousukausi alkoi länsieurooppalaisen kysynnän turvin.

Turkikset, jotka olivat olleet viikinkiajalta lähtien Karjalan ja Savon tärkein vientiartikkeli, olivat menettäneet merkitystään 1400-luvun jälkipuoliskolta lähtien. Turkisten sijasta Viipurista vietiin yhä enemmän voita, kalaa, vuotia, hampppua ja pellavaa, joista osa saattoi olla peräisin kaukaakin sisämaasta Saimaan vesistöalueelta. Talonpojat toivat osan tavaroista suoraan Viipuriin, ja osa vaihdettiin Lappeen markkinoilla. Nämä markkinat kokosivat Savon ja eteläisen Karjalan talonpoikia sekä Viipurin porvareita kaupantekoon nykyisen Lappeenrannan linnoituksen alueelle Mikkelin päivän tienoilla.^[4]

Moskovan ja Ruotsin poliittisen ja sotilaallisen tilanteen rauhoittuminen merkitsi Viipurin kannalta poikkeuksellisia aikoja. Vuonna 1499 Viipurin ja Olavinlinnan päälliköksi nimitettiin valtaneuvos Erik Turesson Bielke (n. 1460-1511), joka ryhtyi poliittisesti Sten Sture vanhemman ja tämän seuraajan Svante Nilssonin taakse tanskalaisia unionikuninkaita vastaan. Kun Venäjän ja saksalaisen ritarikunnan tukeman Liettuan välille syttyi sota 1501, Bielke näki tilaisuuden avata uusia kauppayhteyksiä itään. Sotaa käyvän Venäjän ainoa yhteys länteen kulki nimittäin 1500-luvun alkuvuosina Viipurin kautta. Kyseessä oli alkeellinen transitokaupan muoto, jossa saksalaiset ja hollantilaiset kauppahuoneet toimittivat tavaransa Viipuriin, josta paikalliset porvarit välittivät ne venäläisille. Hollantilaiset toivat Viipuriin etupäässä suolaa, ja paluulasteissaan heillä oli venäläistä pellavaa, hampppua, viljaa, talia ja vahaa. Erik Turessonin tavoitteena oli

tehdä Viipurista Tallinnaa tärkeämpi Venäjän ja Länsi-Euroopan välisen kaupan uusi keskus. Bielken kausi olikin keskiaikaisen Viipurin loistoaikoja.^[5]

Viipurin kaupallisen roolin muuttuminen synnytti ajatuksen vesitieyhteyden rakentamisesta Viipurista Saimaalle.^[6] Itsenäisesti kauppaa käyvän Viipurin linnanpäällikön tavoitteena oli ohjata talonpoikien kauppamatkat suoraan Viipuriin Lappeen markkinoiden ohi. Bielke arvioi kaukokatseisesti, että kaupankäynnin kasvun edellytyksenä olisivat tehokkaat liikenneyhteydet, jotka laajentaisivat Viipurin kauppalueen koko Saimaalle. Kun hollantilaiset kauppiaat olivat löytäneet tiensä Viipuriin, avautuisi uuden vesiväylän myötä linnanpäällikölle ja kaupungin porvaristolle oiva mahdollisuus myydä myös sisä-Suomen tuotteita.

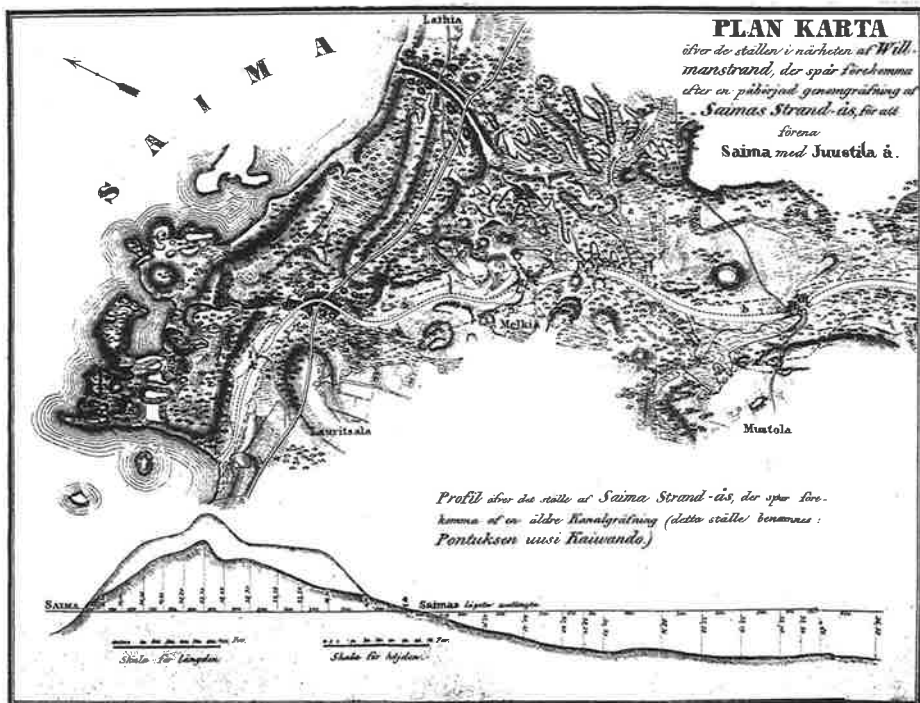
Kaupallisten syiden lisäksi myös puolustukselliset näkökohdat oli otettava huomioon kanavaa suunniteltaessa, sillä suora vesitie helpotti Viipurin ja Olavinlinnan välisiä yhteyksiä. E. G. Palménin mukaan tärkein selitys kanavahankkeelle olivat nimenomaan puolustukselliset näkökohdat.^[7] Vaikka puolustuspolitiikalla oli todennäköinen syy-yhteys kanavahankkeeseen, niin vasta kansainvälisen kaupan Viipurille suotuista käänne teki hankkeesta totta. Ajallisesti taloudellinen nousu osuu paremmin yhteen kuin sotilaallinen uhka, joka Erik Turessonin Venäjän-politiikan ansiosta oli vähäisimmillään juuri tuolloin.

Bielke päätti tehdä kaivantonsa nykyisen Saimaan kanavan kohdalle, joten siitä ei ole säilynyt jälkiä maastossa. Todennäköisesti kyseessä oli yksinkertainen avokanava, jolla yritettiin avata suora vesitieyhteys Saimaalta merelle. Avokanavien heikkoutena oli se, ettei niissä voitu kontrolloida veden korkeuseroja. Työn tarkkaa aloittamisvuottakaan ei tunneta, ja ainoa asiakirja, joka hanketta valaisee, on Olavinlinnan päällikön ja Erik Turessonin veljenpojan Ture Pedersson Bielken (1514–1577) sekä tämän apulaisen Gustaf Fincken (1514–1566) laatima selvitys Savonlinnan läänin verotuksesta joulukuussa 1555. Bielke ja Fincke järjestivät yhdessä Savon seudun puolustusta tilanteessa, jossa rajariitaisuudet Moskovan kanssa olivat kärjistyneet avoimeksi sodaksi. Sotaponnistelujen tehostamiseksi linnaläänin verotusta tutkittiin tarkoin kuninkaan määräyksestä useampaankin otteeseen.^[8]

Toisen veroselvityksen lopussa, jossa käsitellään Savon kalavesiä, vilahtaa tekstin lomassa tieto, jonka mukaan ” – autuas herra Erik Turesson antoi teettää (kaivannon) yhdistääkseen Enoksi (tark. Saimaan eteläosaa) kutsutun Savon suurimman järven Lapveden pitäjän kautta Viipuriin – ”. Lähteen mukaan työt aloitettiin Lauritsalasta, josta piti kaivaa kanava puolen peninkulman päähän Tokkomyllyille eli nykyiseen Mustolaan. Sitten uoma piti kaivaa läpi peninkulman pituisen suon, jonka jälkeen oltaisiin saavutettu Soskuanjoen latvat ja Juustilanjoki sekä niiden kautta yhteys Suomenvedenpohjaan ja Viipuriin. Mutta kuten Ture Pedersson ja Gustaf Fincke totesivat, työ oli jäänyt kesken, koska se ei ” – ollut lainkaan helposti tehtävissä johtuen järven ja Tokkomyllyjen välisen maaston korkeudesta sekä kallioiden lukuisuudesta.”^[9]

Bielken uoma jäi siis 1846 aloitetun kanavatyömaan alle, mutta sitä ennen historian dosentti Edward Grönblad ehti tutkia ja mitata tämän Lauritsalan ja Mälkiän puolivälissä sijainneen ”vanhan kaivannon”. Grönbladin mukaan se oli 200 kyynärää pitkä, noin puolitoista kyynärää syvä ja kolme sylvä leveä. Työ keskeytyi todennäköisesti sen vuoksi, että maakerroksen alta paljastui peruskallio, joka senaikuisilla työmenetelmillä oli mahdotonta läpäistä. Tulta apuna käyttäen kalliota yritettiin kuumentaa ja sen jälkeen jäähdyttää vedellä, minkä jälkeen sitä hakattiin lekoilla ja moukareilla. Työ eteni hitaasti ja Lauritsalan yli 20 metrin korkuiset kalliot lannistivat kaivajat nopeasti.^[10]

Ture Pederssonin ja Gustaf Fincken selvitykset saivat Kustaa Vaasan kiinnostumaan Bielken kaivannosta sen jälkeen, kun maaliskuussa 1557 oli solmittu rauha ruotsalaisten

Grönblad merkitsi karttaansa vanhan ja uuden kaivannon, joista edellinen jäi vuonna 1845 aloitetun Saimaan kanavan alle. Kanavalinjaus on merkitty karttaan katkoviivalla. Kuva Grönbladin kanava-artikkelista vuodelta 1845.

ja venäläisten välillä. Kuninkaan kiinnostus kanavan kaivattamiseksi Saimaalta merelle pohjautui samoihin taloudellisiin syihin kuin Erik Turesson Bielkellä viitisenkymmentä vuotta aikaisemmin. Tallinnan kaupallista ylivaltaa oli yritettävä vähentää ja houkutella hollantilaisia ja saksalaisia aluksia Ruotsin satamiin. Tätä tarkoitusta varten kuningas oli perustanut vuosina 1546 ja 1550 Tammisaaren ja Helsingin kaupungit, joiden hän toivoi vetävän Tallinnan kauppaa puoleensa. Parantamalla Itä-Suomen vesitieteyhteyksiä hän uskoi saavansa Viipuriin lisää kaupattavaa tavaraa, joka houkuttelisi myös ulkomaisia laivureita ja vähentäisi Tallinnan vaikutusvallan kasvua.

Kustaa Vaasan suunnitelmien taustalla oli myös todellisia merkkejä kaupan uudelleen suuntautumisesta poliittisten suhdanteiden vaihdellessa Venäjän, Puolan, Hansan ja Ruotsin välillä. Viipurin kauppa kukoisti Baltian poliittisesti epävakaa tilanteen aikana 1550- ja 1560-luvun taitteessa, jolloin lyypekiläiset ja tallinnalaiset kauppiat tulivat Viipuriin, joka sai jälleen toimia Venäjän ja läntisen Euroopan välisen kaupan transitokeskuksena. Kustaa Vaasan kanavakiinnostukselle vuonna 1560 oli siis olemassa ajankohtainen kaupapoliittinen kytkentä.^[11]

Viipurin linnan tileissä kesältä 1560 on vouti Jaakko Henrikinpojan merkintä, jonka mukaan Erik Turesson Bielken kaivannolla Lauritsalassa olisi tehty päivätöitä. Koska kyseessä on ainoa tunnettu maininta rakentamisesta, on toistaiseksi tyydyttävä oletamaan, ettei mitään suurempia töitä aloitettu.^[12]

Kanavahankkeet eivät olleet vieraita Kustaa Vaasalle, joka pyrki edistämään kauppaa ja kohentamaan talouselämää. Kuninkaan tavoitteena oli toisaalta vähentää Hansan vaikutusvaltaa Ruotsin ulkomaankaupassa ja toisaalta yrittää keksiä, miten välttyttäisiin maksamasta Tanskalle Juutinrauman meritullia. Vuonna 1526 Linköpingin piispa Hans Brask (1464-1538) ehdotti kuninkaalle Itämeren ja Kattegatin yhdistämistä kanavalla, joka kulkisi ” – *emellom Væther oc Væner* – ” ja joka olisi ” -- *för foorelön oc köpm(ns godz skyll* ”.^[13]

Piispa Brask, joka oli oleskellut Italiassa 1400- ja 1500-luvun taitteessa, oli todennäköisesti nähnyt kanavia ja sulkuportteja, joita ilman koko yritys olisi ollut mahdoton. Lombardiassa oli 1400-luvun puolivälissä aloitettu Milanon herttuallisen insinöörin Bertola da Novaten (n. 1410-1475) johdolla Milanon ja Pavian yhdistäneen Berguardon kanavan rakennustyöt, jotka tulivat tunnetuiksi koko senaikuisessa Euroopassa. Kanavassa oli 18 sulkukammiota, ja se oli ensimmäinen kanava, jossa maa- ja vesipintojen kaltevuus hallittiin suluilla parinkymmenen kilometrin matkalla. Lombardiasta tuli renessanssiajan johtava kanavarakentamisen keskus, jonka tunnetuin insinööri Bertolan ohella oli Leonardo da Vinci. Italialaisen insinööritaidon saavutukset olivat levinneet 1550-luvulle tultaessa Alankomaihin, Ranskaan, Saksaan ja Englantiin, joissa rakennettiin useita sulkukammiokanavia. Tunnetuin niistä oli Brysselin kanava.^[14]

Kustaa Vaasan alkuvuosien hallituskiiireiden ja reformaatiota vastustaneen piispa Braskin karkoituksen sekä suunnitelman kalleuden ja teknisten vaikeuksien vuoksi kanavahanke jäi sivuun. Vuonna 1544, jolloin kuninkaan valta oli jo vakiintunut, Kustaa Vaasa antoi määräyksiä Roxenin vesien yhdistämisestä kanavalla Itämereen merkittävän Söderköpingin kauppakaupungin kohdalla. Trollhättanin ja Götan kanavien historiaa tutkinut Samuel E. Bring korostaa aiheellisesti, että taloudelliset intressit olivat ratkaisevimmassa asemassa Kustaa Vaasan kanavasuunnitelmissa. Bergslagenin raudan kuljettaminen yli Vänernin ja Vätternin ja edelleen pitkin Götan jokea merelle oli edullisuutensa ja joustavuutensa takia kuninkaan ja piispa Braskin mielessä kanavia suunniteltaessa.^[15]

Saimaan ja Suomenlahden yhdistävän kanavan kaivaminen osoittautui pian tarpeettomaksi. Vuonna 1561 ruotsalaiset nimittäin saivat Tallinnan ja sen huomattavat tullitulot itselleen, eikä ajankohtaista tarvetta sen enempää uusien kaupunkien perustamiselle kuin Bielken kanavan jatkamisellekaan enää ollut. Samalla Viipurin rooli idän ja lännen kaupan välittäjänä päättyi, mikä näkyi tuonnin ja viennin romahduksena. Lisäksi aloitteen tekijä Kustaa Vaasa oli kuollut syyskuun lopussa 1560, eikä valtakunnan itäisessä kolkassa aloitettu kanavahanke herättänyt suurempaa kiinnostusta Eerik XIV:ssä, joka kylläkin innokkaasti suunnitteli Vänernin ja Vätternin yhdistämistä Itämereen ja Kattegatiin.^[16]

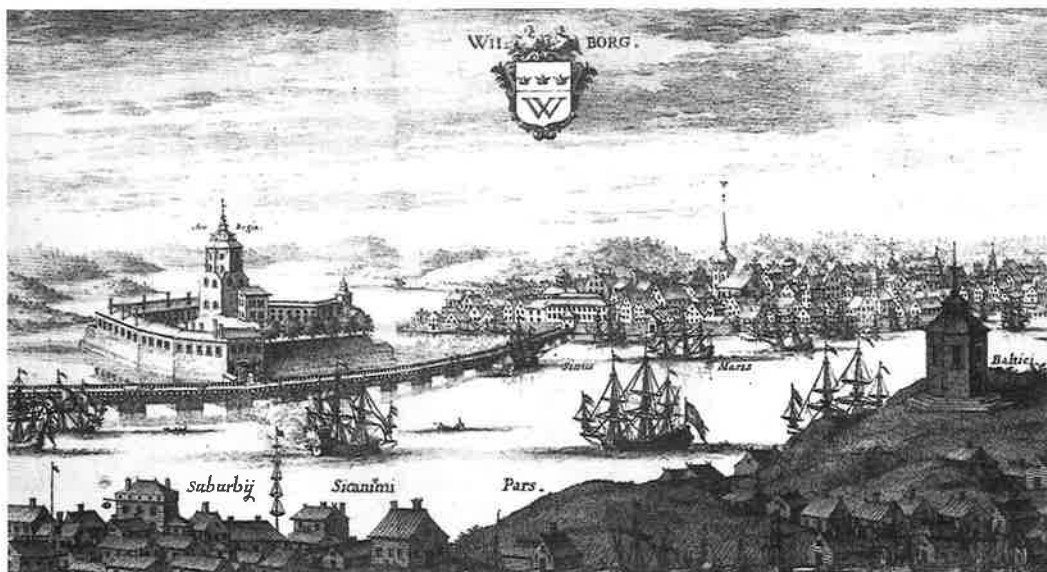
Tervakaupan nousu

Yritykset rakentaa vesitieyhteyttä Saimaalta merelle olivat voimakkaasti kytkeytyneet kaupallisiin intresseihin myös 1600-luvulla. Erik Turesson Bielken ja Kustaa Vaasan aikaan verrattuna 1500-luvun viimeiset kaksi vuosikymmentä ja 1600-luvun alkuvuodet olivat Itä-Suomen taloudellisen aseman kannalta mullistavia.

Kansainvälisen työnjaon syventyminen ja löytöretkien synnyttämä maailmantalous 1500-luvun lopussa heijastuivat syrjäiseen Suomeenkin. Alankomaiden meri-imperiumi takasi lähes ehtymättömät laivanrakennusmateriaalien eli lankkujen, lautojen, tervan, hampun ja pellavan markkinat. Keski-Euroopan kysynnän lisääntymisestä ja raaka-aineiden vähentymisestä aiheutuneesta hintojen noususta johtuen alankomaalaiset

etsivät uusia kauppakontakteja Itämeren piiristä. Amsterdamista ja Lontoosta kehittyi maailmantalouden keskuksia, jotka organisoivat kansainvälistä kauppaa omien tarpeidensa tyydyttämiseksi. Norjasta vietiin puuta, Puolasta, Baltiasta ja Venäjältä viljaa ja puuta, Ruotsista ensin kuparia ja 1640-luvulta lähtien rautaa ja Suomesta tervaa. Maailmantalouden avainsana oli työnjako, joka oli kysynnän määräämä ja joka saattoi muuttua milloin tahansa joko uusien kilpailijoiden tai uusien tuotantotekniikoiden myötä. Osansa tässä Länsi-Euroopan nopeassa vaurastumisessa oli savolaisella, karjalaisella ja pohjalaisella tervalla. Reuna-alueiden asema kovassa kilpailussa perustui sopiviin, kullekin alueelle ominaisiin tuotteisiin, halpaan työvoimaan, mitättömiin raaka-ainekustannuksiin ja hyviin kulkuyhteyksiin, ja Suomen osalta erityisesti vesiliikenneyhteyksiin.^[17]

Itä-Suomen tervakauppa keskittyi seudun ainoaan tapulikaupunkiin eli Viipuriin, jonka merkitys tärkeänä tervakaupunkina korostui 1580-luvulta lähtien ja syveni entisestään 1500- ja 1600-luvun taitteessa. Viipurin kauppaa hallitsivat lyypekkiläiset, tallinnalaiset, dantzigilaiset sekä ennen kaikkea alankomaalaiset kauppahuoneet, jotka toivat kaupunkiin pääasiassa suolaa ja hakivat sieltä tervan lisäksi myös kotieläinten nahkoja ja voita. Sen sijaan turkiskauppa oravannahkoja lukuunottamatta oli kääntynyt laskuun.^[18] Tervanvienti oli 1500-1600-luvun taitteessa kasvanut noin 7 500 tynnyriin vuodessa ja 8 000 tynnyrin raja ylitettiin ensimmäisen kerran 1610. 1600-luvun jälkipuoliskoon verrattuna vientimäärät olivat vielä vaatimattomia, sillä kaupungista vietiin vuonna 1640 noin 35 000 ja vuonna 1685 lähes 39 000 tynnyriä vuodessa. Viipurin tervanviennin osuus oli noin kolmannes koko valtakunnan viennistä, parhaimpina 1680-luvun vuosina jopa kaksi viidesosaa.^[19]

Viipuri oli 1600-luvulla merkittävä tervakaupunki, jolla oli oikeus suoraan ulkomaankauppaan ohii Tukholman tervakomppanian. Kuva kaupunkiin päin Tervaniemeltä, joka sai nimensä aitoista, joihin laivattavat tynnyrit varastoitiin. Kuva Erik Dahlbergin teoksesta *Svecia antiqua et hodierna*.

Viipurin menestys tervakaupunkina perustui siihen, että sillä oli koko Saimaan vesistöalue takamaanaan. Talonpojat polttivat tervaa saadakseen käteistä rahaa ennen muuta verojensa maksuun mutta myös suolan ostamista varten. Savon ja Karjalan miiluissa poltettu musta terva valutettiin tynnyreihin, jotka kuljetettiin vesitse Lappeen markkinoille, joilla viipurilaiset porvarit olivat jo odottamassa tuttujen talonpoikien veneitä. Lappeen markkinat olivat viipurilaisten porvareiden ylivoimaisesti tärkein tervan ostopaikka, joskin jonkin verran tervaa tuli myös Käkisalmen ja Sortavalan suunnasta. Säilyneiden pikkutulliluetteloiden mukaan kaukaisimmat tervantuottajat olivat peräisin Pohjois-Savon ja Pohjois-Karjalan takamailta. Rekikelien myötä tynnyrit kuljetettiin edelleen Viipurin Tervaniemeen, jossa porvareilla oli aittansa ja jonka edustalla sijaitsevalla redillä tynnyrit nostettiin alankomaalaisten kauppiaiden aluksiin seuraavana kesänä maailmanmarkkinoille vietäväksi.^[20]

Säilyneistä 1600-luvun alkuvuosien tervanvientitilastoista on nähtävissä tasainen kasvu, joka pohjautui alankomaalaisten kauppahuoneiden varmaan kysyntään. Yhtenä kasvavan kaupan toimintaedellytyksistä oli kuljetusyhteyksien parantaminen. Viipurilaiset porvarit tarvitsivat nopeamman ja edullisemman vesitien, ja tällöin palattiin Bielken ja Kustaa Vaasan suunnitelmiin kanavan kaivamiseksi Saimaan ja Suomenvedenpohjan välille. Aloitteentekijöinä olivat amiraali Bengt Severinsson Juusten, aateloituna Gyllenlood (k. 1609), ja hänen veljensä Viipurin pormestari Klemet Severinsson, jotka saivat heinäkuussa 1607 Kaarle IX:ltä valtakirjan kanavan kaivattamiseksi Lappeelta Juustilanjoelle. Tarkoituksena oli avata nimenomaan talonpoikien tervaveneille esteetön kulkuyhteys Savosta Viipuriin.^[21]

Alankomaalaisen kanavarakentamisen merkitys oli ruotsalaisille tärkeä sekä teknisessä että kansantaloudellisessa mielessä. Meri-imperiumin lisäksi Alankomaiden vauraus perustui sen kaupunkien ja teollisuuslaitosten välisiin hyviin liikenneyhteyksiin. Monet ulkomaalaiset, joukossa myös ruotsalaiset, kävivät Alankomaiden kaupungeissa perehtymässä niiden taloudelliseen menestykseen ja näkivät samalla tiheän kanavaverkoston, joka teki nopeat kuljetusyhteydet rannikko- ja maaseutukaupunkien välillä mahdollisiksi. Vierailijat saivat vaikutelman hyvien kulkuyhteyksien vilkastuttamasta kaupasta, joka toi puhdasta tuloa sekä kauppiaille että valtiolle.

Kaarle IX oli koko hallintokautensa ajan ollut kiinnostunut kulkuyhteyksien kehittämisestä, vaikka sisäiset ja ulkoiset vaikeudet sekä taloudellisten resurssien ja teknisen osaamisen puutteet hidastivat suurempien suunnitelmien toteuttamista. Merkantilistista talouspolitiikkaa harjoittava valtio näki liikenneyhteyksien parantamisessa mahdollisuuden nimenomaan vientikaupan lisäämiseen, mikä toi kaivattuja jalometallituloja kruunun kassaan. Kuninkaan kunnianhimoisena tavoitteena oli Ruotsin sisäjärvien yhdistäminen mereen, ja hänen toimestaan tehtiin myös ensimmäiset suunnitelmat sisävesiväylien kehittämiseksi. Kaarle IX käynnisti 1600-luvun alkuvuosina alankomaalaisten rakennusinsinöörien tuella useita kanavahankkeita Keski-Ruotsin järviylängöllä. Hjälmarenia ja Mälarenia yhdistävä joki perattiin, ja Eskilstunan kohdalle alankomaalaiset rakennusmestarit tekivät sulun, joka helpotti veneiden liikkumista merkittävästi.^[22]

Tunnetuin Kaarle IX:n liikennepoliittisista hankkeista oli Götajoen perkaaminen kulkukelpoiseksi Vänerniltä tuleville veneille. Vuonna 1604 hän oli perustanut joen suuhun Göteborgin, jonne hän kutsui alankomaalaisia kauppiaita. Jokeen rakennettiin Lilla Edetin sulku, jolloin Göteborgiin tavaraa kuljettavien veneiden ei enää tarvinnut purkaa lastejaan tällä kohdin. Sulku valmistui 1607 hollantilaisen Johan Claessonin johdolla.^[23]

Kaarle IX:n kaikissa kanavahankkeissa oli kyse ulkomaankauppaa rajoittavien luonnonesteiden purkamisesta, ja hankkeiden motiivit pohjautuivat vahvasti

kansantaloudellisiin vaikuttimiin. Kuninkaan liikennepolitiikan ensisijaisena tavoitteena oli helpottaa vientiin tarkoitettujen tavaroiden kuljettamista ja siten vahvojen kauppasiteiden luomista läntisen Euroopan kauppahuoneiden ja valtioiden kanssa. Bengt Juustenin johdolla aloitettu Saimaan kanavan kaivaminen liittyi niin ajallisesti kuin tarkoituksensakin puolesta osaksi koko valtakunnan merkantilistista talouspolitiikkaa, jonka keskeisenä tavoitteena oli viennin lisääminen.

Kaivuutyön johtoon komennettu Bengt Juusten ei ollut mikään Kaarle IX:n luottomies. Juusten oli nimittäin ollut Kaarlen ja Sigismundin välisessä kiistassa jälkimmäisen kannattaja, joka oli jäänyt Kaarlen vangiksi Turun linnan antautuessa syksyllä 1597. Juustenin vankeus kesti vuoteen 1602 saakka, jolloin Kaarle palautti hänet entisiin tehtäviinsä vara-amiraalina Suomenlahdella operoivien ruotsalaisten laivasto-osastojen päälliköksi. Tästä tehtävästä Juusten komennettiin kanavatyön johtajaksi yhdessä veljensä Viipurin pormestari Klemet Severinssonin kanssa. Myös Viipurin käskynhaltija Arvid Tönnesson velvoitettiin auttamaan Juustenia kanavan rakentamisessa.^[24]

Kaivaminen aloitettiin Bengt Juustenin valitsemasta paikasta noin kilometrin päästä nykyisen kanavan suusta Lauritsalasta itään. Paikalla oli suhteellisen helposti kaivettava soraharju, eikä kalliota kuten Bielken kaivannon kohdalla. Työt aloitettiin vielä saman vuoden elokuussa ja niitä jatkettiin joulukuulle saakka, jolloin routa teki työn jatkamisen mahdottomaksi. Kaivuutöihin määrättiin Viipurin ja Savon linnaläänien talonpojat, jotka velvoitettiin suorittamaan ylimääräisiä päivätöitä siten, että kolme talonpoikaa asetti yhden työmiehen. Hankkeen tärkeyttä kuvastaa sekin, että valtakirjassa niin rälssi-, vero- ja kruununtalonpojat kuin tilattomatkin velvoitettiin päälukunsa mukaisesti järjestäytymään kanavahankkeen toteuttamiseksi. Mitään määräaikaa ei asetettu, vaan työtä tehtäisiin siihen saakka kunnes kanava valmistuisi.^[25] Paikallishallintokin oli hankkeesta hyvin perillä, kun Viipurin käskynhaltija Arvid Tönnesson oli kirjoittanut Lappveden vouti Matti Auviselle, että tämä valmistautuisi auttamaan Juustenia kaikin mahdollisin keinoin.^[26]

Kanavatöitä jatkettiin seuraavana kesänä kuninkaan seurattessa Tukholmasta käsin hankkeen etenemistä.^[27] Juustenin huolena oli jatkuva työvoimapula, joka hidasti kaivuutyötä. Vara-amiraalin pyynnöstä Kaarle IX laati Savon ja Karjalan talonpojille avoimen kirjeen, jossa heille määrättiin lisää päivätöitä, jotta kanava saataisiin valmiiksi ”*vielä samana kesänä*”.^[28] Viipurin linnan tileissä on säilynyt yksi Juustenin lasku, jonka perusteella tiedetään, että työmaa oli käynnissä ainakin syksyyn 1608 saakka. Sen jälkeen tilimateriaalissa ei ole varmoja viitteitä kanavatyömaalle toimitetuista elintarpeista tai työkaluista, joskin vielä heinäkuun lopussa 1609 Juusten jätti linnanvoudille tarkemmin yksilöimättömän kuitin ”tarvittavista töistä”. Määräystä kaivuutyön lopettamisesta ei ole löytynyt.^[29]

Silloisissa oloissa kanavan kaivaminen osoittautui ylivoimaiseksi tehtäväksi. Kanavatyömaa kärsi jatkuvasta työvoima- ja elintarvikepulasta, joiden on oletettu lopullisesti johtaneen hankkeen keskeyttämiseen. Tosiasiassa Juustenilta kuitenkin loppuivat edellytykset työn loppuunsaattamiseksi. Ruotsin aktiivinen sekaantuminen Venäjän vallanperimyskiistoihin vaati Suomelta, ja erityisesti Itä-Suomelta, kaikki liikenevät miehistöresurssit, rahavarat ja elintarpeet, eikä tässä tilanteessa kanavan kaivaminen ollut enää mahdollista. Hankkeesta vastanneen Bengt Juustenin kuolema syyskuussa 1609 päätti kaivuutyön sillä erää lopullisesti.

Varmuudella ei tiedetä, suunniteltiinko kanavaan rakennettavaksi sulkua, joista ruotsalaiset olivat hollantilaisten mestareiden avulla päässeet perille. Fab. Collanin mukaan kanavaan tuskin ajateltiin sulkua, koska hiekkainen maaperä ei soveltunut niiden rakentamiseen. Sulkurakennelma olisi pitänyt kiinnittää kallioon.^[30]

Suomenvedenpohjan ja Saimaan välinen korkeusero olisi kuitenkin edellyttänyt korkeutta tasaavia sulkukammioita. Onkin mahdollista, että Juusten ja hänen avustajansa ymmärsivät, ettei kanavaa onnistuttaisi rakentamaan ilman useita sulkuportteja, joiden rakentaminen tulisi kalliiksi. Työvoima-, raha- ja elintarvikepulaan voidaan myös liittää tekniset ongelmat, jotka kaikki yhdessä johtivat kaivuutyön hiljaiseen päättymiseen.

Juustenin kaivanto näkyy maastossa edelleenkin selvänä uomana. Kanavamuseon kokoelmat.

Maastossa Juustenin kaivanto näkyy edelleen noin 500 metrin pituisena uomana, jonka syvyys vaihtelee yhdestä yhdeksään metriin ja leveys kymmenestä kuuteentoista metriin. Kaivanto alkaa Saimaan rannasta, suuntautuu aluksi etelään, kääntyy pian lounaaseen ja päättyy suohon Lauritsalan ja Joutsenon välisen vanhan maantien eteläpuolelle.^[31] Kun vuonna 1846 kanavaa ryhdyttiin kaivamaan vanhan kaivannon kohdalta, löytyi uomasta vanhoja työkaluja, joita on pidetty Juustenin työmiesten jälkeensä jättäminä. Puulapiot, puinen maansiirtoon käytetty kantolava ja alkeelliset tikapuut kertovat käytössä olleista kanavanrakennusvälineistä.^[32]

Missä määrin sotilaallisella tilanteella oli vaikutusta kanavasuunnitelmiin, jää avoimeksi. Kuninkaan ja Juustenin välisestä kirjeenvaihdosta sen enempiä kuin tilimateriaalistakaan ei voida vetää yksiselitteisiä johtopäätöksiä, oliko kanavan tarkoitus ensisijaisesti parantaa kruunulle tärkeitä Viipurin ja Olavinlinnan välisiä huolto- ja kuljetusyhteyksiä vai tervakauppaa. Kuten Bielken kanavahankkeessa, myös Juustenin yrityksessä sotilaalliset tekijät saattoivat olla jollain tavalla mukana, varsinkin kun muistetaan, että ruotsalaiset olivat voimallisesti sekaantuneet samanaikaisesti käynnissä olleisiin Venäjän vallanperimysriitoihin.

Venäjän tsaariksi valitun Boris Godunovin kuolema 1605 ajoi maan sisäiseen anarkiaan, jossa kilpailevat kruununnavoittelijat muodostivat omia armeijoitaan ja hakivat tukijoita Puolasta ja Ruotsista. Ruotsalaiset tukivat pajari Vasili Suiskia ja lupasivat lähettää 5 000 miestä käsittävän armeijan Moskovaan Suiskin tueksi, mikäli tämä valtaan päästyään antaisi Ruotsille korvauksena Käkisalmen läänin. Sopimus allekirjoitettiin Viipurissa helmikuussa 1608. Sotatoimia ei kuitenkaan käyty Ruotsin rajan tuntumassa vaan syvällä Venäjällä, joten pelkkää sotilasstrategiaa tuskin voidaan yksistään pitää

kanavahankkeen syynä. Venäjä eheytyi vuonna 1613, jolloin tsaariksi valittiin Mihail Romanov, ja valtakunta ryhtyi yksissä tuumin ajamaan puolalaisia ja ruotsalaisia ulos maasta. Rauha solmittiin kaupankäynnin toistuvista häiriöistä huolestuneiden hollantilaisten painostuksella helmikuussa 1617 Stolbovassa.

Itäsuomalaiset ovat kutsuneet kanavahanketta Pontuksen kaivannoksi vapaaherra Pontus De la Gardien (1520-1585) mukaisesti. Elinvuosiensa perusteella Pontus De la Gardiella oli tuskin osuutta kanavahankkeessa, mutta sen sijaan hänen poikansa Jacob Pontusson De la Gardie (1583-1652) olisi saattanut vaikuttaa niihin.^[33] Hän toimi vuodesta 1608 lähtien Suomessa olevien joukkojen ylipäällikkönä ja tuli kuuluisaksi marssitettuaan miehensä Moskovaan Vasili Suiskin tueksi. Fabian Collanin mielestä perimätietoa ei aivan sellaisenaan voida sivuuttaa, ja on todennäköistä, että De la Gardie oli perillä kanavahankkeesta, ehkä määrännyt sotilaita kaivuutöihin tai Bengt Juustenin kuoleman jälkeen tehnyt päätöksen töiden lopettamisesta. Collanin tuekseen ottama *Kantelettaren* runojen maininta ”Jacob De la Gardie, itse Wiipurin isäntä” viittaa todennäköisesti kanavahankkeen kannalta myöhempiin 1610-luvun tapahtumiin ja Stolbovan rauhanneuvotteluihin, joita käytiin Viipurista käsin hänen johdolla. Lähteiden puuttuessa on kuitenkin mahdotonta ottaa lopullista kantaa Jacob De la Gardien rooliin kanavahankkeen taustalla.^[34]

Tervakaupan kasvu 1630-luvulla nosti uudelleen esille tarpeen saada vesiliikenneyhteys Saimaan ja Viipurin välille. Raportissaan kuningatar Kristiinan holhoojahallitukselle lokakuussa 1638 Suomen kenraalikuvernööri, kreivi Per Brahe kertoi käyneensä paikan päällä Lappeella katsomassa Juustenin kaivantoa. Kreivi kannatti hankkeen jatkamista, sillä hän ei uskonut kaivuutyön loppuunsaattamisen maksavan kohtuuttomasti. Sulkujen rakentaminen kanavauomaan oli Brahen mukaan tarpeetonta, sillä Juustenin kaivanto tulisi kyllä kestämään Saimaan vesimassojen paineen.^[35] Holhoojahallituksena toiminut valtaneuvosto ei kannattanut Brahen esitystä, ja viittasi kreivin aikaisempiin ehdotuksiin, joissa oli pidetty tärkeämpänä sisävesien yhdistämistä toisiinsa perkaamalla koskia kulkukelpoiseksi. Lisäksi Hjalmarin yhdistäminen kanavalla Mälarin virtaavaan Arbogajokeen oli samaan aikaan käynnissä. Hanke oli ruotsalaisessa mittakaavassa suuri: työt olivat käynnissä vuosina 1629-1639 ja kanavaan tehtiin kymmenen muurattua sulkua.^[36]

Kreivi Brahen ehdotus osoittautui kahdesta syystä mahdottomaksi toteuttaa. Ensinnäkin Ruotsi oli tiukasti kiinni 30-vuotisessa sodassa, eikä sillä ollut mahdollista kiinnittää riittäviä taloudellisia resursseja ja työvoimaa lopputulokseltaan epävarman hankkeen taakse. Ja kun Brömsebron rauhassa 1645 Tanskan oli pakko suostua myöntämään ruotsalaisille aluksille tullivapaus, eräs olennaisin lisäkustannustekijä vientituotteiden osalta saatiin poistetuksi. Tarve kustannusten alentamiseksi sisävesien yhdistämisellä mereen näytti yhtäkkiä menettävänsä kaiken merkityksensä.^[37] Toiseksi vesitieyhteyden rakentaminen Saimaan ja Viipurin välille sisälsi arvaamattomia riskejä. Muun muassa Mikael Wexioniuksen mukaan kanavahanke oli keskeytetty, koska vedenpinta Vuoksen vesistössä ja Käkisalmen seuduilla olisi laskenut kaivannon avaamisen myötä.^[38]

Kreivi Brahea lukuunottamatta Saimaan kanavahankkeeseen ei enää palattu 1600-luvun aikana. Kustaa II Adolfin hallintokaudella kanavat olivat vielä esillä liikenne- ja kuljetusyhteyksien edistäjinä, mutta Kristiina-kuningattaren holhoojahallituksesta 1630-luvulta lähtien mitään olennaista uutta ei enää esitetty. Niinpä suoraa purjehdusyhteyttä Olavinlinnan ja Viipurin välille ei saatu tehdyksi. Lappeenranta säilytti tärkeän asemansa Viipuriin suuntautuvan kaupan ja kruunun kuljetusten lastauspaikkana. Liikenne oli niin merkittävää, että savolaisten suoritettavaksi määrättiin ylimääräisiä erikoisveroja eli laivarahentirahoja. Esimerkiksi sääminkiläiset luovuttivat vuosittain neljä

suurta matkavenettä kruununkuljetuksiin ja muut pitäjät suorittivat sen korvauksena niin sanottua kavassiohraa.^[39]

Kansainvälinen kysyntä ja Saimaan kanava

Kanavan rakentaminen ilman sulkuja olisi todennäköisesti merkinnyt Saimaan vesien hallitsematonta purkautumista kohti Suomenlahtea. Saimaan pinta olisi laskenut ehkä useitakin metrejä, kuten tapahtui Vuoksen puhkaistessa uomansa Imatrankosken kautta Laatokkaan noin 5 700 vuotta sitten. Vedet olisivat peittäneet alleen suuren osan Mustolan, Konnunsuon ja Nuijamaan seutuja ja aiheuttaneet veden pinnan nousua myös Suomenvedenpohjassa, mistä olisi ollut huomattavaa haittaa Viipurillekin. Senaikuisten teknisten laskelmien pitävyyttä ei onneksi tarvinnut koetella, kun kaivajien voimat ehtyivät Lauritsalan kallioihin ja harjuihin. Bielken Lauritsalan kallioiden läpi tehty kanavauoma olisi saattanut kestääkkin Saimaan vesimassojen paineen, mutta Juustenin soraharjun läpi tekemä kaivanto olisi pettänyt ilman sulkuja, ja tuloksena olisi ollut ympäristökatastrofi.

Sekä Bielken että Juustenin kanavahankkeiden taustasyyt on löydetävissä Viipurin transitokaupassa tapahtuneista muutoksista pikemminkin kuin kanavan tarjoamasta sotilaallisesta edusta. Bielken hanke aloitettiin tilanteessa, jossa Viipurille oli avautumassa kokonaan uusia mahdollisuuksia idän ja lännen välisen välityskaupan keskuksena Suomenlahden perukassa. Juustenin kaivanto osui puolestaan ajankohtaan, jossa savolaisen tervan kysyntä Länsi-Euroopan markkinoilla oli lisääntymässä. Molemmat hankkeet myös päättyivät kansainvälisessä kaupassa tapahtuneiden muutosten vuoksi. Viipuri menetti tilapäiseksi osoittautuneen välityskaupan roolinsa takaisin Tallinnalle poliittisen tilanteen rauhoittuttua Baltiassa 1500-luvun alussa, jolloin sekä hansakauppiaat että hollantilaiset pääsivät jälleen purjehtimaan Tallinnaan. Sata vuotta myöhemmin Ruotsin sekaantuminen Venäjän vallanperimysriitoihin johti sen osaksi sotatoimien tukialuetta, mikä vei resurssit Juustenin hankkeelta ja karkoitti ulkomaiset tervanostajat muualle.

Kuten Bielken ja Juustenin hankkeissa, myös kenraalikuvernööri A. S. Menshikovin ja senaatin talousosaston varapuheenjohtaja L. G. von Haartmanin toteuttamassa ensimmäisessä Saimaan kanavassa kyse oli nimenomaan taloudellisista arvoista, joiden avulla Itä-Suomi liitettiin osaksi kansainvälistä kauppaa. Sen sijaan uuden Saimaan kanavan taustasyyt olivat aluksi poliittisia, mutta kun presidentti Kekkonen ei tältä osin saavuttanut tavoitteitaan, ryhdyttiin korostamaan kanavan taloudellisia arvoja. Bielken ja Juustenin hankkeiden kohdalla katkelmalliset lähteet pysyvät vaiti, ja tutkijan on liitettävä ne ajalliseen kontekstiinsa ja valittava erilaisista tulkinnoista se, joka luontevimmin selittää kaikkien käytettävissä olevien lähteiden tiedot.

Viitteet:

^[1] Saimaan kanavan historiaa käsittelevää kirjallisuutta ei ole julkaistu kovinkaan paljon. Keskeisimpinä teoksina on mainittava Pertti Koistisen *Vanha ja uusi Saimaan kanava* (1968) sekä Turkkia Myllykylän *Suomen kanavien historia* (1991), jossa on eri kohdin Saimaan kanavaa koskevia lukuja. Tekijä kirjoittaa Saimaan kanavan historiatausta, joka ilmestyy vuonna 2002.

^[2] Savon asutuksesta ks. Kauko Pirinen, 'Savon keskiaika' *Savon historia I* (Pieksämäki 1988), s. 392-396, erit. kartta s. 394. Pähkinäsaaren rajasta ks. Jarl Gallen – John Lind, *Nöteborgsfreden och Finlands medeltida östgräns 2*, SLS 427:2 (Helsingfors 1991), s. 239-249.

^[3] Helge Pohjolan-Pirhonen, *Olavinlinnan historialliset vaiheet* (Savonlinna 1973), s. 7-10, 38-44.

- [4] Yrjö Kaukiainen, 'Kauppamiesten Karjala, Euroopan koillisen takamaan taloudellinen kehitys ja yhteydet "suureen maailmaan"', *Karjala, historia, kansa, kulttuuri* (toim. Pekka Nevalainen ja Hannes Sihvo), SKS:n toimituksia 705 (Pieksämäki 1998), s. 130-131, 134-135.
- [5] G. Carlsson, 'Bielke, Erik Turesson', *Svensk Biografisk Lexicon (SBL) IV*, (Stockholm 1924), s. 167-173; Seppo Suvanto, 'Bielke, Erik Turenpoika', *Kansallisbiografia*, <http://www.kansallisbiografia.fi>; J. W. Ruuth, *Viipurin kaupungin historia I vuoteen 1617* (Viipuri 1931), s. 103-104; Aulis J. Alanen, *Läpikulkuviesitie-kysymys Suomessa 1700-luvulla pikkuvihaan mennessä, I*, HTutk. XX (Helsinki 1935), s. 7-13.
- [6] A. W. Liljestrand, *Ekonomisk-juridisk afhandling om Finlands Strömrensningsverk* (Helsingfors 1856), s. 41-42.
- [7] E. G. Palmén, 'Äldre och nyare sjöfällningen och sjöfällningsförsök i Finland', *Fennia* 20 (Helsinki 1902), s. 6-7. Myös Seppo Suvanto asettuu Erik Turenpojan elämäkerrassa (Kansallisbiografia) tukemaan sotilaallista argumenttia.
- [8] B. Boëthius, 'Bielke, Ture Pedersson', *SBL IV* (Stockholm 1924), s. 190-197. Suomen keskiajan asiakirjajulkaisu *Finlands Medeltidsurkunder* (FMU), osa VII, 1509-1518, (Helsingfors 1933) ei tunne Erik Turessonin kanavahanketta.
- [9] Gustaf Finckes och Ture Pedersson Bielkes brefbok år 1555-56, julk. A. I. Arwidsson, *Handlingar till upplysande af Finlands Häfder, III* (Stockholm 1849), s. 328. Käännös Turkka Myllykylän, ks. hänen laatimaansa Saimaan kanavan lähdematerialiselvitystä (1986), s. 2. Kanavamuseon kokoelmat, Lappeenranta. Alasen mukaan Kustaa Vaasalle laadittu tiedonanto on yksinomaan Ture Pederssonin kirjoittama. "Eno" nimitystä tapaa vanhemmista asiakirjoista rinnakkain "Saimen" nimen kanssa. Alanen 1935, s. 8, nootti 1.
- [10] Edward Grönblad, 'Konung Carl IX:s plan att förbinda Saimen med Finska viken, Ett historiskt utkast', *Suomi* 1845, s. 245, ks. myös liitekarta, johon "vanha kaivando" on merkitty. Carl Gustaf Styffe, *Om Sveriges kanalbyggnader intill medlet af adertonde seklet* (Stockholm 1846), s. 33. Turkka Myllykylä, *Suomen kanavien historia* (Keuruu 1991), s. 15, 292. Grönblad ei kuitenkaan tuntenut Bielken hanketta vaan arveli vanhan kaivannon olevan Kaarle IX:n ja Bengt Juustenin ensimmäinen ja epäonnistunut kaivuuyritys ennen siirtymistä "uudelle kaivannolle" noin kilometrin Lauritsalasta itään. Ensimmäinen kirjallisuudessa mainittu tieto Bielken kaivannosta, ks. Fab. Collan, 'Saima kanal', *Finlands Allmänna Tidningen n:o 183/1856*. Ks. myös Björn Cederhvarf, "'Pontuksen kaivannot'" Saimaan kanavan niskalla', *Suomen Museo* 1901, s. 1-5.
- [11] Kustavi Grotenfelt, *Suomen kaupasta ja kaupungeista ensimmäisten Vaasa-kuninkaiden aikoina* (Helsinki 1887), s. 108-119.
- [12] Viipurin linnan tilit 22.6.-29.9.1560, 5197:1 (mf. ES 866), f. 80, KA; Alanen 1935, s. 14-15.
- [13] Styffe 1846, s. 25; Samuel E. Bring, *Trollhätte kanals historia till 1844* (Stockholm 1911), s. 41-42, lainaus s. 42, nootti 1; Gustaf Nerman, *Göta kanals historia från äldsta tider till våra dagar, första afdelningen 1525-1809* (Stockholm 1895), s. 6-9; Christina Bagge, *Skrivet om Göta kanal 1516-1986: en bibliografi från forskningsprojekt Göta kanal, Göta kanal forskning 2 och 3* (1987 ja 1990). Kys. on bibliografia, johon on kerätty kaikki keskeinen Götan kanavaa koskeva painettu aineisto.
- [14] A. W. Skempton, 'Canals and River Navigations before 1750', *A History of Technology*, vol. 3 (Cambridge 1957), s. 445-454; W. B. Parsons, *Engineers and Engineering in the Renaissance* (Cambridge 1968), s. 372-385.
- [15] Styffe 1846, s. 23; Bring, 1911, s. 40-42; Samuel E. Bring, *Göta kanals historia I*, 1 (Uppsala 1922), s. 1-2; L. Sjödin, 'Hans Brask', *SBL VI* (Stockholm 1926), s. 45-65.
- [16] Styffe 1846, s. 28.
- [17] Markku Kuisma, *Metsäteollisuuden maa, Suomi, metsät ja kansainvälinen järjestelmä 1620-1920* (Jyväskylä 1993), s. 23-25.
- [18] T. S. Dillner, 'Tabeller rörande Finlands handel åren 1584-1622', *HArk* 13 (Helsinki 1894), s. XVI-XIX, LII-CXIX, CXXXIX-CXLIV.
- [19] Dillner 1894, s. CXXXIX-CXLIV; Martti Kerkkonen, 'Suomen kauppatilasto 1600-luvulla' *HArk* 44 (Helsinki 1938), s. 99, 101, 106; Sven-Erik Åström, *From Tar to Timber, Studies in Northeast European Forest Exploitation and Foreign Trade 1660-1860*, Commentationes Humanarum Litterarum 85 (Tammisaari 1988), s. 22-27; Kuisma 1993, s. 37.
- [20] Kaukiainen 1998, s. 135-136; Pekka Toivanen, *Lappeenrannan kaupungin historia 1649-1743* (Lappenranta 1979), s. 138-142.

- [21] Kaarle IX Bengt Severinsson Juustenille 6.7. 1607, Acta Historica, KA.
- [22] Styffe 1846, s. 30-41.
- [23] Styffe 1846, s. 41-44; Bring 1911, s. 44.
- [24] Hans Gillingstam, 'Juusten, Bengt', SBL XX, (Stockholm 1975), s. 492-495; Werner Tavaststjerna, *Kaarle IX:n ja Sigismundin taistelu Viron ja Liivinmaan omistuksesta*, HTutk. XIX (Helsinki 1935), s. 157. Juustenit olivat vanhaa viipurilaista rälssisukua, jonka tunnetuin edustaja oli Viipurin hiippakunnan piispa Paulus Juusten. Hän oli Bengt ja Klemet Severinssonin setä. Ks. Jullij Ramsay, *Frälsesläkter i Finland intill Stora ofreden* (Helsingfors 1909), s. 215-217.
- [25] Kaarle IX Bengt Severinsson Juustenille ja pormestari Klemet Siffridssonille 6.6. 1607, julk. J. E. Waaranen, *Samling af urkunder rörande Finlands historia under Karl IX:s tid, II* (Helsingfors 1864), s. 301-302; Bengt Juustenin ilmoitus Kaarle IX:lle töiden sujumisesta kaivannolle 12.12. 1607, fol. 58, 5886, KA, julk. Waaranen 1864, s. 302-303; Pirinen 1982, s. 470; Myllykylä 1991, s. 15-16. Juustenin ilmoituksessa joulukuulta 1607 mainitaan pieni yksityiskohta työmiesten asumisesta työmaalla. Ilmoituksen mukaan Juusten oli kuitannut huomattavan määrän olkia kaivannolle rakennettujen talojen peittämiseksi.
- [26] Viipurin käskynhaltija Arvid Tönnesson Bengt Juustenille 27.7. 1607, fol. 59, 5886, KA, julk. Waaranen 1864, s. 321-322.
- [27] Kaarle IX Arvid Tönnessonille ja Bengt Juustenille Tukholmasta 5.4. 1608, julk. Waaranen 1864, s. 369.
- [28] Kaarle IX Bengt Severinssonille 22.7. 1608 sekä Kaarle IX:n avoin kirje Karjalan ja Savon rahvaalle 22.7. 1608, julk. Waaranen 1864, s. 380-381.
- [29] Bengt Siffridssonin (= B. Juusten) kuitti 23.7.1609 Viipurin linnan tileissä, 5893 (mf. 915), f. 142, KA.
- [30] Fab. Collan, 'Saima kanal', *Finlands Allmänna Tidningen* n:o 184/1856.
- [31] Grönblad 1845, liitekartta; Myllykylä 1991, s. 16.
- [32] *Borgå Tidningen* 16.6. 1847; Fab. Collan, 'Saima kanal', *Finlands Allmänna Tidningen* n:o 183/1856.
- [33] Grönblad 1845, s. 255-291.
- [34] Fab. Collan, 'Saima kanal', *Finlands Allmänna Tidningen* n:o 184/1856.
- [35] Per Brahe, 'Relation öfver Finska Statens vilkor', Valtaneuvoston pöytäkirja 11.10. 1638, SRA; General-Guvernören öfver Finland, Grefve Per Brahes berättelse år 1638, *Handlingar rörande Skandinaviens historia XXXI*, (Stockholm 1850), s. 438; Petrus Nordman, *Per Brahe, SLS 60* (Helsingfors 1904), s. 116. Vuosikertomuksessaan Brahe myös arveli, ettei Vuoksi olisikaan luonnon muodostama, vaan että se olisi kaivettu jonkin muinaiskansan toimesta.
- [36] A. F. Skjöldebrand, *Description des cataractes et du Canal de Trollhatta* (Stockholm 1804); Styffe 1846, s. 61.
- [37] Styffe 1846, s. 62. Suurimpia seurauksia Juutinrauman tullivapaudesta oli Itämeren ja Kattegatin yhdistävän kanavahankkeen hautautuminen pitkäksi aikaa.
- [38] M. Wexionius, *Epitome Descriptionis Sueciae, Gothiae, Fennicae et Subjectarum Provinciarum* (Aboe 1650), Lib. I, Cap. XXXIII, De Hydrographia Fennica, 3. kohta. "Ceptum erat ante aliquod tempus aquas Lappwesi in sinum maris ultra Wiburgum protensum derivare, quod ingentes fossae testantur. Et successisset; cum diminutione tamen aquarum ad Kexholm."
- [39] Kauko Pirinen, *Savon historia II:1* (Kuopio 1982), s. 470. Kavassi tulee sanasta karbas, joka tarkoittaa suurikokoista venäläistä venettä.

Gabriel Lagus

Eräitä seikkoja Viipurin oloista venäläismiehityksen aikana (1710–1721)

Tekijä on antanut seuraavalle tutkielmalle mahdollisimman vaatimattoman otsikon tietäen hyvin, ettei se monessakaan suhteessa voi vastata täydellisyysvaatimuksia. Toisaalta se tuntuu hänestä kuitenkin sisältävän niin monia uusia tietoja ja näkökohtia, että se nykyisessä muodossaanakin herättänee kiinnostusta ainakin siinä piirissä, jonka puoleen se lähinnä kääntyy.

Lähteet ovat olleet, tekstissä erityisesti mainittuja lukuun ottamatta, sekalaisia enemmän tai vähemmän katkelmallisia asiakirjoja, joita säilytetään kaupungin arkistoissa. Aiheen käsittelyä vaikeuttaneena seikkana mainittakoon, ettei tekijällä ole paikkakunnalla ollut käytössään kaikkia niitä teoksia ja asiakirjakokoelmia, joista hän kernaasti olisi hakenut neuvoa. Tämän vuoksi tutkielmaan on jäänyt puutteita, jotka hänen on täytynyt jättää tulevaisuuden korjattavaksi.

Elokuun kolmantena päivänä 1709 Viipuriin saapui hätkähdyttävä tieto. Ruotsalaiset oli Venäjän sydänmailla lyöty suuressa taistelussa, 22 ratsuväkirykmenttiä ja 11 jalkaväkirykmenttiä oli antautunut ja vain kuningas itse oli muutaman sadan miehen kera onnistunut pelastautumaan Dneprin yli. Näin oli luettavissa niistä virallisista lehdistä, joita Venäjän hallitus oli levittänyt ja joita eräs venäläinen vahtimestari oli tuonut myös Viipuriin. Samalla saatiin tietää, että tätä suurta tapausta oli Pietarissa juhlittu jumalanpalveluksin ja kanuunanlaukauksin kolmen päivän ajan.

Mutta Viipurissa oltiin ehkä paremmin perillä asioista. Maaherra Georg Lybecker kirjoitti erään sotilaskarkurin antamien tietojen perusteella Ruotsin vallanpitäjille, että kaikki oli vain "silmänlumetta", että Kaarle XII oli päinvastoin voittanut venäläiset, jotka olivat menettäneet peräti 20 000 parasta miestä.

Illuusio ei voinut kestää kauan, murskaava todellisuus tuli pian tietoon Ruotsin valtakunnan joka kolkassa. Ruotsin armeija oli kaikista päinvastaisista huhuista huolimatta lyöty ja otettu vangiksi Pultavalla ja Kaarle-kuningas oli pakolaisena sulttaanin mailla. Niille, jotka tähyilivät pitemmälle, oli nyt myös varmaan selvinnyt, että Viipurilla oli enää vähän tai ei lainkaan toivoa. Tsaarin armeijat vyöryisivät pian elpynein voimin sen valjeja vastaan ja uudistaisivat paremmalla menestyksellä piirityksen, jota oli tuloksetta yritetty joitakin vuosia aikaisemmin.

Nyt seuraavat taistelut ja niiden vaiheet ovat pääpiirteissään ennestään riittävän hyvin tunnettuja, jotta niitä tarvitsisi tässä uudelleen kuvata. Yleisesti tunnettu lopputulos oli, että Viipurin oli urhoollisen puolustautumisen jälkeen pakko antautua ja että tsaari Pietari

Breobra_enskin kaartin kärjessä kesäkuun 14. päivänä 1710 marssi voittajana kaupunkiin Siikaniemen salmen yli rakennettua siltaa pitkin ja edelleen siitä leveästä aukosta, jonka hänen tykkinsä olivat raivanneet Haakoninportin seutuville. Mainitulla portilla, näin tarina kertoo, hän kohtasi kaupunkilaisten lähetystön ja otti nuorelta neiti Havemanilta vastaan kaupungin avaimet.

Väistämätön oli siten tapahtunut. Viipuri, Ruotsin valtakunnan vahvin itäinen linnoitus, joka niin monta vuosisataa oli seissyt voittamattomana suojavarustuksena vähitellen yhä mahtavampaa Venäjän valtakuntaa vastaan, oli laskenut Ruotsin sinikeltaisen lipun, eikä edes toiveikkaimpien silmissä kangastanut mahdollisuutta, että se tulevaisuudessa taas hulmuaisi kaupungin yllä. Olisiko luultavaa, että Venäjän tarmokas, kunnianhimoinen yksinvaltiass voitaisiin tulevassa rauhansopimuksessa taivutella antamaan takaisin Viipuri, joka sijaitsi niin lähellä hänen Nevan suuhun rakenteille panemaansa uutta kaupunkia, että tsaari, joka niin johdonmukaisesti oli pyrkinyt kohti merta ja länttä, luovuttaisi käsistään tunnettujen suunnitelmien toteuttamiseksi niin erinomaisen tärkeän paikkakunnan? Valloitusta seurannut ajanjakso oli myös niin täynnä kärsimyksiä ja puutetta, että jokaiselle oli tärkeämpää selvitä hetken vaatimuksista kuin tuudittautua toiveisiin entisten olojen palaamisesta.

Mainittavia kuolonuhreja piiritys ei ollut väestöltä vaatinut. Sikäli kuin ruotsalaisen seurakunnan vanhoista kirkonkirjoista käy ilmi, vain yksi ainoa kaupungin huomattavampi siviiliasukas, kauppias Jacob Dannenberg, oli saanut tappavan osuman vihollisen luodeista.^[1] Asukkaat, joiden ei ollut tarvinnut osallistua puolustukseen, olivat holvattuihin kellareihinsa piiloutuneina olleet turvassa sortuneiden talojensa alla.

Sitä suurempi tuho oli kohdannut omaisuutta, eikä menetyksen kipeyttä lieventänyt tietoisuus, ettei kärsityistä vahingoista arvioitavissa olevassa tulevaisuudessa saataisi hyvitystä, tuskin edes osittaista korvausta. Maistraatin myöhemmin laatiman luettelon mukaan suoranaiset menetykset olivat, tuhoutuneita asuinrakennuksia lukuun ottamatta, 24 000 tynnyriä tervaa, suuri määrä suola- ja vilja-aittoja Siikaniemessä ja Revonhännässä, 26 laivalastia palkkeja ja lautoja sekä lisäksi sahoja, tervatehtaita ja karjaa ynnä muuta irtaimistoa porvaristolle kuuluneissa maatiloissa. Myös 60 000 ruplan maksamattomat saatavat talonpojilta oli katsottava menetetyiksi. Kovin suuria toiveita ei ollut siitäkään, että omaisuus, joka oli edellisinä vuosina toimitettu Tukholmaan, Turkuun tai muualle maahan, olisi piakkoin tai ylipäänsä koskaan saatavissa täysimääräisenä takaisin.

Pitkäaikainen ja kiivas tykkituli, joka oli edeltänyt antautumista, oli tietysti aiheuttanut suurta tuhoa julkisissa ja yksityisissä rakennuksissa. Vaikkei kokonaisselvitystä tuhoista olekaan säilynyt, voidaan asiakirjoissa olevien hajatietojen perusteella muodostaa jotakuinkin tarkka käsitys niiden laajuudesta.

Jos aloitamme linnasta, on aluksi huomautettava, ettei sen osuus puolustuksessa näytä olleen kovin suuri. Tiedetään vain, että kanslia pian tykkitulen alettua ammuttiin hajalle ja että tykinammus suunnilleen samoihin aikoihin sytytti arkiston.^[2] Ainoaan ruotsalaisten tekemään piirityskarttaan, joka tietääkseni on säilynyt ja josta kaupungilla nykyisin on kopio, ei myöskään ole piirretty ampumalinjoja linnan suuntaan, eli ruotsalaiset eivät tästä päätellen katsoneet vanhaa veteraania kovin merkittäväksi puolustuksessa. Sen sijaan tällaisia ampumalinjoja on venäläisten virkailijoiden ilmeisesti valloituksen jälkeen tekemässä suuressa piirityskartassa, joka sittemmin kaiverrettiin kupariin ja jonka olennaiset kohdat pienoiskoossa, mutta ilman mainittuja ampumalinjoja, ovat tsaari Pietarin Viipurin kukistumisen johdosta lyötättämässä mitalissa.^[3]

Vanhaa linnaa oli kuitenkin, kuten mainittu, ammuttu, ja koska sen kunto jo ennestään oli kaikkea muuta kuin hyvä, on helppo kuvitella, millaisen näyn se valloituksen jälkeen tarjosi. Siihen tilaan, jossa se oli, se sai pitkäksi aikaa myös jäädä. Kun kaupungin

hallitseva viranomainen, lääninkanslia, 1730-luvulla yritti sijoittua kaupungin raatihuoneeseen ja maistraatti mitä päättäväisimmin vastusti suunnitelmia muistuttaen, että maaherran tilat olivat ruotsalaisaikana olleet aina linnassa, kanslia perusteli vaatimustaan muun muassa sillä, että linnan rakennukset olivat rappeutuneita, kylmiä ja kosteita, arvio joka on täysin sopusoinnussa ruotsalaisen matkailijan C. R. Berchin joitakin vuosia aikaisemmin (1735) päiväkirjaansa kirjoittaman kuvauksen kanssa.^[4] Hän sanoo, että linna oli pommituksessa täysin raunioitunut, että niitä harvoja tykkeitä, joita tornissa vielä oli, käytettiin vain kunnialaukauksiin juhlatilaisuuksissa ja ettei muita huoneita ollut korjattu kuin ne, joita lääninkanslia ja verokamari tarvitsivat. Lisätä voidaan, ettei venäläinen sotilaspäälystys miehityksen jälkeen ajatellut edes tilapäisesti etsiä asuinpaikkaa sieltä. Prikaatinkomentaja Tsernisev majoittui yksityistaloon, jonka hän muutta mutkitta julisti omakseen, ja samassa paikassa asuivat hänen jälkeensä Shuvalov ja de Coulon.

Asukkaat valtasi varmasti syvä murhe heidän nähdessään, millaisia vaurioita taistelu oli aiheuttanut ennen niin mahtavalle suojavarustukselle, jota kohti he pahoina ja hyvinä päivinä olivat kohottaneet katseensa ja jonka vaikuttavat massat sekä puheissa että kirjoituksissa olivat usein olleet heidän ihailevien vuodatustensa kohteena. Yhtään armeliaammin ei tuho ollut koetellut kaupungin muitakaan julkisia rakennuksia. Tuomiokirkko, joka vuosisatoja oli koonnut heidät yleiseen jumalanpalvelukseen, aamu- ja iltarukoukseen, monenlaisiin maan ilon tai surun aiheuttamiin kirkkojuhliin, hautajaisiin, häihin ja ristiäisiin, tämä temppele, joka sukupolvesta toiseen oli rauhallisten holviensa alla antanut viimeisen turvallisen leposijan melkein jokaiselle ikiuneen nukahtaneelle kaupunkilaiselle, varsinkin merkittävämmille miehille ja naisille alkaen piispoista ja päätyen käsityöläismestareihin puolisoineen ja lapsineen, oli niin tyystin raunioina, ettei köyhtyneellä seurakunnalla ja lakanneella hiippakunnalla katsottu olevan mitään mahdollisuuksia sen korjaamiseen. Koko rakennus oli jo tykkitulen alussa niin huonossa kunnossa, ettei huhtikuun lopussa kuollutta oikeuspormestari Petter Thesleffiä voitu haudata kirkkoon, vaan hän sai leposijansa luostarikirkossa, "koska - kuten kirkonkirjan sanat kuuluvat - tuomiokirkko oli aivan pommien tarvelemä eikä sinne melkein jatkuvan tulituksen vallitessa rohjettu haudata ketään".

Tarina kertoo, että tsaari Pietari oli antautumisen jälkeen antanut kaupungin asukkaille oikeuden ilmoittaa ne julkiset rakennukset, jotka he halusivat omaan laskuunsa ottaa huostaansa. He olivat kuitenkin unohtaneet tuomiokirkkonsa, jolloin tsaari oli kuulemma huudahtanut: "Jolleivät he tahdo pitää kirkkoaan, otan sen itse", ja käskenyt muuttaa sen kreikkalaiskatoliseksi temppeleksi, jollaisena se sitten palveli vuosisadan loppuun saakka.

Tueksi sille, ettei tarina ole aivan vailla historiallista pohjaa, voidaan esittää venäläis-saksalaisesta lähteestä^[5] peräisin oleva tieto, että ruotsalaiset olivat piirityksen jälkeen luovuttaneet venäläisille tuomiokirkkonsa, samoin kuin sekin, ettei maistraatin 1718 laatimassa selvityksessä kaupungin erityisoloista Ruotsin vallan aikana tuomiokirkkoa mainita lainkaan kaupungin julkisten rakennusten joukossa. Mainitusta asiakirjasta, sen enempää kuin muistakaan sitä edeltäneiden tai lähinnä seuraavien vuosien asiakirjoista ei kuitenkaan käy ilmi, käytettiinkö sitä jo silloin venäläisenä kirkkona. Vasta kirkon vieressä sijaitsevan talon omistusoikeutta koskevassa maistraatin todistuksessa toukokuun 8. päivästä 1722 sanotaan selvästi, että venäläinen jumalanpalvelus pidetään nykyisin samassa paikassa.

Myös torin varrella sijaitseva raatihuone oli pahoin vaurioitunut ja lienee alkuaikoina jätetty täysin oman onnensa nojaan. Edellä mainitussa maistraatin selvityksessä todetaan, että se on "suurimmaksi osaksi tuhoutunut", ja Berchin matkakuvauksessa ilmoitetaan,

että vain ne huoneet, joita välttämättä oli tarvittu, oli korjattu, "kaikki muut ovat autioina, vailla ikkunoita ja ovia, samassa kunnossa kuin ne olivat piirityksen jälkeen".

Helpommalla oli päässyt kaupungin toinen kirkko, niin sanottu luostarikirkko, jota tähän saakka olivat melkein yksinomaan käyttäneet suomalainen kaupunki- ja maaseurakunta. Ainakin käyttökelpoinen kirkko antautumisen jälkeen ilmeisesti oli, koska asukkaat kutsuttiin juuri sinne vannomaan uskollisuudenvalaa uudelle hallitsijalleen. Kirkossa ei tietävästi ryhdytty heti myöskään suurempiin korjaustöihin. Vasta useita vuosia valloituksen jälkeen kunnostettiin kerätyillä varoilla kirkon kattoa, joten vauriot eivät liene olleet kovin merkittäviä. Melkein koko venäläisajan kirkkoa käyttivät sitten yhteisesti seudun kaikki luterilaiset seurakunnat, niin suomalaiset kuin ruotsalaisetkin, ja sitä sanottiin tämän korkeamman arvonsa vuoksi asiakirjoissa usein tuomiokirkoksi.

Tässä yhteydessä on mainittava myös toinen menetys, jonka kaupunki ja yhtä lailla historian tutkimus olivat pommituksessa ja sen jälkeisessä sekasorrossa kärsineet. Menetys, joka oli sitäkin valitettavampi, koska sitä oli mahdoton korvata. Tarkoitin kaupungin arkistojen tuhoutumista.

Osa raatihuoneen vanhoista asiakirjoista oli tosin luultavasti päätynyt Venäjälle, jonne niitä lienee viety sekä ennen rauhan solmimista että sen jälkeen, koska Uudenkaupungin rauhan ehtoihin kuului määräys arkistojen luovuttamisesta voittajalle. Lähteistä löytää jopa satunnaisia mutta selviä viittauksia, että prikaatinkomentaja Tsernisev, joka ensimmäisinä vuosina miehityksen jälkeen oli keskittänyt kaiken siviili- ja sotilasvallan käsiinsä, olisi antanut murtaa oikeudenkäyntipöytäkirjoja ja vastaavia sisältäneitä arkuja. Mutta venäläiset olisivat tuskin viitsineet tehdä niin selvää jälkeä, ettei kerrassaan mitään, lukuun ottamatta kaupungin privilegioita koskevia dokumentteja, joita säilytettiin erillisessä arkussa, ole nykyään jäljellä. Kaupungin tuomiokirjoista, panttikirjoista, pöytäkirjoista ja muista julkisista alkuperäisasiakirjoista, joiden olemassaolosta 1600-luvulla ja seuraavan vuosisadan ensi vuosikymmenellä on selviä todisteita, ei yhtään ainutta ole säilynyt. Ne kopiot raastuvanoikeuden ja kämnerin-oikeuden tuomiokirjoista, jotka onneksi vielä ovat tallella, ovat nimittäin Turun hovioikeudelle lähetettyjä kappaleita, jotka sattumalta välttyivät tuholta vuoden 1827 palossa.

Huomionarvoisen maininnan asiakirjojen tuhoamisesta ja hävittämisestä piirityksen aikana ja sen jälkeen sisältää eräs kaupungin pöytäkirja toukokuun 10. päivästä 1726. David Sesemanin todistuksessa sanotaan, että hänen lankonsa, edesmenneen rykmentinkirjuri Erich Johan Hagertin 8 - 10 päivää ennen piiritystä linnaan jättämät, miehistöluettelot koskevat asiakirjat olivat osittain tuhoutuneet pommituksessa, "kun taas ne, jotka olivat silloin ehkä säilyneet, oli sitten kaupungin antauduttua, kun ihmiset eivät uskaltaneet kovin nopeasti ulos kellareistaan, viety ja ryöstetty". Tämän jälkeen on lisätty seuraavat kuvaavat sanat: "jotta tšekäläinen jalo maistraatti muun ohella saa tietoonsa, millä lailla raastuvankin asiakirjoja myös silloin ryöstettiin ja hävitettiin". Hävitystä täydensi sitten vuoden 1738 palo, jolloin taas osa kaupungin asiakirjoista joutui liekkien saaliiksi.

Sovittuja antautumisehtoja rikottiin, kuten tunnettua, kaupungin luovuttamisen jälkeen sikäli, että miehistö, jonka piti päästä vapaasti lähtemään, vietiin sotavankeina Venäjälle. Tätä tietoa eivät ole vahvistaneet vain monet ruotsalaisten esittämät todistukset, vaan tsaari Pietari on itse päiväkirjassaan myöntänyt sen oikeaksi. Tässä yhteydessä on kuitenkin sanottu ja historiankirjoittaja toisensa jälkeen aina meidän päiviimme toistanut, että myös kaupungin porvaristo ja muut asukkaat olisivat kokeneet saman kohtalon. Niinpä - ottaakseni joitakin esimerkkejä - Nordberg sanoo 1740 julkaistussa

perusteellisessa Kaarle XII:n historiassa, että kaupunki tyhjentyi ruotsalaisista asukkaista joitakin harvoja raihnaisia ja rutiköyhiä lukuun ottamatta; Fryxell tietää jopa kertoa, että Viipurin entisistä asukkaista tuli Pietarin väestöön sulautunut ainesosa, ja Herrmannsin teoksesta "Geschichte des russischen Staates" on luettavissa, että tsaari kuljetutti Pietariin melkein kaikki tšekäläiset asukkaat.

Tieto ei tässä laajuudessa voi kuitenkaan olla luotettava. Sen tajuaa vaikeuksitta jokainen, joka edes jollain lailla tuntee tältä ajalta säilyneitä niukkoja asiakirjoja. Mutta myös paljon vaatimattomampiin mittoihin supistettuna se on paitsi epäuskottava myös niin selvästi ristiriidassa muiden tunnettujen seikkojen kanssa, että se tulevaisuudessa pitänee siirtää tarujen joukkoon.

Sillä jos porvaristo, jonka melkein kaikki jäsenet kuuluivat ruotsalaiseen seurakuntaan, tai edes osa siitä olisi viety vaikka vain lyhyeksikin ajaksi vankeuteen Venäjälle, tällainen tapahtuma olisi luonnonpakosta jättänyt monia jälkiä kirkonkirjaan. Mutta tämän ajan kirkonkirja, ja se alkaa jo 1709 ja jatkuu sitten keskeytymättä lähelle vuosisadan loppua, ei sisällä sanaakaan, ei viittaustakaan mainitun kaltaisesta onnettomuudesta. Eikä tässä kaikki, kummien, haudattujen ja vihittyjen luetteloista sekä vuoden 1710 jälkipuoliskolta että lähinnä seuraavilta vuosilta löytyvät melkein kaikkien jotakuinkin merkittävien kaupunkilaisten nimet, varma todiste siitä, etteivät niiden kantajat olleet vankeudessa.

Yhtä luotettavaa tukea tässä esitetty käsitys saa, jos vertaa Viipurin asukkaista vuoden 1708 henkikirjoituksessa annettuja tietoja tsaari Pietari 1718 toimeenpanemaan väestönlaskentaan. Tällöin huomaa, että melkein kaikki porvaristoon kuuluneet henkilöt, jotka edellä mainittuna vuonna asuivat kaupungissa ja jotka eivät väliaikana olleet todistettavasti muuttaneet Ruotsin puolelle tai siirtyneet manan majoille, elivät myös vuonna 1718 täysissä voimissa Viipurin muurien sisäpuolella. Tämä selvitys näyttää olevan sitäkin ratkaisevampi, koska ne oikeudenkäyntiasiakirjat, jotka ovat säilyneet rauhantekoa seuranneilta vuosilta, eivät millään lailla ole ristiriidassa sen kanssa, vaan pikemminkin tukevat sitä. Yhdessäkään tänä ajankohtana aloitetussa tai ajalta ennen vuotta 1710 uudelleen käsiteltäväksi otetussa perintö- tai tonttiriidassa ei mainita, että joku asianomistaja olisi kuollut tai edelleen viruisi vankeudessa. Tällaisia tapauksia olisi kuitenkin varmasti ja hyvin useinkin esiintynyt, jos porvaristo olisi todella joksikin aikaa viety Venäjälle, varsinkin kun perintöriidoissa ja niihin liittyvissä oikeusjutuissa käsittelyn piiriin tuli yleensä suuri joukko henkilöitä, koska useimmat huomattavat perheet olivat sukulaisuus- tai lankoussuhteessa toisiinsa.

Tässä esitettyjä, helposti tarkistettavia tosiseikkoja on kai pidettävä todistusarvoltaan aivan toisenlaisina kuin niitä löyhiä huhuja, joita herkkäuskoinen Lybecker - jonka etujen mukaista sitä paitsi oli kuvata venäläisten toimet mahdollisimman synkissä väreissä - kauhuissaan esitti raportissaan kansliakollegiolle Tukholmaan. Kun hän kirjeessään heinäkuun 8. päivästä 1710 ilmoittaa, että heti kun varuskunta oli viety, "vangittiin porvaristo niiltä sijoiltaan ja vietiin vaimoineen ja lapsineen samaa tietä, ja ensimmäisinä kulkivat yhtenä joukkona terveet, sen jälkeen vanhukset, joista joidenkin tiedettiin olevan seitsemänkymmenen ja ylikin - ja äitien piti itse kantaa ja raahata lapsiaan, koska heiltä oli aikaisemmin viety kaikki piit¹⁶⁾", hänellä ei tämän kaiken vahvistukseksi ole esittää muuta kuin antautumisen jälkeen karkuun päässeiden, nimeltä mainitsemattomien nostoväkeen kuuluvien henkilöiden kertomuksia, lähde joka oli sitäkin epäluotettavampi, koska se oli pelon sumentama. Lybecker ei kuitenkaan näyttä edes itse erityisemmin luottaneen raporttiinsa, koska hän ei missään seuraavassa kirjeessään toista sitä, olisihan nimittäin ollut kummallista, jollei kaikkia saatavilla olevia tietoja näin merkittävästä asiasta olisi vähitellen ilmoitettu. Kirjoitelmassa, jonka Viipurin entisten yleisten ruotsalaisten koulujen opettajat laativat kärsimyksistään ja jonka arvellaan olevan peräisin

syyskuun alkupuoliskolta, ei myöskään ole mitään mainintaa asukkaiden raahaamisesta vankeuteen, mutta kylläkin se varma tieto, että kaikki kaupungin niin maalliset kuin hengellisetkin asukkaat lukiolaisia myöten olivat neljäntenä kolminaisuuden jälkeisenä sunnuntaina vannoneet luostarikirkossa uskollisuudenvalan uudelle hallitsijalle pormestarien ja raadin valvoessa tarkkaan, ettei kukaan jäänyt pois tilaisuudesta - tämäkin tosiseikka joka on ilmeisessä ristiriidassa vankeustarinan kanssa.^[7]

Viipurin asukkaat joutuivat kärsimään aivan riittävästi, vaikka saivatkin pysyä kotonaan. Heidän talonsa olivat joko täysin tuhoutuneita tai venäläisten korvauksetta omaan käyttöön otettavia tai sitten niin pahasti tykkitullessa vaurioituneita, että mukavuutta koskevat vaatimukset oli rajoitettava pienimpään mahdolliseen, varsinkin kun sotilaiden majoitus vaati koko miehitysajan ja kauan sen jälkeenkin runsaasti asuntoja. Asukkaat olivat tosin saaneet lupauksen henkensä ja omaisuutensa turvaamisesta ja elättelivät toivoa, että entiset erioikeudet palaisivat joskus voimaan. Se aika oli kuitenkin vielä kaukana, jolloin edes välttävän porvarillisen järjestyksen voitiin odottaa taas vallitsevan. Itse asiassa ajanjakso valloituksesta Uudenkaupungin rauhaan oli interregnumin aikaa ilman muita muotoja kuin ne, jotka oli sovitettu hetken tarpeiden mukaan ja joiden tarkoitus oli poistaa silmään pistävimmät hankaluudet. Irrallaan kaikesta yhteydestä muuhun maailmaan, voimatta käydä kirjeenvaihtoa muualla Suomessa ja Ruotsissa olevien ystävien ja sukulaisten kanssa, vailla säädöksiä, joiden noudattamista olisi tarkkaan valvottu^[8], Viipurin porvariston, joka oli ennen kaikissa mahdollisissa tilanteissa osannut pitää huolen itsestään ja oikeuksistaan, oli nyt taivuttava ankan sotilasvallan alaisuuteen ja toteltava mukisematta ylikomendantin kanslian käskyjä.

Vastapainona oli toisaalta kuitenkin seikkoja, jotka myötävaikuttivat siihen, että porvaristo ilmeisesti varsin pian tottui uuteen järjestykseen ja alkoi mahdollisuuksien mukaan käyttää sitä hyödykseen. Se, että tämä onnistui niinkin hyvin kuin tapahtui, johtui huomattavalta osalta laajalle levinneestä saksan kielen taidosta, joka helpotti henkilökohtaista tutustumista moniin venäläisten joukkojen upseereihin.

Vaikka Viipuri olikin ruotsalainen kaupunki sikäli, että se oli kasvanut Ruotsin rakentaman linnan suojassa ja kehittynyt Ruotsin lakien ja ruotsinkielisen oikeudenkäytön ja hallinnon alaisena, sen porvaristo oli kuitenkin ajan myötä omaksunut niin monia vieraita, varsinkin saksalaisia piirteitä, että sillä oli aina ollut erikoinen, puoliksi ulkomaalainen leima. Melkein kaikki 1600-luvun huomattavat suvut, kuten Boisman, Thesleff, Schmidt, Hunnius, Sutthoff, Frese, Bröijer, Seseman, Tesche, Harrius, Mumse, Schmedeman, Menschever, olivat alkuaan lähtöisin Tallinnasta, Lyypekistä, Hollannista tai muilta seuduilta, joissa saksa tai alasaksa oli hallitseva kieli, puhumattakaan niistä lukuisista syntyperältään saksalaisista käsityöläisistä, jotka vuosien mittaan olivat asettuneet asumaan Viipuriin. Kuningatar Kristiinan aikana pohdittiinkin saksalaisen seurakunnan perustamista kaupunkiin, ja vaikka suunnitelmasta taloudellisten vaikeuksien vuoksi olikin luovuttava, piti joku saksan kieltä hallitseva kymnaasin opettaja tiettyinä aikoina saksalaisen jumalanpalveluksen, ja aika ajoin kerrotaan myös saksalaisista lukkareista ja lastenopettajista. Miten levinnyt tämä kieli kaupungin liike-elämän piirissä oli, käy ilmi siitä, että suurin osa riitapuolten velkomisjutuissa jättämistä laskuista ja vastalaskuista oli laadittu saksan kielellä, samoin kuin oikeudenkäyntipöytäkirjoissa esiintyvistä hajatiedoista, että saksa oli tavallinen keskustelukieli monissa kauppiasperheissä. Kieltä kohtaan tunnettu myötämieli oli niin voimakasta, että kun maistraatti ja porvaristo päättivät 1698 perustaa kaupungin kustannuksella lastenkoulun, sen opetuskieleksi määrättiin saksa. Konsistorin protesteista huolimatta tämäkin koulu saatiin aikaan sen jälkeen kun maaherra Lindenhjelm oli lausunnossaan todennut, ettei

sen katsottu kilpailevan valtion oppilaitosten kanssa. Koulu jatkoikin toimintaansa monta vuotta venäläisaikana, jolloin entiset valtion oppilaitokset oli ajat sitten lakkautettu. Mutta myös Viipurissa ja sen ympäristössä Ruotsin vallan aikana asuneissa upseeriperheissä saksa oli tuttu kieli, koska monet upseereista olivat kotoisin Liivinmaalta.^[9]

Saksan kielen taidon ja harrastuksen säilyminen näin kauan johtui osittain seudun syrjäisestä sijainnista, osittain edelleen jatkuneista kauppayhteyksistä Hollantiin ja Saksaan ja osittain siitä, että ympäristössä asuvan rahvaan ja sen seurauksena alemman porvariston ja palvelusväen äidinkieli ei ollut ruotsi vaan suomi. Koska etäisyys muihin kaupunkeihin teki vaimon hankkimisen muualta hankalaksi, syntyi kaikkien vähänkin hienompien porvariperheiden välille vähitellen sukulaisuus- ja lankoussuhde, joka edisti olennaisesti lasten kykyä käyttää saksan kieltä, samalla kun rupattelu suomenkielisen palvelusväen kanssa vähensi aikaisemmin tavallista ruotsin kielen käyttöä. Saksan kielen yleinen tuntemus oli lisäksi saanut uutta vahvistusta Nevanlinnan maanpakoon lähteneestä porvaristosta venäläisten valloitetta 1703 tämän kaupungin, jossa saksan kieltä kuuluu puhutun enemmän kuin Viipurissa ja jonne oli palkattu erityinen saksalainen saarnamies.

Koska venäläisissä miehitysjoukoissa oli runsaasti sekä rintamaupseereita, insinöörejä, välskäreitä että muita toimihenkilöitä, joiden äidinkieli oli saksa, asukkaiden saksan taidolla oli tärkeä merkitys molemminpuolisessa lähestymisessä, vaikka ylikomendantti käyttikin virallisissa kirjelmässään maistraatille yksinomaan venäjää. Venäjän sotajoukon lukuisilla saksalaisilla oli myös sama uskonto kuin kaupunkilaisilla, ja tästä tuli aikana, jolloin yhteinen uskonto merkitsi paljon enemmän kuin nykyisin, uusi yhtymäkohta, koska venäläisten miehitysarmeijassa ei ollut luterilaisia pappeja ja saksalaisten oli turvauduttava kaupungin kirkonmiesten apuun.

Ennen kuin siirryn eräisiin näitä ja muita valtauksesta johtuneita oloja valaiseviin tietoihin, voi olla aihetta vilkaista kaupungin väestön rakennetta miehitysaikana ja koettaa vastata kysymykseen, vaikuttiko se ja kuinka paljon heidän lukumääräänsä. Samalla tämä selonteko todistaa puolestaan oikeaksi edellä esitetyn väitteen, ettei heitä viety vankeuteen.

Viipurin asukkaista ei tosin ole mitään luetteloa ajalta, jolloin venäläiset marssivat kaupunkiin, mutta monien muiden asiakirjoissa esiintyvien tietojen perusteella voi kuitenkin muodostaa järkeenkin tarkan käsityksen sekä heidän lukumäärästään että heidän ammasteistaan ja jakautumisestaan eri yhteiskuntakerroksiin ja korporaatioihin. Tässä ovat tärkeänä tukena hajamaininnat niistä, jotka asioiden uuden järjestyksen takia joutuivat lähtemään paikkakunnalta. Heihin kuuluvat ensi sijassa valtion koulujen opettajat, jotka olivat yleensä tulleet muualta ja jotka jonkin aikaa kaupungin antautumisen jälkeen muuttivat perheineen pois, koska eivät voineet enää luottaa elannon saamiseen täällä. Heidän elämänsä järjestyi sikäli varsin hyvin, että he pian saivat uuden kouluviran tai pastoraatin. Myös sotaväki katosi seudulta, koska se vietiin vankeuteen. Sotilaiden perheistä lienee taas suurin osa siirretty pois jo ennen piiritystä siitä päätellen, että heistä on löydettävissä niin vähän jälkiä. Kaupungin aikaisemmasta papistosta ovat piirityksen jälkeen jäljellä erikoinen tuomiorovasti Petrus Carstenius, joka oli jo useita vuosia aikaisemmin erotettu virastaan ja kuoli 1712 sen jälkeen kun prikaatinkomentaja Tshernishev oli jo kesäkuussa 1710 määrännyt lehtori Magnus Alopaeuksen seurakunnan pastoriaksi, edelleen kappalainen Sigfrid Sigfridi Brotherus, joka kuoli 1716, ja Siikaniemen pastori Anders Ahlgren, joka valloituksen jälkeen näyttää harjoittaneen jonkin aikaa kapakanpitoa ennen kuolemaansa 1714.

Hitaampia muutokset olivat siinä ryhmässä, joka vuoden 1718 luettelossa on merkitty otsikon siviilivirkamiehet alle. Heistä olen löytänyt seuraavat: tullitarkastaja Erich

Åkerman († kauppa- tai kollegiopormestarina 1737, joskaan ei silloin enää palveluksessa), tarkastaja Reinhold Boisman († ennen 1722), postitarkastaja Bengt Johan Wallerian († 1739), komissaari Jonas Dykander († lääninkomissaarina 1736), entisen kämnerin-oikeuden sekä samalla meritullioikeuden notaari Erich Barck († 1721), laskennon ja saksan kielen koulumestari Jacob Rampau († noin 1725), tullikirjuri Sigfrid Sandhem († 1723), Johan Strandman, Siikaniemen entinen urkuri, sen jälkeen jonkinlainen siviilivirkamies (kuolinvuosi tuntematon) ja lopuksi notaari Erich Brotterus († kihlakunnantuomarina eli Landrichterinä hevosen selästä pudottuaan).

Erittäin kiinnostavia ovat ne muutokset, joita kaupungin kauppias- ja käsityöläisyhdyskunnissa tähän aikaan tapahtui, ovathan niihin kuuluvat henkilöt, jotka pakostakin olivat muita asukkaita vakiintuneempia, väestöolojen parhaita kuvastajia. Raatimies- ja suurelta osalta myös pormestarikaarti oli kaikkina aikoina ollut lähtöisin porvariston riveistä, ja porvaristo edusti jo senkin vuoksi kunnallisesti konservatiivisempaa ainesta kuin pappis-, opettaja-, virkamies- ja sotilaskunta, jotka saivat jatkuvaa täydennystä muilta tahoilta ja muuttoliikkeen seurauksena eivätkä siksi samalla lailla kyenneet säilyttämään alkuperäistä tyyppiään ja perinteitään.

Ennen kuin ryhdytään selvittämään Viipurin porvariston koostumusta nyt kyseessä olevana aikana, lienee tarpeen esittää ensin seuraavat yleiset huomautukset sen synnystä ja kehityksestä.

Ne linnanpäälliköt ja maaherrat, jotka edellisinä vuosisatoina olivat toinen toisensa perästä saaneet läänin hallitsemisen tehtäväkseen, olivat lähes poikkeuksetta pitäneet seutua karkotuspaikkana ja oleskelua siellä niin epämiellyttävänä ja ikävänä, että he aina voidessaan olivat oleskelleet muualla. Nämä hallitsijat, jotka kaikki kuuluivat aatelistoon ja olivat usein sukua valtakunnan mahtavimpien kanssa, kokivat porvariston lisäksi niin vaativaksi ja vastahakoiseksi, että he senkin takia hakeutuivat mahdollisimman pian pois. Heitä tuli ja meni usein vuoden tai parin väliajoin eivätkä he jättäneet mainittavia jälkiä itsestään. He seurustelivat tosin porvariston kanssa ja olivat läsnä häissä ja muissa juhlatilaisuuksissa, mutta yhteiskunnallinen ero oli liian suuri ja oleskelu useimmissa tapauksissa liian lyhyt, jotta läheisempää kanssakäymistä olisi syntynyt. Kaikkein harvinaisinta oli, että heidän jälkeläisensä olisivat asettuneet tänne ja tuoneet avioliitoilla porvaristytöjen kanssa, ja päinvastoin, uusia aineksia väestön runkoon.

Hieman toisenlainen tilanne oli päälliköiden alaisten, kuten linnanvoutien ja linnansihteerien, joita joskus nimitettiin myös käskynhaltijoiksi, ja muiden siviilivirkamiesten kohdalla. Vaikka heidät joskus luettiin aateliin tai heidät oli muodollisesti korotettu aatelissäätöön, useat heistä sukulaistuivat tytärtensä ja poikiensa avioliittojen kautta monien porvarisperheiden kanssa. Niinpä alikäskynhaltija Henrich Jönssonin, josta poikansa Jöns Henrichssonin kautta tuli aatellisen Teetgrenin suvun kantaisä, yksi tytär oli 1600-luvulla mennyt naimisiin raatimies, sittemmin pormestari Hans Schmedemanin kanssa, toinen taas maineikkaan kauppiaan ja pormestarin Joh. Cröellin kanssa, hänkin myöhemmin aateloitu jne. Linnanvouti Peder Hemmingsson, hänkin 1600-luvun alkupuoliskolta, oli itse nainut erään kauppiaantytären ja sukulaistui lastensa avioliittojen kautta mm. Teschen ja Zittingin porvarisukujen kanssa.

Sama koski useita hiippakunnan korkeimpia hengellisiä johtajia, esimerkiksi Paavali Juustenia, joka itse oli kotoisin Viipurista, Henrik Carsteniusta, Petrus Bjuggia ja muita, jotka toisaalta naimalla porvaristytärtä tai leskiä, toisaalta lastensa avioliittojen kautta sukulaistuivat kaupungin porvariperheiden kanssa. Tarvitsee tuskin lisätä, että näin tapahtui vielä useammin kaupungin muiden pappien kohdalla, sen enempiä kuin sitäkään, että monet upseerit ja siviilivirkamiehet etsivät vaimonsa samalta taholta.

Mutta vaikka säätykierto siten tasaisesti ja katkeamatta jatkui ja vaikka porvaristo muuttoliikkeen kautta sai jatkuvasti täydennystä, sen yleisluonne ei kuitenkaan muuttunut. Ahtaat, lakien ja tapojen tarkkaan viitoittamat rajat, joiden puitteissa sen liike-elämä liikkui, eivät sallineet omaa aloitteellisuutta, joka olisi voinut vaikuttaa nuorentavasti vanhoihin muotoihin. Saksaan ja Hollantiin tehdyillä liikematkoilla ei sen vuoksi myöskään ollut sanottavaa vaikutusta sen katsomustapaan. Alusta asti puutteellisen sivistyksen täydentäminen lukemalla ei myöskään tullut juuri kysymykseen, koska kirjat hengellisiä teoksia lukuun ottamatta olivat hyvin harvinaisia. Joidenkin kaupankäynnin käsikirjojen lisäksi en ole löytänyt porvariston kuolinpesien perukirjoissa muita teoksia kuin erikielisiä virsikirjoja, raamattuja ja postilloja.

Tässä mainitut seikat vahvistivat sinänsä tiettyä elämäncatsomuksen vanhoillisuutta, ja sitä ylläpitivät muut syyt, joista on mainittava varsinkin 1600-luvulla vallinnut tapa, melkein sääntö, että pojat valitsivat isänsä ammatin, sekä ne sukulaisuussiteet, jotka yhdistivät melkein kaikki kaupungin kauppiasperheet toisiinsa. Niinpä Viipurissa oli monia sukuja, joiden kaikki jäsenet harvoja poikkeuksia lukuun ottamatta omistautuivat kauppiaan ammattille. Jatkuvuus oli niin leimallista, että usein jopa samat etunimet kulkivat perintönä sukupolvesta toiseen, seikka joka huomattavasti vaikeuttaa kunnollisten sukutaulujen laatimista.

Tämä yhdenmukaisuus ei estänyt kuitenkaan riitoja ja eripuraisuutta, joista Viipurin porvaristo oli tunnettu edellisellä vuosisadalla ja jotka usein jakoivat sen selvärajaisiin ryhmittymiin. Näitä osittain kansallistunteeseen perustuvia kiistoja edistivät juuri sukulaisuussiteet, joihin liittyi ikuisia ja mutkikkaita, joskus vuosikymmeniä kestäviä perintö- ja muita omaisuuden jakoa koskevia juttuja. Eräässä asiassa porvaristo oli kuitenkin sekä periaatteesta että välttämättömyyden pakosta yksimielinen, yhteisten kauppaetujensa valvomisessa ja niihin tähtäävien erioikeuksien suojelemisessa. Nämä pyrkimykset valtasivat niin täysin sen kiinnostuksen, ettei muihin yleisiin kysymyksiin riittänyt juuri huomiota. Samat kauppa- ja privilegioedut määräsivät myös venäläisten miehitettyä kaupungin porvariston toimintatavan.

Venäläisten marssiessa kaupunkiin elossa oli vain yksi pormestari, Hans Brotterus, joka kuitenkin jo saman vuoden syyskuussa kuoli. Hänen tilalleen pormestariksi nimitettiin, luultavasti muuta kollegiata kuulematta, raatimies Jonas Lippius, mies joka aikaisempaan virka-aikanaan oli syyllistynyt monenlaiseen hutilointiin. Vuosikymmentä myöhemmin nimitettiin lisäksi toinen pormestari, tullitarkastaja Erich Åkerman. Entinen kaupunginsihteeri Herman Öman eli koko väliaikaiskauden ja kuoli vauraana raatimiehenä 1743. Aikaisempi raatimieskunta oli sen sijaan vähitellen huvennut niin, että jäljellä olivat 1718 vain 62-vuotias Hans Tesche ja 75-vuotias Jost v. Borgen, sen jälkeen kun vielä iäkkäämpi Petter Timmerman, vaikka olikin raatimies ruotsalaisaikana, oli luultavasti vanhuudenheikkouden takia vetäytynyt yksityiselämään. Vasta 1721 lukumäärää on täydennetty J. Dykanderilla, Jochim Nahtilla ja Reinhold Boismanilla.

Nykyään lienee mahdotonta tarkkaan ratkaista, olivatko jotkut ja ketkä porvariston jäsenet katsoleet järkeväksi lähteä ennen piiritystä kaupungista etsimään turvaa ja toimeentuloa muilta seuduilta. Varsin luultavaa kuitenkin on, ettei heitä ollut kovin paljon ja etteivät he kuuluneet varakkaampaan luokkaan. Sillä kun kutsu valiokuntavaltioapäiville pari kuukautta ennen piirityksen alkua saapui Viipuriin, maaherra Lybecker kirjoitti hallitukselle, ettei tällaisia edustajia voitu ottaa lukuun, koska maistraatti halusi näinä vaarallisina aikoina pysyä kotona turvaamassa omaisuuttaan. Tästä voitaneen päätellä, etteivät myöskään muut porvarit olleet halukkaita lähtemään kaupungista. Antautumisen jälkeen olisi taas ollut hyvin hankala päästä pois, koska sotilaspäällystö oli järjestänyt tiukan vartioinnin, johon myös porvarien itsensä oli

osallistuttava. Ympäröivälle maaseudulle tai Pietariin tehtäville matkoille asetettiin niin ankarat takuut, ettei juuri kukaan olisi niiden takia ottanut riskiä, vaikka olisi tahtonutkin, jäädä pysyvästi sille tielleen. Pahinhan oli jo tapahtunut, joten pako olisi tuskin tuottanut minkäänlaisia etuja, mutta kylläkin paljon vahinkoa.

Sen vuoksi on otaksuttava, että edellä mainittu, viranomaisten määräyksestä 1718 tehty asukasluettelo sisältää likipitään kaikki vuoden 1710 kiinteät asukkaat lukuun ottamatta väliaikana kuolleita, joita varsinkin viimeksi mainittuna vuonna oli poikkeuksellisen paljon sekä silloisen suuren yleisen sairastavuuden että piirityksen aiheuttaman puutteen ja järkytyksen johdosta.

Asukkaiden kokonaismäärä 1718 oli 1420, jota ei voi pitää alhaisena, koska asukasluku lähimpien piiritystä edeltäneiden vuosikymmenten aikana oli jatkuvasti alentunut ja koska siihen saakka tehdyt laskelmat edeltävien hyvinvointikausien väkiluvusta ovat ilmeisesti liian korkeita.^[10] Erityisesti varsinaisen porvariston määrä oli 1600-luvun viimeisinä vuosikymmeninä vähitellen pienentynyt syistä, jotka eivät voi olla missään yhteydessä venäläisten hyökkäyksen kanssa; ilmaisu "heikko" tai "heikentynyt" porvaristo on tyypillinen sanonta, jonka tapaa monissa asiakirjoissa kauan ennen kuin mitään sotaa oli harkittukaan. Selvityksen tekeminen Viipurin väestön vähittäisestä alenemisesta mainittuna aikana jää kuitenkin tämän tutkielman puitteiden ulkopuolelle. Varsinaisen aiheen kannalta voi sen sijaan olla paikallaan viitata siihen, miten jotkut mahtavimmat kauppiassuvut, vaikka ne ovat koettaneetkin säilyttää ja mahdollisuuksien mukaan myös säilyttäneet jatkuvuutensa, ovat vähitellen harvenneet ja heikentyneet, niin että niitä Venäjän vallan alkamisen aikoihin edusti vain jokunen miespuolinen perillinen, jokunen leski tai joukko tyttöjä, joista avioliiton kautta oli tullut välikappaleita toisten, usein heille ennestään sukua olevien perheiden vahvistamiseksi tai yhdyslenkkejä vanhojen ja esiin pyrkivien uusien sukujen välillä. Selvyyden vuoksi otetaan lähtökohdaksi vuoden 1718 asukasluettelo, jonka yhteydessä on kuitenkin välillä tarpeen luoda selitykseksi silmäys myös seuraaviin vuosikymmeniin.

Tesche, Täske. Tästä jo 1600-luvulla kaupungissa hyvin levinneestä suvusta mainitaan seuraavat henkilöt:

Raatimies Hans Tesche (62 vuotta), poika Lorentz (17), tytär Geschen (15). Hindrich Tesche (54), vaimo Margreta Sutthoff (44), tytär Anna Greta (21), poika Johan Hindrich (16), Petter (8). Geschen Tesche (20), naimissa Niclas Jaenischin kanssa. Geschen Tesche (69), Johan v. Borgenin leski. Joh. Teschen leski Maria Sutthoff (45). Maria Tesche (21), naimisissa kappalainen Samuel Alopaeuksen kanssa. Elisabeth Tesche (28), rovasti Alopaeuksen leski.

V. Borgen. Tämäkin suku oli varsin levinnyt 1600-luvulla.

Raatimies Jost v. Borgen (75), tytär Anna (26). Johan v. Borgen (41), vaimo Cath. Schauer (18). Joh. V. Borgenin leski Geschen Tesche (69), tyttäret Geschen (47), Margaretha (39). Anna v. Borgen, kauppias Erland Jeremien leski.

Timmerman. Tämä suku, josta olen löytänyt ensimmäisen maininnan 1630-luvulla ja joka oli avioliiton kautta sukua Teschen ja Sutthoffin perheille, ei ollut koskaan kovin monilukuinen. Luettelossa on mukana vain Petter Timmerman (76), jolle ei mainita yhtään lasta. Suku kuului siis niihin sukuihin, jotka jo Venäjän vallan ajan alussa katosivat näyttämöltä.

Schmidt. Kuului kaupungin levinneimpiin edellisellä vuosisadalla ja teki runsaasti versoja pitkälle 1700-luvulle, vaikka on vaikea ratkaista, olivatko kaikki tämän nimiset henkilöt sukua toisilleen. Luettelossa mainitaan seuraavat: Kauppias Hans Schmidt (45), vaimo Margaretha Ruuth (30), pojat Hans Hindrich (6), Petter (3 viikkoa), tyttäret Margreta Elisabeth (4 ½), Maria (1 ½). Cath. Schmidt, Hindr. Sutthoffin leski (50).

Morten Schmidtin leski Elis. Priem (40), tyttäret Margreta (17), Anna Elisabeth (13), Helena Christina (4), pojat Anton (16), Hindrich (15). Lischen Schmidt, räätäli Anders Noormanin vaimo (41).

Boisman. Levinneimpiä sukuja Viipurissa 1600-luvulla, mutta ei varakas. Seuraavat sukuun kuuluvat henkilöt mainitaan luettelossa:

Reinholt Boisman (43), vaimo Christina Priem (37), poika Anthon (12), Carl Gustaf (11), Reinholt (3), tyttäret Anna Christina (8), Grettisken (7). Raatimies Boismanin leski Cath. Frese (41), tyttäret Christina (16), Helena (15), Margreta (13), poika Jochim (11). Reinholt Boisman, tarkastaja (54), vaimo Elis. Lindgreen (64).

Dannenberg, Danberg. Myös varsin levinnyt ja arvostettu edeltävänä aikana ja yksi niistä, jotka venäläisaikana saivat osakseen suurta arvonnantoa. Luettelossa on mainittu seuraavat:

Hindrich Dannenberg (48), vaimo Cath. Ruuth (49), poika Hindrich (18), Johan (13), Petter (11), tytär Anna Cath. (15). Kauppias Christ. Didr. Bartramin vaimo Margreta Danberg (18), tämän sisar Maria Danberg (10). Jacob Dannenberg (22), sisar Christina (18), veli Hindrich (14). Kannunvalaja Fritschen vaimo Anna Dannenberg (36).

Ruuth. Tämä suku, 1600-luvun mahtavimpia, varakkaimpia ja samalla monilukuisimpia, aatelisverta suonissaan ja ehkä siksi hyvin ylpeä ja kopea, kuului niihin, jotka jo ennen antautumista olivat huomattavasti heikentyneet. Sillä ei 1718 eikä sen jälkeen ole osoitettu yhtään miespuolista jälkeläistä Viipurissa, mutta kylläkin useita naispuolisia kuten kauppiaiden vaimoja eri nimillä. Heitä ovat seuraavat:

Carla Ruuth, edellä mainittu, Henrich Dannenbergin vaimo. Maria Ruuth (19), kauppias Niklas Johan Gräänin vaimo. Margar. Ruuth (30), Hans Schmidtin vaimo, myös edellä mainittu. Sitä paitsi on lisättävä vielä yksi, jota ei mainita tässä luettelossa, Christina Ruuth, Christ. Gabrielsonin vaimo.

Frese, Freese. Tämä suku ei jäänyt Ruutheista paljon jälkeen arvostuksessa ja varakkuudessa 1600-luvulla ja jakoi sen kohtalon katoamalla näyttämöltä Viipurissa ennen Venäjän kauden alkamista, olivatpa sen miehiset jälkeläiset sitten vähitellen kuolleet sukupuuttoon tai etsineet toimeentulonsa muilta seuduilta. Jälkimmäisistä on mainittava runoilija Jakob Frese, Jochim Freesen poika Viipurissa.

Sen sijaan löytyvät seuraavat tämännimiset vaimot ja Frese-suvun lesket 1700-luvun toiselta ja kolmannelta vuosikymmeneltä.

Cath. Frese (35), runoilijan sisar ja kauppias Hindr. Saehlsin vaimo. Sigrid Frese (41), samoin runoilijan sisar, Jochim Sutthoff Jochimssonin vaimo. Elisabeth Frese (34), naimisissa Philip Sesemannin kanssa. Cath. Frese (41), raatimies Boismanin leski. Maria Frese (30), David Sesemannin leski. Herman Fresen leski Maria Lagbohm ja tyttäret Maria (22) ja Anna (20). Barbara Frese, samoin runoilijan sisar, meni 1730 naimisiin kappalainen Ureniuksen kanssa Muolaassa.

Sutthoff. Tätä nimeä löytyy useita kappaleita edelliseltä vuosisadalta, mutta suvun varsinainen kukoistuskausi lienee kuitenkin ollut Venäjän hallinnon aikaan, jolloin se erityisesti liittyy niihin, jotka olivat yhdyssiteenä vanhan ja uuden ajan välillä. Vuonna 1718 ja seuraavana vuosikymmenenä sillä oli seuraavat edustajat Viipurissa:

Margreta Sutthoff (44), Hindrich Teschen vaimo. Jochim Sutthoff Hansson (45), vaimo Anna Öman (36), tyttäret Hedvich (17), Anna Maria (12), Geschen (4), Stina (3), pojat Jochim Johan (14), Petter (11), Herman (6). Jochim Sutthoff Jochimsson (46), vaimo Sigrid Frese (41), poika Jochim (21), tyttäret Margreta (23), Sigrī (14), Barbara (11), Helena (10), Anna (3). Maria Sutthoff (45), Johan Teschen leski. Hindrich Sutthoffin leski Cath. Smidt (50), poika Hans Hindrich (16), tytär Cath. (17), Maria (13).

Sesemann. Tämä suku, joka ei esiinny Viipurissa aikaisemmin kuin 1600-luvun myöhemmillä vuosikymmenillä, oli hyvin levinnyt ja arvostettu seuraavalla vuosisadalla. Venäjän vallan alussa sillä oli täällä seuraavat edustajat:

Philip Seseman (37), vaimo Elisabeth Frese (34), poika Hans David (7), tyttäret Anna (14), Elisabeth (11), Maja Stina (9), Catharina (4), Margreta (2). Elisabeth Sesemann (30), naimisissa Hans Wegenerin kanssa. David Sesemannin leski Maria Frese (30), poika Hans David (6), tytär Anna Maria (8).

Dobbien, Dobbin. Tämä perhe muutti tänne Nevanlinnasta kaupungin luovutuksen jälkeen, vaikka onkin luultavaa, että joitakin sen jäseniä oli myös ennestään asunut täällä. Olen löytänyt seuraavat vuoden 1718 luettelosta:

Carl Dobbien (56), poika Gustaf (10), tytär Carin (30). Berendt Dobbinin leski Maria Schach (43), poika Hans Hindrich (13), Simon Daniel (12), Johan (7). Cath. Dobbien (30), kultaseppä Sven Fabritiuksen vaimo.

Hertz. Tästä suvusta olen löytänyt pari jäsentä jo 1600-luvun alkupuoliskolta, mutta suku tuli kuitenkin merkittävämmäksi vasta myöhemmin, ei vähiten sen tytärten solmimien avioliittojen kautta. Edellä mainitussa luettelossa esiintyvät seuraavat tämännimiset:

Hedvich Elis. Hertz (38), naimisissa Olof Stocksjön kanssa. Sara Hertz (50), Nevanlinnan pormestarin Ladon leski. Barthold Hertzin leski Elis. Bjugge (63). Siviilivirkamies Lorentz Rugerödhin leski Gertrud Juliana Hertz (30). Apteekkari Brandesin leski Agneta Hertz (33).

Stråhlman, Strålman, Strohlman jne. Tällä vanhalla viipurilaissuvulla oli niin 1600- kuin 1700-luvulla suuri joukko jäseniä Viipurissa, enimmäkseen porvarissäätyyn, mutta myös sotilas- ja pappissäätyyn kuuluvia. Vuoden 1718 luettelossa mainitaan kuitenkin vain seuraavat:

Hindrich Strohlman (45), vaimo Margreta Schwint (35), pojat Didrich (10), Hindrich (7), Hans (5), tyttäret Catharina (9), Annika (1). Margreta Strohlman (40), Jöns Schwintin vaimo.

Haveman. Tämän suvun viipurilaisen haaran kantaisä näyttää olleen Henrich Haveman, joka jo 1660-luvulla oli porvari täällä ja harjoitti aikaan nähden varsin laajamittaista liiketoimintaa. Kuollut jo ennen venäläisten miehitystä kauppapormestarina. Naimisissa Anna Mumsen kanssa, joka kuului varakkaaseen, ennen venäläisten murtautumista Viipuriin miesten puolelta sukupuuttoon kuolleeseen sukuun. Hänen lapsensa ja jälkeläisensä tulivat vähitellen sukulaisuussuhteeseen kaupungin melkein kaikkien merkittävien perheiden kuten Sesemannien, Thesleffien, Priemien, v. Borgenien, Sutthoffien ym. kanssa. Luettelossa ilmoitetaan vain:

Hendrich Haveman (48), vaimo Anna Priem (40), poika Hendrich (19), Anthon (15), tyttäret Catharina (9), Christina (7), Margaretha (4), Helena (2).

Priem, Preen, Prehn. Tämä suku esiintyy kaupungissa jo 1600-luvun alkupuoliskolla. Sen kuuluisin edustaja tällä vuosisadalla lienee ollut Anthoni Priem, naimisissa erään Ruuthin lesken kanssa, jonka kolme tytärtä, kaikki mukana luettelossa, olivat silloin naimisissa: Christina (37) Reinholt Boismanin kanssa, Anna (40) Hindrich Havemanin kanssa, Elisabeth (40) Mårten Schmidtin leski. Pojista Johanista ja Anthonista, täysikäisiä ennen vuotta 1707, jolloin isä oli jo kuollut, mainitaan edellinen Viipurissa 1720-luvulla.

Hunnius. Tästä suvusta, joka oli lähtöisin Detleff Hunniuksesta, kotoisin Lyypekestä ja Viipurin tuomiokirkon urkuri 1630-luvulta alkaen, mainitaan luettelossa: Elisabeth Hunnia (30), Jörgen Nahtin vaimo. Johan Hunniuksen leski Elis. Saehls. Anna Hunnia (31), kauppias Fromin leski.

Weckroth. Tämä suku, joka myöhemmin 1700-luvulla kohosi hyvin merkittäväksi, ei kuulu Viipurin vanhimpiin. Luettelossa ovat mukana vain: Kruununvouti Weckrothin leski Herkepaea (34) ja poika Johan (9), joka onnistui kokoamaan aikaan nähden suuren omaisuuden ja jonka kaikki tyttäret solmivat erittäin hyvät avioliitot.

Jaenisch, Jänisch. Tämäkin suku, jota ei tavata ennen venäläisten miehitystä, kuuluu 1700-luvulle, jolloin se laajeni huomattavasti ja saavutti merkittävän aseman. Luettelossa mainitaan: Gottfrid Jänisch (70), tytär Anna Catharina (24). Niclas Jänisch (32), vaimo Geschen Tesche (20), poika Johan Gottfrid (3/4).

Kaikkiaan luettelossa mainitaan 35 kauppiasta ja 21 kauppiaan leskeä kukin perheineen sekä 71 käsityöläismestaria, joiden joukossa 2 kultaseppää, 1 kelloseppä, 11 räätäliä, 9 suutaria, 1 kupariseppä, 1 kannunvalaja, 2 vyöntekijää, 4 käsineentekijää, 3 puuseppää, 1 harjantekijä, 2 lasimestaria, 3 satulantekijää, 8 muurarimestaria, 8 seppää, 6 pellavankutojaa, 2 tynnyrintekijää, 1 mallastaja, 2 teurastajaa, 4 kirvesmiestä. Useilla käsityöläisillä oli puhtaasti suomalainen nimi. Niinpä 1 muurarimestari oli Waitinen ja kolme muuta Lavonen, 1 puuseppä Jurvain, 1 seppä Taskinen, toinen Outinen jne. Useimmat käsityöläiset lienevät kuitenkin olleet alkuperältään saksalaisia tai ruotsalaisia kuten Fabritius, Dammert, Alberti, Noorman, Berg, Sidensnör, Richter, Forsberg, Holmström, Horna, Hagmeyer, Reiting, Teubell, Tiergarten jne.

Nämä tiedot eräistä kaupungin porvareista 1700-luvun toisella kymmenellä riittänevät todistamaan joitakin edellä esitetyistä väittämistä ja ettei siirtyminen Venäjän vallan alaisuuteen aiheuttanut väestön ylemmissä kerroksissa välitöntä syvälle käyvää muutosta. Tosin yksittäisissä 1720-luvun asiakirjoissa kerrotaan, että venäläisiä urakoitsijoita ja kauppiaita oli jo silloin saapunut kaupunkiin ja aiheuttanut erilaisia ikävyvyyksiä alkuperäisille porvareille, mutta nyt kyseessä olevana ajankohtana he eivät olleet vielä missään määrätystä suhteesta kuntaan, eikä heillä myöhemminkään, jolloin he olivat niin sanoen saaneet kansalaisoikeuden kaupungissa, ollut juuri minkäänlaista vaikutusta vanhojen perheiden kokoonpanoon. Ja vaikka kaupungin puhtaasti venäläisten siviiliasukkaiden määrä tasaisesti kasvoi, mistä tarkkoja tietoja ei ole, asetti heidän vähäinen sivistystasonsa, erilainen uskontonsa ja venäläisen keskiluokan merkillinen kyvyttömyys säilyttää useampia sukupolvia sitä arvovaltaa, jonka he mahdollisesti olivat saavuttaneet, voittamattomia esteitä muiden kansallisuuksien edes osittaiselle sulautumiselle venäläiseen porvariluokkaan.

Sen sijaan kaupungin asukkaat olivat heti valtauksen jälkeen varsin vilkkaassa ja ystävällisessä kosketuksessa venäläisten joukkojen^[1], varsinkin saksaa puhuvan päällystön kanssa. Jo ensimmäisinä vuosina on ristiaisissä merkitty kummeiksi samalla kertaa sekä viipurilaisia että Venäjän armeijaan kuuluvia henkilöitä, asiantila josta myöhemmin tuli aivan tavallinen, ja jo niin varhain kuin syyskuussa 1710 vietettiin ensimmäiset häät venäläis-saksalaisen upseerin ja erään kauppiantytären välillä. Seuraavilta vuosilta voidaan esittää monia vastaavia tapauksia, ja määrä olisi varmasti ollut suurempi, jos kaupungissa olisi ollut enemmän nuoria, vielä kihlaamattomia naisia. Ajalle ominaista on myös, että lähimpinä miehityksen jälkeisinä vuosina saatettiin kreikkalaiskatolisen isän ja luterilaisen äidin lapsi, vaikka venäläinen pappi oli vihkinyt heidät, kastaa vastalauseita jälkimmäisen uskontoon. Yleensä tällaiset avioliitot olivat kuitenkin hyvin harvinaisia, eikä myöskään kääntymisestä kreikkalaiseen uskoon ole asiakirjoissa kuin yksittäisiä mainintoja.

Ne liikesuhteet, joita porvaristo toisaalta pakollisesti majoituksen johdosta, toisaalta vapaaehtoisesti alusta saakka solmi miehitysjoukkojen kanssa, olivat toinen syy keskinäiseen lähentymiseen ja tutustumiseen. Kun entiset tulolähteet olivat ehtyneet, oli etsittävä uusia, ja yritteliäimmät onnistuivat tässä yllättävän hyvin. Porvaristo toimitti

joukoille monia niiden ylläpidokseen tarvitsemia tavaroita, ja tässä oli aina vaivattomalla ja tuottavalla viinan, oluen ja tupakan myynnillä huomattava sijansa. Päihdejuomien anniskelu oli jo kuukausien, ettei sanoisi viikkojen kuluttua täydessä käynnissä.⁽¹²⁾ Oikeuksien vuokraaja jakoi ne 3 - 5 ruplan kuukausiarennista eri käsiin, niin että joka puolelle syntyi ennen pitkää kapakoita, joiden määrä entisestään lisääntyi kun kaikki asukkaat muutaman vuoden kuluttua saivat tiettyä maksua vastaan luvan myydä olutta, simaa ja viinaa omissa taloissaan. Mutta nämä taloudelliset suhteet johtivat myös kaupungin kauppiaiden Pietarin-matkoihin, jotka avarsivat heidän tietämystään venäläisestä elämästä ja opettivat heille helpoimmat oikotiet etujen ja voittojen saavuttamiseen. Luultavasti porvaristo hankki myös varsin nopeasti välttävän venäjän taidon, ja todistettavasti ainakin jotkut osasivat kieltä niin hyvin, että pystyivät toimimaan tulkkeina neuvotteluissa sekä prikaatinkomentajan että venäläisen virkavallan kanssa Pietarissa.

Kaikki valta oli melkein koko tässä kuvatus ajan keskitetty ylikomendantin käsiin, ja hänen valtuutensa olivat sitäkin suuremmat, koska kaupungissa ei ollut siviilituomioistuinta. Ei nimittäin näytä olevan epäilystäkään siitä, ettei raastuvanoikeus tuomiovaltaa käyttävänä laitoksena toiminut. Tältä ajanjaksolta eivät puutu ainoastaan kaikki tuomiokirjat, vaan, mikä on kysymyksen kannalta vielä valaisevampaa, en ole sitkeästä etsimisestä huolimatta löytänyt yhtään sen nimissä julistettua päätöstä tai edes minkäänlaista oikeudelle jätettyä kirjelmää sen enempää in extenso kuin referaatinakaan minkään myöhemmän oikeudenkäynnin asiakirjojen joukosta, kun sen sijaan Ruotsin-ajan viimeisinä vuosina langetetut tuomiot ja silloin jätetyt kirjelmät on 1720-luvulta alkaen usein liitetty oikeudenkäyntiasiakirjoihin. Vaikka raastuvanoikeuden pöytäkirjoja kuitenkin on olemassa jo maaliskuun 11. päivästä 1721, siis ajalta jolloin rauhaa ei ollut vielä solmittu eikä kaupunkia muodollisesti luovutettu Venäjälle, tämä ei kumoa edellä sanotun oikeellisuutta. Sillä Venäjän tsaari piti tuolloin ja jo useita vuosia aikaisemmin tätä maankolkkaa ikiajoiksi valtakuntaansa liitettynä ja oli siksi ryhtynyt toimiin aikaisemman statuksen palauttamiseksi vanhan käytännön mukaisesti. Sitä paitsi useimmat mainituissa pöytäkirjoissa esiintyvät asiat ovat sellaisia, jotka yleensä luetaan maistraatin tai poliisin toimialaan kuuluviksi.

Mutta jos kaupungin venäläinen hallinto katsoi voivansa tulla toimeen ilman raastuvanoikeutta tuomioistuimena, se tarvitsi kuitenkin alusta saakka sen jatkuvaa apua maistraattina. Sillä oli oltava rinnallaan kotimainen kunnanviranomainen, joka voi tarvittaessa kutsua väestön koolle, antaa tarpeellisia ilmoituksia, saattaa tietoon sen määräykset, huolehtia kuulutusten lukemisesta kirkossa, olla sanalla sanoen yhdyslenkinä sen ja kaupungin asukkaiden välillä. Siksi ei ollut ihme, että venäläishallinto niin varhain valitsi uuden pormestarin kahden kuolleen tilalle ja huolehti siitä, ettei myöskään raatimieskunta päässyt kokonaan kuolemaan.

Luotettavien lähteiden puuttuessa on mahdotonta selvittää yksityiskohtaisesti maistraatin tehtäviä ja toimia ensimmäisinä miehitysvuosina. Hieman myöhempää aikaa koskevista maininnoista käy kuitenkin jokseenkin varmasti ilmi, että ne ovat olleet yllä mainittujen kaltaisia. Juuri maistraatti pani esimerkiksi toimeen vuoden 1718 väestönlaskennan ja laati samana vuonna edellä siteeratun muiston kaupungin Ruotsin vallan aikaisista oloista, ja vuodesta 1721 alkaen sen toiminnasta on pöytäkirjoissa monia esitetyn oletuksen todistavia tietoja. Sitä vastoin näyttää olevan enemmän kuin epäilyttävää, että venäläinen hallinto, kuten eräässä maistraatin kirjeessä oikeuskollegiolle 1743 ilmoitetaan, olisi heti "kaupungin luovutuksen" jälkeen noudattanut toiminnassaan entisiä privilegioita. Tästä kuitenkin enemmän tuonnempana. Ainakin yhtenä, joskin vähäisenä todisteena siitä, ettei entisiä oikeuskäytäntöjä edes

ensimmäisinä miehitysvuosina ollut kokonaan kumottu, on kuitenkin mainittava, että kultaseppien ammattikunta, kuten todennäköisesti kaupungin muutkin ammattikunnat, otti oppipoikia samoin muodoin ja ehdoin kuin ruotsalaisaikana, ainoana erona etteivät pormestari ja raati olleet läsnä kisällinkirjoja annettaessa.^[13]

Kahden niin tärkeän asiakirjan kuin väestöluettelon ja maistraatin muistion olemassaolo vuodelta 1718 viittaa siihen, että venäläiset viranomaiset olivat suunnilleen tähän aikaan ryhtyneet järjestämään lopullisesti tämän maankolkan asioita. Mutta on eräs vieläkin merkittävämpi asiakirja, joka kiistatta vahvistaa tämän asian: senaatin 26. kesäkuuta 1919 Viipurin silloiselle ylikomendantille Ivan Shuvaloville laatima ohjesääntö, jota hänen oli Viipurin provinssin hallinnassa noudatettava. Tämä ohjesääntö on hieman puutteellisenä saksannoksena liitetty asiakirjoihin Viipurin maistraatin ja silloisen komendantin Isakovin välisessä riitajutussa, jota Viron ja Liivinmaan oikeusasiain oikeuskollegio käsitteli vuosina 1743 ja 1744.^[14]

On helppo havaita, että niin laaja-alainen ja pikkutarkka kuin tämä ohjesääntö monissa kohdissa onkin, se on luonteeltaan varsin yleisluontoinen ja vaikuttaa siksi jonkin aikaisemmin käytetyn mallin mukaan laaditulta. Otaksumaa tukee, ettei Viipurin ja Viipurin läänin erikoisoloja käsitellä juuri lainkaan. Siitä huolimatta se eräine sanamuotoineen ja varsinkin niistä myöhemmin ohjesäännössä annettuine tulkintoineen antaa oman lisänsä tietämykseen Viipurin nk. privilegioista ja Venäjän viranomaisten suhteesta tähän epäselvään ja mutkikkaaseen kysymykseen.

Mitään virallista lupautsa siitä, että Viipuri saisi säilyttää Ruotsin vallan aikana saavutetut privilegionsa, ei luovutuksen jälkeen ollut annettu. Siitä huolimatta löydämme ohjesäännön 13. pykälästä selvän, joskin hieman häilyvän muistutuksen Suvaloville, että kaikkia provinssin asukkaita, aatelisia ja aatelittomia, kauppiaita, hengellisiä ja muita oli kohdeltava valtakunnan säädösten ja asetusten sekä ”heille suotujen erioikeuksien” mukaan. Tämä osoittanee, että senaatti ohjesääntöä laatiessaan oli siinä uskossa, että provinssin asukkaille oli myönnetty jonkinlaisia erioikeuksia, vaikkei se ilmoitakaan, eikä varmasti voinutkaan ilmoittaa, mitä nämä olivat. Kun Uudenkaupungin rauha sitten parin vuoden kuluttua solmittiin, kysymystä ei muotoiltu sen tarkemmin, päinvastoin rauhansopimuskirjassa ei ole jälkeäkään siitä, että Viipurin asukkaille olisi taattu joitakin erioikeuksia, kun siinä sen sijaan nimenomaan sanotaan, että Viron, Liivinmaan ja Saarenmaan ”kaupunkien, maistraattien, kiltojen ja ammattikuntien privilegiot, tavat ja oikeudet, jotka niillä on Ruotsin vallan aikana ollut, tulee pysyvästi ja järkkymättä säilyttää, pitää voimassa ja turvata”.

Tsaari Pietari oli kuitenkin jo ennen rauhan solmimista julistanut tahtonsa olevan, että ”tässä kaupungissa oli saatava aikaan sama hyvä järjestys kuin entisaikoina”.^[15] Näiden sanojen käsittäminen niin, että niillä tarkoitettiin entisen yhteiskuntamuodon palauttamista kaikkine seuraamuksineen, oli sitäkin luonnollisempaa, koska tällainen tulkinta oli kaupungin etujen mukainen. Monissa toimissa, joihin oli jo ryhdytty tai jotka olivat vireillä, olikin sovellettu vanhoja määräyksiä. Porvaristo ei ymmärrettävästi uskaltanut yhä kovin epävakaina oloissa pyytää heti niiden muodollista vahvistamista, mutta varmaa on, ettei se myöskään luopunut toivosta tällaisen vahvistuksen saamisesta. Toistaiseksi tyydyttiin pelastamaan tapaus tapaukselta, mitä pelastettavissa oli, ja pyrkiä myöhemmin yleisen vahvistuksen saamiseen kaikille entisille oikeuksille. Vasta 1731, jonkin aikaa keisarinna Annan valtaistuimelle nousun jälkeen, uskallettiin kosketella itse periaatekysymystä, joskin menestyksettä. Erään kaupungin ryhmittymän pormestari Reineckea vastaan 1730-luvulla esittämien syytösten joukossa oli nimittäin myös se, että hän oli yrittänyt uskotella kaupungin saavan pian vahvistuksen vanhoille ja myös uusille privilegioille, mutta jättänyt kuitenkin perustelut senaatille vasta 23. heinäkuuta

1731 eikä ollut kymmeneen kuukauteen saanut mitään aikaan. Myöhemmät samansuuntaiset yritykset keisarinna Annan hallituskaudella eivät johtaneet sen parempiin tuloksiin, vaikka lupauksia ei lienekään säästely. Vasta keisarinna Elisabet vahvisti muodollisesti erioikeudet 27. lokakuuta 1742.^[16]

Vaikka muodollinen dokumentti, joka olisi juhlallisesti vahvistanut vanhat oikeudet, puuttuikin, se ei merkinnyt edes venäläisten viranomaisten ja vielä vähemmän kaupungin maistraatin mielestä, että Viipuri olisi liitetty Venäjän valtakuntaan ilman mitään erioikeuksia ja rinnastettu venäläisiin "kansalliskaupunkeihin".^[17] Kiista, joka 1741 syntyi ja sen jälkeen jatkui komendantti Isakovin ja maistraatin välillä, on tässä suhteessa hyvin valaiseva eikä sitä sovi jättää tässä mainitsematta, koska se mitä läheisimmin liittyy Suvalovin ohjesääntöön ja privilegiokysymykseen.

Asia oli lyhykäisyydessään se, että mainittu komendantti Isakov oli ottanut itselleen erikoisoikeuksia asukkaita vastaan, järjestänyt kotitarkastuksia, vanginnut siviilihenkilön, jota epäiltiin varastetun tavaran kauppaamisesta, määrännyt maistraatin valitsemaan jäseniä sotakomissioon, jonka piti antaa tuomio tästä rikkomuksesta johon siviilihenkilön ohella oli sotkeutunut sotilaita, jne. Kaikki nämä toimet olivat kaupunginhallituksen mielestä puuttumista sen oikeuksiin. Juttu vietiin Viron ja Liivinmaan oikeusasiain oikeuskollegion käsiteltäväksi, ja maistraatti yritti kirjelmässään 23. huhtikuuta 1743 kumota ne perusteet, joilla komendantti oli tukenut omavaltaista menettelyään. Hän oli vedonnut 1) kuvernöörien ja voivodien ohjesääntöön syyskuun 13. päivästä 1728, 2) Shuvalovin ohjesääntöön kesäkuun 26. päivästä 1719 ja 3) kabinetin ukaasiin elokuun 13. päivästä 1733. Tähän huomautettiin nyt, että molemmista siteeratuista ohjesäännöistä samoin kuin korkeiden kollegioiden yleissäännön (1720) 27. luvusta käy selvästi ilmi, että jokainen valloitettu provinssi ja kaupunki saa pitää "oikeutensa ja privilegionsa". Lisäksi todettiin, että Viipurin kaupungin oikeudet oli äskettäin (1742) vahvistettu ja että oikeuspormestarin ohjesääntö ja maistraatin virkatehtäviä koskeva määräys osoittivat selvästi sen valtuudet nyt käsillä olevassa tapauksessa. Mutta jo aikaisemmin, 7. heinäkuuta 1735 valtakunnan senaatti oli ilmoittanut, ettei maistraatin ratione jurisdictionis ollut lääninkanslian, jonka päällikkö ylikomendantti oli, vaan Liivinmaan ja Viron asiain oikeuskollegion alainen. Lisäksi senaatin erillinen ukaasi joulukuun 13. päivästä 1742 oli kehottanut lääninkansliaa olemaan puuttumatta privilegioihin. Kabinetin elokuun 13. päivänä 1733 antaman ukaasin perustana taas oli se erikoistapaus, että raatimiehet ja porvarit olivat joutuneet riitaan pormestarinsa kanssa, ja se sisälsi vain määräyksen, että ylikomendantin oli pantava toimeen tutkimus ja annettava sen jälkeen oikeuskollegion ratkaista asia. Se ei siis merkinnyt tuomiovallan antamista lääninkanslialle.

Maistraatin pyrkimys lukea kauan ennen kaupungin vanhojen oikeuksien ensimmäistä virallista vahvistusta annetuista laeista ja asetuksista näkökantaa, joka niistä ei täysin selvästi ilmene, on helposti ymmärrettävä, koska se piti kiinni ja halusi pitää kiinni käsityksestä, että kaupungin vanhat oikeudet oli jo miehityksen alusta saakka otettu huomioon. Tämä käsitys tuotiin myös selvin sanoin valituskirjelmässä julki, mutta merkillisempää on, että oikeuskollegio yhtyi siihen. Päätöksessään 13. toukokuuta 1743, jossa maistraatin katsottiin olevan kaikin puolin oikeassa, se ei tyydy vain esittämään keisarinna Elisabetin antamaa erioikeuksien vahvistusta ja siihen liittyviä säädöksiä sekä senaatin 10. heinäkuuta 1735 antamaa ukaasia, joka määrää, että maistraatilla on kaikkia porvareita ja asukkaita koskeva tuomiovalta "ruotsalaisten oikeuksien mukaan" ja että tyytymättömillä on oikeus vedota kollegioon, vaan huomauttaa lisäksi, ettei vuoden 1728 kuvernöörien ja voivodien yleisohjesääntöä Venäjän valtakunnassa, sikäli kuin se "on ristiriidassa sikäläisten oikeuksien ja privilegioiden kanssa", ole sovellettu, saatettu

voimaan tai käytetty näillä paikkakunnilla, sekä että kollegioiden yleissääntö selvästi vaatii, että "valloitetuissa maissa on jokaisessa provinssissa pidettävä voimassa niiden oikeudet ja privilegiot". Tämän pykälän sisältämää rajoitusta, että kollegioiden tulee kohdella "jokaista kansakuntaa Hänen Tsaarillisen Korkeutensa armollisesti vahvistamien privilegioiden ja oikeuksien mukaan", ei kuitenkaan mainita, joko siksi että se voitiin katsoa tarpeettomaksi, koska vanhat privilegiot päätöstä laadittaessa oli jo vahvistettu, tai koska kollegio oli vakuuttunut, että Viipurin erioikeudet mainitun ohjesäännön antamisen aikoihin (1720) olivat jo täysin voimassa. Jälkimmäinen vaikuttaa luultavammalta, koska päätöksessä myös Suvalovin ohjesäännön muistutetaan viittaavan samoihin oikeuksiin.

Jo itsenäilytysvaisto oli Viipurin maistraatille ja porvaristolle riittävä syy otaksua, että Venäjän hallinnon tarkoituksena oli alusta saakka ollut pitää vanhat privilegiot ylimalkaan koskemattomina ja toimia kaikissa ilmenevissä tapauksissa mahdollisuuksien mukaan niiden pohjalta. Itse asiassa tältä käsitykseltä ei puuttunutkaan tukea. Ennen rauhaa tai sen jälkeen ei ollut koskaan vaadittu, että raastuvanoikeuden pitäisi syrjäyttää Ruotsin-ajalta periytyvät lainsäädökset, minkä vuoksi niitä ilman muuta sovellettiin; kaupunginhallinnon organisaatio ei ollut ainoastaan saanut jäädä entiselleen, vaan venäläiset viranomaiset olivat itse halunneet, että entisiä säädöksiä tässä suhteessa kunnioitettaisiin, ja taloudellisissa kysymyksissä voitiin viitata siihen, että Venäjän tsaari oli antanut "privilegioita", jotka näyttivät olevan sopusoinnussa entisten kanssa, minkä vuoksi sopivissa tilaisuuksissa ei kaihdettu vetoamasta myös viimeksi mainittuihin oikeudellisesti pätevänä. Kun esimerkiksi 1726 joukko kaupungin porvareita esitti maistraatille valituksen, että jotkut harvat rikkaat tyrannisoivat kauppaa, ettei vuosien 1613 ja 1673 asetuksia kunnioitettu, ettei maanostoa riittävästi estetty, että monet venäläiset riistivät talonpojilta väkivalloin heidän tuotteensa porteilla "vastoin niitä privilegioita, jotka tsaari Pietari oli ukaassilaan vuonna 1721 suvainnut vahvistaa", sekä että tänne purjehtineet muukalaiset myivät avoimissa kojuissa sekalaisia tavaroita ja viiniä vastoin kauppajärjestystä ja vuoden 1637 yksityiskohtaisempaa järjestystä, maistraatti ei antanut millään lailla ymmärtää, että entiset asetukset olisivat lakanneet olemasta voimassa, vaan lupasi päinvastoin juuri erioikeuksiin vedoten tehdä parhaansa mainittujen huonojen tapojen kitkemiseksi.

Muistutus kaupungin höltyneiden olojen uudelleen järjestämisestä ja kohentamisesta, jota ohjesäännön laatiminen merkitsi, ei jäänyt Shuvalovilta huomaamatta, ja ehkä juuri tästä on etsittävä syytä siihen, että raastuvanoikeuden istunnot jo ennen rauhantekoa aloitettiin uudelleen. Ohjesäännön lähtökohtana ollut edellytys, että Viipurin lääni oli ja tulisi jatkuvasti olemaan yhdistetty Venäjään, vaikutti myös siihen, ettei Uudenkaupungin rauha muodostanut niin selvää rajalinjaa kahden aikakauden välillä kuin olisi ollut laita, jos kysymys tulevasta ylivallasta olisi toistaiseksi jätetty avoimeksi tai jos sitä ei olisi näin lopullisesti ennakolta ratkaistu. Seuraavassa esityksessä Viipurin olojen uudelleenjärjestelytyön kehityksestä olen sen vuoksi koonnut yhteen ne viittaukset, joita olen löytänyt asiakirjoista ajalta ennen kaupungin muodollista liittämistä Venäjän valtakuntaan ja heti sen jälkeen. Tähän on ollut sitäkin enemmän aihetta, koska rauhan solmiminen ei merkinnyt miehityksen mukanaan tuoman väliaikaistilan täydellistä lakkaamista. Vaadittiin aikaa, paljon aikaa ennen kuin kaupungin hallinto palasi entisille raiteilleen, mikä ei koskaan onnistunut täydellisesti, ja ennen kuin ylemmät venäläiset viranomaiset erilaisten välttämättömien tehtävien kautta olivat hankkineet ainakin välttävän käsityksen aikaisemman yhteiskuntamuodon todellisesta luonteesta.

Onneksi se mies, jolla tänä kaupungin elämässä mitä kriittisimpänä aikana oli ohjaket käsissään, sama mies jota varten ohjesääntö oli laadittu, oli valistunut ja ajan oloihin

nähdessä vapaamielinen henkilö, joka sitä paitsi oli oleskellut täällä jo useita vuosia ja ehtinyt tutustua paikkakuntaan, sen erikoisuuksiin ja asukkaisiin. 40. pykälän määräys, että hänen tiettyinä päivinä oli pidettävä vastaanottoja, joihin kuka tahansa saisi tulla esittämään hänelle vaivojaan, oli silloisissa oloissa, jotka selvästikin usein vaativat henkilökohtaista asioihin puuttumista, kaupunkilaisille suuri etu, jota he eivät laiminlyöneet käyttää hyväkseen. Hänen puoleensa käännettiin täysin luottavaisesti, varmana siitä että hän tekisi parhaansa lievittääkseen sodan aiheuttamaa hätää ja valvoakseen Pietarissa kykyjensä mukaan kaupungin parasta. Vähitellen hänen ja kaupunkilaisten välille syntyi varsin ystävällinen suhde, josta monet yksittäiset tosiseikat ja varsinkin hänen saamansa hyvä jälkimaine ovat osoituksena. Hän oli joitakin kertoja, tosin ei ennen rauhantekoa, kummina heidän lastensa ristiäisissä, ja kun hänellä kerran oli tilaisuus muuttaa Riikaan, jossa hänen käyttöönsä olisi asetettu hieno talo ja jonne lähetystö oli käynyt kutsumassa häntä, hän jäi mieluummin tänne eräillä ehdoilla, jotka porvaristo kiirehti täyttämään. Talo, jossa hän asui, sitouduttiin korjaamaan, ja erään toisen kerran päätettiin toimittaa hänelle kaupungin kustannuksella sokeri ja viini.

Shuvalov asui Viipurissa samassa talossa kuin edeltäjänsä Tshernishev ja oli muitta muuttika muuttanut siihen tämän jälkeen. Talo, joka sijaitsi entisen Kuninkaan-, nykyisen Katariinankadun varrella torilta tullessa sen vasemmalla puolella, oli aikoinaan kuulunut sittemmin kuolleelle oikeuspormestari Fremlingille, ja venäläiset olivat valtauksen jälkeen takavarikoineet sen itselleen. Rauhan tultua syntyi laaja oikeudenkäynti, jossa Fremlingin perilliset vaativat kaupungilta korvausta siltä pitkältä ajalta, jonka talo oli ollut majoituskäytössä. Samalla he muistuttivat, että paljon omaisuutta kuten tapetteja, peilejä, muutokuvia ym. oli kadonnut sieltä osaksi Tshernishevin, osaksi Shuvalovin asuessa talossa. Tämä oikeusjuttu sopii sitä paitsi esimerkiksi siitä epäjärjestyksestä, joka miehitysaikana vallitsi erityisesti omistussuhteissa, ja niistä vaikeuksista, joita tämän vuoksi syntyi. Kyse ei ollut vain siitä, että suuri osa kaupungin rakennuksista oli vaurioitunut tykkitulessa ja etteivät asukkaat köyhyyden takia olleet kyenneet perusteellisemmin korjaamaan niitä, vaan he eivät olleet myöskään katsoneet korjaamista etujensa mukaiseksi, koska se olisi aiheuttanut vielä suuremman majoituksen uhan. Berchin edellä lainatussa matkakuvauksessa vuodelta 1735 kerrotaan, että talojen yläkerrokset oli vielä tähän aikaan jätetty majoituksen pelosta sinälleen. Mutta koska venäläisten miehitysjoukkojen piti tavalla tai toisella hankkia katto päänsä päälle, heidän oli pakko ottaa mitä löysivät tai rakentaa itselleen uusia asuntoja. Varsinkin upseerit rakensivat omia taloja, eivätkä he tällöin vaivautuneet tutkimaan, kenelle tontti kuului. Miehityksen ensi vuosina Tshernishev lienee osoittanut heille paikkoja, mutta pian tuli tavaksi rakentaa mihin parhaiten sopi. Kun nämä upseerit saivat sitten komennuksen muualle tai lähtivät muusta syystä kaupungista, myytiin talot kelle tahansa parhaiten maksavalle, ja tämä antoi aihetta uusille riidoille, joita ei siviilituomioistuimen puuttuessa voitu laillisesti ratkaista. Estääkseen epäkohdan jatkumisen Shuvalovin oli 28. helmikuuta 1722 kiellettävä upseereita ja muita kauppiaiden luo majoitettuja pystyttämästä ilman isäntien lupaa pihuille rakennuksia. Oliko seuraus toivottu, jääköön kuitenkin sanomatta.

Ensimmäinen ehto uudelleenjärjestelytyön onnistuneelle jatkumiselle oli riittävän monen tarvittavan virkamiehen nimittäminen. Edellä on kerrottu, miten maistraattia oli jo ennen rauhansopimuksen tekoa laajennettu kauppapormestarilla ja miten raatimieskuntaa oli täydennetty. Suunnilleen samaan aikaan valittiin vaaleilla neljä kaupunginvanhinta, jollaisia ei ennen miehitysaikaa ollut. Valitut olivat kauppiaat Haveman, Werner Wulffert, Hinrich Dannenberg ja Jochim Sutthoff. Nyt yritettiin ratkaista lopullisesti myös kysymys venäläisen kääntäjän kiinnittämisestä maistraattiin

ja päätettiin kääntyä asiassa Shuvalovin puoleen. Tähän saakka noudatettu tapa maksaa erikseen jokaisen asiakirjan kääntämisestä katsottiin nimittäin liian kalliiksi.

Suurin vaikeus tämän ja muiden parannusten toteuttamisessa oli rahanpuute, koska kaupunki oli sodan takia menettänyt melkein kaikki tulonsa. Ne varat, jotka Ruotsin vallan viimeisinä aikoina oli osoitettu maistraatin palkkoihin, olivat nimittäin muodostuneet seuraavista eristä: $\frac{1}{4}$ valmisteveroista, $\frac{1}{3}$ leipomomaksuista, vaakamaksusta, tervanpolttomaksusta, Lappeenrannan silta- ja satamamaksuista, tulevan tai lähtevän tavarantoiminnan lastausmaksuista, tulevan tai lähtevän viljan mittaussmaksuista, painolastimaksuista, silta- ja satamamaksuista, tonttiäyristä Viipurin ja Lappeenrannan epävapaina tonteista sekä Siikaniemen ja Revonhännän aittamaksuista. Nämä erät kohosivat 1718 maistraatin oman arvion mukaan 1840 hopeataalariin, joiden lisäksi tuli vielä 200 hopeataalaria ulkomaisten juomien kellarivapaudesta tullissa, 30 hopeäyriä syleltä polttopuiden tullivapaudesta laivoille ja tavanomainen, noin 496 hopeataalariin nouseva omaisuusvero, satunnaisia tuloja lukuun ottamatta. Näillä tuloilla, jotka luonteensa johdosta melkein kokonaan lakkasivat uusissa, kovin muuttuneissa elinoloissa, ei palkattu vain 2 pormestaria, joista oikeuspormestarin palkka oli 600 ja kauppapormestarin 400 hopeataalaria, sekä sitä raatimiestä, joka oli samalla kämmnerinoikeuden puheenjohtaja ja jonka palkka oli 200, ja viittä muuta raatimiestä, joista jokainen sai 120 taalaria, vaan myös sihteeri 240 taalalla ja edelleen kaupunginviskaali, kaupunginvouti, 6 kaupunginpalvelijaa, 8 vahtia, 1 profossi, 1 pyöveli ja 1 ruuskija. Kaupungin omistamat tilat, joita oli tapana palkasta vähentäen antaa kaupunginhallinnon jäsenten käyttöön, eivät näinä sota-aikoina tuottaneet ilmeisesti mitään, ja vaikuttaa siltä kuin nämä tilat olisi myös ikuisesti menetetty päätellen erästä vuosisadan puolivälin asiakirjasta, jonka mukaan niitä ei vielä silloinkaan ollut palautettu kaupungille.

Varojen puute oli niin suuri, että esimerkiksi saksalainen koulumestari Rampau oli miehitysjoukkojen alusta saakka jäänyt vaille kaupungilta tulevaa palkkaansa ja ettei kukaan kaupunkihallintoon kuuluvista henkilöistä ollut samana aikana saanut kaupunginkassasta mitään korvausta vaivoistaan. Kun ensiksi mainittu uhkasi lähteä etsimään muualta elantoaan, porvaristo lupasi kuitenkin 1721, että hänen koulunsa korjattaisiin ja että hänelle maksettaisiin osa hänen palkastaan vuodesta 1719 alkaen eli 20 ruplaa vuosittain. Tähän hän sitten tyytyikin. Pormestarien ja muiden kaupunkihallinnon henkilöiden palkkauksesta ehdotettiin taas porvariston kokouksessa toukokuussa 1722, että kaupunki avustaisi tässä 200 ruplalla, mutta hanke sai vastaansa toiset, joiden mielestä maistraatin piti panna suu sähkiä myöten ja selvittää sillä vähällä mikä kertyi. Maistraatti pani tämän kuitenkin niin pahakseen, että päätti joitakin viikkoja myöhemmin erota, ellei kiinteää palkkaa taattaisi. Porvariston oli nyt annettava periksi, ja seuraavassa kokouksessa päätettiin maksaa 200 ruplan avustus sillä ehdolla, että maistraatti itse maksaisi polttopuu- ja valaistuskustannukset. Kun kaupungin tulot myöhemmin kasvaisivat, saisi oikeuspormestari palkkaa 100 ruplaa, kauppapormestari 64, kukin raatimies 30, sihteeri 30 ja kaupunginpalvelijat kukin 12 ruplaa vuodessa, kaikki lupauksia joita ei varmaankaan pitkään aikaan lunastettu. Vuoden 1718 laskut olivat vielä 1726 ”ratkaisematta”, eivätkä vuoden 1719 avustuksia ollut silloin vielä saatu.

Talouselämän elpymistä vaikeuttivat monet seikat, ensi sijassa se rappiotila, johon kaupungin tärkein vientikauppa, tervanmyynti, oli sodan vuoksi joutunut. Viittauksia ei kuitenkaan puutu siitä, että se oli, joskin rajoitetusti, jatkunut koko miehitysjoukkojen, jolloin Venäjän amiraliiteetti oli huomattavin ja aluksi ainoa käyttäjä. Maistraatin edellä mainitussa selonteossa vuodelta 1718 sanotaan, että vuosittain myyty määrä oli silloin korkeintaan 1200 tynnyriä, kun se entisaikoina oli ollut 24 000 ja valloitusta edeltäneinä vuosina 16 000 tynnyriä. Myynti näyttää kuitenkin jonkin aikaa tämän jälkeen hieman

piristyneen, ja 1721 oli puhetta, että Lappeenrannasta tulisi Ruotsin-ajan tapaan markkinapaikka, jossa nyt Venäjän armeija, ei kuten entisaikaan Viipurin pormestari ja raati, huolehtisi valvonnasta. Tämä suunnitelma ei liene kuitenkaan toteutunut, koska Uudenkaupungin rauha, joka palautti Lappeenrannan Ruotsille, tuli estävänä väliin. Tervakauppa oli kuitenkin tänä ajankohtana jo niin paljon kohentunut, että hallitus kiinnitti siihen huomiota ja vaati jokaiselta porvarilta valaehtoisen ilmoituksen kun-kin hallussa olevasta määrästä, niin että kruunu saisi osansa. Vuonna 1722 amiraliteetti tilasi aikaisemmalla hinnalla niinkin suuren määrän kuin 3000 tynnyriä, mikä viittaa taloudellisen tilanteen paranemiseen. Myös puutavarakauppa näyttää päässeen jonkinlaiseen vauhtiin päätellen maistraatin syksyllä antamasta säädöksestä, jossa palkkien laivaus arvioidaan seuraavaksi vuodeksi 10 à 12 laivalastiksi. Venäjälle menneistä toimituksista ei kuitenkaan liene aina ollut kovin helppo saada nopeaa maksua, koska vuoden 1722 lopulla oli lähetettävä erityinen lähetystö Pietariin koettamaan saada amiraliteetilta loppusuoritusta edellisenä vuonna toimitetusta tervasta.

Tsaari Pietarin tunnettu lukkarinrakkaus merenkulun ja Venäjän kauppalaivaston edistämiseen ulottui myös Viipuriin. Hän halusi jo ennen rauhantekoa lisätä kahden aluksen lahjoituksella kaupungin vanhastaan vähäistä kauppalaivastoa, joka tähän aikaan käsitti vain kaksi laivaa, "Jungfer Marian" ja "Stadt Wiburgin", edellinen kauppias H. Havemanin, jälkimmäinen M. Pylsen omistuksessa. Hallitsijan lahja ei kuitenkaan miellyttänyt porvaristoa, joka ehkä aiheellisesti odotti sitä koituvan vain monia ja suuria vaikeuksia. Tarjouksesta piti siksi "kohteliaalla tekosyyllä päästä irti", ja raatimies Boisman ja kauppias Dobbin saivat hankalan tehtävän torjua kaupungin puolesta "järkevin perustein" lahjan. Asia esiintyy tämän jälkeen uudelleen kuukauden kuluttua, jolloin päätettiin, että kaupungin vanhimmat piti kutsua äänestämään alusten vastaanottamisesta ja anomuksen sanamuodosta. Muuta tietoa en ole asiasta löytänyt. Tuolloin näyttää sitä paitsi noudatetun tapaa, että amiraliteetti toimitti myös yksityisten aluksiin matruusit, luultavasti kehittääkseen näiden ammattitaitoa.

Venäläiset viranomaiset, jotka tavallisesti käyttivät maistraattia välikätenä, eivät säästelleet ukaaseja saadakseen aikaan välttävän järjestyksen ja selkeyden siinä kaaoksessa, jonka kaikenlaiset kaupunkiin kasaantuneet ihmiset olivat synnyttäneet. Varsinkin rauhan jälkeen he paneutuivat tehtävään huomattavan innokkaasti, joskaan eivät aina tuloksekkaasti. Milloin muistutettiin katujen puhtaanapidosta, milloin Vallin kanavan korjaamisesta, milloin kapakoiden sulkemisesta klo 12 yöllä, milloin kunnollisten kestkievevien perustamisesta, milloin sikojen päästämistä juoksentelemaan vapaasti, minkä johdosta sotilaat saivat lopulta oikeuden jahdata niitä omaan käyttöönsä. Edes pelottava sana "padogg", joka valloituksen jälkeen oli ilmaantunut viipurilaisten puheenparteen ja jonka myös maistraatti oli ottanut käyttöön, ei pystynyt nopeuttamaan tarkoitetun järjestyksen aikaan saamista. Sotilasjohto antoi vielä 1726 puoliksi julman, puoliksi humoristisen käskyn, että kun partioivat sotilaat löytäisivät törkyä kadulta, heidän oli vietävä se lähimpään taloon ja pantava se isännän sänkyyn, minkä jälkeen isännän olisi maksettava heille vaivoistaan ja hänen kotiväkeään rangaistaisiin padoggilla.

Tämä käsky ei ole Shuvalovin vaan jonkun Karpovin allekirjoittama. Päinvastoin, melkein kaikki ensiksi mainitut määräykset osoittavat, että hän käytti mieluiten humaaneja keinoja. Niinpä kun pormestari Åkerman esimerkiksi valitti Shuvaloville kaupungintyöläisistä, joihin Shuvalov itse oli aikaisemmin ärtynyt heidän omavaltaisuutensa takia, ja mainitsi erityisesti heidän vitkastelustaan porvarivalan vannomisesta, Shuvalov oli sitä mieltä, että heitä piti kyllä niskoittelunsa takia vakavasti rangaista, mutta ei ruumiillisesti vaan sakoilla.

Rauhan solmiminen toi asukkaille vähitellen joitakin yleisiä helpotuksia, vaikka he edelleen olivatkin ankaran sotilasvalvonnan alaisia. Porvarit pääsivät nyt vaivalloisesta palveluksesta olla vuorotellen porteilla valvomassa tulijoita ja menijöitä ja saivat yleisen oikeuden matkustaa viikoksi tai kahdeksi lähimmille läänin seuduille kunhan vain heidän nimensä oli ensin merkitty muistiin. Samaten helpotettiin talonpoikien kirkossakäyntejä kaupungissa sillä ehdolla, etteivät he ilmoittamatta saaneet yöpyä kaupungissa. Myös kaikki muut yövierat oli ilmoitettava. Suunnilleen samoihin aikoihin (siis 1722) uudistettiin aikaisemmin annettu määräys, että kaupungissa mahdollisesti olevien sotavankien oli viipymättä ilmoitauduttava venäläiselle sotilasjohdolle, koska heitä ei muuten sen jälkeen "luovutettaisi tai päästettäisi pois".

Rauhan solminen Ruotsin ja Venäjän välillä, jonka olisi pitänyt lopettaa väliaikainen olotila ja saattaa asiat paremmalle tolalle, ei vapauttanut Viipuria sen pahimmasta vitsauksesta, jonka alaisena se oli antautumisesta saakka huokaillut, nimittäin laajasta majoituksesta, jossa majoituspaikat oli ainakin ensimmäisinä vuosina jakanut kaiken kukkuraksi sotilasjohto maistraatin voimatta millään lailla puuttua asiaan. Vuoden 1722 lopussa esitetty anomus, jossa pyydettiin vapautusta majoituksesta ja viitattiin sen kaupungille aiheuttamaan vahinkoon ja epämukavuuteen, ei sen enempää kuin seuraavatkään tuottanut näkyvää tulosta. Näin laajamittainen majoitus aiheutti tietenkin myös hankauksia ja kahnauksia upseerien ja kaupunkilaisten välillä, joista edelliset esiintyivät kernaasti herroina ja jälkimmäiset puolestaan koettivat kaikin keinoin harata vastaan. Koska syytöksiä vääryyksistä saatettiin esittää jopa prikaatinkomentajia vastaan, voi kuvitella, etteivät heidän alaisensa käyttäytyneet juuri sen helläkäteisemmin. Sen hyvän puolen rauha oli tässä suhteessa kuitenkin tuonut mukanaan, että valitukset voitiin nyt esittää siviilituomioistuimessa, vaikkeivät mitkään hyvitykset liene kovin usein tulleet kysymykseen kaupungin oikeuslaitoksen vielä jonkin aikaa eteenpäin jatkuneen horjuvan ja epävarman tilan takia.

Vaikka tynkäräastuvanoikeus toimi ainakin maaliskuusta 1721 alkaen, ei ollut kovin helppoa palauttaa oikeustapoja, jotka olivat yli vuosikymmenen olleet pois käytöstä, siitä yksinkertaistuksesta huolimatta, ettei kämnerinoikeus enää tullut kysymykseen ja että kaikki tuomiovalta oli siten keskitetty raastuvanoikeudelle. Mahdollisuus saada lainopillista koulutusta ja perehtyä tuomioistuimen tehtäviin oli pitkän interregnumin aikana selvästi huonontunut, samalla kun edeltävän ajan oikeudenkäyntiasiakirjojen ja yleensä kaupungin arkistojen häviäminen vaikeuttivat toteen näyttämistä niissä ennen antautumista aloitetuissa jutuissa, jotka otettiin nyt uudelleen käsiteltäviksi. Monissa perintö- tai muihin velkomisasioihin liittyvissä jutuissa myös asianomaisten asuminen Ruotsissa ja ruotsalaisessa Suomessa asetti esteitä, joita ei aina voitu kirjeenvaihdolla voittaa. Ja kuitenkin oli solmittava uudestaan menneen ja nykyisen katkenneet langat ja ryhdyttävä jatkamaan työtä, joka oli niin kauan ollut keskeytyksissä. Tuolloiset olot muistuttivat kieltämättä hieman niitä, jotka vallitsivat Ranskassa Bourbonien restauraation jälkeen, jolloin yritettiin kuvitella, ettei historian pyörä ollut pyörähtänyt yhtään kierrosta sitten vallankumousta edeltäneen ajan. Oikeusjuttuja, jotka oli aloitettu ennen vuotta 1710, jatkettiin muutta mutkitta aivan kuin niiden alkamisen jälkeen ei olisi kulunut vuosia, ja millaisia vuosia, vaan vain viikkoja tai päiviä. Niinpä jatkettiin useita vuosia juttua eräistä kaupungin kellareista, joiden Tukholmassa asuva runoilija Jacob Frese katsoi kuuluvan itselleen. Eräässä toisessa jutussa vuonna 1726 vaati eräs henkilö toiselta hevosta, jonka hän oli ennen piiritystä uskonut tämän huostaan! Joskus saatettiin myös laskettaessa panttia vastaan otettujen velkojen korkoja jättää täysin huomiotta vuosien 1710 ja 1721 välinen aika vetoamalla Uudenkaupungin rauhan 12. pykälään.

Jos kaupungin oikeudenkäyttö oli jo Ruotsin vallan aikana kunnostautunut hitaudellaan, se ei totisesti ollut käyttänyt miehitysvuosien loma-aikaa seitsemän peninkulman saappaiden hankkimiseen. Esimerkiksi erästä kaupungin saatavaa aikoinaan hyvin rikkaalta ja mahtavalta Anthoni Burchardtilta, joka oli vuosina 1658-1677 ollut ruotsalaisen seurakunnan johtaja ja jäänyt sille huomattavan summan velkaa, ei ollut hänen elinaikanaan tai sen jälkeen hänen oikeudenomistajiltaan onnistuttu saamaan perityksi ennen kaupungin luovutusta Venäjälle. Juttu otettiin uudelleen esiin 1723, jolloin velka korkoineen oli kasvanut 3534 kuparitaalariin, mutta nytkään sen enempää kuin ilmeisesti koskaan myöhemminkään juttua ei saatu asianmukaisesti ratkaistuksi tai velkaa maksetuksi. Sitä paitsi hyvin harvoin niistä oikeudenkäyntipöytäkirjoista, joita olen ensimmäisiltä rauhanteon jälkeisiltä vuosilta löytänyt, sisältyy selviä päätöksiä, joilla uusia oikeussuhteita olisi syntynyt tai vanhoja vahvistettu. Tähän voi osasyynä olla kunnollisten tuomiokirjojen puuttuminen, sillä tätä nimeä eivät ansaitse sen enempää vuoden 1721 kuin 1722 kirjat, jotka kumpikin on enimmäkseen täytetty maistraattiasioita koskevilla muistiinpanoilla, mutta totuutta tuskin loukkaa, jos sen lisäksi otaksuu, että ajan olojen vaatima varovaisuus houkutteli oikeutta tiettyyn arkuuteen langettaa tärkeämissä jutuissa ratkaisevia tuomioita. Se ei liene myöskään, vaikka otaksuikin että Ruotsin lain säädöksiä piti noudattaa, ollut täysin selvillä, missä määrin se voisi luottaa Pietarin ylimaistraattiin, joka aluksi oli korkeampi oikeusaste. Seuraavilta vuosilta ei ole myöskään säilynyt mitään tuomiokirjaa muistuttavaa, ja vasta vuodelta 1726 on olemassa hajanaisten asiakirjojen ohella kokoelma memoriaalipöytäkirjoja. Ne ovat kuitenkin osittain yliviivattuja ja tavattoman hutiloiden tehtyjä. Enää ei tarvinnut kuten Ruotsin-aikana pelätä Turun hovioikeutta, joka piti kurissa huolimattomat pormestarit ja sihteerit.

Rauhansopimuksen yhteydessä asukkailta ei vaadittu uutta uskollisuudenvalaa. Sen sijaan heidän oli 1722 vannottava nk. kruununperimysvala, jolla he kuten valtakunnan muutkin alamaiset sitoutuivat olemaan uskollisia myös tsaari Pietarin itselleen valitsemalle seuraajalle. Toinen vala, joka vuodesta 1721 alkaen ja jo ennen rauhaa vaadittiin niiltä, jotka halusivat harjoittaa kaupungissa jonkinlaista elinkeinoa, oli porvarivala, ja kesti useita vuosia, ennen kuin tämä asia oli saatu hoidetuksi. Yhtä innokkaasti kuin maistraatti yritti pakottaa väkeä siihen sekä esivallan käskyn nojalla että ajatellen sitä etua, joka kaupungin kassaan karttuisi niistä maksuista, joihin se velvoitti porvarit, yhtä innokkaasti nämä hangoittelivat vastaan. Kauppiaat, käsityöläiset, esimiehet, sanalla sanoen kaikki, joilta sitä vaadittiin, koettivat yksituumaisesti keksiä verukkeita päästäkseen valasta tai saadakseen sitä ainakin lykätyn. Huomattava osa maistraatin ajasta kului siihen liittyvien kysymysten parissa, ja vuosien 1721 ja 1722 pöytäkirjat ovat tulvillaan sitä koskevia asioita. Muita valoja olivat tervavala ja taksoitusvala, joka kuten Ruotsin-aikanakin vaadittiin taksoitusmiehiltä ja jota vastaan usein protestoitiiin.

Tutkielmamme lopuksi muisteltakoon viimeistä katkeraa tervehdystä, jonka vanha Viipuri rauhan tultua sai menneeltä, koskaan palaamattomalta ruotsalaisajalta. Tämän tervehdyksen toivat riutuneet, vuosien vankeuden murtamat ja kumaraan painamat soturihahmot, heidän sinikeltaisten univormujensa resuiset jäännökset ja pitkät miekkansa, joissa usein oli kullattu kaiverrus "vivat Carolus". Nämä miehet, jotka olivat seuranneet kuningastaan voitosta voittoon, kunnes hänen tähtensä oli laskenut Pultavassa, heitä tuli nyt Moskovasta ja Tobolskista, heitä tuli joka puolelta suurta tsaarinmaata, jonka heidän tappionsa oli kohottanut aavistamattomaan voimaan, todistamaan kaikkialla, että Ruotsin suurvalta-aika oli ohi. Heitä tuli suurin joukoin, upseereita ja sotilaita sikin sokin, pyytämään muutaman tunnin kestiästyvyyttä entisiltä maanmiehiltään jaksakseen

sitten ponnistella talven kinosten halki eteenpäin, köyhät jalan, kohti pilkottua ja uupunutta isänmaataan.

Miten Viipuri käsitti tämän tervehdysten, siitä asiakirjat tietysti vaikenivat. Yhtään ilonkyyneeltä jälleennäkemisen, yhtään surun kyyneeltä pikaisen, ikuisen eron vuoksi ei ole tihkunut pitkien vuosisatojen halki. Mutta varmaa on, ja sanottakoon se Viipurin kunniaksi, etteivät sen asukkaat, yhtä köyhiä entiseen nähden, kieltäneet sitä apua jonka he kykenivät antamaan, siitä ovat todisteina ne luettelot yhteisesti kerätyistä varoista ja ne muutamit kiitoskirjeet, joita aika ei ole hävittänyt. Mutta heitä tuli niin paljon, näitä puilla paljailla olevia sotureita, ettei edes hevosia voitu sodan hävittämiltä seuduilta hankkia kaikille niille, joilla oli oikeus ja rahaa matkata ratsain eteenpäin. Lappeenrannan ruotsalaiset viranomaiset neuvoivat turhaan heitä hajaantumaa, koska sinne oli kasaantunut niin paljon upseereita, että heidän oli odotettava 10 à 12 päivää ennen kuin he voivat päästä eteenpäin. Joukot kasvoivat yhä, ja lopulta Shuvalov myönsi, maaherra Frisenheimin viimeksi mainitusta kaupungista esittämästä anomuksesta, upseereille oikeuden jäädä Viipuriin ja sen ympäristöön ensimmäiseen avoveteen saakka: sotilaiden, jotka pystyivät kulkemaan jalan, oli sen sijaan jatkettava matkaa Porvooseen tai Helsinkiin. Varakomendantti Adelsdorph muutti kuitenkin, luultavasti Shuvalovin poissa ollessa, annettua lupaa sikäli, että he saivat olla Viipurissa vain yhden yön, jonka jälkeen heidän oli heti hankkiuduttava heille maaseudulta valittuihin majapaikkoihin. Mieluisia vieraitahan he eivät olleet eivätkä voineet olla niille, joilla nyt oli valta käsissään. Jollei heitä enää pelättykään, pelättiin ehkä muistoja, jotka he saattoivat herättää henkiin.

- [1] Tämän tutkielman suureksi vahingoksi mainitulta ajalta ei ole säilynyt yhtään suomalaisen seurakunnan kirkonkirjaa.
- [2] Katso Yrjö-Koskinen: *Lähteitä Ison Vihan Historiaan*, n:ro 89.
- [3] Tämä mitali sisältyy uskollisena faksimilena siihen teokseen, jonka valtioneuvos Iversen on julkaissut kaikista Pietari Suuren aikana lyödyistä mitaleista. Valtioneuvos Iversen on lahjoittanut kaupungin kokoelmiin myös kappaleen mainitusta venäläisestä piirityskartasta.
- [4] Julkaistu teoksessa Svenska Litteratursällskapets Förhandlingar och uppsatser. 3. H:fors 1888.
- [5] I. R. Grot. Bemerkungen über die Religionsfreiheit der Ausländer im Russischen Reiche, siteerannut A. I. Hipping kirjoitelmassaan "Om den gamla domkyrkan i Wiborg" Wiborg-lehden numerossa 99 v. 1858.
- [6] On enemmän kuin todennäköistä, että juuri tämä kohta on ollut perustana Nordbergin ja hänen jälkeensä muiden historiantutkijain esityksille asiasta, koska Nordberg lähdeittä mainitsematta käyttää juuri tätä ilmaisua.
- [7] Tämä opettajien kirjoitelma on Lybeckerin juuri edellä siteeratun kirjeen ohella in extenso Yrjö Koskinen teoksessa "Lähteitä Ison Vihan Historiaan".
- [8] Nämä tiedot perustuvat lausumiin 1720-luvun oikeudenkäyntiasiakirjoissa.
- [9] Näin todistaa ainakin Viipurin hiippakunnan piispaksi nimitetty Petrus Laurbecchius kirjelmässään Kuninkaalliselle Majesteetille Tukholmaan 18. joulukuuta 1697. Koska tämä hänen lausuntonsa, jonka olen löytänyt Valtakunnanarkistosta Tukholmasta maaherrojen virkakirjeiden joukosta, myös muuten valaisee kieliolejoja seudulla, mainittakoon, että sen aiheena oli korkeimmalla taholla herätetty kysymys, pitäisikö niissä Viipurin hiippakunnan suomalaisissa seurakunnissa, joissa oli sotaväkeä, saarnata joka kolmas sunnuntai ruotsiksi, jotta ne upseerit ja sotilaat, jotka eivät osanneet suomea, saisivat kuulla Jumalan sanaa ja jotta suomalaiset sotamiehet ja heidän lapsensa saisivat tilaisuuden oppia vähitellen ruotsia. Laurbecchius vastustaa tätä ehdotusta sillä perusteella, että upseerit, joista useimmat tulivat Liivinmaalta, tunsivat viron kielen, "joka on eräs suomen kielen murre", ja että suomalaisten oli hyvin vaikea oppia ruotsia. Asia näyttääkin jääneen sikseen, vaikka piispan lausuntoon 21. joulukuuta liitetyn muistutuksen mukaan Kuninkaallinen Majesteetti odotti häneltä

seikkaperäisempää vastausta “sen jälkeen kun hän oli saapunut seudulle ja saanut siitä lähemmät ohjeet”.

- [10] Vuoden 1708 henkikirjoitus käsittää 1123 henkikirjoitettua, joiden joukkoon on laskettu myös linnanväki (44), tykistöväki (30) ja linnoitusväki (52). Jos nämä vähennetään oikeastaan sotaväkeen kuuluvina, huomataan, että Viipurin ruotsalainen ja suomalainen väestö oli 1708 tuskin suurempi kuin 1718. Viimeksi mainitun vuoden asukasluetteloon eivät sisälly kaupunkiin mahdollisesti muuttaneet venäläiset eivätkä tietysti myöskään sotilashenkilöt.

- [11] Prikaatinkomentaja Tshernishev esimerkiksi lahjoitti 1714 ruotsalaiselle kirkolle ruotsinkielisen raamatun, joka oli otettu jostain Suomen kirkosta, sekä “kirkkoziratille” aikaisemmin Vaasan kirkossa riippuneen Lutherin muotokuvan.

- [12] Tämä tieto perustuu erääseen tältä ajalta säilyneeseen kauppakirjaan.

- [13] Nämä tiedot perustuvat erääseen kultaseppäammattikunnan muistikirjaan, jota säilytetään Viipurin maistraatin arkistossa.

- [14] Tämä ohjesääntö on osoittautunut niin merkittäväksi arvioitaessa venäläisen hallinnon tarkoituksia, että se on julkaistu kokonaisuudessaan, siinä muodossa kuin se on löydetty, tämän tutkielman lopussa.

- [15] Raastuvanoikeuden pöytäkirja 30. maaliskuuta 1721.

- [16] Viipurin läänin oloista tähän aikaan viittaamme teokseen O. Hannikainen: Vanhan Suomen eli Viipurin läänin oloista 18:lla vuosisadalla. Helsinki 1888.

- [17] Mainittakoon, ettei kaupungin kokoelma sille myönnettyistä privilegioista sisällä minkäänlaista paperia Venäjän-ajalta ennen tätä Elisabetin 27. lokakuuta mainittuna vuonna antamaa vanhojen erioikeuksien vahvistusta, jossa myös nimenomaan sanotaan, etteivät Venäjän hallitsijat olleet aikaisemmin vahvistaneet niitä.

Harri Pelkonen

Laatokan Karjalan sahateollisuuden historiaa

1. Laatokan Karjalan sahateollisuus 1700- ja 1800-luvuilla

Laatokan-Karjalan vanhin saha oli Käkisalmen linnoituksen saha vuodelta 1586, jonka lieenee rakentanut viipurilainen sahamestari Sigfrid Simonpoika, Viipurin linnan Tervajoen sahanhoitaja, tai Hannu Simonpoika, Säiniön sahanhoitaja. Sahan rakentaminen liittyi linnan suuriin uudistuksiin. Saha oli yksikehäinen ja koneistukseltaan hyvin vaatimaton laitos. Kun Käkisalmi luovutettiin Täyssinän rauhan jälkeen v. 1597 venäläisille, purettiin sahan laitteet, kuljetettiin ensin Viipuriin ja asennettiin jo seuraavana vuonna Olavinlinnan Sulkavan sahaan.

1700-luvun lopulla ja 1800-luvulla Laatokan-Karjala kuului suurimmaksi osaksi venäläisten aatelisten lahjoitusmaihin. Suurimmat lahjoitusmaat oli kreivi Aleksei Orlov-Tsesmenskylä, joka omisti Salmin, Suojärven ja Korpiselän (silloinen Suojärven kappeli) pitäjät ja Leppälahden kappelin (myöhemmin Soanlahden pitäjä) ja suuren osan Ruskealan pitäjää, tiluksia Impilahden pitäjästä Koirinojan ja Syskyjärven varsilta, Läskelän verotilan ja kaksi verotilaa Myllykylästä. Alueen pinta-ala oli valtava, se vastasi noin 2/3 nykyisestä Uudenmaan läänistä.

Orlovin ylimyssuku polveutui Ivan Orlov nimisestä streltsistä, joka mestauslavalle vietäessä osoitti niin suurta kylmäverisyyttä, että Pietari I armahti hänet ja nimitti myöhemmin upseeriksi. Streltsit olivat puolestaan Iivana Julman 1500-luvulla perustaman henkivartioston sotilaita, joka sittemmin käsitti koko vakinaisen jalkaväen. Nämä olivat tunnettuja kapinallisuudestaan, jonka vuoksi Pietari I lakkautti vuonna 1698 koko streltsien joukon.

Veljekset Grigori (1734–1783) ja Aleksei (1737–1807) Orlov, jotka kuuluivat n.s. myöhäis- eli alhaisaatelistoon, auttoivat suuriruhtinatar Katariinaa vuoden 1762 palatsivallankumouksessa ja saivat molemmat sen ansiosta kreivin arvon samana vuonna. Grigorista tuli Katariinan rakastaja ja hän sai vuonna 1772 saksalaisen valtakunnanruhtinaan arvon. Aleksei oli kuulu ruumiinvoimistaan ja hän kuristi Pietari III:n palatsivallankumouksen aikana. Vuonna 1770 hän oli nimellisesti Välimerellä toimivan laivaston päällikkö, joka löi turkkilaiset Tsesmen taistelussa. Tämän ansiosta hän sai lisänimen Tsesmenski. Hän tuli myös tunnetuksi siitä, että hänen siittolastaan on peräisin kuuluisa orlov hevosrotu.

Aleksei Orlov-Tsesmenskyn lahjoitusmaat peri hänen tyttärensä kreivitär, hovineiti Anna Orlov-Tsesmensky (1785–1848) vuonna 1808. Alueiden mukana oli hänelle tullut Uuksun, Tuleman, Koirinojan ja Syskyän sahat. Vuosina 1816–1818 hän osti lisäksi

Helylän ja Tuokslahden sahat lahjoitusmaidensa ulkopuolelta. Hän perusti myös Annantehtaan rautaruukin Suojärvelle vuonna 1809. Kaiken kaikkiaan kreivittärellä oli 13 sahaa, joissa oli yhteensä 32 kehää. Sahojen kokonaistuotanto oli n. 35–40 000 kuutiometriä. Määrä oli noin kolmannes koko Itä-Suomen tuotannosta. Suurin osa sahojen tuotannosta kuljetettiin Laatokan yli ja Nevaa pitkin Pietariin ja Krontadiin ulkomaille laivattaviksi, mutta osa käytettiin Suojärven ruukin, kartanoiden ja palatsien tarpeisiin.

Kreivitär Anna Orlov-Tsesmenskyn omistuksessa oli vuonna 1820 seuraavat sahat:

- Salmin kirkonkylän lähellä Tulemajoessa kaksi sahaa, joissa oli yhteensä kahdeksan kehää. Sahat oli rakennuttanut leskirouva Arnander v. 1764
- Salmin Uuksujoen varressa oli kolme sahaa, joissa oli yhteensä kahdeksan kehää. Sahat oli rakentanut niinikään Arnanderin perikunta, ensimmäisen, n. 2 km Laatokasta, v. 1754 ja kaksi muuta, n. 1 km Laatokasta 1760-luvulla.
- Sortavalan pitäjässä Helylän saha, rakennettu v. 1767 ja Tuokslahden saha, rakennettu v. 1778. Molemmissa sahoissa oli kaksi kehää.
- Läskelän Jänisjoessa nelikehäinen Petrakosken saha, jonka olivat rakentaneet viipurilaiset kauppiat Anton Jaenish ja Martin Sutthoff v. 1767 ja kaksikehäinen Pitkähäkosken saha, jonka rakentaja v. 1777 oli myös Jaenishin suku. Sahojen toiminta loppui vuoden 1798 ukaasin johdosta, mutta jatkui uudelleen 1800-luvulla.
- Koirinojan sahakompleksi Impilahdella. Sahoja oli kaksi ja ne rakensi hovipalvelija Carl Arnander v. 1752 lähelle Laatokan rantaa, molemmin puolin jokea niin, että ne saivat käyttövoimansa yhdestä padosta. Kummassakin sahassa oli kaksi kehää
- Syskyän Hirvoskosken kaksi kaksikehäistä sahaa. Sahat olivat rakentaneet pietarilainen kauppias Ivan Markoff ja aunukselainen kauppias Ivan Barmin tehtyään verosopimuksen Aleksanteri Nevskin luostarin kanssa, jolla oli läänityksenä Impilahden pitäjä. Orlov-Tsesmensky osti sahat huutokaupassa v. 1787.

Kreivitär Anna Orlov-Tsesmenski (tai Orlov-Tsesmenskaja) oli syntynyt maaliskuun 2. päivänä 1785 ja oli vanhempiensa ainoa lapsi. Isältään hän peri loistavan fysiikan – hän oli sekä voimakas että notkea –, mutta taakakseen myös epäluuloisen luonteen. Äidiltään, ruhtinatar Jevdokia Nikolajevna Lopuhinilta, hän sai ”kultaisen sydämen ja kristallipuhtaan mielen”. Valitettavasti äiti kuoli tyttären ollessa vain kaksivuotias, jolloin pelättiin ettei hänen karkea isänsä pystyisi oikealla tavalla kasvattamaan pientä tytärtä. Kaikkien yllätykseksi Aleksei kuitenkin tunsu kuvaamatonta hellyyttä tytärtään kohtaan, sanottiinpa tämän olleen hänelle ainoa elämän tarkoitus. Tytön kiintymys isäänsä oli myös poikkeuksellisen voimakas. Anna oli jo varhain joutunut hovipiireihin, missä hänellä oli harvinaisen valloittavan olemuksensa ja suuren omaisuutensa takia hyvin huomattava asema. Anna oli ehkä ylevin henkilö, mitä lahjoitusmaahistoriassa esiintyy. Hän vihasi maaorjuutta ja oli vapauttanut osan talonpoikiaan ja lahjoittanut näille maatiloja. Luopuessaan lahjoitusmaistaan hän myös antoi anteeksi huomattavan määrän talonpoikien rästissä olevia maksuja.

Kreivitär Anna ei kuitenkaan itse ollut kovin kiinnostunut sahoista ja valtavasta omaisuudestaan. Hän harrasti uskonnollisia kysymyksiä ja talouden hoitaminen oli annettu uskottujen käsiin. Niinpä hän vuonna 1825 myi kaikki Suomessa olevat tilansa sahoineen ja tehtaineen pietarilaisille kauppiaille Fedul ja Sergei Gromoffille ja vetäytyi Jurjevin luostariin, jossa hän omistautui rukouksiin ja paastoihin. Hän kuoli lokakuun 5. päivänä 1848.

Gromoffien alkuaika 1820-luvun loppupuolella ja 1830-luvulla oli sahojen loistoaikaa. Vuonna 1837 sahat joutuivat kuitenkin verolle ja taloudellinen tilanne huononi. Sergei ja Fedul Gromoffin kuoltua sahat peri v. 1848 jälkimmäisen poika Vasili, joka ei onnistunut liiketoimissaan. Uuksun jäljelläolevista sahoista toinen purettiin ja hieman

myöhemmin toinenkin pantiin seisomaan. Samoin lopetettiin Petrakosken saha. Venäjän hallitus osti v. 1856 hänen Suomessa olevan omaisuutensa ja sahat tulivat Aunuksen vuorihallinnon alaisiksi. Aunuksen vuorihallinto lopetti Tulemajoen sahat. Pitkäkosken saha joutui Venäjän tykistöhallinnon alaiseksi ja myytiin huutokaupassa Nils Ludvig Arppelle vuonna 1860.

Muista Laatokan Karjalan lahjoitusmaasahoista mainittakoon Jaakkiman pitäjän Vavulinkosken kaksikehäinen saha, jonka vuosituotanto oli vain muutamia satoja kuutioita. Saha oli rakennettu v. 1770, jolloin Jaakkiman pitäjä kuului kreivi Mihail Vorontsovin leskelle Anna Karolina Skavrosnki'lle ja hänen tyttärelleen. Lahjoitusmaiden uudelleenjaon jälkeen omistajana oli kenraali Semen Vorontsov. 1790-luvun lopulla sahan vuokrasi kauppias Christian D. Bartman.

Lahjoitusmaaomistus purettiin 1860–1880-luvuilla ja 1870-luvulla alkoi höyrysahojen aika, jolloin jäljelläolevat vesisahat vähitellen lakkasivat toimimasta. Laatokan alueella oli höyrysahojen tuleminen varsin hidasta, varsinainen rakennusbuumi alkoi vasta Suomen itsenäistyttyä v. 1918, joskin muutamia höyrysahoja rakennettiin sitä ennenkin.

2. Sahojen toimintaedellytykset itsenäisyytemme alkuaikoina

Sahateollisuuden toimintaedellytykset vapaussotamme jälkeen olivat erinomaisia. Markkinoiden avauduttua ulkomaille 1920-luvun alussa, oli kysyntä vilkasta, sahatavaran hinta oli korkealla ja raaka-aineen hinta kohtuullisella tasolla. Suotuisat olosuhteet johtivat uusien sahojen rakentamiseen ja tuotannon määrän huomattavaan nousuun. Kannattavuus pysyi hyvänä aina vuoteen 1927 asti, jolloin Suomen sahateollisuus saavutti kaikkien aikojen suurimman tuotantomäärän.

Vuonna 1927 tapahtui kuitenkin käänne. Vuodesta 1921 oli raaka-aineen hinta noussut puolitoistakertaiseksi ja kun sahatavaran hinnat romahtivat alkavan maailmanlaman johdosta, ei tukkien hinnoittelussa pystytty seuraamaan vientihintojen kehitystä. Vuosina 1928–31 jouduttiinkin Suomessa lopettamaan satoja sahalaaitoksia tai ne joutuivat rahoittajan haltuun. Kun vuosina 1927–28 oli Suomen teollisuustilastojen sahojen lukumäärä 600, merkittiin vuonna 1932 vain 383 sahaa.

Neljän vuoden lamakauden jälkeen, oli sahateollisuuden kannattavuus hyvän kysynnän ansiosta korjaantunut. Seurasi kolme erinomaisen hyvää vuotta 1932–34 ja sen jälkeen kolme kohtalaista vuotta 1935–37. Vuosi 1938 ja 1939 olivat erittäin huonoja. Vuonna 1939 keskeytti talvisotamme sahatavaran ulkomaisen viennin ja seuraavana vuonna menetettiin Karjala välirohassa ja sahat siirtyivät venäläisten haltuun.

3. Laatokan Karjalan sahateollisuus sotien välisenä aikana

Yleistä

Laatokan Karjalassa oli vapaussodan jälkeen erinomaiset edellytykset sahateollisuuden kehittämiseen. Alueella oli suhteellisen vähän sahalaaitoksia johtuen osaksi siitä, että suuret alueet olivat kuuluneet lahjoitusmaihin ja maanomistusolot olivat vielä 1800-luvun lopulla järjestäytymättömiä. Metsävarat olivat näin ollen päässeet kasvamaan melko vapaasti ja tämä loi edellytykset uusien sahojen rakentamiselle.

Vapaussodassa Laatokan sahat menettivät mahdollisuuden viedä sahatavaraa ulkomaille Nevajoen kautta. Tarton rauhanneuvotteluissa suomalaiset tosin yrittivät saada läpikulkuoikeuden Nevan kautta ja vapaasatama-alueen Nevajoen suistosta. Alkuun

laivakulku onnistui jollakin lailla, mutta osoittautui vähitellen mahdottomaksi. Vapaasatama-aluetta ei koskaan saatu.

Itsenäistymisen jälkeen tapahtuneen voimakkaan infrastruktuurin kehittämisen myötä siihen asti syrjäisetkin alueet tulivat liikenneyhteyskien piiriin. Rautatie rakennettiin Käkisalmele ja Suojärvelle ja kuljetusolosuhteita kehitettiin monin tavoin. Tämän jälkeen laivaukset tapahtuivat Viipurin Uraan sataman kautta rautateitse. Ainakaan ulkonaisesti ei Nevajoen kulkuyhteyden puuttuminen haitannut sahateollisuuden kehittymistä, vaan Laatokan alueen sahateollisuus kehittyi runsaiden metsävarojen ja rautatien luomien edullisten kuljetusyhteyksien ansiosta erittäin hyvin.

Käkisalmen alue

Ennen 1800-luvun loppupuolta ei Käkisalmen alueella ollut juurikaan teollista toimintaa. Ensimmäinen saha sitten 1586 rakennetun linnansahan jälkeen oli *Suotniemen saha*, joka oli perustettu vuonna 1847. Toinen 1800-luvulla rakennettu saha *Ollilan saha ja mylly*, joka rakennettiin kuitenkin vasta vuonna 1897. Vaikka Käkisalmen kaupunki sijaitsi monessa suhteessa edullisella paikalla Laatokan laajojen vesien äärellä, sen teollista kehittymistä haittasivat huonot liikenneyhteydet. Vasta kun Hiitola-Käkisalmen rautatieyhteys valmistui 1917, avautui Käkisalmesta hyvä kuljetusmahdollisuus Viipurin vientisatamaan. Tämä kulkuyhteys yhdessä Laatokan alueen suurten metsävarojen kanssa loi mahdollisuuden laajemman sahateollisuuden perustamiselle. Ensimmäisen maailmansodan aikana ja sen jälkeen rakennettiinkin alueelle useita höyrysahoja.

Alueen suurimmiksi yrittäjiksi kehittyivät Kalle ja Yrjö Reunanen, jotka omistivat Suotniemen höyrysahan, Käkisalmen Saha Oy:n, Laatokan Saha Oy:n sekä Räisälän sahan. Ennen sotia he hankkivat omistukseensa myös Löydön sahan Ristiinasta lähellä Mikkeliä sekä sotien jälkeen Nurmeksen sahan Nurmeksesta.

Suotniemen höyrysaha

Kuten edellä on mainittu, oli Suotniemen kartanon yhteyteen jo vuonna 1847 rakennettu saha, joka jatkoi toimintaansa aina sotiin saakka. Vuonna 1885 siinä oli 12 hevosvoiman höyrykone. Työläisiä sahassa oli vain kaksi. Vuonna 1895 oli työntekijöitä jo 12 henkilöä ja vuonna 1902 16 henkilöä. Toiminta oli kuitenkin varsin pientä.

Uusi vaihe sahan kehityksessä alkoi sen jälkeen, kun Ypäjältä muutti Karl Reunanen Käkisalmen maalaiskuntaan johtamaan Suotniemen kartanon metsien sahaustöitä. Kun kartano 1900-luvun alkupuolella myytiin, vuokrasi Reunanen ensin sahan ja osti sen seuraavana vuonna. Saha oli silloin yksikehäinen ja työväkeä oli viitisentoista. Tällä sahalla saivat hänen poikansa, tulevat suurliikemiehet ja sahanomistajat ensi kosketuksen tulevaan ammattiinsa työskennellessään sahalla jo koulupoikina.

Raaka-aine sahalle hankittiin pääasiassa Käkisalmen maalaiskunnasta sekä Räisälän ja Kaukolan pitäjien alueelta. Tuotteet myytiin pääasiassa lähiympäristöön. Sahalle hankittiin myös seudun ensimmäinen höyläkone. Mainittakoon, että Sakkolan kirkko rakennettiin Suotniemen sahataravasta ja monet Antrean talot olivat vuoratut Suotniemen laudoilla.

Maailmansota vähensi tuntuvasti sahan toimintamahdollisuuksia ja vuonna 1919 kuoli Karl Reunanen ja saha siirtyi perikunnan omistukseen. Rautatien saapuminen Käkisalmeen paransi pian sahan toimintaedellytyksiä ja Kalle ja Yrjö, "Reunasen veljekset", kuten heitä paikkakunnalla kutsuttiin, osasivat käyttää hyväkseen edullisia olosuhteita ja suhdanteita ja niinpä Suotniemen saha kehittyi suotuisasti, mutta jäi kuitenkin Reunasten muiden sahaomistusten varjoon.

Yhtiön omistukseen hankittiin myös *Räisälän saha*, jossa oli yksi kehäsaha. Vuonna 1937 rakennettiin Suotniemen saha kokonaan uudelleen ja sen koneisto uusittiin. Sahassa oli siinä vaiheessa neljä kehäsahaa. Vuonna 1939 oli sahan toimitusjohtajana Kalle Reunanen. Sahojen yhteinen tuotanto oli noin 7 000 kuutiometriä.

Käkisalmen Saha Oy

Karjalan Puunjalostus Oy -niminen yhtiö perusti vuonna 1918 *Käkisalmen saha* -nimisen teollisuuslaitoksen. Yhtiö joutui kuitenkin pian vararikkotilaan ja sen osti liikemies Nestor Toivonen, joka muodosti siitä Käkisalmen Saha Oy:n. Osakkeenomistajina olivat vuonna 1923 liikemiehet Toivonen ja Knaapila sekä Käkisalmen maalaiskunnassa olleen Suotniemen sahan omistajat Kalle ja Yrjö Reunanen, joita paikkakunnan tavan mukaan kutsuttiin "Reunasen veljeksiksi". Liikemies Toivonen myi kuitenkin osakkeensa Reunasen veljeksille vuonna 1924 ja Knaapila vuonna 1926.

Vuonna 1934 sahassa oli toiminnassa kolme pikakehää, joiden tuotanto oli noin 28000 kuutiometriä sahatavaraa. Työväkeä oli 200 henkeä. Raaka-aineet saatiin pääasiassa Laatokan pohjoiselta rannikolta, Loimolan ja Salmin hoitoalueelta (40%), mutta sitä tuotiin myös Hiitolasta ja Kokkolanjokea myöten aina Parikkalan alueelta asti. Lisäksi myös Käkisalmen eteläpuolelta Raudusta ja Metsäpirtistä. Saha oli sähköistetty vuonna 1929 ja sen toimitti pitkään sähköä kaupungin ja maalaiskunnan sähköyhtiöille. Sahan yhteydessä oli kuivaamo ja höyläämö. Tuotteet vietiin ulkomaille Uraan sataman kautta.

Ennen talvisotaa oli yhtiön toimitusjohtajana Yrjö Reunanen. Sahassa oli neljä pikakehää ja sen yhteydessä oli vientihöyläämö. Yhdessä Löydön sahan kanssa, jossa oli kolme pikakehää, ilmoitettiin tuotannoksi 59 000 kuutiometriä.

Laatokan Saha Oy

Vuonna 1920 perustivat liikemiehet Knaapila ja Leinonen sekä tuomari V. Helme *Vuoksen Puuliike* -nimisen osakeyhtiön. Yhtiö rakensi sahan, jonka tuotanto oli vuonna 1922 noin 16000 kuutiometriä sahattua puutavaraa ja 10 000 kuutiometriä halkoja. Yhtiön palveluksessa oli 100 henkilöä.

Yhtiön toiminta ei kuitenkaan muodostunut pitkäaikaiseksi. Se teki konkurssin vuonna 1925. Sahan ostivat henkikirjuri A. Bergh sekä liikemiehet Knaapila, Leinonen ja veljekset Reunanen. Uudet omistajat perustivat Laatokan Saha -nimisen osakeyhtiön. Myöhemmin sahan omistivat Reunasen veljekset ja henkikirjuri A. Berghin tytär Iris Bergh.

Sahassa oli alkuaan kaksi kehäsahaa, myöhemmin kolme ja se sähköistettiin vuonna 1932. Sahan tuotanto oli 1930-luvulla 24–30 000 kuutiometriä ja sen palveluksessa oli 200 henkilöä. Raaka-aineet hankittiin samoilta alueilta kuin Käkisalmen sahallekin ja tuotteet vietiin samoin Uraan sataman kautta. Ennen talvisotaa oli yhtiön toimitusjohtajana Kalle Reunanen.

Muut Käkisalmen alueen sahat

Vuonna 1921 rakensi Wiborg Wood sahalaituksen, jota nimitettiin yhtiön omistajien mukaan *Belaieffin sahaksi*. Sahan koneisto oli jo perustettaessa vanhanaikainen ja se toimi vain muutaman vuoden, jonka jälkeen se purettiin. Wiborg Wood omisti Laatokan alueella muitakin sahoja (kts. Suojärven alue).

Vuonna 1923 aloitti toimintansa *Kexholm Timber'in* sahalaitos, jonka omistivat Hosainoffit (kts. Salmin alue). Saha paloi kuitenkin jo vuonna 1925, eikä sitä rakennettu uudelleen.

Ajoittain oli toiminnassa myöskin edellämainittu, 1897 perustettu, Ollilan saha Perevosan sivuhaaran varrella. Yleensä siellä sahattiin vain keväisin muutamia satoja tukkeja.

Lahdenpohjan alue

Annalan Saha Oy

Annalan saha rakennettiin vuonna 1919 Jaakkiman pitäjän Sorolan saareen noin viisi kilometriä Lahdenpohjan kauppalasta. Saha rakennettiin Annalan Kartano Oy:n maille Pelkosen veljesten toimesta. Saha uusittiin jo vuonna 1922, jolloin sen yhteyteen rakennettiin tiilitehdas, joka käytti sahan jätepuun. Saha muodostettiin omaksi osakeyhtiöksi, Annalan Saha Oy:ksi, vuonna 1924. Vuonna 1928 sahan yhteyteen rakennettiin Suomen ensimmäinen puutalotehdas, joka valmisti levyrakenteisia puutaloja. Saha paloi 1930-luvun alussa, mutta rakennettiin heti uudelleen. Sahassa oli kaksi kehäsahaa, pientavarakoneita ja keinokuivaamo. Sahan tuotanto oli n. 16000 kuutiometriä. Venäläisten hallinta-aikana 1940–42 saha oli poltettu, mutta se rakennettiin uudelleen ja ehti olla toiminnassa vuosina 1943–44. Uudessa sahasa oli kolme kehäsahaa ja pientavarakoneita. Sotien jälkeen saha on palanut ja paikalla on jäljellä vain entisen voimalaitoksen ja kuivaamon raunoita.

Yhtiön toimitusjohtajana toimi alusta alkaen Väinö Pelkonen ja yhtiön hallituksen puheenjohtajana Lauri Pelkonen. Suvun omistuksessa oli lisäksi Karjalan Metsätuote Oy, jolla oli sahat ja puutalotehtaat Lappeenrannassa ja Parikkalassa, puutavaran paikallismyyntiä harjoittanut Karjalan Puutuote Oy Viipurissa ja sotien jälkeen Lappeenrannassa sekä Länsi-Suomessa Karkun Saha Oy, jolla oli sahalaite Karkussa ja paikallismyyntiyhtiö; Messukylän Höyläämö Oy, Messukylässä Tampereen lähellä.

Laatokan Puu Oy – Ladoga Timber Ab

Laatokan Puu Oy oli perustettu 1925 ja sen pääomistaja oli Berndt Zachariassen. Yhtiöllä oli Lahdenpohjassa sahalaite, joka oli rakennettu v. 1932 ja jossa oli kaksi kehäsahaa, keinokuivaamo ja höyläämö. Sahan vuosituotannoksi ilmoitettiin sotien edellä n. 47 000 kuutiometriä, josta 12 000 kuutiometriä höylätavaraa. Sahan yhteydessä oli vaneritehdas, jonka kapasiteetti oli 20 000 kuutiometriä vaneria ja rimalevyä. Yhtiön toimitusjohtaja oli Viljo Snäll ja sahanhoitajana O. Nurmi. Laitokset ovat vielä nytkin toiminnassa.

Sortavalan alue

Puuliike Supinen Oy

Puuliike Supinen oli Sortavalan johtavia sahayrittäjiä. Yhtiön Sortavalan saha oli ilmeisesti alunperin rakennettu jo v. 1877. Yhtiöllä oli toinen saha Koivistolla. Yhtiö oli myös aloittamassa Aunuksen Puuliikkeen toimintaa Petroskoissa, kts. Suojärven alue/Aunuksen Puuliike Oy. Yhtiön toimitusjohtaja oli vuodesta 1926 Mauno Kivinen. Yhtiö joutui maailman laman aikana taloudellisiin vaikeuksiin ja joutui lopettamaan toimintansa 1930-luvulla, mutta Koiviston saha oli vielä toiminnassa v. 1939, tuskin kuitenkaan entisessä omistuksessa. Sen tuotanto oli noin 14 000 m³ ja sen toimitusjohtajana oli silloin Väinö Korhonen.

Suomalainen Puuliike Oy

Kiviniemen saha tuli yhtiön haltuun vuonna 1914. Tämäkään yhtiö ei ilmeisesti selvinnyt 1930-luvun lamakaudesta.

Helylä Oy

Sahassa oli yksi kehäsaha ja tarpeelliset pientavarakoneet. Sahan yhteydessä oli 10 kuivaamokamaria, puusepäntehtas ja sorvaamo. Sahan vuosituotanto oli n. 21 000 m³, josta n. 14 000 m³ käytettiin omassa puusepäntehtaassa. Helylä lieenee ollut ennen sotia Suomen suurin ja tunnetuin puusepäntehtas. Yhtiön toimitusjohtajana oli O. Rinkinen.

Osakeyhtiö Läskelä Aktiebolag

Yhtiön laitokset sijaitsivat Läskelässä Jämsijoen suulla. Yhtiö on perustettu vuonna 1905, mutta joutui taloudellisiin vaikeuksiin 1930-luvun laman aikoihin. Vararikon partaalla olevan yhtiön hankki omistukseensa v. 1935 Kymin Osakeyhtiö ja sen toimitusjohtajana oli kenraali Oscar Enckell ja sahanhoitajana Aug. Hihnala. Saha oli uusittu v. 1920, sen koneistona oli viisi pikakehää ja sen vuosituotanto oli parhaimmillaan n. 70 000 m³. Sahan yhteydessä oli paperitehtas, jonka vuosituotanto oli 20 000 to. valkaistua selluloosaa ja 20 000 to sanomalehtipaperia.

Suojärven alue

Suojärven alue oli kokonaan ollut kreivitär Anna Orlov-Tsesmenskyn lahjoitusmaita ja hän oli perustanut sinne Annantehtaan rautaruukin vuonna 1809. Rautaruukki ja lahjoitusmaat siirtyivät sittemmin Venäjän valtiolle, joka vuonna 1880 luovutti $\frac{1}{3}$ lahjoitusmaista, 140 000 ha, perintötiloiksi talonpojille, mutta pidätti itselleen $\frac{2}{3}$ Suojärven pitäjän lahjoitusmaista, 220 000 ha. Annantehtas metsineen siirtyi Tarton rauhassa Suomen valtiolle. Talonpojat saivat monien vaiheiden jälkeen lopulliset perintökirjat maihinsa vasta 1922. Pääosa Suojärven metsistä oli kuitenkin Valtion omistuksessa. Valtion leimikot myytiin Viipurin tukkihuutokaupoissa, joissa suurin ostaja oli Aunuksen Puuliike.

Suojärvelle rakennettiin rautatie vuosina 1918–1922, jonka ansiosta pitäjään saatettiin perustaa sahoja, kun aikaisemmin tukit olivat uittaen jouduttu kuljettamaan Uuksun ja Tulemajoen vesisahoille. Hankalista kuljetusolosuhteista johtuen olivat pitäjän metsät saaneet kehittyä rauhassa. Suuressa osassa metsiä ei kirves ollut koskaan käynyt. Olosuhteet sahateollisuuden kehittymiselle olivat erinomaiset.

Suojärvelle syntyi nopeassa tahdissa useita sahoja. Hyvien työmahdollisuuksien johdosta sinne virtasi myös työvoimaa ja alue kehittyi. Vuonna 1927 oli Suojärven sahojen kokonaistuotanto noin 180 000 m³. Pitäjän sahoilla oli töissä 1000–1500 henkeä ja tukkihankinnassa lisäksi noin 2000 miestä. Suojärveä kutsuttiinkin täydellä syyllä Suomen Klondykeksi.

Aunuksen Puuliike Oy

Aunuksen Puuliike Oy oli Suojärven suurin ja vanhin sahayhtiö ja se sulatti itseensä useita pienempiä. Se oli perustettu v. 1917. Aloitteentekijä oli Puuliike Supisen maisteri Pekka Supinen, hallituksen jäseniä olivat hänen lisäksi tohtori G. J. Winter ja pankinjohtaja V. Wegelius ja muina osakkaina lukuisia liikemiehiä Sortavalasta.

Kysymyksessä oli suomalainen yritys venäläisellä maaperällä, sillä yhtiön toimipaikka oli Petroskoissa. Tarkoituksena oli hyödyntää alueen runsaita metsävaroja ja viädä tavarat vastavalmistuneen Muurmannin radan kautta Länsi-Eurooppaan ja Pietariin. Yhtiö hankki kaksikehäisen sahan Neglinskin saarelta läheltä Petroskoita. Venäjän vallankumous sotki kuitenkin suunnitelmat ja yhtiön johtaja Heikki Röppönen, osakas hänkin, joutui pakenemaan Suomen puolelle. Koko omaisuus jäi Petroskoihin.

Kaikkea ei kuitenkaan menetetty, sillä yhtiö oli ostanut Suomen valtiolta 92 865 tukkirunkoa Suojärveltä. Niiden ottoaika loppui kylläkin v. 1920, mutta sitä saatiin pidennettyä hinnankorotuksen avulla vielä kahdella vuodella.

Yhtiö oli perustamisesta lähtien suunnannut huomionsa Suojärven metsiin. Menetetyt mahdollisuudet Petroskoissa ja huomattava tukkierä Suojärvellä, ehkä n. 40–45 000 m³, kiirehtivät sahan perustamista sinne. Edellämainitun tukkierän lisäksi yhtiö oli hankkinut useita lampuotiloja omistukseensa.

Sahan rakentaminen aloitettiin v. 1919. Se rakennettiin kunnalta vuokratulle Kaipaan kansakoulun tontille. Sijoituspaikan valintaan vaikutti Suomen hallituksen v. 1918 tekemä päätös rautatien rakentamisesta Suojärvelle. Sahassa oli alkuun kaksi kehäsahaa, höyläämö ja pärehöylä.

Jo sahan rakennusvaiheessa yhtiö kohtasi suuria vaikeuksia; rakennustarpeet, koneet, työkalut ja jopa elintarvikkeet oli tuotava talvella Sortavalasta ja kesällä Impilahden Koirinojasta. Asuntotilanne Suojärvellä oli toivoton, joten asuntojen rakentamiseenkin oli pakko uhrata niukkoja varoja. Venäjällä olleesta omaisuudesta ei saatu mitään korvausta ja yhtiön oli tyytyminen muutamaaan Venäjän valtion omistamaan laivaan Sortavalassa, jotka se sai pantiksi menetetyistä omaisuudestaan.

Kaipaan saha aloitti sahaustoiminnan vuoden 1920 lopulla. Yhtiön taloudellinen tilanne oli melko toivoton; varat oli 4.2 milj.mk ja velat 6.2 milj.mk. Taloudellisen tilanteen parantamiseksi oli kiireellä saatava sahatavaraa markkinoille, mutta Suojärven radan valmistuminen oli myöhässä ja tavarat oli sen johdosta kuljetettava 43 km Kaipasta sijaitsevalle Roikonkosken asemalle. Vasta v. 1923 tuli rautatiekuljetus mahdolliseksi radan pääteasemalta Suojärveltä, jolloin sahan tilanne parani. Yhtiö panostikin tähän vuoteen erityisen paljon. Sahalaitosta laajennettiin kahdella kehäsahalla ja työntekijöille rakennettiin asuntoja. Tavoitteeksi asetettiin 420 000 tukin sahaus. Suunnitelmat eivät kuitenkaan toteutuneet ja yhtiö ajautui yhä suurempiin taloudellisiin vaikeuksiin. Maaliskuussa 1924 todettiin, että yhtiön 2 miljoonan markan pääoma oli kokonaan huvennut ja tileissä oli vajausta 800 000 markkaa. Kun maksukykyistä ostajaa ei löytynyt, ottivat takaajat yhtiön haltuunsa toivoen voivansa maksaa yhtiön velat tai ainakin tuntuvasti lyhentää niitä.

Vuodet 1924–1927 olivat sahateollisuudelle erittäin suotuisia ja yhtiö toimikin tuloksellisesti. Kun liike viimeksi mainittuna vuonna myytiin Hella Wuolijoen johtamalla *Carelia Timber Co. Ltd:lle* vapautuivat takaajat sitoumuksistaan.

Carelia Timber oli maisteri Hella Wuolijoen perustama ja johtama yritys, joka oli aloittanut sahaustoiminnan vuonna 1923 Suojärven Lietteen kylässä, johon yhtiö oli rakentanut uudenaikaisen sahalaitoksen. Hella rahoitti osuutensa ilmeisesti mieheltään Sulo Wuolijoelta saamansa koko maan kattavan kahvimonopolin avulla. Osakeyhtiön alkupääoma oli 1.5 milj. mk, josta Wuolijoki omisti kolmanneksen. Aikalaisten kertoman mukaan oli Hella Wuolijoki erittäin häikäilemätön ja röyhkeä liikemies. Valtion tukkihuutokaupoissakin hän yritti röyhkeästi valita itselleen parhaat leimikot ja onnistuikin siinä, kuitenkin pääasiassa maksamalla reilua ylihintaa. Tämä kostautui myöhemmin ja hänen yrityksensä joutuivat taloudellisiin vaikeuksiin.

Lietteen saha paloi vuonna 1926, mutta se rakennettiin heti uudelleen. Saha osti puuta Neuvostoliiton puolelta, jossa valtion edustajana oli kansankomissaari Edvard Gylling, Hella Wuolijoen vanha ystävä. Kun yhtiö osti Aunuksen Puuliikkeen v. 1927, Carelia Timber fuusioitiin siihen. Maaliskuussa 1927 pidettiin ylimääräinen yhtiökokous, jossa yhtiön osakepääoma nostettiin 15 milj. markkaan ja yhtiöpohjaa laajennettiin englantilaisella pääomalla. Yhtiön pääasiallinen luotonantaja oli Oy Liittopankki. Aunuksen Puuliikkeen johtoon tuli ”Suojärven keisarinna” Hella Wuolijoki.

Kaipaan ja Lietteen sahojen yhteinen tuotanto kohosi 95–100 000 kuutiometriin, mutta kannattavuus oli edelleen heikko. Tämä johtui luonnollisesti siitä, että sahateollisuuden suhdanteet olivat oleellisesti huonontuneet maailmanlaman lähestyessä. Kaipaan saha paloi v. 1928, mutta se rakennettiin nopeasti uudelleen. Lamakauden kynnyksellä yritettiin myös tulosta parantaa ostamalla halpaa venäläistä raaka-ainetta.

Karjalan ASNT:n puunmyyjien edustajana oli edelleen Edvard Gylling. Vuonna 1929 tehdyllä konsessiosopimuksella Aunuksen Puuliike sai 10 vuoden ajan hakkauttaa enintään 300 000 sahatukkaa ja lisäksi kaiken palstoilla olevan muun puutavaran. Hakkuualueilta oli sahaille vain alle 20 km. Sopimus oli yhtiölle erittäin hyvä. Aunuksen Puuliike suoritti itse hakkuut Neuvostoliiton puolella. Hakkuukaudella 1929–30 oli rajantakaisissa hakkuissa n. 250 miestä, 75 hevosta ja 40–50 kuorma-autoa.

Vuonna 1929 sahattiin 117 000 m³, mutta yhtiön tappiokierre jatkui, sillä elettiin pahinta lama-aikaa. Vuosina 1930–32 vienti putosi noin 90 000 m³:iin ja tappiokierre syveni. Vuoden 1930 tappio oli ennätykselliset 58 milj. mk. Näin suuri tappio vaaransi jo rahoittajan Oy Liittopankin toiminnan ja se hakeutui Helsingin Osakepankin omistukseen. Suuren tappion johdosta pankki asetti yhtiölle varatoimitusjohtajan ja silloin paljastui yhtiön hoidossa asioita, jotka pakottivat vuonna 1931 asettamaan yhtiön suoritustilaan ja erottamaan Hella Wuolijoen. Yhtiö jatkoi kuitenkin toimintaa pankin omistuksessa ja sen uudeksi toimitusjohtajaksi ja johtokunnan puheenjohtajaksi valittiin Suomen Sahanomistajayhdistyksen apulaisjohtaja, metsänhoitaja, everstiluutnantti Torsten J. Aminoff (s. 1881), joka oli veljensä kanssa perustanut Iisalmen Sahat Oy:n vuonna 1923. Pankki korotti Aunuksen Puuliikkeen osakepääomaa 30 milj. mk:lla.

Mainittakoon, että Hella Wuolijoki oli Englannissakin varsin tunnettu sahanjohtaja, sillä hänen ja Aunuksen Puuliikkeen lahjoittama täytetty karhu seisoi agentuuriliike Foy, Morgan & Co:n eteisaulassa Lontoon East Cheapilla ainakin 1950- ja 1960-luvuilla. Väitettiin jopa Hellan itse ampuneen karhun, mutta tämän väitteen todenperäisyyttä en ole pystynyt selvittämään.

Lietteen sahalta siirrettiin Kaipaan sahalle yksi kehäsaha, jonka jälkeen siellä oli 5 kehäsahaa. Hyvin edullisesti onnistuttiin ostamaan 1137 ha:n suuruinen maatila (Kaipaa N:o 3), joka käsitti valtaosan Suvilahden asuma-alueesta, jonka oletettiin olevan erittäin arvokas alue tulevaisuudessa.

Aunuksen Puuliikkeen uudelleenjärjestelyissä yritykseen liitettiin v. 1933 *Litsman ja Lapinjärven sahat*. Toimintamahdollisuudet paranivat huomattavasti ja lamakin hellitti otettaan. Litsman sahan oli perustanut *Oy Diesen Wood Ab* Hyrsylän kylään Peräojan suulle jo v. 1922. Tämän sahan toimintaedellytykset olivat varsin huonoja, sillä lähimmälle rautatieasemalle oli 45 km. Kun Diesen Wood oli joutunut vaikeuksiin ja sen Pitkärannan tehtaat Kansallispankin haltuun, oli Litsman sahasta muodostettu oma yhtiö *Oy Suojärven Puu*. Lapinjärven saha puolestaan siirtyi Aunuksen Puuliikkeelle hollantilaisten omistaman *Oy Carelia Exporting Ab*:n osakkeenomistajien kanssa tehdyllä vuokrasopimuksella. Se oli rakennettu v. 1929 kauppias M. Koivusen tilalle Maimalammin kylään. Toiminta ei kuitenkaan menestynyt hollantilaisten omistuksessa, sillä saha vuokrattiin pian ensin Repola Woodille ja myöhemmin Aunuksen Puuliikkeelle.

Maaliskuussa v. 1933 Aunuksen Puuliike osti Lapinjärven sahan 1.7 milj. mk:lla. Sahakiinteistön lisäksi yhtiö sai 1 kilometrin pituisen kapearaiteisen rautatien ja n. 9 ha:n tilan Maimalammen kylästä. Oy Carelia Exporting Ab:n toiminimi säilytettiin aluksi itsenäisenä osakeyhtiönä.

Helsingin Osakepankin aika Aunuksen Puuliikkeen omistajana oli todellista kukoistusaikaa. Yhtiön kaikkien sahojen yhteinen vienti kohosi 112–135 000 kuutiometriin ja yhtiö olikin eräs Suomen suurimpia sahaajia. Yhtiö tuotti näinä vuosina voittoa 2–5 milj. markkaa vuosittain. Rahat käytettiin aikaisempina vuosina kertyneiden tappioiden maksamiseen. Todellisenä yllätyksenä yhtiön johdolle tuli sitten Helsingin Osakepankin pääjohtaja Wittingin ilmoitus 23.4.1937, että Aunuksen Puuliikkeen toiminta lopetetaan. Metsänostot lopetettaisiin ja raaka-ainevaramat sahattaisiin loppuun. Tarkoituksena oli etsiä sahalle sopiva ostaja. Suojärven teollisuuslaitosten hoito oli epäilemättä pankille hankalaa ja taloudellisesti raskasta huolimatta hyvistä vuosituloksista, joiden ansiosta yhtiön lähes 60 miljoonan markan tappiotili oli pudonnut v. 1937 jo 29 miljoonaan markkaan.

Tämän jälkeen tilanne ratkesi kuitenkin varsin nopeasti, sillä *Enso-Gutzeit Oy:n* hallintoneuvosto päätti kokouksessaan 24.8.1937 ostaa Aunuksen Puuliike Oy:n osakkeet Helsingin Osuuspankilta. Kauppa tehtiin 40 miljoonalla markalla. Ensolle kauppa merkitsi sahatavaratuotannon lisääntymistä kolmanneksella ja raaka-ainehankinnan laajentumista Itä-Suomessa, jossa Ensolla jo vanhastaankin oli vankka jalansija. Aunuksen Puuliikkeen ylimääräisessä yhtiökokouksessa päätettiin säilyttää yhtiön nimi ja tuotanto Suojärvellä. Suojärven sahat liitettiin Enso-Gutzeitin erilliseen ”sisämaan sahat” -yksikköön. Metsäkiinteistöt ja metsäsopimukset siirrettiin Enson metsäosastolle ja laivauskonttori Uuraassa muutettiin Enso-Gutzeit Oy:n Uuraan laivauskonttoriksi. Aunuksen Puuliikkeen sahaustuotanto kuitenkin putosi järjestelyjen yhteydessä ja oli v. 1938 vain 84 000 m³.

Aunuksen Puuliike Oy:n toimitusjohtajana pysyi Torsten Aminoff ja paikallisjohtajaksi tuli Axel Naesman, myöhemmin teollisuusneuvos ja Enson sahojen yli-isännöitsijä. Kaipaen sahalla oli viisi kehäsahaa ja sen kapasiteetiksi ilmoitettiin 84 000 m³. Lapinjärven sahalla oli kaksi kehäsahaa ja sen kapasiteetiksi ilmoitettiin 28 000 m³.

The Wiborg Wood Company

Suojärven toiseksi suurin yrittäjä oli The Wiborg Wood Co, jonka omistajia oli Belaieffin perilliset. Tämän yhtiön historia liittyi myös Venäjään, sillä ennen vallankumousta Pietarissa toimi laajaa sahaustoimintaa harjoittava puutavarayhtiö ”Tovarischestvo Petra Beljajeva Nasledniki”, jolla oli Aunuksen, Pietarin, Vologodskin ja Arkangelin kuvernementtien alueella useita sahoja, joiden tuotteet myytiin pääasiassa Englantiin.

Vallankumouksen jälkeen yhtiön toiminta loppui, mutta se onnistui tallettamaan viimeisistä puutavarakaupoistaan n. 400 000 punttaa eli 50 miljoonaa Suomen markkaa englantilaiseen pankkiin. Belaieffin perillisistä Sergei ja Jakob muuttivat Viipuriin ja perustivat rahoilla The Wiborg Wood Company -yhtiön, joka alkoi hankkia puutavaraa mm. Suojärveltä. Vuonna 1920 ostettiin valtiolta Suojärveltä 28 000 runkoa ja tämän puumäärän jalostamiseksi perustettiin tilapäinen *Näätäojan saha*. Varsinaisen sahasa yhtiö rakensi Suojärvelle v. 1923 ja se käynnistyi toukokuun 5. päivänä. Näätäojan sahaa ei sen jälkeen käytetty. Sen sijaan rakennettiin tilapäiskäyttöön *Petsamon saha* lähelle yhtiön muita teollisuuslaitoksia. Päästyään alkuvaikeuksista yhtiö sahasi 30–41 000 kuutiometriä vuosittain. Maailman laman takia oli tuotanto v. 1931 vain n. 12 000

kuutiometriä, mutta sen jälkeen nousi tuotanto 47 000 kuutiometrin tasolle ja oli suurimmillaan n. 53 000 kuutiometriä vuonna 1934.

Wiborg Woodin laitokset olivat Suojärven monipuolisimmat. Sahan yhteydessä oli laatikkotehdas, joka oli rakennettu v. 1928, jossa laatikkolautoja sahattiin propseista. Propseja käytettiin tähän tarkoitukseen 30–40 000 m³ vuosittain. Vuodesta 1926 lähtien oli yhtiöllä myöskin puuhiomo ja kartonkitehdas. Nämä laitokset käyttivät raaka-aineenaan pinotavaraa ja sahauspintoja yhteensä noin 12 000 m³ vuosittain ja tuottivat 5–6 000 tonnia kartonkia. Ennen sotaa yhtiö rakennutti oman voimalaitoksen Hyrsylän mutkan Jugakoskeen korvaamaan aikaisemmin höyryllä tuotetun sähkön omista tuotantolaitoksissaan. Voimalaitokselta vedettiin n. 35 km pitkä voimajohto Suvilahdessa oleville laitoksille. Vuonna 1937 aloitti toimintansa yhtiön sulfaattiselluloosatehdas. Ennen talvisotaa oli yhtiön toimitusjohtajana Sergei Belaieff ja myyntijohtajana Nicholas Belaieff, jotka myöskin muodostivat yhtiön hallituksen.

Torasjoen Saha Oy/Kause Oy

Vuonna 1924 ilmestyi Suojärvelle mielenkiintoinen yrittäjä, länsisuomalainen W. Kause & Kumpp. Tämän yhtymän takana oli Wihtori Kause, joka oli jäänyt saha-teollisuuden historiaan eräänä vanhan ajan sahapatruunoista, joka loi mahtavan yrityskokonaisuuden oman hellittämättömän yritteliäisyyden ansiosta.

Wihtori Kause syntyi köyhissä oloissa torpparin poikana 15.12.1870 Eurassa. Isältään hän oppi sepän ammatin. Kivimiehen ammatin hän aloitti tekemällä myllynkiviä. Tässä ammatissa hän kehittyi niin taitavaksi, että rakensi jopa kaarisiltoja kivistä. 1890 hän ryhtyi puutavaraliikemieheksi ostaen leimikoita myyden valmista puutavaraa. Hän osallistui aina itse ruumiilliseen työhön ja kehittyi mm. taitavaksi parrunveistäjäksi. Wihtori esiintyi aina työvaatteissa, joka saattoi joskus aiheuttaa kiusallisia tilanteita ihmisille, jotka eivät häntä tunteeneet. Mukanaan hän kuljetti yleensä vanhanmallista lääkärin laukkaa, jossa vaihtovaatteiden joukossa oli aina runsas määrä käteistä rahaa; kaikkihan siihen aikaan piti maksaa käteisellä, kun posti- ja pankkisiirrot olivat jokuinkin tuntemattomia.

Puutavaraliikemiehestä ei niihin aikoihin ollut kovin pitkä matka sahanomistajaksi. Vuonna 1911 hän perustikin *Turajärven Höyrysaha Oy:n* yhdessä muutamien Turajärven ja Naarjoen talollisten kanssa. Vuonna 1920 hän perusti edelleen *Euran Höyrysaha Oy:n* jonka perustajina oli nelisenkymmentä henkilöä, pääasiassa maanviljelijöitä ja tilallisia.

Kun raaka-aineen saanti Länsi-Suomesta tuli yhä tiukemman kilpailun alaiseksi, tunsikin Wihtori Kause joutuneensa puristukseen tukkien hankinnassa. Jo vuosisadan vaihteessa hän oli harjoittanut puutavarakauppaa Viipurin seudulla usean vuoden ajan. Hän oli tässä yhteydessä käynyt Suojärvellä asti ja nähnyt siellä olevat suunnattomat metsävarat. Hän houkutteli mukaansa muutamia luotettavia miehiä Euran seudulta ja yhdessä he suorittivat tutustumisretken Suojärvelle vuonna 1921. Ensimmäistä retkeä seurasi pian toinen ja kolmaskin matka seudulle.

Kolmannella Suojärven matkallaan hän varasi Kotajärven kylästä Jegor Hautaselta sahanpaikan Kotajärven rannasta ja sai ostettua lähistöltä 19 000 rungon tukkileimikon. Paikalle rakennettiin yksikehäinen *Kotajärven saha*, jonka höyrykone, lokomotiivi, hankittiin Forssasta ja ensimmäinen kehäsaha Oy Kaukas Ab:ltä. Toukokuun 18 p:nä, 1924, perustettiin Wihtori Kause & Kumppanit niminen osakeyhtiö, jonka osakepääoma oli 100 000 markkaa ja osakkaina 8 henkilöä. Wihtori ja Johan Kause omistivat yhtiöstä 60 % ja muista osakkaista mainittakoon Nestori Wuoristo, joka omisti 10 %. Saha lähti käyntiin lokakuun 3 p:nä vuonna 1924. Kotajärvi ei kuitenkaan ollut varsin hyvä sahan

paikka, sillä matkaa lähimmälle rautatieasemalle Paperoon oli n. 9 km huonokuntoista hevostietä ja Suvilahden teollisuuskeskukseen runsaat 10 km. Raaka-aineen saanti tällä alueella oli myös hankalaa. Ensimmäisellä sahalla sahattiinkin vain n. 5 000 m³ vuosittain ja alkuun aikaisemmin hankittu leimikko. Sahaustoiminta oli kuitenkin voitollista.

Jo toiminnan alkuvaiheessa Kausen veljekset saivat euralaiset isännät vakuutetuiksi sahaustoiminnan kannattavuudesta Suojärvellä. Yhdessä he perustivat 3.1.1927 avoimen yhtiön, *Torasjoen Saha, Veljekset Kause & Co*, jossa oli useita euralaisia ym. isäntiä osakkaina, mm. Nestor Wuoristo Naarjoelta, Erlan Valli ja Vihtori Vahe Raumalta ja I.N. Laiho Lapista. Vihtori ja Juho Kause olivat kuitenkin pääosakkaita. Osakkaita oli kaikkiaan 28. Yhtiön osakepääoma oli 2 milj. markkaa. Yhtiö osti Jukolan sahan ja puuastiatehtaan Merikarvialta. Tähän kauppaan kuului Siikaisten kaksikehäinen saha, joka siirrettiin Suojärvelle. Näistä koneista rakennettiin vuonna 1927 Suojärven jatketun rautatien päätepiesteeseen Naistenjärvelle Neuvostoliiton rajalle uusi ja hyvä saha, jota nimitettiin *Torasjoen sahaksi*. Saha sijaitsi Torasjoen ja Irstajoen risteyksessä. Näistä Torasjoki virtasi kokonaan Suomen puolella ja Irstajokea pitkin kulki Suomen ja Venäjän välinen raja. Molemmat joet soveltuivat hyvin uittoon ja vesistöjen varrella oli suunnattomat, koskemattomat metsävarat. Sahan kohdalla oli jo Irstajoki ja Venäjän puolelle oli matkaa vain 100 m. Vuonna 1931 avoimen yhtiön tilalle perustettiin *Torasjoen Saha Osakeyhtiö*. Osakkaiden lukumäärä oli silloin lisääntynyt 31:een.

Sahan rakennusurakan otti porukka, johon kuuluivat Vihtori Kausen serkku Verner Numminen ja hänen poikansa Kasper, Frans Elo sekä Arvo Hollmén. Myöhemmin porukkaan liittyivät Paavo Suominen, Nestor Salonen ja Paavo Mäki. Uusi saha kävi jo lokakuun lopulla vuonna 1927. Sahan linjassa oli kaksi pikakehää (32 tuuman Bolinder ja 24 tuuman Aura) särmäsaha ja katkaisusahat. Konehuoneessa oli kaksi höyrykonetta, joista isomman, Bolinderin, teho oli 150 hevosvoimaa. Se käytti kaikkia sahan koneita. Toinen höyrykone, Jakobsonin konepajan valmistama 65 hevosvoiman kone käytti sähkögeneraattoria, joka antoi virran sahan ja asuntojen valaistukseen sekä kahteen sahan irralliseen sähkömoottoriin. Sahalla oli töissä 31 naista ja 103 miestä. Työnjohtajia oli kaksi. Vuonna 1929 sahattiin noin 19 000 kuutiometriä.

Ensimmäinen juna tuli Naistenjärven asemalle vasta 16.10.1927. Rata ei kuitenkaan tullut sahalle asti, vaan matkaa oli vielä useita kilometrejä. Vihtori Kause neuvotteli Valtion Rautateiden kanssa radan jatkamisesta sahalle asti ja Rautateiden edustajien ilmoitettua, etteivät he rautatietä tarvitse, rakennettiin rata omalla kustannuksella.

Marraskuun 21. päivänä 1935 Torasjoen Saha Oy osti Kotala-nimisen tilan Kotajärven kylästä ja rakensi sinne *Piitsjoen sahan*. Myyjänä oli Pitkärannan Kaivos Oy. Uusi sahalaitos rakennettiin täysin korpeen vajaan 10 kilometrin päähän Kotajärven sahasta. Sahan koneet saatiin yhtiön omistamalta Siikaisten Höyrysahalta. Piitsjoen kylästä, joka oli Sortavaala–Suojärvi radan varressa, raivattiin alueelle viivasuora tie koskemattoman ikimetsän halki. Sahassa oli kaksi Bolinderin kehäsahaa ja voimanlähteenä 250 hevosvoiman höyrykone. Sähkögeneraattoria varten oli pienempi 60 hevosvoiman höyrykone. Saha valmistui syksyllä 1936.

Yhtiön toiminta sujui hyvin alusta lähtien. Vuosittain sahattiin molemmilla sahoilla yhteensä n. 28–33 000 kuutiometriä. Jätteet toimitettiin Enso-Gutzeitin tehtaille Ensoon. Torasjoen Saha Oy vastasi myös Torasjoen uittotoiminnasta muidenkin raaka-aineen hankkijoiden lukuun.

Talvisodan alkaessa oli yhtiön toimitusjohtajana ja myyntipäällikkönä Y. V. Hurstinen. Yhtiön hallitukseen kuuluivat P. Nuoranne puheenjohtajana ja W. Kause, L. Vuori, K. Hollmén ja Alb. Lähteenoja jäseninä. Yhtiöllä oli neljä sahaa, joista Torasjoen, Kotajärven ja Piitsjoen sahat Suojärvellä ja Jukolan saha Länsi-Suomessa. Kause

Oy:llä oli lisäksi neljä sahaa, Säskylän, Virttaan, Parkanon ja Porin sahat Länsi-Suomessa.

Muut Suojärven sahat

Edellämainitut vientisahat suorittivat oman sahauksensa rinnalla silloin tällöin melko huomattavaakin vuokrasahausta. Lisäksi oli pitäjässä joitakin pieniä sahayrittäjiä. Huomattavin näistä yrittäjistä oli v. 1927 perustettu *Suojoki Oy*, joka jatkoi toimintaansa yli lamakauden vuoteen 1932 ja sahasi vuosittain alle 1000 kuutiometriä. Hyrsylän kylässä oli *Oy Urheilutarpeita*, jonka pyörösaha toimi vuosina 1927, 1929 ja 1930. Sahan omistivat helsinkiläiset liikemiehet, jotka sahasivat suksikoivuja. *Suojärven Saha ja Mylly* omisti v. 1924 Suojärven aseman lähetyvillä sahan, joka sahasi vajaat 1000 kuutiometriä. Myöhemmin ei toiminimeä esiinny tilastotiedoissa. Kotitarvesahoja esiintyi tilastoissa kaksi, *Maljan* ja *Brelon* kotitarvesahat Hautavaarassa.

Suistamon alue

G.A. Serlachius Oy/Oy Syskyjärven Hovi

Suistamon teollinen kehittäminen liittyy Syskyjärven hovin vaiheisiin. Isossajaossa Syskyjärven hovin maat, n. 6000 ha, joutuivat Impilahden kappalaisen Gustaf Löfströmin haltuun. Vuonna 1865 hän myi tilansa Pietarissa asuvalle englantilaiselle Alfred Hillille. Monien vaiheiden jälkeen tilan osti v. 1915 Gösta Serlachius yhdessä kahden muun osakkaan kanssa. Tilasta muodostettiin Syskyjärven Hovi Oy. Kun tilan maat, jotka olivat osaksi Suistamolla ja osaksi Impilahdella, olivat pääasiassa metsämaata, Serlachius päätti aloittaa sahaustoiminnan.

Aluksi sahatavarat suunniteltiin kuljetettaviksi Impilahden Koirinojan satamaan, jossa yhtiöllä oli oma satamapaikka. Suojärven radan rakentaminen muutti kuitenkin suunnitelmat. Leppäsyvän saha rakennettiin Suojärven radan Vaaherjoen pysäkin lähetyville. Kapearaiteinen rata rakennettiin pysäkiltä sahalle. Saha valmistui v. 1920. Neljän vuoden aikana sahattiin yli 47 000 kuutiometriä. Raaka-aine tuli melkein yksinomaan Syskyjärven Hovin metsistä. G. A. Serlachius ei kuitenkaan katsonut sahaustoiminnan jatkamista kannattavaksi Raja-Karjalassa ja Leppäsyvän saha lopetti toimintansa jo v. 1924. Sahaustoiminnan lopettamisen jälkeen hovin puita myytiin ulkopuolisille sekä kuljetettiin yhtiön tehtaille Mänttään.

Karjalan Puu Oy

Haminalaiset liikemiehet perustivat v. 1921 Karjalan Puu -nimisen osakeyhtiön ja rakensivat sahan Loimolan järven rannalle Suojärven radan varteen. Perustajien kirkkimiehenä oli Vihtori Yrjönen (1877–1963) Haminasta. Käytyään Liukemiesten Kauppaopiston, hän oli antautunut liikealalle ja hankkinut omistuksensa vuonna 1903 Vehkalahden Metsäkylässä olleen kaksikehäisen sahalaityksen. Hän oli myös Kajaanissa sijainneen Oy Ämmäkosken sahaliikkeen osakas ja johtokunnan jäsen. Hänen omistuksessaan oli myös Sippolan pitäjän Kievarinkoskella ollut sahalaitys samoin kuin vapaussodan jälkeen Karjalan kannaksen Kaukjärvellä ollut sahalaitys.

Loimolan saha oli kolmikehäinen ja sen yhteydessä oli höyläämö ja mylly. Sahan tuotanto oli aluksi n. 19 000 m³, mutta kohosi vuoteen 1928 mennessä 33 000 m³:iin. Huonontuneiden markkinoiden takia tuotanto lopetettiin elokuussa 1929, jolloin tuotanto

jäi 17 000 m³:iin. Vuonna 1930 saha oli käynnissä vain kolme kuukautta, jonka jälkeen yhtiö lakkautettiin.

Neljän vuoden kuluttua *L. Perander & Co Ab* aloitti sahauksen Loimolassa, mutta tuotanto oli vain 2800 m³ koivulautaa. Seuraavana vuonna saha toimi hollantilaisen yrittäjän Geo W. Estowin vuokraamana. Sahan tuotanto vaihteli 4900 ja 9200 kuutiometrin välillä toiseen maailmansotaan saakka.

Roikonkosken saha

Rautatiehallitus perusti v. 1927 Roikonkosken sahan. Ensimmäisen vuoden se oli vuokrattuna Oy Urheilutarpeita-yhtiölle. Tämä helsinkiläisten liikemiesten yhtiö siirtyi kuitenkin seuraavana vuonna Salmin/Suojärven Hyrsylän kylään. Rautateitten toimesta sahaustoimintaa jatkettiin vuodesta 1928 lähtien aina toiseen maailmansotaan asti. Vuotuinen tuotanto oli 9400–28000 kuutiometriä. Sahatavaran lisäksi valmistettiin hiiltä höyryvetureita varten 10–20000 hehtolitraa vuodessa.

Impilahden alue

Diesen Wood C. Ab./Pitkäranta Oy

Norjalaisen Christopher D. Diesenin tulo Impilahdella liittyy norjalaisten sahayrittäjien sarjaan, jotka 1800-luvun loppupuolella perustivat mm. Norjan sahan. Diesen aloitti sahaustoiminnan Suomessa vuonna 1907, jolloin hän perusti muiden norjalaisten liikemiesten kanssa *Temola Ab* -nimisen yhtiön, joka vuokrasi *Juustilan sahan* ja osti kaksi tilaa läheltä Viipuria Saimaan kanavan varrelta. Myöhemmin yhtiö osti sahan ja sen palettua v. 1914 rakennettiin sen tilalle uusi nelikehäinen sahalaite, joka ei kuitenkaan jatkanut sahaustoimintaa kuin vuoteen 1918.

Temola Ab muutettiin *Diesen Wood Co. Ab.*:ksi kun toimintaa laajennettiin Laatokan koillispuolisille alueille. *Ladoga Trävaru Ab* -yhtiö ostettiin vuonna 1914 ja kaupan mukana tuli yhtiölle Salmin Lunkulan saarella oleva *Kotkaniemen saha*. Toimintaa laajennettiin edelleen ja Diesen Woodin apuyhtiöksi perustettiin *Pitkäranta Bruk Ab*. Perustamisvaiheessa C. Diesen omisti yhtiöstä 90 %. Uusi yhtiö osti Pitkärannan kaivokset, metalliteollisuuslaitokset, rakennukset ja noin 3000 ha metsämaata venäläisiltä omistajilta miljoonalla ruplalla. Aunuksen puolelta ostettiin vielä Tulemajärven rautatehdas metsämaineen. Diesen Woodin osakepääoma korotettiin 13.5 miljoonaan markkaan.

Pitkäranta Oy jatkoi malminjalostusta vain vuoteen 1921, jolloin malminlouhinta ja -jalostus lopetettiin sadan vuoden toiminnan jälkeen. Juustilassa alkanut puunjalostustoiminta keskitettiin Pitkärantaan. Vuonna 1919 aloitettiin sahan ja selluloosatehtaan rakentaminen Gromoff & Co:lta ostettujen Nurmisaaren sahojen paikalle. Sahalaite valmistui seuraavana vuonna ja sellutehdas vuotta myöhemmin. Ensimmäisinä vuosina oli sahan tuotanto n. 40 000 m³ ja sellutehtaan 12 000 to sellua vuodessa. Varsin pian tuotannot kaksinkertaistuivat, jolloin saha n. 90 000 m³:n tuotantoinen oli eräs maamme suurimpia. 1930-luvulla vähennettiin sahatavaran tuotantoa ja lisättiin sellun tuotantoa. 1926 perustettiin klooritehdas, joka oli Suomen toinen laatuaan. Tuotteet kuljetettiin Nevan kautta Koivistolle laivattaviksi yhtiön omilla höyrylaivoilla ja hinaajilla. Yhtiöllä oli kaikkiaan neljä lastihöyrylaivaa, kahdeksan hinaajaa sekä viisi rautaista ja kaksikymmentä puista proomua. Kuljetuskaluston huoltoa varten oli yhtiöllä Koirinojan telakka. Rautatien valmistuttua Pitkärantaan 1930-luvulla väheni oman laivaston tarve oleellisesti.

Diesen Wood osallistui myös sähkön tuotantoon. Tulemajoen Suur-Juka ja Pien-Juka nimiset kosket valjastettiin sähkön tuotantoon v. 1921. Sähköä tehtaille saatiin myös Uuksujen voima-asemalta. Tämän lisäksi kehitettiin sähköä myös tehtaan höyryaseman kautta. Sähköä riittikin koko Pitkärannan asutusalueelle.

Vuonna 1935 Diesen Wood ja Pitkäranta Bruk Ab yhdistettiin Pitkäranta Oy:ksi. Yhtiön toimitusjohtaja ennen talvisotaa oli Aarne Koskelo ja hallituksen puheenjohtajana H. Pellinen

Salmin alue

Oy Hosainoff

Salmin tärkein teollinen yrittäjä olivat Hosainoff'in kauppiasveljekset, jotka olivat aloittaneet sahaustoiminnan vuosisadan vaihteessa *Miinalan sahalla*. Yhtiö joutui kuitenkin kriisiin rajan sulkeutumisen myötä ja sitä pahensi vielä sahan palaminen v. 1917 sekä yhtiön johtajan W. F. Hosainoff'in kuolema ja yhtiön omaisuuden takavarikointi Pietarissa. Vuonna 1920 alkoi kuitenkin nousukausi. Sahaustoimintaa laajennettiin ja Venäjän rajan sulkeuduttua kuljetettiin puutavara Käkisalmeen, jonne perustettiin yhtiön konttori. Toinen konttori perustettiin Viipuriin, jonne yhtiön johto keskitettiin.

Salmin kunta säilyi yhtiön päätoimipaikkana. 1920-luvulla siellä oli sahan lisäksi laivatelakka, korjauspaja ja laivastoasema, jossa oli 4 höyrylaivaa ja 20 proomua. Sahan vuosituotanto oli 50–60 000 kuutiometriä. Sahatavaran lisäksi vietiin kymmeniä tuhansia Hollannin pelkkoja ja kaivospuita sekä 5–6 000 kuutiometriä paperipuuta.

Salmin suurin teollinen yrittäjä joutui v. 1929 suoritustilaan. Oy Hosainoff'in varojen todettiin olevan 26.9 milj. markkaa ja velkojen 27.1 milj. markkaa.

Ladoga Trävaru Ab., Kotkanniemen saha

Tämä saha oli Diesen Woodin omistuksessa ja siitä on kerrottu Impilahden alueen yhteydessä, missä Diesenillä oli päätoiminta Pitkäranta Oy:n puitteissa.

Lähdeluettelo:

Ahvenainen, J.: Enso-Gutzeit Oy 1872–1992, Osa I, vuodet 1872–1923 Jyväskylä 1992. Osa II, vuodet 1924–1992, Jyväskylä 1992.

Ahvenainen, J.: Suomen sahateollisuuden historia. Porvoo 1984.

Anon.: Suomen liikemiehiä, Affärsmän i Finland. Kustantanut Suomen Kauppa- ja Teollisuus. Osa I A-L ja osa II M-Ö, Karisto 1930 sekä osa III Söderström 1936.

Anon.: The Finnish Timber and Paper Calendar 1939/1940 ja 1958/59.

Berg v. E.: Kertomus Suomen metsistä 1959. Uusintapainos. Helsingin Yliopiston metsänhoitotieteen laitoksen tiedonantoja n:o 63. Helsinki 1988.

Hoving, V.: Enso-Gutzeit Osakeyhtiö 1872–1958. Osa I 1872–1918. Osa II 1918–1958. Helsinki 1961.

Hämynen, T.: Liikkeellä leivän tähden. Raja-Karjalan väestö ja sen toimeentulo 1880–1940.

Kause, T.: Kerrankos kirves kiveen käy. West Point, Rauma 1993.

Kuujo, E., Puramo, E. ja Sarkanen, J.: Käkisalmen kaupungin ja maalaiskunnan historia. Kurksäätö, Lahti 1958.

Kuisma, M.: Metsäteollisuuden maa. Suomi, metsät ja kansainvälinen järjestelmä 1620–1920. Suomen historiallinen seura. Helsinki 1993.

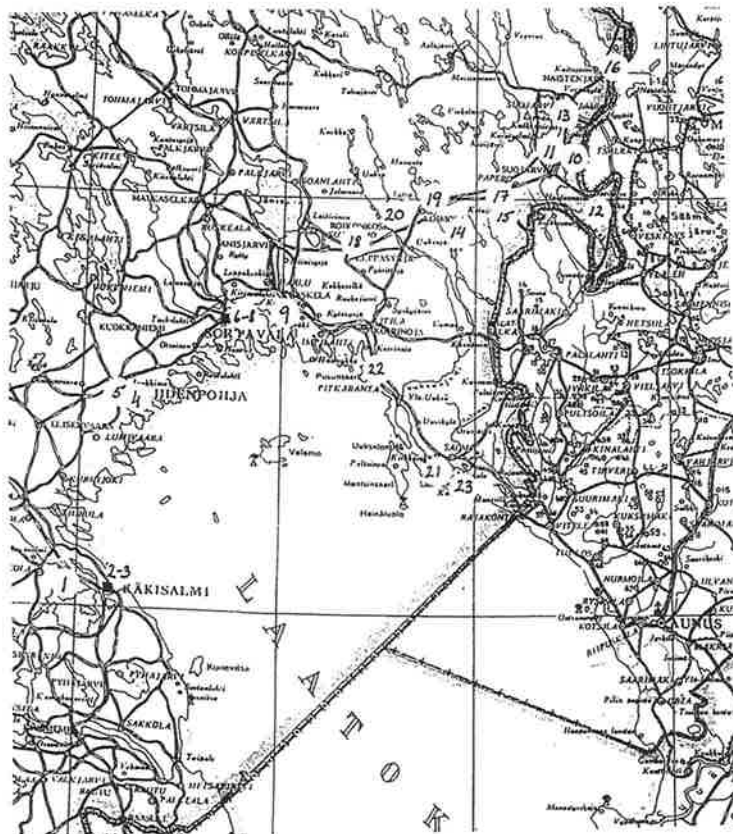
Meinander, N.: En krönika om vattensågen. SSY:n 50-årsjubileumskaus 16.12.1945.

Mustelin, O.: Nils Ludvig Arppe. Karjalan teollisuuden perustaja. Porvoo 1973.

Useat: Suojärvi osa II. Toimittanut Lauri Pelkonen. Kustantanut Suosäätiö. Pieksämäki 1966.

Laatokan-Karjalan pitäjäjako 1930-luvulla.

Laatokan alueen tärkeimmät sahat 1920- ja 1930-luvuilla

Veljekset Reunanen

- 1. suotniemen höyrysaha (1918)
- 1 Käkisalmen Saha Oy, Käkisalmi (1918)
- 3 Laatokan Saha Oy, Käkisalmi (1925)

Annalan saha Oy

- 4 Annalan saha, Jaakkima (1919)

Laatokan Puu Oy

- 5 Lahdenpohjan saha (1925)

Puuliike Supinen

- 6 Sortavalan saha (1877)

Suomalainen Puuliike Oy

- 7 Sortavalan saha (1914)

Helylä Oy

- 8 Sortavalan saha

Läskelä Oy

- 9 Harlun saha (1905)

Aunuksen Puuliike Oy

- 10 Kaipaan saha, Suojärvi (1919)
- 11 Lietteen saha, Suojärvi (1923)
- 12 Litsman saha, Suojärvi (1922)

- 13 Lapinjärven saha, Suojärvi (1929)

Wiborg Wood Oy

- 14 Petsamon saha, Suojärvi (1923)

Torasjoen Saha Oy

- 15 Kotajärven saha, Suojärvi (1924)

- 16 Naistnejärven saha, Suojärvi (1927)

- 17 Piitsjoen saha, Suojärvi (1935)

Serlachius Oy

- 18 Leppäsyryn saha 1920

Karjalan Puu Oy

- 19 Loimolan saha (1921)

Rautatiehallitus

- 20 Roikonkosken saha, Suistamo (1927)

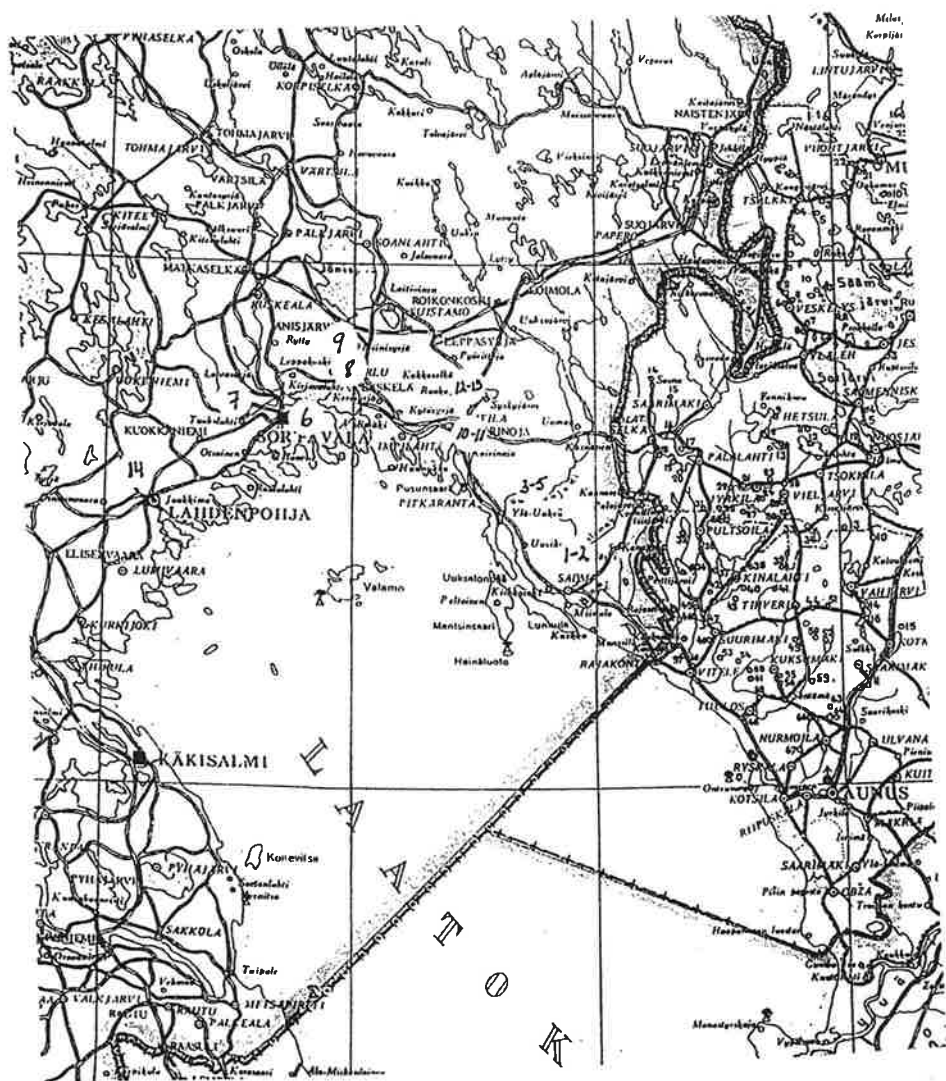
Pitkäranta Oy/Diesen Wood Co. Ab

- 21 Kotkaniemen saha, Salmi
- 22 Nurmisaaren saha, Pitkäranta (1919)

Oy Hosainoff

- 23 Miinalan saha, Salmi (n. 1900)

Sulkeissa perustamisvuosi

Laatokan alueen lahjoitusmaasahat 1700- ja 1800-luvuilla

Kreivitär Anna Orlov-Tsesmenskyn sahat:

- 1–2 Tulemajoen sahat, Salmi
- 3–5 Uuksujen sahat, Salmi
- 6 Helylän saha, Sortavala
- 7 Tuoksalahden saha, Sortavala
- 8 Petrakosken saha, Jänisjoki, Läskelä
- 9 Pitkäkosken saha, Jänisjoki, Läskelä
- 10–11 Koirinojan sahat, Impilahti
- 12–13 Syskyän Hirvoskosken sahat, Impilahti

Kreivi Vorontsovin saha:

- 14 Vavulinkosken saha, Jaakkima

Teija Petterberg-Möntti:

‘Vieraita’ Viipurin kaupungissa; Saksalaiset ja juutalaiset

Viipurin kaupunkia on aina pidetty monien kansallisuuksien ja monien eri kielten kaupunki. Kun Viipurin lääni liitettiin vuonna 1812 muun Suomen yhteyteen, kaupunki olikin väestöltään erikoislaatuinen. Asukkaita oli kaikkiaan noin 2900, joista 44 % oli suomenkielisiä, 29 % venäjänkielisiä, 14 % ruotsinkielisiä ja 13 % saksankielisiä.

Vaikka nämä ryhmät muodostavatkin kaupungin suurimmat kansalais- ja kieliryhmät on Viipurin kaupungissa ollut tässä tarkasteltujen vuosien 1870-1910 välillä enimmillään 11 eri kansallisuutta jo mainittujen lisäksi. Suomen-, venäjän-, ruotsin- ja saksankielen lisäksi kaupungissa on tuolloin puhuttu jopa 11-20 eri kieltä.

Viipurin kaupungissa oli eri kansallisuuksien seurauksena myös monia uskonnollisia yhteisöjä. Uskonnollisista yhteisöistä suurimman vähemmistön muodostivat ortodoksista uskoa tunnustavat, lähinnä venäläiseen vähemmistöön kuuluvat henkilöt. Luterilainen seurakunta oli jakaantunut suomalaiseen, ruotsalaiseen ja saksalaiseen seurakuntaan ja ei- kristillisistä seurakunnista suurin oli juutalainen seurakunta. (Taulukko s. 87)

Kieliolojen muuttumiseen niin, että vieraskielisten määrä 1800-luvulla väheni vaikuttivat monet seikat.

Kaupungin alue laajeni kun kaupungille vahvistettiin uusi asemakaava vuonna 1861 ja venäläiset luopuivat vanhan linnoitusjärjestelmän ylläpitämisestä. Tällöin kaupungin ympärille syntyi laajoja esikaupunkialueita, jotka laskettiin Viipurin kaupunkiin kuuluviksi. Näille uusille esikaupunkialueille ja muuallekin kaupunkialueelle muutti ihmisiä lähinnä Suomesta. Tämän suomenkielisen väestön muuttoa Viipuriin helpotti mm. Saimaan kanavan valmistuminen ja Riihimäen - Pietarin radan valmistuminen vuonna 1870. Tavallisen työväestön lisäksi aiemmin kaupunkiin hakeutuneiden ja pyydettyjen ulkomaalaisten asiantuntijoiden tilalle alkoi tulla suomalaisia asiantuntijoita.

Viipurin kaupungin alueellista ja väestöllistä kasvua seurasikin 1800-luvun lopulla kaupungin voimakas suomalaistuminen. Niinpä asukkaista suomenkielisiä olikin vuonna 1870 jo noin puolet kaupunkilaisista, venäjänkielisten määrä oli 24.2 %, ruotsinkielisten 16.8 %, saksankielisten vain 4.7 % ja muita kieliä puhui yhteensä 3.7 % asukkaista kaupungin väkiluvun ollessa 13466 henkilöä. Vuonna 1910 suomenkielisten määrä oli 81.3 %, venäjänkielisten määrä oli enää 10.7 % (vuoden 1910 tilastoissa ei ole ollut mukana venäläinen sotaväki), ruotsinkielisiä oli 6.5 %, saksankielisiä 0.7 % ja muita kieliä puhui 0.8 % asukkaista, joita tuolloin oli yhteensä 49007.

Vierasperäisen väestön osuus suhteessa suomalaiseen väestön osaan laski jatkuvasti,

vaikka sen absoluuttinen määrä jonkin verran kasvoikin. Entiset viipurilaiset muistavat kaupunkinsa silti kansallisesti ja kielellisestikin värikkäänä kaupunkina, jossa suomenkieleen yhdistyi sujuvasti niin venäjän-, saksan- kuin ruotsinkin kieli.

Viipurin saksalainen vähemmistö

Jo 1200-luvulta lähtien Viipuri oli hansakauppiaille tärkeä välietappi Novgorodin kauppap tien varrella. Saksalainen kauppiaskunta muodosti kasvavan kaupungin valtaporvariston, joka asui turvallisesti muurien suojaamassa keskustassa. Tämä vauras kauppiaskunta väheni vasta 1500-luvulla kansallisen hallinnon ja kauppapolitiikan ankarien säännöstelyjen takia. Valtaporvaristosta huomattava osa säilyi kuitenkin saksalaisena, vaikka Hollannista ja Englannista saapuikin 1600-luvulla uusia kauppiaita, jotka kohosivat kaupungissa johtavaan asemaan kieli- ja ammattitaitonsa ansiosta.

Venäläisten vallattua kaupungin vuonna 1710 ja olojen hiljalleen vakiinnuttua kaupunkiin asettui myös uutta, baltiansaksalaista porvaristoa, jonka avulla saksalaiset pysyivät edelleen vallitsevana sekä kaupungin hallinnossa että talouselämässä. Vasta Viipurin läänin muuhun Suomeen liittämisen yhteydessä vuonna 1812 tilanne alkoi hallinnon kohdalla muuttua ruotsinkielisten päästessä hallitsevaan asemaan.

Vaikka saksalaiset joutuivat väistymään kaupungin hallinnosta vuoden 1812 jälkeen ruotsinkielien tullessa kaupunginhallinnon virkakieleksi, säilyttivät saksankieliset suvut varsin vaikutusvaltaisen asemansa.

Näistä suvuista vanhimpia, jo ruotsinvallan aikana Viipuriin asettuneita saksalaissukuja olivat Thesleffin, Sesemanin ja Jaenischin suvut. Venäläisvallan aikana 1700-luvulla Viipuriin asettui Hackmanin ja Wahlin suvut ja autonomian ajalla 1800-luvulla saapuivat Rothen, Krohnin, Dippelin ja Starckjohanin suvut. Näiden saksalaissukujen hallussa olivat useat Viipurin kaupungin teollisuuslaitoksista ja liiketoimista ja nämä suvut muodostivat kaupungin varakkaimman porvariston ytimen, joka asui kaupungin keskustassa Linnoituksen kaupunginosassa.

Vuonna 1870 noin 66 % saksankielisistä kuuluikin säätyläisiin, porvaristoon heistä kuului noin 27 % ja työväestöön vain noin 7 %, tosin heidän määränsä kaikista säätyläisistä oli vain 21.5 %, porvaristosta 4,8 % ja työväestöstä noin 0.5 %. Saksankielisten absoluuttinen määrä alkaa vuoden 1870 jälkeen hitaasti laskea. Kun heitä vielä vuonna 1870 oli ollut 610 henkilöä oli heidän määränsä laskenut 349 henkilöön vuoteen 1910 mennessä. Tähän vaikutti paitsi saksankielen syrjäytyminen hitaasti kaupungin hallinnosta myös saksankielisten koulujen muuttuminen lähinnä ruotsinkielisiksi tai niiden lakkauttaminen.

Saksankielisen yläluokan sekoittuminen lähinnä ruotsinkieliseen ja vanhojen saksalaissukujen kuoleminen sukupuuttoon vaikuttivat myös saksankielisten määrän vähenemiseen.

Saksankielisten vähäisestä määrästä huolimatta saksalaisia sukuja voi pitää eräinä kaupungin merkittävimpinä kehittäjinä. Olivathan ne mukana lähes kaikissa kaupunkiin liittyvissä toiminnoissa hallinnosta hyväntekeväisyyteen ja kaupungin rakentamiseen.

Saksan kielikin säilyi pitkään varakkaiden viipurilaisten yhteisenä seurustelukielenä ja liike-elämässä sitä käytettiin 1900-luvulle asti. Vasta 1800-luvun lopulla sen käyttö supistui lähinnä saksalaisten omaan perhepiiriin.

Huolimatta vaikutusvaltaisesta asemastaan kaupungissa saksalaissuvut olivat varsin suljettu ryhmä. Vaikka heillä oli venäläisystävällinen asenne ja he suhtautuivat myönteisesti suomalaisuusliikkeeseen he solmivat suhteita ja sulautuivat yleensä vain ruotsinkieliseen väestöön. Näistä Linnoituksen saksalaissuvuista suurin osa oli kiinteistöjä

omistavia liikemiehiä joilla oli kansainvälisiä suhteita ja joiden kulttuuri keskittyi lähinnä saksan kielen ja saksalaisten perinteiden vaalimiseen.

Viipurin saksalaisen seurakunnan kirkonkirjan mukaan saksalaiseen seurakuntaan kuuluikin lähinnä vanhoja ja uusia saksalaissukuja eikä siihen, harvoja poikkeuksia lukuunottamatta, liityttyä sosiaalisen nousun merkiksi. Kirkonkirjan mukaan varakkaat saksalaissukuiset henkilöt solmivat avioliiton yleensä toisen saksalais- tai ruotsalaissukuisen kanssa. Kuuluisimmat Viipurin saksalaiseen seurakuntaan 1800-luvulla kuuluneet suvut olivat siis usein aviollisin sitein sukua toisilleen tai harjoittivat yhteisiä liiketoimia.

Tällaisissa saksalaistuotsalaisissa avioliitoissa vaimo yleensä siirtyi miehensä seurakuntaan niin, että saksalaiseen seurakuntaan kuulunut mies lisäsi seurakuntalaisten määrää paitsi vaimolla myös lapsilla. Vain harvoin saksalaiseen seurakuntaan kuulunut nainen jäi omaan seurakuntaansa mentyään naimisiin toiseen seurakuntaan kuuluvan kanssa.

Vaikka kaikissa saksalaissuvuissa tällainen avioliitto on ollut yleisin, niin mitä alemmassa sosiaalisessa asemassa saksalaisen seurakunnan jäsen oli sitä useammin hänen aviopuolisonsa oli suomalais- tai venäläissukuinen. Avioliittoja joissa toinen osapuoli on ollut suomalaista syntyperää, oli saksalaisen seurakunnan kirkonkirjan mukaan vain noin 25-30. Näistä liitoista vain kaksi oli sellaista jossa seurakuntaan kuulunut nainen otti itselleen suomalaissukuisen miehen jääden omaan seurakuntaansa ja ainoastaan yksi sellainen tapaus jossa seurakuntaan kuulunut suomalaissukuinen mies otti itselleen saksalaissukuisen vaimon.

Yleensä molemmat aviopuolisot ovat kuuluneet luterilaiseen seurakuntaan jolloin siirtyminen luterilaisesta seurakunnasta toiseen oli mahdollista, ja vain harvoin puoliso on otettu ortodoksisesta tai roomalaiskatolisesta seurakunnasta.

Luterilaisen seurakunnan jäsenelle myös mahdollisuus omasta seurakunnastaan eroamiseen ja toiseen kristilliseen seurakuntaan liittymiseen oli annettu jo vuoden 1869 kirkkolaissa. Jos puoliso oli ortodoksisesta seurakunnasta hän ei, ennen vuoden 1906 keisarillista asetusta, voinut erota omasta seurakunnastaan liittyäkseen toiseen seurakuntaan. Jos puoliso tuli roomalaiskatolisesta seurakunnasta hän sai halutessaan erota seurakunnastaan ja liittyä toiseen seurakuntaan, mutta kaikissa tapauksissa perheen lapset tuli, vuonna 1812 annetun keisarillisen asetuksen mukaan, kastaa isän uskontoon.

Muiden uskontojen kohdalla seurakunnasta toiseen siirtyminen tuli mahdolliseksi vasta täydellisen uskonnonvapauden tultua voimaan vuonna 1923.

Merkintää siitä, että saksalaiseen seurakuntaan kuulunut henkilö olisi avioitunut jonkun ei-kristilliseen seurakuntaan kuuluneen kanssa ei kirkonkirjoissa ole. Myöskään sellaista tapausta jossa esimerkiksi juutalaista uskoa tunnustava henkilö olisi liittynyt saksalaiseen seurakuntaan ei löydy.

Seurakunnan jäsenet ovat nähtävästi olleet myös varsin siveitä koskapa kirkonkirjoista löytyi vain yksi merkintä salavuoteudesta. Siitä on ripitetty eräs 18-vuotias, Else niminen nainen, vuonna 1904 samalla kun hänen poikansa on otettu seurakunnan jäseneksi ja saanut nimen Paavo. Pojan mahdollisesta isästä kirkonkirjoissa ei ole merkintää, tosin pojan etunimestä päätellen isä on voinut olla suomalaista sukua. Myöskään siitä miten pojalle myöhemmin kävi, eivät kirkonkirjat kerro, mutta äidilleen poika ei todennäköisesti ole jäänyt. Sen sijaan pojan äidistä kirkonkirjat kertovat, että Else meni kaksi vuotta myöhemmin naimisiin erään seurakuntaansa kuuluvan konttoristin, Carl Schultzin kanssa ja sai vielä kaksi poikaa ja yhden tyttären. Avio-onnea ei kestänyt kuitenkaan kauan koskapa pian tyttären syntymän jälkeen rouva Schultz jäi leskeksi.

Viipurin saksalaisia; Liikemiehiä, kaupunginvaltuutettuja ja panimomestareita

Kaupungin saksalaisen väestön ammattijakauma on laaja, vaikka suurin osa väestöstä kuuluikin niin sanottujen parempien ammattien harjoittajiin. Näihin kuului myös Viipurin saksalaissuvuista vaikutusvaltaisimpiin kuulunut Hackmanien suku, josta mainitsen tässä vain lyhyesti.

Hackmanin kauppahuone oli 1870-luvulle tultaessa kehittynyt pienestä vientiyri-tyksestä yhä kasvavaksi puutavarayritykseksi, jolla oli omat sahat ja metsät. Kauppahuone omisti kokonaan tai oli osakkaana lukuisissa teollisuusyrityksissä ja harjoitti myös kahvin, suolan ja sillin tuontikauppaa sekä Bordeaux- ja Marsala-viinien tuontia. Kauppaneuvos Johan F. Hackman toimi myös aloitteen tekijänä perustettaessa, tosin jo Krimin sotaan kaatunutta, Viipurin Säästöpankkia vuonna 1846 ja lisäksi Hackman & Co oli mukana perustamassa Suomen Yhdys-Pankkia vuosina 1861-1862. Hackmanin suku harjoitti monin tavoin myös hyväntekeväisyyttä ja suvun edustajia oli useiden vuosien ajan mukana kaupunginhallinnossa

Lähes yhtä tärkeitä kaupungin kehittymisen kannalta olivat myös Rothen ja Wahlin suvut.

Rothen suku perusti toiminimen Carl Rothe & Co jo vuonna 1825. Tämä toiminimi harjoitti tukkukauppaa, tehdasliikettä ja siirtomaatavarakauppaa sekä oli pääomistajana vuonna 1864 Repolaan perustetussa Yhdysoluttehtaassa. Kauppaneuvos Wilhelm Rothe perusti viinanpolttamon jo vuonna 1862 ja kilpaili sikurimarkkinoista Hackmanin omistaman Herttualan sikuritehtaan kanssa.

Rothen suvun hyväntekeväisyys toimintaan kuului antaa huomattavia lahjoituksia eri kohteille ja tämänkin suvun edustajia kuului kaupunginhallintoon.

Kolmas tärkeä saksalaissuku oli Wahlin suku. Kauppahuone Paul Wahl & Co:n perusti vuonna 1850 konsuli, myöhemmin kauppaneuvos, Paul Wahl, joka harjoitti myös puutavaraliikettä ja omisti Varkauden rautatehtaan. Varkaudesta Viipuriin siirrettiin myös toiminimi P. Wahl & Co:n dynamokoneita ja sähkömoottoreita valmistava sähkötehdas. Näiden lisäksi toiminimi P. Wahl & Co ja C. Rothe Co omistivat yhdessä Viipurin kaasutehtaan vuodesta 1887 lähtien.

Frederik Wahl toimi yhteistyössä muiden Viipurin saksalaissukuisten kauppiaiden sekä Frankfurt am Mainissa sijaitsevan pankkihuoneen kanssa saadakseen kaupunkiin oman pankin. Tämä pankki avattiin 1873 nimellä "Pohjoismaiden Osakepankki kauppa- ja teollisuutta varten".

Myös Wahlin suku harjoitti hyväntekeväisyyttä ja kuten Hackmanien ja Rothen, oli myös Wahlin suvun edustajia kaupunginhallinnossa.

Toki Viipurissa muitakin vaikuttavia saksalaissukuja on ollut. Näihin kuuluivat esimerkiksi Dippellit, Frankenhauserit, von Koskullit, Lorentzit, Perretit, Sesemanit, Starckjohanit ja Thesleffit. Näiden sukujen miespuoliset edustajat olivat yleensä arkkitehteja, insinöörejä, kauppiaita, kenraaleja, konsuleja, lääkäreitä, ratsumestareita, tilanomistajia ja valtioneuvoksia.

Saksalaisesta seurakunnasta löytyy myös sukuja jotka omistautuivat sotilasuralle. Tällainen oli esimerkiksi Bergin suku, jonka seitsemästä sukuhaarasta viiden päämies oli joko eversti, kenraali tai majuri.

Vaikka Viipurin saksalaiset olivat yleensä kaupungin sivistyneintä ja varakkainta, tai ainakin hyvin toimeen tulevaa, väestöä, siihen kuului myös alempaa porvaristoa ja tavallista "rahvasta".

Alempaan porvaristoon kuuluivat esimerkiksi panimomestarit ja eri käsityöläisalojen

mestarit, leipurimestarit, kondiittorit, kauppapuutarhurit, parturit, muusikot ja kirjanpitäjät. Näiden alempaan porvaristoon kuuluvien saksalaissukujen vaikutus kaupungin elämän eri aloilla ei ollut sen merkittävämpi kuin muidenkaan samassa asemassa olevien sukujen. Alempaan porvaristoon kuuluvien lapsilla oli kuitenkin taipumus hakeutua parempaan sosiaaliseen asemaan kuin mihin heidän vanhempansa kuuluivat.

Saksalaisen seurakunnan kirkonkirjan mukaan alemmassa porvaristossa kauppiaan tai puutarhurin poika ei seurannut ammatissaan isäänsä, vaan luki itsensä insinööriksi tai arkkitehdiksi kuten esimerkiksi puutarhuri G. Balthasarin ja H. Kraatzin pojat, joista molemmista tuli insinöörejä. Tosin sellaisiakin sukuja oli, jossa perheen miespuoliset jäsenet tekivät lähes saman alan työtä, kuten esimerkiksi Eberleinin perheessä. Eberleinin perheen isä oli panimomestari, ja kaksi pojista oli lähes samalla alalla kuin isä, toinen pojista oli viinikellarimestari ja toinen mallastaja. Elfströmit taas olivat kelloseppäsukua ja Fleckensteinien sukuun kuului eri alojen käsityöläisiä kuten vaatturimestari, leipurimestari, parturi ja peilimestari, jonka tytärkin tituleerasi itseään nimityksellä 'peilimestarin tytär'.

Ammattinsa perusteella niin sanottuun työväestöön kuuluvia saksalaissukujakin oli muutamia.

Tavallista rahvasta olivat esimerkiksi makkarantekijät, oluenpanijat, sotilaat, työmiehet ja eri ammattialojen apulaisina toimineet "sällit". Työväestöönkään kuuluvien saksalaissukujen asema ei todennäköisesti ole poikennut muiden työväestöön kuuluvien asemasta. Työväestöön kuuluvissa suvuissa perheen pojat hankkiutuivat tai joutuivat yleensä samalle alalle kuin isänsä, esimerkiksi työmies Friebergin pojasta tuli työmies. Yleensä pojat kuitenkin hankkivat itselleen saman alan paremman koulutuksen niin että räätäli Hasehken pojasta tuli räätälimestari ja sotilas Freibergin pojasta tuli poliisikomissario

Viipurin juutalainen vähemmistö ja heidän 'oikeutensa'

Juutalaisen vähemmistön syntyyn yleensä Suomessa on vaikuttanut venäläisen sotaväen läsnäolo ja se, että vuonna 1858 annetun keisarillisen asetuksen mukaan, Suomessa kauan palveluksessa olleiden venäläisten sotilaiden sallittiin palvelusajan jälkeen asettua Suomeen asumaan. Venäjän juutalaiset olivat vuoteen 1825 saakka korvanneet asevelvollisuuden rekryytti- eli alokasverolla, mutta Nikolai I noustua valtaistuimelle heidätkin velvoitettiin sotapalveluun. Tämän sotapalvelun tarkoituksena oli juutalaisten eristäytyneisyyden lopettaminen ja koko juutalaisväestön vähittäinen venäläistäminen.

Pitkästä palvelusajasta johtuen oli juutalaiskantonistien, eli ensin kuuden vuoden sotakoulun, ts kantonistikoulun, ja sitten 25 vuoden mittaisen asevelvollisuuden suorittaneiden sotilaiden jääminen Suomeen helppoa. Olihan lähtö kotiseudulta voinut tapahtua jo 30 vuotta aiemmin. Koska Viipuri oli venäläinen varuskunta kaupunki, olikin luonnollista, että siellä oli myös juutalainen vähemmistö. Lisäksi Viipuri oli 1800-luvulla yksi niistä kolmesta kaupungista, joissa juutalaisten yleensä sallittiin asua.

Muita juutalaisia, kuin Venäjän armeijan sotilaita, koski Ruotsilta peritty vuoden 1782 juutalaisohjesääntö. Sen mukaan juutalaiset eivät voineet asua Suomessa, koska heille oli osoitettu tietyt kaupungit Ruotsin alueella. Tämän ohjesäännön lisäksi voitiin vedota Ruotsissa vuonna 1806 annettuun juutalaisten maahanmuuttokieltoon, joka määräsi valtakunnan kaikki juutalaiset siirtymään Tukholmaan, Göteborgiin tai Norrköpingiin. Siviilisukuisilla juutalaisilla olikin Suomessa vain väliaikaiset oleskeluoikeudet.

Vaikka vuoden 1858 asetus turvasikin juutalaisotilaiden maahan jäämisoikeuden, ei heidänkään asettumisensa Suomeen ollut itsestään selvää. Annetun asetuksen mukaan kotiutetuilla venäläisotilailla oli oikeus perheineen oleskella Suomessa venäläisen viraston antaman kotiuttamiskirjan, passin tai matkakirjan nojalla. Mutta koska juutalaiset sotilaat eivät ei-kristillisen uskontonsa vuoksi voineet saada kansalaisoikeuksia uskostaan luopumatta, jotkut suomalaiset väittivät, ettei heillä ollut vuoden 1858 asetuksen tarkoittamaa oikeutta jäädä Suomeen. Edellytettiinhan kotiutettujen venäläisten sotilaiden ja heidän perheidensä halutessaan saavan Suomen kansalaisuuden.

Venäläisten kasvava juutalaisvastaisuus heikensi juutalaisten oikeudellista asemaa entisestään myös Suomessa 1880-luvulla. Uuden vuonna 1886 annetun asetuksen mukaan entiset sotilaat saivat oleskella Suomessa vain keisarikunnan viranomaisten antamalla passilla, jonka lisäksi Läänin kuvernööri saattoi antaa hakijalle oleskelulipun enintään kuudeksi kuukaudeksi. Vuonna 1888 astui vielä voimaan uusi passiasetuksen säännös, joka tuki juutalaisten samana vuonna aloitettuja karkoituksia. Karkoituksista suurin pantiin toimeen Viipurissa, jonka 52 juutalaisperheestä määrättiin karkotettaviksi 34 eli yhteensä 125 henkilöä. Osan karkoitetuiksi määräytyistä perheistä oli poistuttava maasta heti, osan vuoden 1889 kuluessa. Vain 18 perheelle, joihin kuului 83 henkilöä, kuvernööri J.A. Gripenberg soi jatkuvan oleskeluluvan.

Vuonna 1889 senaatissa päätettiin uuden, entistäkin tiukemman juutalaisasetuksen julkaisemisesta. Uuden asetuksen mukaan vain nimeltä mainituilla Venäjän armeijan entisillä juutalaisilla sotilailla ja heidän perheillään oli oikeus asua jatkuvasti Suomessa. Heillä oli toistaiseksi oikeus asua Helsingissä, Viipurissa, Turussa, Hämeenlinnassa, Tampereella, Haminassa, Sortavalassa, Suistamolla, Impilahdella, Kuopiossa ja Vaasassa, mutta näistä paikoista he saivat muuttaa vain Helsinkiin tai Viipuriin. Lisäksi juutalaisilla tuli olla kuvernöörin korkeintaan kuudeksi kuukaudeksi kerrallaan myöntämä oleskelulippu, joka koski myös luvan saaneen vaimoa ja kotona asuvia lapsia. Sen sijaan kotoa poistuvat ja avioliiton solmivat nuoret menettivät oleskeluoikeuden Suomessa, eivätkä sotapalveluksensa suorittaneet miehet saaneet enää palata Suomeen.

Vuoden 1889 säädöksessä määriteltiin uudelleen myös juutalaisten elinkeino-oikeudet.

Niiden mukaan juutalaiset saivat omalla paikkakunnallaan harjoittaa sitä elinkeinoa, jota varten olivat aiemmin saaneet asianmukaisen luvan. Jos juutalaiset rikkoivat näitä määräyksiä tai jos heidän elämäntapansa ei muuten ollut nuhteetonta ja antoi aihetta moitteisiin, heidät voitiin palauttaa alkuperäiselle kotiseudulleen. Kotiseuduksi katsottiin Suomeen syntyneen juutalaisen kohdalla hänen isänsä tai esi-isänsä entinen kotiseutu. Tämän säädöksen noudattaminen lieventyi kuitenkin jo 1890-luvun lopulla, vaikka se virallisesti olikin voimassa vuoteen 1918 saakka. Esimerkiksi avioliiton solmineet ja sotapalvelusta palaavat miehet saivat vuodesta 1897 alkaen yleensä luvan jäädä ja palata maahan ja vuosisadan vaihteessa myös oleskelulupien tarkastaminen ja uudistaminen jäivät pois käytöstä.

Luvattomista markkinamatkoista toiseen kaupunkiin tai maaseudulle seurasi vähintään 'kutsu' saapua poliisilaitokselle asiasta kuultavaksi. Näin kävi esimerkiksi syksyllä 1889 kun läänin kuvernöörin luvalla toistaiseksi Viipurissa olevia juutalaisia epäiltiin kaupanteosta muualla kuin Viipurin kaupungissa. Poliisikamarille kuultaviksi kutsuttiin Lasar Belastotskij, Mendel Rubanovitsch ja Mortka Graiberg, joiden epäiltiin käyneen kaupanteossa Lappeenrannan markkinoilla. Itska Meister sekä Aron ja Salomon Eckert saivat kutsun poliisilaitokselle koska heidän epäiltiin kiertäneen poliisimestarin nimenomaista käskyä olla kiertelemättä maaseudulla, ja paikkakunnan ulkopuolisilla markkinoilla kaupanteossa. Epäillyt olivat nähtävästi myyneet tavaroitaan jollekin toiselle

henkilölle jota kielto ei koskenut. Tämä henkilö oli sitten myynyt ja ostanut tavaroita omalla hinnallaan ja tilittänyt saatavat, tai perittävät, epäilyksen alaisille henkilöille. Myös Svol Maisenstein ja Salomon Kuschakoff saivat kutsun poliisilaitokselle. Heidän epäiltiin matkustaneen pois paikkakunnalta ja kierrelleen maaseudulla nahkoja ostellen.

Näistä, luvattomista käynneistä Lappeenrannan markkinoilla epäilty, Lasar Bjelastotskij kertoi olevansa töissä viipurilaisen rinkelikauppiiaan Tabellin luona. Lappeenrannassa Bjelastotskij oli ollut Tabellin kehoituksesta, myymässä kaupattavaksi tarkoitettuja vaatteita apunaan Tabellin kuorma-ajuri. Lisäksi Belastotskij oli käynyt kaupunkiin saapuessaan hakemassa oleskelulupalippuunsa Lappeenrannan kaupungin pormestarin hyväksynnän. Mortka Graiberg puolestaan kertoi käyneensä Lappeenrannassa vain perimässä saataviaan, eikä suinkaan kaupanteossa. Kaupungissa hän oli viipynyt vain pari tuntia eikä siksi ollut käynyt ilmoittelemassa itsestään viranomaisille. Mendel Rubanovitsch kertoi vain markkinapäivänä vierailleensa Lappeenrannassa ja olleensa koko markkina-ajan viipurilaisen vuokra-ajurin Anders Taljan kanssa.

Kaupankäynti kiellon kiertämisestä epäilty Itska Meister kertoi, että hän oli matkustanut Lappeenrantaan kuten Aron Eckertkin, tiedustellakseen ja saadakseen luvan tehdä markkinoilla kauppaa viipurilaisen ajurin, David Teivosen avulla ja että pormestari Skogster oli allekirjoittanut hänen lupalippunsa. Myöskin kaupankäyntikiellon kiertämisestä epäilty Aron Eckert kertoi, että hän oli tehnyt tarpeelliset järjestelyt viranomaisten kanssa saadakseen käydä kauppaa Lappeenrannan markkinoilla. Eckert selitti, että koska hän ei juutalaisena voinut tehdä kauppooja toisella paikkakunnalla oli hän sopinut kaupungin pormestarin kanssa, että hän saisi yhden päivän ajan tehdä kauppooja Viipurin pitäjältä olevan, Starek nimisen ajurin kautta. Lisäksi Eckert mainitsi, että pormestari oli evännyt häneltä luvan käydä markkinoilla Haminassa. Salomon Eckert puolestaan kertoi ettei ollut harjoittanut minkäänlaista kauppaa matkustaessaan Galitsinasta Sortavalan, Pitkärannan ja Salmin kautta Olonetziin ja takaisin. Lappeenrannassa hän oli käynyt viimeksi kesällä palatessaan Venäjältä, ja silloinkin viipynyt siellä vain pienen hetken odotellessaan junan lähtöä Viipuriin. Syksyllä hän oli matkustanut lähellä Simolan rautatie asemaa asuvan velallisansa luokse perimään saataviaan ja että aiemmin harjoittamastaan nahkojen kauppaamisesta hän oli tänä vuonna luopunut kokonaan.

Toisella paikkakunnalla tehdyistä nahkakaupoista epäilty Svol Maisenstein kielsi tehneensä kauppooja nahkoilla tai kierrelleensä maaseudulla, mutta sen sijaan hän oli pari viikkoa sitten matkustanut Suomenniemelle saataviaan perimään ja sieltä palattuaan matkustanut Pietariin.

Epäilty Salomon Kuschakoff kertoi matkustaneensa Mikkeliin saataviaan perimään ja viipyneensä siellä vain päivän, jonka jälkeen hän oli palannut kotiin tekemättä matkallaan nahka- tai muita kauppooja.

Tällaisista esimerkkeinä kerrotuista matkoista saattoi, jos selvitys ei viranomaisia tyydyttänyt, seurata jopa maasta karkoitus. Näin kävikin esimerkiksi Aron Eckertille ja hänen perheelleen.

Viipurin juutalaisia; valokuvaajia, kauppiaita, käsityöläisiä ja kansalaisaktivisteja

Viipurin kaupungin juutalaisten väestön määrään vaikuttivat siis venäläisen sotaväen ja sieltä vapautuneiden määrä, keisarilliset asetukset sekä asuinpaikkojen viranomaisten suvaitsevaisuus tai suvaitsemattomuus ja mahdolliset karkoitukset. Juutalaisten

maastakarkoituksiahan tehtiin 1880-luvun lopussa, 1890-luvun alussa ja vielä niinkin myöhään kuin vuosina 1908 ja 1909.

Yleensä Viipurin kaupungin juutalaiset olivat Viipurin ja Haminan venäläisestä sotaväestä kaupunkiin jääneitä, niin sanottuja 'kantonistijuutalaisia'. Mutta näiden entisten sotilaiden lisäksi Viipurissa oli myös Itämeren maakunnista saapuneita juutalaisia, esimerkiksi peltiseppä Jacob Weikaimin suku, josta polveutuvat myös Jacobssonit, Jaarot, Kaspit ja Veikkaset. Myös Haminasta tuli Viipuriin ei-sotilasperäisiä juutalaissukuja, jotka olivat Venäjän sotilasviranomaisten toimeksiannosta rakentaneet sinne suojavalleja.

Viipurin juutalaisten sosiaalisen aseman muotoutumiseen vaikuttivat, paitsi keisarilliset asetukset ja Ruotsin vallan aikaiset lait, myös pitkä ammattiin valmistamaton sotapalvelus. Juutalaisia ei 1800-luvun lopulla löydy säätyläisten joukosta eikä heistä monikaan kuulunut varakkaaseen porvaristoon, vaan suurin osa heistä oli työväestöä. Vuonna 1870 juutalaisista kuului porvaristoon noin 25 % ja työväestöön noin 75 %. Koska suurin osa juutalaisista kuului työväestöön heidän asuinpaikkansakin sijaitsivat muualla kuin säätyläisten suosimassa Linnoituksessa, Repolassa tai Salakkalahdessa. Eniten juutalaisia asuikin 1800-luvun lopulla Pietarin esikaupungissa ja osittain siitä muodostetussa Aninassa sekä Viipurin esikaupungissa ja Pantsarlahdessa. Aninassa sijaitsi myös juutalaisten synagoga, joka tuhoutui talvisodan ensimmäisissä pommituksissa.

Tarkasteltaessa juutalaisten ammatteja voi huomata heidän sosiaalisen asemansa muuttuneen vuosien 1870-1910 aikana. Vuosien 1870-1890 välillä Viipurin juutalaisista kauppiaat ovat suurin, tosin eivät saksalaisiin suurkauppiaisiin verrattava, ryhmä. Juutalaiset kauppiaat olivat aluksi pääasiassa käytettyjen vaatteiden, omatekoisten käsitöiden, leivonnaisten, marjojen, tupakoiden ja tulitikkujen sekä muiden käytettyjen tavaroiden kauppiaita. Vuosisadan lopulla alettiin myydä myös Pietarista tuotettuja tehdasvalmisteisia pukuja, päällysvaatteita ja rihkamaa sekä laajentaa omia liikkeitä ompelimoiksi ja teettää vaatteita kotitöinä liikkeen ulkopuolella.

Juutalaisia toimi myös muissa, kuin kauppiaan ammatissa, tällaisia ammatteja olivat esimerkiksi kirjanpitäjä, kelloseppä, insinööri, rabbi, hatuntekijä, ompelijatar ja työmies.

Vuosien 1890-1910 aikana aikuisuuteensa saavuttaneiden juutalaisten ammattijakauma muuttuu huomattavasti. Näistä juutalaisistahan osa oli jo toisen polven viipurilaisia ja sotilaspalvelusajan lyhentymisen edesauttoi muunkin kuin kauppiaan ammatin hankkimista. Vaikka kauppiaita on yhä eniten, oli niin sanotuissa keskiluokkaisissa ammateissa lähes yhtä paljon muita ammatinharjoittajia kuin kauppiaita ja myös korkeamman koulutuksen saaneiden määrä lisääntyy.

Kun juutalaisten yhteiskunnallinen asema edelleen 1900-luvun alussa parani yleisen suvaitsevaisemman ilmapiirin ja asetuksia vapaammin tulkitsevien päättäjiä takia, muuttui myös heidän ammatillinen suuntautumisensa. Ne juutalaiset, jotka olivat syntyneet 1900-luvun alussa olivatkin yleensä paremmassa asemassa kuin vanhempansa.

Niinpä esimerkiksi puutavaraliikemies Jakob Bassin vuonna 1905 syntynyt poika Josef Bassin oli insinööri, kauppias Meyer Kaplanin vuonna 1903 syntynyt poika Josef Kaplan oli lääketieteen lisensiaatti ja samoin oli liikkeenharjoittaja Moses Rosenbergin vuonna 1907 syntynyt poika Josef Rosenberg, rabbi Naum Maslovatin vuonna 1904 syntyneestä pojasta taas tuli varatuomari. Lopullisesti juutalaisten asema, ainakin oikeudellisesti, korjaantui kuitenkin vasta kun he saivat täydet kansalaisoikeudet vuonna 1918.

Vaikka Viipurin juutalaisten asema yleensä oli keskiluokkainen, oli heissäkin poikkeuksia. Tällaisia poikkeuksia olivat Viipurin huomattavimpiin juutalaisiin kuuluneet valokuvaaja Jakob Indursky sekä peltiseppämestari Konrad Weikkanen ja hänen veljensä

Abraham Weikkanen. Juutalaisasiaa aktiivisesti eteenpäin vei puolestaan Santeri Jacobsson ja Hilel Zall.

Valokuvaaja Jakob Indurskyllä oli valokuvaamo vuodesta 1870 lähtien Linnoituksen kaupunginosassa Katariinankadulla ja hän oli naimisissa Konrad Weikkasen sisaren Rebecca Weikkasen kanssa. Kuuluisimmat valokuvansa Indursky otti Keisarin vieraillessa maassamme vuonna 1885. Tällöin Indursky toimi jonkinlaisena keisarillisena valokuvaajana. Myöhemmin vuonna 1896 hän sai ainoana 'suomalaisena' valokuvaajana työskennellä Nikolai II:n kruunajaisjuhlassa Moskovassa. Jacob Indursky saattoikin vuonna 1903 ilmoittaa saaneensa vastaanottaa kuusi keisarillista palkintoa. Näiden keisarillisten kuvien ja muiden valokuvien lisäksi hän toimi myös Viipurin poliisilaitoksen laskuun kuvaamalla sille rikollisia. Vaikka J. Indursky oli siis varsin huomattava Viipurin juutalainen ja ansioitunut valokuvaaja, jonka lisäksi hänen vaimonsa oli halvaantunut, ei hänkään välttynyt karkoituspöytäkirjan saamiselta vuonna 1889. Vain senaattiin lähetetyn valituskirjelmän hyväksyminen mahdollisti Indurskyn ja hänen perheensä jäämisen Viipuriin. Indursky pystyi myös jatkamaan ammattinsa harjoittamista vaikkakin työskentely olikin vaikeaa koska hyvät välit venäläisiin viilensivät entisestään suhteita muihin kieliryhmiin. Kun Jacob Indursky kuoli vuonna 1912 valokuvausliikkeen toimintaa jatkoi hänen poikansa Julius Indursky.

Juutalaisesta uskostaan luopunut peltiseppämestari Konrad Weikkanen, Rebecca Weikkasen veli, lahjoitti testamentissaan varoja sekä ruotsalais-saksalaiselle kirkolle että juutalaiselle synagogalle. Muu omaisuus siirtyi enimmäkseen hänen nuoremmalle veljelleen, kelloseppä Abraham Weikkaselle, joka oli edelleen juutalainen. Abraham Weikkasen kelloseppäliike, joka sijaitsi Pietarin esikaupungissa teki kuitenkin konkurssin vuonna 1905. Aktiivisia juutalaisten kansalaisoikeuksien puolesta taistelijoita Viipurissa olivat johtaja Santeri Jacobsson ja liikemies Hilel Zall. Molemmat kuuluivat vuonna 1907 syntyneeseen emansipaatio- eli vapautusliikkeen työvaliokuntaan, jonka tarkoituksena oli saada juutalaisille täydet kansalaisoikeudet.

Näistä Santeri Jacobsson toimitti myös 'Suomen juutalainen-Den finska juden' nimistä lehteä, jonka tarkoituksena oli edistää kansalaisoikeuksien saamista juutalaisille. Lehteä painettiin vuonna 1907, mutta silloinkin vain viisi numeroa.

Yleensä Viipurin juutalaiset olivat kuitenkin tavallisia kauppiaita ja käsityöläisiä. Tällaisia tavallisia juutalaisia olivat esimerkiksi räätäli S. Weikkanen, tapetointioppipoika J. Weikkanen ja kultasepänoppipoika M. Weikkanen. Entinen sotilas Meyer Beregovskij harjoitti räätälinliikettä Repolassa vuodesta 1896 alkaen ja hänen poikansa Scholem oli kauppias. Kauppias oli myös entinen sotilas Rubin Besprosvannij ja hänen poikansa Moses joka kävi Alempaa käsityöläiskoulua sekä Leiba Kravts, joka vuonna 1905 osti liikemies ja kansalaisaktivisti Hilel Zallin vaatekaupan. Viipurin juutalasiin kuului myös, jo aiemmin mainittu, entinen sotilas Aron Eckert. Hänet karkoitettiin perheineen Venäjälle luvattomien, maaseutukaupunkeihin tehtyjen, markkinamatkojen takia. Useiden Viipuriin paluuyritysten ja uudelleen karkoitusten jälkeen hänen vaimonsa Esther sai perheelle oleskeluluvan Suomessa vuonna 1896, jolloin perhe lopulta asettui Helsinkiin. Hieman muista juutalaiskauppiaista poikkeavassa asemassa oli Isak Levin. Tällä ilmeisen varakkaalla liikemiehellä oli lakkitehdas Torkkelinkadulla vuodesta 1891 lähtien, ja sen lisäksi hän omisti talon Linnoituksessa, tontilla numero 20. Myös Levinin neljä poikaa olivat kaikki liikemiehiä.

Kuten ymmärrettävää on, juutalaiset yleensä välttivät kaikkea ylimääräistä kanssakäymistä viranomaisten kanssa maasta karkoitusten pelossa. Mutta silloin tällöin hekin joutuivat jopa raastupaan asti, joko omasta tahdostaan kantajana, tai tahtomattaan, vastaajana.

Omasta tahdostaan raastupaan lähti vuonna 1908 kauppiaan vaimo Sonja Klimscheffskij, joka kunnianloukkauksesta sinne haastoi välikauppias M. Salmen ja puuseppä P. Silventoisen, molemmat Viipurin kaupungista. Tässä jutussa raastuvanoikeuden päätöksenä oli jättää syyte kunnianloukkauksesta P. Silventoisen kohdalla käsittelemättä, mutta M. Salmen oikeus tuomitsi 75:- sakkoihin tai varojen puutteessa viideksitoista päiväksi vankeuteen syynä solvaus.

Eräänlaisena viipurilaisuuden jatkumona voisi pitää samaan Klimscheffskijn sukuun kuuluvan Salomon Klimscheffskijn ja hänen kauppansa tarinaa. Vuonna 1887 syntynyt kauppias Salomon Klimscheffskij, joka perusti Viipuriin ennen toista maailmansotaa Pohjolan Valmiitten Vaatteiden Kaupan, lähti sodan jälkeen evakkoon muiden viipurilaisten tapaan. Toisin kuin useimmat muut viipurin juutalaiset hän ei kuitenkaan jäänyt Suomeen vaan jatkoi matkaansa Israeliin ja siellä Jerusalemiin. Jerusalemissa hän jatkoi kauppiana perustaen sinne vaateliikkeen nimeltä 'Viipuri', liike on edelleen olemassa ja sitä ylläpitää Salomon Klimscheffskijn tytär. Tämä vaateliike ja sen nimi kuvastanevat sitä, kuinka rakas Viipuri on ollut niillekin, jotka eivät aina, ainakaan viranomaisten taholta, saaneet siellä parasta mahdollista kohtelua.

VIIPURIN KAUPUNGIN USKONNOLLISET YHTEISÖT VUOSINA 1870, 1890 JA 1900

Uskonnot	1870			1890			1910*		
	miehiä	naisia	yhteensä	miehiä	naisia	yhteensä	miehiä	naisia	yhteensä
Luterilaisia **	4920	4882	9802	7419	7985	15404	19030	23368	42398
Reform.*** anglik. ja muuta protest.	12	5	17	13	6	19	13	11	24
Kreikkalais- katolisia ****	1996	1124	3120	2783	1214	3997	3024	2860	5884
Roomalais- katolisia *****	329	47	376	572	42	614	163	147	310
Juutalaisia	71	48	119	236	65	301	109	103	212
Islamin usk.	22	1	23	6	3	9	36	8	44
Baptisteja	---	---	---	---	---	---	10	15	25
Metodisteja	---	---	---	---	---	---	28	41	69
Kreikkalais- dissidenttejä	---	---	---	---	---	---	7	2	9
Armenialaisia	---	---	---	---	---	---	1	3	4
Muita kristit.	3	6	9	---	---	---	---	---	---
Tunt.usk.	---	---	---	---	---	---	17	11	28
yhteensä	7353	6113	13466	11033	9315	20348	22438	26569	49007

* Vuoden 1910 tilastoissa ei ole mukana venäläinen sotaväki.

** Luterilainen seurakunta jakaantui suomalaiseen, ruotsalaiseen ja saksalaiseen seurakuntaan. Vuonna 1870 Suomen kansalaisista ruotsalaiseen seurakuntaan kuului 991 miestä ja 1134 naista, saksalaiseen seurakuntaan kuului 303 miestä ja 339 naista.

*** Vuoden 1870 tilastossa vain reformoidut

**** Vuonna 1870 kreikkalaiskatolisista kuului viipurin varuskunnan ortodoksiseen seurakuntaan rippikirjojen mukaan 1191 miestä ja 173 naista, vuonna 1890 siihen kuului miehiä 2145 ja naisia 243 ja vuonna 1910 miehiä oli 2145 ja naisia 286. Vuonna 1870 Suomen kansalaisista kreikkalaiskatoliseen seurakuntaan kuului 339 miestä ja 340 naista.

***** Vuonna 1870 Suomen kansalaisista roomalaiskatoliseen srk:an kuului 510 miestä ja 56 naista.

I Painamattomat lähteet

Helsingin juutalaisen seurakunnan arkisto,

*Juutalainen seurakunta, Malminkatu 26, Helsinki.

Viipurin lakkautetun juutalaisen seurakunnan, Helsingin juutalaiseen seurakuntaan muuttaneiden kortisto. Laatija Varatuomari Samuel Maslovat.

Helsingin saksalaisen seurakunnan arkisto,

*Deutsche Gemeinde, Pl 153. 00131 Helsinki.

Ev. Lutherische Deutsche Gemeinde 1866-1911 af Wiborg.

Mikrokortit 089-096.

Joensuun maakunta-arkisto (JoMa), Joensuu.

*Teollisuushallitus, tilastoilmoitukset Viipurin lääni.

Teollisuustilaston pohja-aineisto. Mikrofilmit 125, 132 ja 141.

*Viipurin ortodoksinen seurakunta.

Kirkonkirjojen diatsokopiot 23.

Viipurin ortodoksien seurakunnan rippikirjat I Aa 9-13.

Mikrokortit 9178, 9204, 9231 ja 9234.

*Viipurin varuskunnan ortodoksinen seurakunta.

Kirkonkirjojen diatsokopiot 24.

Viipurin ortodoksien seurakunnan rippikirjat I Aa 5-7.

Mikrokortit 9912, 9943 ja 9971.

Kansallisarkisto (KA), Helsinki

*Teollisuushallitus, tilastoilmoitukset Viipurin lääni.

Teollisuustilaston pohja-aineisto. Mikrofilmit 116 ja 118.

Leningradin oblastinarkisto, Viipuri

Viipurin kaupungin poliisilaitos.

Logav F 133 op. 1. d. 45 (1889-90)

Mikkelin maakunta-arkisto (MMA), Mikkeli.

*Viipurin kaupungin maistraatin asiakirjoja. Bg :2.

Företeckning öfver handtverkare 1867-1920.

Viipurin kaupungin ylempi ja alempi käsityöläiskoulu,

Matrikkelit 1887-1916, IV 27 Ba I.

*Viipurin kaupungin raastuvanoikeuden varsinaisten asioiden pöytäkirja.

Jälkimmäinen puoli 1908 Cc 125

*Viipurin maistraatin talousasiain pöytäkirjoja v.1906. Ca:3

II Painetut lähteet

*Bidrag till Finlands officiella statistik XVII,

Industri-statistik 7. Helsinki 1892.

*Keisarillisen Majesteetin Armollinen asetus. Annettu Helsingissä 29.3.1858.
Helsinki 1858. Suomen suuriruhtinaanmaan asetuskokoelma.

*Keisarillisen Majesteetin Armollinen asetus. Annettu 30.6.1869.
Asetus kokous n:o 17.

Helsinki 1869. Suomen suuriruhtinaanmaan asetuskokoelma.

*Suomen virallinen tilasto VI (SVT),

Väestötilasto: 1-5 / 2, Helsinki 1874.
6-11 / 8, Helsinki 1885.
20-24 / 20, Helsinki 1892-1893.
44: 1-8 / 44, Helsinki 1914.

*Suomen virallinen tilasto VI (SVT),

Väestötilasto, kiinteistö ja rakennuslaskelma: 51:1-2 / 2, Helsinki 1918.

*Suomen virallinen tilasto 18,

Teollisuustilasto: 15-20 / 17, Helsinki 1902.

III Tutkimuskirjallisuus

- Enbom, Sten & Sandelin, Carl-J. Viipurilainen kauppahuone. Espoo 1991.
Engman, Max S:t Petersburg och Finland. Helsinki 1983.
Halila, Aimo Hallinto ja kunnalliselämä. Oikeudenhoito ja järjestyksenpito.
Viipurin kaupungin historia IV:2. Lappeenranta 1981.
Hirn, Sven Kulttuurielämä, vapaa-ajan vietto.
Viipurin kaupungin historia IV:2. Lappeenranta 1981.
Hirn, Sven & Lankinen, Juha Viipuri kansainvälinen kaupunki. Jyväskylä 1988.
Huuskonen, Aarne Kirkot ja uskonnollinen elämä.
Viipurin kaupungin historia V. Lappeenranta 1978.
Huuskonen, Aarne Viipuri varuskuntakaupunkina.
Viipurin kaupungin historia IV:2. Lappeenranta 1981.
Ilman Karl-J. & Juutalaisten historia. Helsinki 1989.
Harviainen, Tapani Taistelu ihmisoikeuksista. Jyväskylä 1951.
Jacobsson, Santeri Viipuri Vanhan Suomen pääkaupunki. Rauma 1993.
Kauppi, Ulla-R. Luostari ja käännynnäiskysymykset 1870-luvun
Koukkunen, Heikki Suomalais-venäläisten suhteiden eräs koetinkivi
Ortodoksia 19. Helsinki 1970.
Kuujo, Erkki Kirkot ja uskonnollinen elämä. Poliittinen elämä.
Sanomalehdistö. Terveystenhoito ja huoltotoimi.
Viipurin kaupungin historia IV:2. Lappeenranta 1981.
Kuujo, Erkki & Lakio, Matti Viipurin pitäjän historia. Mänttä 1982.
Kähäri, Matti Viipurin suomalaistuminen-suomalaisuuden liike.
Viipurin kaupungin historia IV:2. Lappeenranta 1981.
Lakio, Matti Talouselämä.
Viipurin kaupungin historia IV:2. Lappeenranta 1981.
Meurman, Otto-I Kaupunki asutuksen laajeneminen ja kaupungin
rakentaminen. Viipurin kaupungin historia IV:2.
Lappeenranta 1981.
Murtorinne, Eino Suomen kirkon historia 3. Porvoo 1992.
Nissilä, Viljo Viipuri kautta aikkojen. Viipurin koulut.
Viipurin kirja. Pieksämäki 1958.
Ora, Yrjö Liike-elämä. Viipurin kirja. Pieksämäki 1958.
Paavolainen, Jaakko Väestöolot.
Viipurin kaupungin historia IV:2. Lappeenranta 1981.
Rautkallio, Hannu Finland and the Holocaust: the rescue of Finland's jews.
New York Library 1987.
Rautkallio, Hannu Suomen juutalaisten aseveljeys. Helsinki 1989.

Reijonen, Matti

Uskonnonvapauden toteutuminen Suomessa 1917-1922.
Suomen kirkkohistoriallisen seuran toimituksia 119.
Helsinki 1980.

Ruuth, J.W.

Viipurin kaupungin historia. Viipuri 1908.

Ruuth, J.W.

Viipurin kaupungin historia III.

uudistanut Kuujo, Erkki

Lappeenranta 1975.

Ruuth, J.W.

Viipurin kaupungin historia IV:1

uudistanut Kuujo, Erkki

Lappeenranta 1981.

Schweitzer, R.

Die Wiborger Deutschen. Helsinki 1993.

Teperi, Jouko

Vanhan Suomen suomalaisuusliike I.

Historiallisia tutkimuksia 69. Helsinki 1965.

Tigerstedt, Örnulf

Kauppahuone Hackman I-II. Helsinki 1952.

Torvinen, Taimi

Kadimah, Suomen juutalaisten historia. Keuruu 1989.

IV Muita lähteitä

Viipurin juutalaisten ammattijakauma 1930-luvulla. Luettelo on laadittu Viipurin puhelinluetteloiden vv.1930-38 sekä syntyperäisen viipurilaisen Salomon Altschuler'in (s.1913) muistitietojen perusteella. Laatija: Israel Stromer. 1995.

Tiedot Viipuri nimisestä kaupasta Jerusalemissa keskustelusta Pekka Siiröpään kanssa kesällä 2000.

Kalevi Tilli

Juho Lallukka Viipurin suomalaisen teatterielämän perustajana ja tukijana

Köyhän räisäläläisen 3.2.1852 syntyneen torpparin pojan Juho Lallukan elämäntaipale paimenpojasta Viipurin huomattavimmaksi suomalaiseksi tukkukauppiaaksi, kauppaneuvokseksi, valtiopäivämieheksi, taiteiden ystäväksi ja suurlahjoittajaksi on kerrassaan ainutlaatuinen.

*Kauppaneuvos Juho Lallukka (1852–1913).
(Kuva: Museovirasto)*

Lallukan puutteessa eletty lapsuus

Sääty-yhteiskunnan murtuessa juuri Juhon elinaikana, köyhästäkin kodista pystyi silloin nousemaan ahkeruudella, älykkyydellä ja sinnikkyydellä yhteiskunnan huipulle. Juho Lallukan tie paimenpojasta vaikutusvaltaiseksi kauppaneuvokseksi ja valtiopäivämieheksi vaati häneltä paljon sitkeyttä ja henkistä voimaa.

Köyhän kodin pojalla ei ollut 1860-luvulla mahdollisuuksia kehittää itseään opintiellä pitemmälle kuin tutustua rippikoulussa kristinuskon alkeisiin ja oppia lukemaan. Juhon koulutie rajoittui siihen, mitä lukkari ja koulumestari opettivat hänelle rippikoulussa.

Suomea kohtasi kato vuonna 1867. Seuraava vuosi oli vielä vaikeampi, jolloin nimismies vei Juhon köyhästä kodista viimeisenkin lehmän verorästinä. Perheellä oli entistä suurempi hätä.

Kesällä 1868 Juho tiedusteli venäläiseltä Räisälässä Sutkan hovissa kesää viettävältä kauppias Kanninilta, voisiko hän päästä tämän kauppiaan Käkisalmeen puotipojaksi. Kannin suostui tähän ja Juho alkoi näin uransa kaupan alalla.

Uusi puotipoika oli Kanninin mielestä ahkera ja älykäs poika, joka perehtyi nopeasti kaupankäyntiin. Ajan oloon Juho oppi jo niin paljon, että hänelle avautui tie entistä vaativampiin tehtäviin, kun vuonna 1876 toinen käkisalmelainen venäläissyntyinen kauppias Karmasin otti hänet kauppakirjurikseen.

Vähitellen Juho Lallukka tympääntyi puukhollarina oloon Karmasinilla. Hänhän oli kaavaillut itsenäiseksi kauppiaaksi ryhtymistä jo monia vuosia.

Itsenäiseksi kauppiaaksi ja avioliittoon

Vuonna 1877 Lallukka päätti palata takaisin Räisälään ja perusti 10 vuoden aikana Käkisalmissa säästämillään varoilla Räisälään oman kaupan. Hän solmi myös avioliiton helmikuussa 1878 Maria Jääskeläisen kanssa.

Kun Maria Lallukan isä kuoli, peri Maria isänsä ainoana tyttärenä koko tämän omaisuuden. Niinpä Juho päätti laajentaa liiketoimintaansa ja muuttaa 1879 takaisin kauppiaaksi Käkisalmeen.

Juho ja Maria Lallukka Käkisalmissa 1879 Juhon palattua sinne takaisin itsenäiseksi kauppiaaksi avioiduttuaan edellisenä vuonna Räisälässä Marian o.s. Jääskeläisen kanssa. (Kalevi Tillin kuvakokoelma).

Juho Lallukasta tuli nyt kaupunkikauppias ja porvari. Hän luotti aivan oikein siihen, että suomenkielisen kauppiaan kauppapuodissa asioidaan mieluummin kuin venäläisten kaupoissa. Hänen liiketoimintansa kasvoi niin voimakkaasti, että 1880-luvun loppupuolella hänen liikkeensä olikin jo Käkisalmen suurin.

Häkli, Lallukka & Kumpp. perustetaan Viipuriin

Lallukan mielestä hänen liikeuttavallaan valtiopäivämies Häklillä oli aivan oikeat näkemykset siitä, että kauppaakin piti saada silloisissa oloissa palvelemaan suomalaisten etuja.

Tuolloin Häklin ja Lallukan kesken syntyi ajatus suomalaisen tukkuliikkeen perustamisesta Viipuriin. Vuoden 1890 aikana ajatus kypsyikin päätökseksi toteuttaa tuo suunnitelma. Vuonna 1891 "Häkli, Lallukka & Kumpp." -niminen tukkuliike aloitti toimintansa Viipurissa. Kumppanin aseman liikkeen toiminimessä sai Wilhelm Paischeff, koska supisuomalaisen tukkukauppiaan nimeen ei sopinut vieraskielinen nimi.

Kun Häkli, Lallukka & Kumpp. elokuussa 1901 vietti kymmenvuotisjuhliansa se oli saavuttanut jo erittäin vahvan aseman. Juho Lallukka määräsi ja teki silloin jo miltei yksin päätöksiä, kun Paischeff oli kuollut 1899 ja Jaakko Häkli paneutui entistä tiiviimmin poliittiseen työhön. Tämänkin kuoltua 1903 liike siirtyi kokonaan Lallukan omistukseen. Liike jatkoi edelleen entisellä nimellään toimintaansa.

Kaupunginvaltuuston puheenjohtajana ja valtiopäivämiehenä

Lallukan menestyneiden liiketoimien myötä hänestä tuli kauppaneuvos 1908, Viipurin kaupunginvaltuuston jäsen 1899, sen varapuheenjohtaja 1910 ja kaupunginvaltuuston puheenjohtaja 1913. Lallukan menestystä pidettiin suomalaisuuden suurena voittona Viipurissa.

Juho Lallukan nousu yhteiskunnan huipulle oli ollut nopeaa ja hän oli elämänsä aikana koonnut huomattavan varallisuuden. Tuona aikana hän osoitti jatkuvasti monin tavoin suurta huomiota kansan sivistyksellisen tason kohottamiseen. Hänen mielestään juuri sivistys oli paras keino saavuttaa Suomen korkeita kansallisia tavoitteita. Kun valtionapu noihin aikoihin oli taidelaitoksille ja kaikille kulttuurin viljelijöille, kuten kansanopistoille, hyvin vähäistä, niiden oli turvauduttava yksityisiin lahjoituksiin.

Juho Lallukka Viipurissa 1890-luvulla. (Kuva: Museovirasto)

Taiteiden tukija, kulttuurin ystävä ja suurlahjoittaja

Juho Lallukka ihaili taiteen silloisia saavutuksia ja arvosti etenkin näyttämötaidetta, jota hän piti kulttuurin tärkeimpänä ilmentymänä. Hän ryhtyikin vähitellen vaurautensa kasvaessa tukemaan suomalaisen kansallisen taiteen ja kansansivistyksen eri muotoja suomalaisen teatteritaiteen ollessa kuitenkin hänelle tärkein lahjoitusten kohde.

Hänen herkästi syttyvä aitokarjalainen mielensä lämpeni kaikelle luovalle työlle. Lallukka oli ajan oloon omaa luokkaansa taiteen ja kansansivistyksen – erityisesti kansanopistotyön – myötäeläjänä ja kannattajana.

Vaikka hän tukikin erityisesti teatteritaidetta, se ei merkinnyt sitä, etteikö hän olisi arvostanut myös muita taiteen muotoja. Niinpä hän tuki kuvaamataiteilijoita ja kirjailijoita auttaessaan mm. runoilija J. H. Erkköä ja tukiessaan jatkuvasti kuvanveistäjä Eemil Halosta ja taidemaalari Juho Rissasta. Niinpä Lallukan liiketaloon valmistui 1910 Juho Rissanen öljyvärimaalauksena kooltaan 6 m x 3 m, joka esitti Viipurin sataman lastinpurkajia. Lallukka olikin puhunut taiteiden tukemisesta näin:

– Tätä meijä suomalaist kuldduuri myö sit päätetää vastakii etisdää ja kaikkii muidkii asjoi mitä sihe kuuluu, niiku tiatterii, maalauskii ja veistoksii, oli hyö sit puisii tai kivisii tahi marmorissii tai kipsisii. Ja heit jotka äänellä laulaat, heid meijä pittää myöski pittää jaloillaa seisomas. Ja heid, jotka kirjoi ja runoloi kirjottaat heid meijä kans pittää etesauttaa jot hyökii saap paperii ja jokapäiväst leipääsä.

Tää kaik on näättäks sitä yhtä ja sammaa suomalaist kuldduuri. Tehkääs näi, ni hyvä tulloo – metä? Myö ku o kerra jaksettu kansaks päästä, ni piddää meijä tok kansan pyssyykii.

Juho Lallukka käytti t- ja d-kirjainta hyvin mielivaltaisesti. Hänen kuultiinkin joskus veittikkamainen vilke silmissään sanoneen:

– Duoda, miu mielest meijä kielee ei darvida vedelää t-kirjainta. Tuo d-kirjain on suomenkielee däysin darpeeton, paitsi sanassa kuldduuri.

Suomenkielisen teatterikulttuurin lähtölaukaus Viipurissa

Lempiharrastuksessaan teatterissa Juho Lallukka oivalsi löytäneensä vaikuttavan tekijän päämääriensä toteuttamisessa. Vaikkakaan hänellä ei ollut ”syvempää teatterituntemusta” eräitten mielestä, hän rakasti silti teatteria ja näki siinä erään kansallishenkeä nostavan tekijän samoihin aikoihin kuin sellaiset suuret suomalaiset taiteilijat kuin Akseli Gallen-Kallela, Jean Sibelius, Toivo Kuula, Eino Leino, Pekka Halonen, Eero Järnefelt ja Juho Rissanen loivat henkistä pohjaa kansallisen itsenäisyystaistelumme alkamiselle.

Tuo kansan syvistä riveistä kauppaneuvokseksi ja valtiopäivämieheksi noussut köyhän torpparin poika vaali suomalaista kulttuurityötä yhtenä sen suurimmista tukijoista.

Jo vuodesta 1895 alkaen Lallukka alkoi tukea aktiivisesti Viipurin teatteriharrastuksia. Viipurissa oli vieraillut August ja Anna Aspegren’in 1887 perustama kiertävä Suomalainen Kansanteatteri. Sille valtiovallalta ei ollut kuitenkaan taipuvainen antamaan juuri minkäänlaista tukea. Tuo kiertävä teatteriseurue ei pystynyt näin ollen tyydyttämään sitä suomenkielistä teatteritarvetta, mitä maaseudun kasvava kiinnostus teatteria kohtaan olisi vaatinut.

Suomalainen Kansanteatteri oli etenkin viipurilaisille kovin läheinen ja niinpä vuonna 1895 järjestettiin Viipurissa iltaamat sen näyttelijöiden eläkerahaston hyväksi.

Tuo tilaisuus oli Lallukan teatteri-innostuksen alkusysäys, kun hänen tehtävänään oli pitää tilaisuuden avauspuhe.

Kauppaneuvos Juho Lallukka Aarno Karimon kuvaamana. Jauhot, silkit, tee, sillit ja sikarit olivat hänen vaurautensa perustana. Kainaloissaan hän kantelee tukemiaan kirjailijoita ja taidemaalareita sekä Viipurin Suomalaista Maaseututeatteria. Rintataskussa pököttää asiaan kuuluva Meukow-konjakkipullo ja housutaskusta rehvottaa niin ikään aina tarpeellinen samppanjaputeli. Alkuperäinen kuva oli Lallukan kotona seinällä raamitettuna. (Kuva on Karimon teoksesta "Miehiä ja miehen alkuja").

Juho Lallukan puhe oli silloin tavallaan lähtölaukaus Kansanteatterin tukikohdan sijoittamiselle Viipuriin, jotta teatteri saataisiin viipurilaisen tuen avulla tukemaan koko maakunnan suomenkielistä teatteritarvetta. Viipurilainen sivistyneistö kannatti Lallukan herättämää ajatusta.

Kun siihen aikaan myös Aapo Pihlajamäen kiertävä teatteri oli suurissa taloudellisissa vaikeuksissa, ei sillä ollut enää mahdollisuuksia jatkaa toimintaansa. Niinpä uusi teatteri, nimeltään Viipurin Suomalainen Maaseututeatteri, saatiin aikaan yhdistämällä Aspegren'in ja Pihlajamäen teatterit.

Tuo tulos saavutettiin vasta sata vuotta sitten vuonna 1898 pitkien kolmen vuotta kestäneiden väittelyiden, soutamisen ja huopaamisen jälkeen viipurilaisessa ravintola Espilässä kiitos Lallukan tarmokkaiden toimenpiteiden ja hänen lupaamansa taloudellisen tuen ansiosta. Teatterin avajaisnäytös pidettiin 10.9.1899 esittämällä Minna Canth'in "Murtovarkaus".

Ida Aalberg'in vaikutus Lallukkaan

Mikä sai sitten Juho Lallukan omistautumaan koko sielullaan teatteritaiteen tukemiseen? Väitetään Ida Aalberg'in herättäneen hänen kiinnostuksensa teatteriin hänen nähtyään tämän esiintyvän Helsingissä Ibsenin "Nukkekodin" Norana ja Viipurissa Topeliuksen "Regina v. Emmeritzin" Reginana.

Erkki Kivijärven mukaan Lallukkaan teho siinä nimenomaan kuvan ja puheen yhteyden selväpiirteisyys. – Verner Veistäjä arveli myös häntä kiinnostavan näyttämötaiteen välittämä havainnollisuus ja elävyys, mikä oli aisteilla helposti koettavissa.

Kouluja käymättömällä Juho Lallukalla oli harvinaisen laaja näkemys suomalaisesta kulttuurista. Jo nuorena poikana hän oli lukenut jokaisen käsiinsä saamansa kirjan ja jatkoi kauppapalvelijana ollessaan luku- ja oppiharrastuksiaan. Hän oli innokas tutustumaan kaikkeen uuteen. Niinpä Ida Aalbergin loistavan taiteen vaikutus Lallukkaan oli hurmaannuttanut hänet täysin teatterin elinikäiseksi ihailijaksi.

Teatteri kuuluikin hänestä eräänä kaikkein tärkeimpänä osana suomalaiseen kulttuuriin ja siitä muodostuikin hänen elämänsä huomattavin tukemisen kohteensa Viipurissa. Hänestä olisi ollut perin nöyryyttävää, jos suomenkielinen teatteri olisi lopettanut Viipurissa rahan puutteen takia. Sehän oli hänestä parhaimmillaan taiteen "ylvään kukkanen".

Viipurin Suomalaisen Maaseututeatterin ensimmäiseksi johtajaksi Lallukka sai suostutelluksi kirjailija ja filosofian tohtori Kasimir Leinon. Lallukka arvosti erityisesti hänen voimakasta kansallista kulttuuritahtoaan ja hänen sosiaalisia kysymyksiä käsittelevää kirjallista tuotantoaan.

Kasimir Leinosta tuli Lallukan hyvä ystävä ja hänen innoittajansa teatterityössä. Teatterimiehenä hän oli Lallukalle korvaamaton. Tämä ystävyys säilyi vielä läheisenä Leinon muutettua pois Viipurista. Tuolloin Lallukka sai Leinon kautta suoran yhteyden Suomen teatterielämän auktoriteetteihin, kun tästä tuli tunnetun teatterigurun tohtori Kaarlo Bergbomin avustaja.

Teatterikaskuja Juho Lallukasta

Lallukan tukkuliikkeestä niin kuin myös hänen teatteriharrastuksistaan on paljon huvittavia kaskuja, joista kuvastuu hänen karjalainen luonteensa ja myönteinen elämänkatsomuksensa.

Kullervon kuolema

Viipurin Suomalainen Maaseututeatteri esitti vuonna 1907 Aleksis Kiven ”Kullervon”, minkä ohjasi silloin teatterinjohtajana ollut Valle Sorsakoski.

Näytelmä sai suuren menestyksen ja sitä tultiin katsomaan jopa kaukaa maaseudultakin.

Yleisö oli näkemästään ja kuulemastaan haltioissaan. Esitys oli niin todentuntuinen että näytännön päätyttyä eräskin vanhahko maalaisnainen pyrki näyttämölle vesissäsilmin ja kysyi Valle Sorsakoskelta:

– A mie ku tuli kysymää teilt, et saisko nähä viel sitä Kullervo ruumist.

Lallukka sattui juuri silloin olemaan näyttämöllä onnittelemassa näyttelijöitä hyvästä esityksestä. Kuultuaan paikalle rientäneeltä Sorsakoskelta vanhan naisen toivomuksesta Lallukka käski Kullervon esittäjän heti heittäytymään pitkälleen lattialle ja sanoi tälle:

– Kuuleha sie, kuole sie nopeest uuvestaa!

Tämän jälkeen hän sanoi Sorsakoskelle:

– Duoda, anna sen naisen dulla kahtomaa tätä ruumista, däälhä se viel leppää!

Vuoden 1908 laulujuhlat Viipurissa

Kesällä vuonna 1908 pidettiin Viipurissa suuret laulujuhlat, jolloin esitettiin kantaesityksenä Oskar Merikannon johdolla hänen säveltämänsä ooppera ”Pohjan Neito”.

Juho Lallukka oli innokkaasti mukana laulujuhlien järjestelyissä juhlatuomiorikunnan jäsenenä. Hänen toimestaan Maaseututeatterista saatiin Väinö Sola Ilmarisen rooliin ja monta muuta teatterin näyttelijää mukaan oopperaesitykseen.

Koko laulujuhlien ajan ja jo ennen niiden alkamista Merikanto asui Lallukan kotona vuonna 1908 valmistuneessa arkkitehti Allan Schulmannin piirtämässä kansallisromanttista tyyliä edustavassa graniittipalatsissa Repolan- ja Viskaalinkadun kulmassa. Tuona aikana Merikanto ehkä vaikutti siihen, että kauppaneuvos alkoi käyttää yhä enemmän varojaan suomenkielisen sivistyksen ja Suomen taide-elämän edistämiseen.

Laulujuhlissa esiintyi lukuisia kuoroja eri puolelta Suomea. Lallukka pani myös kotipuolensa Räisälän Humalaisten¹⁾ kylän raittiusseuran kuoron esiintymään.

Kun kuoro oli esiintymisvuorossa, kuuluttajana toiminut terijokelainen runoilija ja itsenäisyysmies Mikko Uotinen ilmoitti yleisölle:

– Arvoisa yleisö, hyvät ihmiset! Nyt on vuorossa Humalaisten raittiusseuran kuoro!

Enempää ei tarvittu kun vilkas ja elävä, pääasiallisesti karjalainen yleisö remahti raikuvaan nauruun.

Jopa Lallukkakin huumorimiehenä nauroi katketakseen muitten mukana, vaikka kyseessä olikin hänen kotipuolensa oma kuoro.

Ida Aalbergin vierailu

Suomalaisen teatteritaiteen kaikkein kirkkaimpana tähtenä pidetty näyttelijätär Ida Aalberg vieraili vuosisadan ensivuosisikymmenellä Viipurin Suomalaisessa Maaseututeatterissa.

Vierailu oli kaupungin oloissa suuri tapaus, vaikka viipurilaiset olivatkin tottuneet näkemään kaupungissa monia Pietarista Viipuriin esiintymään tulleita maailmankuuluja taiteilijoita viikonloppuisin, jolloin Venäjällä ei saanut uskonnollisista syistä pitää konsertteja eikä teatterinäytöksiä.

Ida Aalberg esiintyi Viipurin vierailunsa aikana pääosassa Shakespearen ”Antoniusta ja Kleopatran”:ssa ja Sudermannin näytelmässä ”Koti”.

Lallukalla oli täysi syy olla tyytyväinen, kun vierailijaksi saatiin Viipuriin kerrankin ”oikia rimatonna”, jota hän oli ihaillut jo vuosikausia aina siitä lähtien kun hän oli nähnyt Helsingissä Ida Aalbergin esiintyvän Ibsenin ”Nukkekodin” Norana.

Esityksen jälkeen yleisö oli suorastaan haltioitunut tai pikemminkin hullaantunut ja ”rimatonnaa” tultiin joukolla kiittämään. Eräskin rouva ilmaisi ihailunsa näin:

– Ku muut olliit näyttämöl ni hyö olliit iha ku tavallisestkii. A ku työ tulitta essii, ni het tiijettii et nyt vast alettii näytellä.

Maaseututeatteri saa todellisen ”rimatonnan”

Viipurin Suomalaisen Maaseututeatterin toimiessa kevättalvella vuonna 1909 Erkki Kivijärven johdolla etsittiin teatterille Lallukan toivomuksesta pysyvää naispääosan esittäjää, todellista primadonnaa.

Tässä mielessä Juho Lallukka ja silloinen teatterinjohtaja Erkki Kivijärvi matkustivat Helsinkiin. Kohta sinne saavuttuaan he menivät asemalta suoraan ravintola Königiin, missä he tapasivat taidemaalari Akseli Gallen-Kallelan. Tälle ystävykset kertoivat syyn Helsingin matkaansa. Lallukka puki sen lausumaan:

– Mie tarvihe Viipurii ”miu tiatterriin” rimatonnan.

Parhaimmat näyttelijäthän löytyisivät juuri Helsingistä. Pohtiessaan sitten kolmestaan mistä teatterista löytyisi mahdollisesti Lallukan toivoma ”rimatonna” ja ”trakedienni”, Akseli Gallen-Kallela huudahti:

– Mutta Mia Backmanhan on juuri etsimänne näyttelijätär. Hän kuuluu

Erkki Kivijärvi. (Kalevi Tillin kuvakokoelma).

Ruotsalaisen Teatterin näyttelijäkaartiin. Hän on täysin kaksikielinen. Sopii hyvin monikansalliseen Viipuriin.

– No onks hää sid oikia rimatonna?

– Juuri sitä hän on ja myös tragedienne.

– Duoda, no soita sie Erkki hedi sin ruotsalaisee tiatterii ja pyyä sidä rimatonnaa tänn Königii!

Kun Mia Backman sitten Kivijärven hakemana saapui Königiin Lallukka teki hänelle heti tarjouksen suorasukaiseen tapaansa:

– Mie tarvihe Viipurii ”miu tiatteriin” rimatonnan.

Illan pitkään hyvän ruuan ja juomien höystämänä Mia Backman suostuikin vihdoin ottamaan vastaan Lallukan ”rimatonna”-tarjouksen kun Lallukka lupasi maksaa hänelle saman palkan kuin parhaimmin palkatulle näyttelijälle.

– Työ saatte lisäksi nosdaa rahhaa suoraa ”miu virmain” kassast ku millo vaa sidä lissää tarvihette.

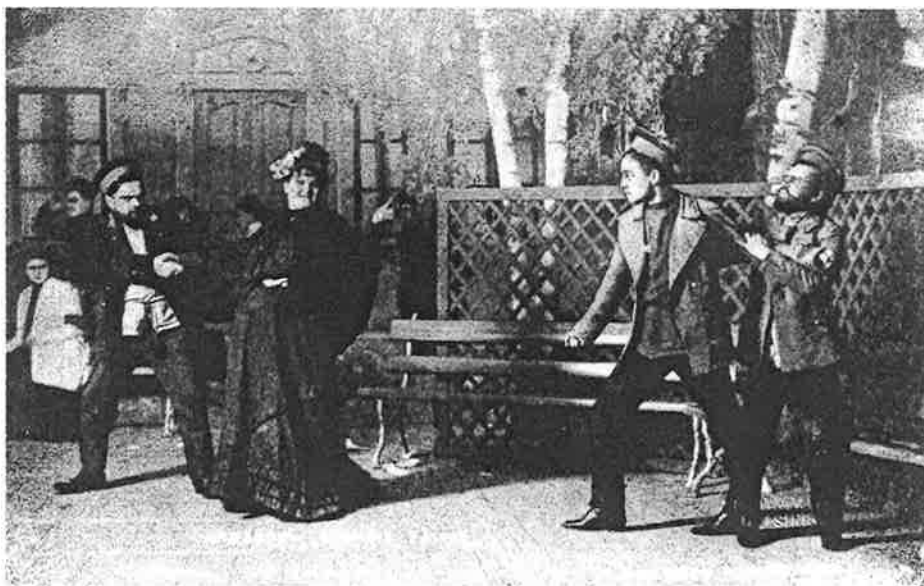
Mia Backman suutahtaa taputtelusta

Juho Lallukan taputtelu oli aiheuttanut Mia Backmanin eroamisen kohta hänen tultuaan Viipurin Suomalaisen Maaseututeatterin näyttelijättäreksi.

Mia Backman esiintyi Viipurissa ensimmäisessä roolissaan ”Elinan surman” Kirstinä.

Näytännön jälkeen pidettiin Viipurin Seurahuoneella Mia Backmanin kunniaksi illalliset. Lallukka osoitti pöytäpuheessaan vieressään istuvalle Mia Backmanille ylistyksen sanoja:

– Nyt myö ollaa lopultkii saadu ”miu tiatteriin” oikee oikia ”rimatonna”. Sitä kannattaa juhlii. Vahtmestar hoi, tuokaa työ lissää sitä samppakaljaa. Meil o nyt oikiat juhlad.

Mia Backman näytelmässä ”Elomme päivät” Viipurissa. (Kalevi Tillin kuvakokoelma).

Lallukka alkoi illan mittaan sydämellisesti taputella ”rimatonnaansa”, joka luonnollisesti kiusaantui siitä kun ei tuntenut Lallukan välittömän ystävydenosoituksen tyyliä. Niinpä hän kahviin ja konjakkiin päästyä siirtyi suutahtaneena pöydän toiselle puolelle, mutta Lallukka tuli perässä ”Meukohvilasi” kädessään ja sanoi hänelle.

– Miks se miun rimatonnain läks pois? Miehä vaa tabudin. Anna sie Mia miun tabudella, mie oon tabudelt kaikkii!

Ja sitten Lallukka lateli monien taputtelemiensa tunnettujen näyttelijättärien nimiä ja ilta oli jälleen pelastettu kun Mia Backman ja muu seurue alkoivat nauraa Lallukan hyväntahtoïsille, leikkimielisille ja sydämellisille puheille: – Vahtmestar hoi, tuokaa lissää Meukohvii. – No menkää noppeest älkääkä työ vätystelkö – metä?

Rakennusmestari A. Isaksson arvostelee Lallukkaa

Juho Lallukalla oli aina sana hallussaan. Hän oli harvinaisen osuvasanainen, nopeaälyinen ja pystyi vastaamaan salamannopeasti häneen kohdistettuihin väitteisiin ja arvosteluihin.

Kun Lallukka kerrankin mainitsi rakennusmestari A. Isakssonille, että Viipurin Suomalainen Maaseututeatteri pysyy pystyssä vain ”miu ja siu virmain avull”, Isaksson huomautti.

– Älä ylpeile syntinen, tulloo Jumala ilma sinnuu ja ilma siu virmaiskii toimee.

Lallukka totesi siinä silmänräpäyksessä:

– Oo sie Iisakki vait. Mie ymmärrä täänkii asjan paremmi ku sie. Jos Jumala ei ois minnuu tarvint, ni hää ei ois minnuu ees luontkaa, – metä?

Lallukka yrittää valtiopäivillä saada Maaseututeatterille valtionapua

Vuonna 1911 Viipurin Suomalainen Maaseututeatteri lakkasi saamasta valtionapua.

Valtiopäivillä helmikuussa 1911 Juho Lallukka yritti valtiopäivämiehenä saada korjatuksi Maaseututeatterin taloudellista asemaa tekemällä aloitteen 25.000 markan vuotuisen valtionavun myöntämisestä teatterille.

Valtiopäivien puhujapaikalta Juho Lallukka puolusti aloitettaan mm. näin:

– Tiattereis esitetää maailma kaikkist etevämbii ihmise luomuksii ja ajaduksii ja ku se sit o kaikkist parast ni se o just ku runoudda, mikä on kaike taiteen ”ylväin kukkane” ja se o kuldduuri se....

Valtionvarojen hoidosta vastaava senaattori totesi silloin, ettei taloudellinen tilanne sallinut myöntää kulttuuritarkoituksiin enää yhtään lisää.

Valtiopäivämies Lallukka pomppasi silloin pystyyn ja lähti vilkkaasti astelemaan narisevissa, kikkeränokkaisissa saappaissaan uudelleen puhujapönttöä kohti ja huudahti puhemiehelle mennessään:

– Mut mie myönnän!

Jatkossakin Juho Lallukka auttoi teatteriaan aina auliisti kun sen talous alkoi horjua. Niinpä hän tokaisi useammin kuin kerran Maaseututeatterin johtokunnassa:

– Mie vastaan siint et miu tiatteenissain o asjat ain oikial kannal; mie ja miu tiatterniin ellää ainakii niin kaua ku mie ja miu virmain sidä auttaa – metä?

Lallukan ja teatterinjohtaja Finnen työnjako

Teatterinjohtaja Jalmari Finne oli tyytyväinen siihen olotilaan, ettei Viipurin Suomalaisen Maaseututeatterin johtokunta puuttunut hänen työnsä taiteelliseen puoleen;

Jalmari Finne, Maaseututeatterin johtaja vuosina 1904–1907 ja 1913–1914. (Aarno Karimon piirros saomalehti Karjalassa 15.3.1913).

Tyttöparka parahti katkeraan itkuun. Silloin viipurilaisten katsojien joukosta kuului vanhan naisen osaaottava ääni:

– Tuu sie meil! Pääsethä sie miu luo turvaa.

Näyttelijöiden vanhuuden turva

Kerrotaan, että muuan tunnettu näyttelijätär oli surkeillut Lallukalle, kuinka hänen toimeentulonsa järjestyisi, kun hän tulee vanhaksi eikä pysty enää näyttelemään.

Lallukka sanoi siihen:

– Kyll mie siust huolen piän.

Hän pitikin huolen monien taiteilijoiden vanhuuden päivistä. Hän toivoi näet vielä eläessään, että Helsinkiin oli rakennettava hänen testamenttinsa mukaan perustettavan rahaston varoilla aikanaan Lallukan taiteilijakoti.

Talo valmistui vuonna 1933 ja on ollut siitä lähtien lukuisten näyttelijöiden ja muiden taiteilijoiden vanhuuden kotina.

Tässä esitin vain muutaman näytteen Lallukkaa koskevista teatterikaskuista. Ne valaisevat elävästi hänen olemustaan ihmisenä, joka on ammentanut henkiset voimavaransa ilman korkeampaa opillista taustaa aidosta karjalaisuudestaan.

näytelmien valintaan, roolien jakoon ja näytelmäkappaleiden ohjaukseen. Lallukka ymmärsi parhaiten tämän ja niinpä hän sanoikin Finnelle:

– Duoda – mie en ymmärrä taitetta, mut mie siint nii tykkään. Sie Jalmar ymmärräd sidä, hoija sie tiatterpuol. Mie hoijan muud asjat. Mie pyyän Bergbomin Kallelt sid appuu ku hankidaa uusii näyttelijöit ja mie hoija raha-asjad – metä?

Otto Tannerin 50-vuotispäivät

Viipurin pormestari Otto Tannerin täyttäessä 50 vuotta juhlapäivän kunniaksi järjestetyillä juhlaillallisilla Juho Lallukka piti hänelle puheen:

– Mie oon auttant kaikkii taiteilijoit, mie oon auttant Rakseeni Kallee²⁾ ja muitakii näyttelijöidä ja miu tiatterii mut midä sie veli Otto? Sie oot vaa däyttänt 50 vuotta.

Perhedraaman onneton tytär

Viipurin Maaseututeatterin esittämässä perhedraamassa näytelmän isä osoitti silmittömän kiukun vallassa tyttärelleen ovea:

– Lähe siint, äläkkä koskaa tuu tähä talloo takasii, määtkös siitä!

Suuri elämäntyö

Lallukan taiteilijakoti tunnetaan kaikkialla maassamme Helsingissä sijaitsevana taiteilijoiden vanhuudenkotina.

Tuskin moni kuitenkaan suuren yleisön keskuudessa tietää, kuka tämä Lallukka sitten olikaan.

Vuosien kuluessa ihmisten mielissä on hämärtynyt kuva viipurilaisesta tukkukauppiaasta ja suurliikemiehestä Juho Lallukasta ja varsin harvat tuntevat enää häntä vuosisadan vaihteen teatteritaiteen yhtenä kaikkein merkittävimmistä tukijoista ja eteenpäinviejistä maassamme.

Kuitenkin hänen rehevän huumorinsa sävyttämät leppoisat murrepitoiset teatterikaskunsa ovat kauimmin säilyneet joissakin harvoissa julkaisuissa ja hänen viipurilaisten aikalaistensa jälkeläisten mielessä isien ja äitien kertomina, joskin ne nyt jo ovat yhä enemmän painumassa unholaan.

Olen halunnut tuoda esille myös sitä rikasta satoa mitä Juho Lallukan teatteriharrastus on antanut välillisesti koko Suomen kansalle.

Tuskin Lallukka itsekään aavisti miten runsaan henkisen perinnön Viipurin Suomalainen Maaseututeatteri jakoi koko Suomen näyttämötaiteelle.

Tuota satoa pääsi jo varhain Viipurissa korjaamaan Viipurin Työväenteatteri saadessaan johtajakseen Lallukan teatterista siirtyneen Rosa Pulkkisen. Hän vasta pani tuon teatterin toiminnan käyntiin todella arvostelun kestäväälle tasolle.

Rikkaat näyttelijätärvuotensa Viipurissa viettänyt suuren luokan primadonna Mia Backman sai myös runsasta kokemusta Erkki Kivijärven ohjauksessa Lallukan värväämänä ”rimatonnana”. Nimityksestään Kansan Näyttämön johtajaksi vuonna 1914 Pekka Alpon jälkeen Mia Backman saa kiittää Viipurin vuosiaan ja Juho Lallukkaa.

Jo Suomalaisen Maaseututeatterin alkuaikoina teatteriin liittyi Hilda Pihjalämäki, josta Lallukan teatterin hoivissa kehittyi myös suuri näyttelijätär. Häntä mm. Eino Leino piti jopa Ida Aalbergin veroisena traagisten roolien tulkitsijana.

Hilda Pihlalämäki (o.s. Martin) siirtyi niin kuin hänen miehensäkin Alpo Pihlalämäki Viipurin Suomalaisesta Maaseututeatterista vuonna 1904 Kansallisteatteriin.

Tuskin on liian uskallettua sanoa, että Kosti Elon kehitys eturivin näyttämötaiteilijaksi tapahtui Viipurin Suomalaisessa Maaseututeatterissa.

Kiitos monien Viipurin vuosien Kosti Elo pääsi ensin Kansannäyttämölle Helsinkiin ja vihdoin Tampereen Työväen Teatterin pitkäaikaiseksi johtajaksi. Hänen johtajakautenaan Tampereen Työväenteatteri kehittyi yhdeksi Suomen parhaista näyttämöistä.

Vuodesta 1914 aina vuoteen 1920 Viipurin Suomalaisen Maaseututeatterin johtajana ollut Pekka Alpo vei Viipurista saamiaan teatterikokemuksia niin ikään muualle Suomeen.

Hän siirtyi vuonna 1920 Suomen johtavan teatterin Kansallisteatterin pitkäaikaiseksi apulaisjohtajaksi Helsinkiin.

Lallukka pystyi saamaan teatteriinsa jatkuvasti pystyviä, moniulotteisia johtajia.

Kasimir Leino, Kaarlo Halme, Valle Sorsakoski, Erkki Kivijärvi ja Jalmari Finne olivat kaikki teatterinjohtajina eri tyypisiä. Mutta jokaisella heistä oli jokin persoonallinen erikoispiirteensä ja oivalluksensa, joilla he saivat näyttelijäkunnan oppimaan aina uusia täydentäviä piirteitä rooliensa tulkinnassa.

Näin heidän jokaisen ohjauksesta koostui kultajyväsiä, joista suomalainen näyttämötaide sittemmin korjasi runsaan sadon. Monet Viipurin Suomalaisesta

Maaseututeatterista lähteneet tunnetut kuuluisiksi tulleet näyttelijät ovat merkinneet paljon Suomen teatteritaiteelle. Heidän taiteellinen vaikutuksensa tuntui vielä monia vuosikymmeniä myöhemmin Suomen huomattavimmilla näyttämöillä aina Suomen Kansallisteatteria myöten. Jotain heidän työstään on jäljellä vielä tänäkin päivänä. Niinpä televisio-ohjelmissa on jatkuvasti esitetty 1930- ja 1940-luvun suomalaisia elokuvia, joissa esiintyy lukuisia Viipurissa koulutusta ja näyttämökokemusta saaneita näyttelijöitä.

Lallukan kuoltua vuonna 1913 Viipurin Suomalaisen Maaseututeatterin nimi muutettiin vuonna 1918 Pekka Alpon johtajakaudella Viipurin Näyttämöksi.

Viipurissa oli toinenkin merkittävä teatteri "Viipurin Työväenteatteri", mikä oli perustettu samoihin aikoihin kun Viipurin Suomalainen Maaseututeatterikin. Siitä tuli merkittävä kilpailija Viipurin Näyttämölle.

Viipurin Kaupunginteatteri syntyy kilpailijoiden yhtyessä

Taloudellinen lama 1930-luvulla pakotti kuitenkin molempia teattereita yhtymään ja näin syntyi vuoden 1933 alussa Viipurin Kaupunginteatteri. Teatterihuoneistoksi valittiin Viipurin Näyttämön tilat Vahtitornikadun vanhasta teatterista.

Aluksi teatterilla oli kaksi johtajaa, Arvi Tuomi ja Sven Hildén. Kun teatterinjohtajan paikka julistettiin avoimeksi, valittiin ainoaksi johtajaksi siten Arvi Tuomi.

Arvi Tuomen työ ei rajoittunut vain teatterinjohtajan tehtäviin, vaan hän esiintyi myös loistavana näyttelijänä monissa vaativissa rooleissa. Hänen vaimonsa Santa Tuomi ja poikansa Rauli Tuomi olivat myös Kaupunginteatterin näyttelijöitä. Viime mainittu sai loistavat arvostelut esittäessään Daniel Hjortia Wecksellin 100-vuotisjuhlan yhteydessä.

Viipurin teatteritalon Vahtitornikadun varrella ennen 1922 aloitettua laajennustyötä. Rakennus oli Maaseututeatterin, sittemmin Viipurin Näyttämön ja lopuksi Viipurin Kaupunginteatterin käytössä. (Kuva: Museovirasto)

Rauli Tuomen sisaresta Liisa Tuomesta kehittyi myös loistava näyttelijätär, joka saavutti suuren menestyksen sotien jälkeen ennen kaikkea musikaalien tähtiosissa mm. Helsingin Ruotsalaisessa Teatterissa "My Fair Lady":n Elizana.

Kaupunginteatterissa oli yhdistymisen jälkeen vahva näyttelijäkaarti. Heistä mainittakoon tässä mm. Arvo Lehesmaa, Elsa Turakainen, Aino-Inkeri Notkola, Arvi Tikkala, Santeri Karilo, Uno Wikström, Tuire Orri, Thure Bahne ja Tuovi Hirvisuo.

Juho Lallukka ei ollut mikään teatterin taiteellinen tekijä vaan sen harras ystävä ja rahoittaja. Teatteri oli hänen suuri harrastuksensa ja hän suorastaan rakasti sitä. Mikään muu taidemuoto ei ollut hänelle niin läheinen.

Lallukka ei ollut ainoastaan köyhästä torpparinpojasta vaikutusvaltaiseksi suomalaiseksi kauppaneuvokseksi, Viipurin kaupunginvaltuuston puheenjohtajaksi ja valtiopäivämieheksi noussut suomalaisuustaistelija vaan myös suomalaisen kulttuurin suuri hahmo, joka tuki tieteitä ja taiteita edustavia yhteisöjä ja yksityisiä taiteilijoita runsaalla kädellä. Hänen mittavin kulttuuritekonsa oli suomenkielisen teatterielämän voimakas tukeminen ja sen kehittäminen minkä vaikutukset ovat vielä nytkin havaittavissa. Ei ole lainkaan liioiteltua todeta, että hän teki karjalaispoikana suuren elämäntyön.

Lähdeluettelo:

- Karimo, Aarno: Miehiä ja miehen alkuja
Porvoo 1937
- Kivijärvi, Erkki: Kauppaneuvos
Helsinki 1937
- Mannermaa, Esko J.: Nauraha makiast meijä mukkaa
Juva 1991
- Markkanen, Erkki: Juho Lallukka,
Karjalainen elämäntarina
Jyväskylä 1976
- Seimola, Arja: Kosti Elon oppivuodet Viipurissa 1899–1917, "Monrepos" 1971/1
- Sipilä, Anna-Leena: Mia Backman muistelmien valossa
Turku 1945
- Tilli, Kalevi: Viipuri
Muistoja kaipuuni kaupungista
Juva 1985
- Tilli, Kalevi: Nauraha sie Viipuri viisii
Porvoo 1993
- Tilli, Kalevi: Mie ja miu tiatteriin Viipuris
Lappeenranta 1997
- Veistjä, Verner: Viipurin ja muun Suomen teatteri
Helsinki 1957
- Veltheim, Katri: Viipurin kaupungin historia V osa, Teatteri
Lappeenranta 1978
- Väänänen, Kalle: Täss on teille terveisiä
Hämeenlinna 1994

Viipurin Suomalaisen Maaseututeatterin johtokunnan jäsenen Emil Sivorin 1920-luvun lopulla kirjoittajan kotona kertomia teatterikaskuja Juho Lallukasta.

¹⁾ Humalaisten kylän nimi juontaa alkunsa oluen panossa käytetyn humalan viljelystä. Räisälässä näet pantiin olutta oman tarpeen lisäksi myös Käkisalmen linnan janoiselle väelle.

²⁾ Maaseututeatterin näyttelijä Kaarlo Braxén.

Kalle Meurman

Kapina Viipurin pataljoonassa 1887

Venäjällä otettiin asevelvollisuus käyttöön vuonna 1874. Suomessa oli asiaa pohdittu jo vuodesta 1871 alkaen, jolloin sitä selvittämään oli asetettu komissio. Katsottiin, että uudistus olisi kohtuullista panna toimeen myös meillä, kunhan se olisi oikeassa suhteessa maan asukaslukuun ja rahavaroihin. Asiaa ajoi erityisesti Viipurin läänin kuvernööri kenraali Christian Oker-Blom, opettajan poika Sortavalasta.

Päätöksen kypsyttely venyi varsinkin, kun Venäjän sotaministeri katsoi, että näin muodostuisi valtakunnan rajojen sisälle erillinen keisarikunnalle vieras sotavoima. Kaikesta huolimatta hallitsija allekirjoitti manifestin ja Suomen oma asevelvollisuuslaki tuli voimaan vuoden 1881 alusta. Näin maamme autonomia Aleksanteri II hallituskautena tältäkin osin vahvistui.

Olemassaolevan värvätyn joukko-osaston, Kaartinpataljoonan, lisäksi perustettiin kahdeksan tarkk'ampujapataljoonaa, yksi kunkin läänin pääkaupunkiin. Kun myöhemmin vielä Lappeenrantaan perustettiin rakuunarykmentti, tuli vakinaisen rauhanaikaisen sotaväen vahvuudeksi noin 5600 miestä.

Kutsunnoissa hyväksytyistä valittiin miehet vakinaiseen väkeen arvannostolla. Toiset joutuivat reservikomppanioihin, joita kutakin tarkk'ampujapataljoonaa kohden perustettiin neljä. Palvelusaika vakituisessa väessä oli kolme vuotta, reservissä viisi.

Sotaväelle rakennettiin nopeassa tahdissa kasarmit aivan uutta, ns. parakkijärjestelmää soveltaen. Rakennukset tehtiin puusta ja ne olivat yksikerroksisia. Kukin komppania sai oman kasarminsa. Näin katsottiin voitavan paremmin ylläpitää viihtyisyyttä ja torjua kulkuteitejä, kuin monikerroksisissa suurissa kivikasarmeissa. Tarvittavat muut tilat, esikunnat, tallit, huolto- ja varastotilat, verstaat ja pajat, upseeriston ja aliupseeriston asunnot rakennettiin myös puusta. Sairaala toimi niinikään omassa puutalossaan. Kasarmialueet rakennettiin väljiksi. Harjoitus- ja pallokenttineen, istutuksineen, ja keilaratoinen niistä tuli miltei puutarhakaupunkimaisia alueita. Nämä ”Vanhan väen” varuskuntakampukset ovat vielä ainakin osittain säilyneet monissa kaupungeissa (esim. Kuopio, Mikkeli, Oulu, Vaasa).

Viipurissa saatiin tarkoitusta varten sopiva alue Papulasta sillalle vievän tien itäpuolelta Papulanlahden etelärannalta, missä olivat olleet Philipaeuksen puutarhat ja Behmin saksankielinen koulu. Kasarmit valmistuivat vuosina 1881–1884 lääninarkkitehti von Karmin valvonnassa. Eräänlaisia tyypippiirustuksia lienee ollut käytössä, sillä varsin

samanlaisilta nämä puukasarmit näyttivät muissakin kaupungeissa. Tämä myöhemmin Karjalan kaartin käytössä ollut kasarmialue tuhoutui sodissa täysin.

Koulutus tarkk'ampujapataljoonissa oli tehokasta ja kovaa. Kuri oli tiukka. Erityisesti ampumataitoon kiinnitettiin huomiota. Vuonna 1894 Viipurin pataljoona oli ammunnessa paras kaikista Suomen ja keisarikunnankin pataljoonista.

Kapina

Maaliskuun 22 päivänä 1887 julkaisi Viipurissa ilmestynyt sanomalehti Östra Finland pienen uutisen, jossa kerrottiin, että suurehko määrä asevelvollisia sotilaita oli yrittänyt karata ("försökit sig på rymmarstat"), mutta heidät oli saatu palautetuksi kasarmille. Mitään kantaa asiaan lehti ei vielä osannut ottaa, mutta muutamaa päivää myöhemmin ilmoitettiin, että sotaoikeus tultaisiin kutsumaan koolle asiaa käsittelemään.

Huhtikuun kolmantentoista sotaoikeus kokoontui. Sen puheenjohtajaksi määrättiin everstiluutnantti Ludvig Londén, jäseniksi kapteeni Hirn sekä luutnantit Wärnhjelm ja Kock. Pataljoonan auditöörinä eli sotatuomarina toimi hovioikeuden kanslisti G. Sjöström. Aktoriksi eli syyttäjäksi määrättiin kapteeni Magnus von Hertzen. Pataljoonan komentajana oli vielä tuolloin eversti Reinhold William Mallén, joka oli naimisissa viipurilaisen kauppiaan tytären Olga Hassen kanssa. Mallén oli ollut virassaan pataljoonan perustamisesta alkaen ja jäi samana vuonna eläkkeelle kenraalimajuriksi ylennettynä.

Puolustusasianajajaksi ilmoitautui 35-vuotias varatuomari, lakitieteen kandidaatti Lauri Kivekäs Helsingistä. Kivekäs oli tullut tunnetuksi palavasieluisena ylioppilaspoliittikkona, joka valtiopäiväedustajana ajoi äänioikeusreformia ja suomen kielen aseman vahvistamista. Hän oli kuuluisa etevästä puhetaidostaan, ja oli naimisissa näyttelijätär Ida Aalbergin kanssa. Kivekästä jouduttiin odottamaan ja oikeudenistuntoa siksi lykkäämään. Kun juttua sitten ruvettiin käsittelemään se tapahtui suomen kielellä, koska miehistö ei sotaväen virkakieltä, ruotsia osannut. Suomihan oli pataljoonien opetuskieli, komentokieli oli venäjä.

Huhtikuun 15 päivänä Östra Finland käsitteli asiaa ensimmäisen kerran pääkirjoituspalstallaan otsikolla Myterimålet (Kapinajuttu). Pari päivää myöhemmin siitä kertoi helsinkiläinen Uusi Suometar. Asioiden kulku rupesi selviämään. Mistä siis oli kysymys?

Ilmeni, että sunnuntaina maaliskuun 20 päivänä kaksi jefreitteriä (korpraalia) ja yhteensä 40 tarkk'ampujaa oli omin luvun pienissä ryhmissä poistunut kasarmilta hakemaan sotilaselämään vaihtelua. Ainakin osa oli ensin mennyt Ristimäkeen, mistä ei tilaisuutta tanssimiseen kuitenkaan tarjoutunut. Lopuksi miehet olivat päätyneet Säiniölle. Kaikki olivat kuitenkin eri aikoina palanneet takaisin kasarmille viimeisetkin junalla seuraavana päivänä kello 11 mennessä.

Kaikki "karkulaiset" olivat pataljoonan toisesta komppaniasta ja samasta platoonasta (joukkueesta). Komppanian päällikkönä oli 33-vuotias kapteeni Karl Julius Fraser, Haminan kadetti ja Turkin sodassa Gorni Dubnikissa ruhjevamman saanut upseeri.

Kapinaan johtaneet syyt

Kaikki miehet pidätettiin ja heitä kuulusteltiin perusteellisesti myös sotaoikeuden istunnoissa, jotka jatkuivat aina toukokuulle saakka. Kuulusteltaviksi joutuivat myös säiniöläinen majatalon pitäjä Simon Björn, jonka kieverissa osa miehistä oli yöpynyt ja hänen kaksi palvelijaansa Anna Kavela ja Maria Styr.

Oikeus pyrki erityisesti selvittämään oliko teko etukäteen ja yhteisesti suunniteltu ja oliko sillä johtajia, kuten kapinoilla tapaa olla. Tämän jokainen kielsi. Mitään yhteistä päätöstä ei ollut. Tavallinen ja toistuva kertomus oli, että mies oli tavannut kasarmilla muutamia tovereita, jotka olivat lähdössä etsimään tanssipaikkoja ja oli liittynyt seuraan. Alueelta oli poistuttu pienissä ryhmissä, eikä yhteistä matkanpäättä tai kokoontumispaikkaa näyttänyt olleen etukäteen tiedossa.

Syyt alkoivat vähitellen paljastua puolustusasianajaja Kivekkään tarmokkaan toiminnan ansiosta. Kapteeni Fraserin käsitykset sotilaskoulutuksesta ja -kurista näyttivät olleen varsin omalaatuiset. Simputus kuului hänen kasvatusten etelänsä ja oli jo pidemmän aikaa kohdistunut kyseiseen plutoonaan. Lausunnot, jotka Kivekäs sai kiskotuksi syytetyistä alkoivat tulla yhä yhdenmukaisemmiksi. Komppanianpäällikön kielenkäyttö joukon edessä oli ollut loukkaavaa. Hän oli nimittänyt miehiä roistoiksi, mustalaisiksi ja kerjäläisiksi, jopa saatanan sioiksi. Komppanian nuoremman upseerin, luutnantti Lampénin sanottiin huutaneen: ”Tapan, nylene, syön ja teen teistä ryyniä”. Erikoisen tyytymätön Fraser näyttää olleen sotilaitten pukeutumiseen. Vaatteet olivat likaisia ja repaleisia eivätkä miehet käskyistä huolimatta olleet välittäneet niitä korjata.

Kivekäs vaati univormuja oikeuteen nähtäväksi ja joutui kiivaaseen väittelyyn oikeuden puheenjohtajan kanssa. Vaateparsia lopulta tuotiin ja ne havaittiin täysin repaleisiksi, läpikuluneiksi. Sinellit olivat likaisia ja paikattuja. Mutta pahempaakin saatiin kuulla. Päälliköllä oli tapana pitää yöllisiä ”santiharjoituksia”, jolloin hän saattoi lyödä miestä kepillä päähän ellei tämä heti herännyt ja pompannut pystyyn. ”Harjoitus” saattoi kestää tunnin. Kerran oli herätyksiä ollut viitenä yönä peräkkäin. Erään kerran oli miesten käytävällä pidettyä sulkeisharjoitusta varten liimattava paperista laput silmille, kuin hevosilla.

Noihin aikoihin hylkäysprosentti kutsunnoissa oli suuri. Riisitauti oli vielä yleistä, mutta palvelukseen jouduttiin epäilemättä hyväksymään enemmän tai vähemmän länsijärjestyksiäkin. Fraserin mielestä sotilaan piti asennossa seistä polvet yhdessä ja ellei tämä onnistunut, hän käytti omalaatuista ”parannusmenetelmää”: polvet sidottiin yhteen. Näin oli useamman kerran ”hoidettu” mm. tarkk’ampujat Hietanen ja Inkinen. Joku oli yöksi sidottu sänkyyn. Erästä miestä oli aliupseeri käskystä pahoinpidellyt.

Suurinta närää aiheuttivat lomakiellot, jotka yksittäisestäkin rikkomuksesta määrättiin koko komppanialle ja lopulta olivat ratkaisevana syynä ”kapinaan”. Oikeudessa kysyttiinkin oliko 2. komppania muodostunut pataljoonassa jonkinlaiseksi kuri-komppaniaksi, joihin muista komppanioista jukuripäitä siirrettiin. Sellaista lieneekin jossain määrin tapahtunut.

Fraser joutui puolustamaan itseään vetoamalla sotilaskuriin ja kasvatustehtävänsä. Hovioikeuden kanslisti, varatuomari A. Andelin ilmoittautui hänen lainopilliseksi avustajakseen, jollaista hän nyt tarvitsikin tarkk’ampuja Wasiljeffin nostettua syytteen häntä vastaan.

Kun asiassa näin paljon oli tullut esille, saapui sotaväen päällikkö, kenraali Ramsay Viipuriin ja hajotti toisen komppanian. Se koottiin vähitellen uudestaan ja väliaikaiseksi päälliköksi määrättiin luutnantti Bäckman.

Jutun päätös

Sotaoikeus Viipurissa kokoontui kevään mittaan parikymmentä kertaa ja alisti jutun sitten Ylisotaoikeuden päätettäväksi. Syytetyt lähetettiin takaisin arestiin ja siirrettiin kesäkuun alussa Viipurin linnaan sotilasvankilaan. Toukokuun 17 päivänä juttu oli Viipurissa esillä viimeisen kerran. Ylisotaoikeus käsitteli asiaa useita kertoja kevään ja

kesän kuluessa yliauditööri Cajanuksen toimiessa syyttäjänä. Helsingiläinen Nya Pressen tiedotti päätöksestä elokuun 23 päivänä. Oikeus katsoi, että reservisignalisti Karhu, jefreitterit Hilska, Mälkki ja Iivonen ynnä 26 tarkk'ampujaa sen johdosta, että kapteeni Fraser oli sunnuntaina 20.3.87 hylännyt iltalomahakemukset ja samalla kieltänyt koko komppanialta kaikki lomat, olivat sopineet keskenään (öfveränskommit) luvatta poistumisesta kasarmilta ja palveluspaikkakunnalta, mikä teko Suomen sotaväen rikoslain mukaan (– se oli uusittuna astunut voimaan vuoden alussa –) oli rangaistava kapinana. Sen mukaisesti tuomittiin syytetyt eri pituisiin vankeusrangaistuksiin. Karhu sekä neljä muuta olivat palvelleet alle vuoden, mikä katsottiin lieventäväksi asianhaaraksi, ja he saivat 6 kuukauden vankilatuomion. Yli vuoden palvelleet tuomittiin 10 kuukaudeksi. Lisäksi kaikki saivat 10–20 päivän arestia luvattomasta poistumisesta ja jefreitterit menettivät sotilasarvonsa.

Komppanian päällikkö Fraser katsottiin syyllystyneen miesten väkivaltaiseen käsittelyyn. Kun tarkk'ampuja Kemppi kerran oli myöhästynyt puoli tuntia, oli koko plutoona saanut 2 viikon lomakiellon. Tätä ei oltu merkitty päiväkirjaan, ei myöskään Inkisen arestia edellisenä vuonna. Muilta osin syytteet Fraseria vastaan hylättiin. Hän sai 30 päivää arestia päävartiossa ja muistutuksen päiväkäskyyn. Missä määrin juttu vaikutti hänen uraansa, on vaikea arvioida. Hän palveli kuitenkin vielä vuonna 1893 kapteenin arvoisena jälleen toisen komppanian päällikkönä. Vuonna 1895 hän sai siirron Oulun pataljoonaan ja eron everstiluutnanttina seuraavana vuonna. Mainittakoon, että kaartinupseerit ylennettiin kapteenista everstiluutnantiksi. Majurin arvoa ei ollut.

Mitä mieltä asiasta oltiin?

Kuutena päivänä viikossa ilmestyvä Östra Finland seurasi jutun käsittelyä tiiviisti, touko – huhtikuussa miltei päivittäin. Toukokuun viidentenä sitä selostettiin kolmella palstalla etusivulla. Lehti julkaisi siitä parikin pääkirjoitusta, kommentoimatta kuitenkaan asiaa erityisemmin, mutta lähetti sitten reportterinsa Papulaan, jonka seurauksena kasarmioloja siellä selostettiin kahdessa artikkelissa.

Näissä voinee rivien välistä uumoilla tietynlaista kannanottoa Fraserin puolesta. Kirjoittaja antaa varsin myönteisen, jopa kehuvaan kuvan olosuhteista. Hän kertoo miehistölle tarjolla olevista vapaa-ajan viettomahdollisuuksista. He pelasivat krokettia, keilasivat ja keinuivat. Kasarmialueella järjestettiin teatterinäytöksiä. Pataljoonalla oli oma soittokunta.

Myöskin majoitusoloja kehuaan. Tuvat olivat valoisia ja avaria. Kussakin oli 12 kaksikerroksista rautasänkyä, jokaisessa huopa ja kaksi lakanaa. Ruoka oli runsasta ja maittavaa, ruokasalin lattia asvaltilla päällystetty, helposti puhtaana pidettävä. Pataljoonan päiväjärjestys ja -ohjelma kerrotaan. Säännölliset lääkärintarkastukset olivat pakollisia.

Juttua selostettiin myös pääkaupungin päivälehdessä. Uusi Suometar julkaisi siitä kymmenkunta uutista. Nya Pressen selosti tarkasti Ylisotaoikeuden päätöksen ja luetteli syytettyjen nimet. Keitä nämä sotamiehet olivat? Nimistä päätellen enimmäkseen Etelä-Karjalan ja Viipurin ympäristön maalaishenkilöitä, jotka arpa oli valinnut asevelvollisuuden suorittajiksi vakinaisessa väessä.

Tohtori Wahlbergin artikkeli

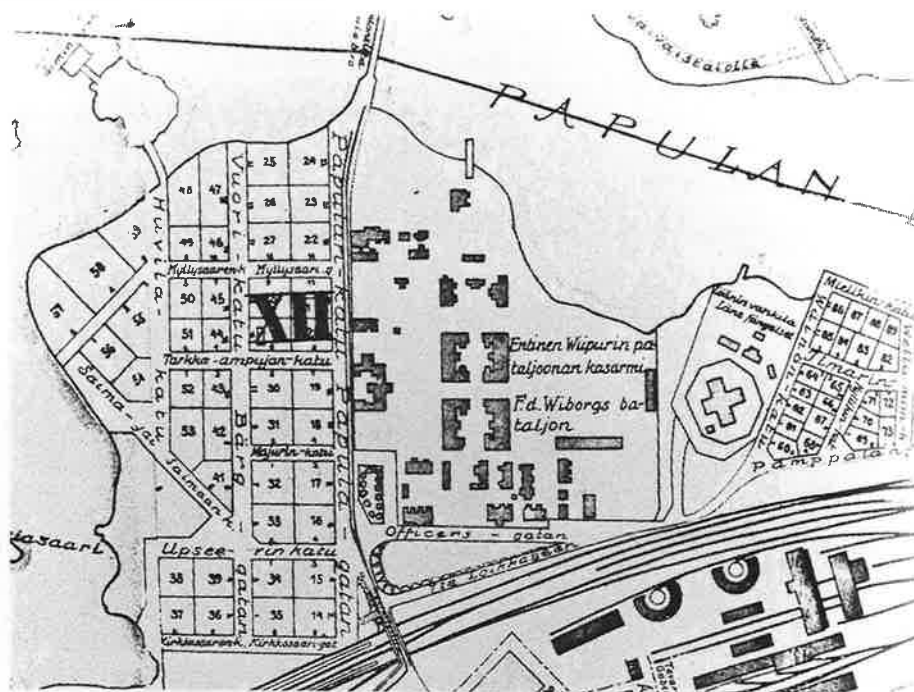
Suomen Kaartin ylilääkäri tohtori C.F. Wahlberg oli ollut mukana Turkin sodassa ja hänestä tuli myöhemmin sotaväen ylilääkäri. Hän oli syntynyt Sisä-Venäjällä, Volgan varrella. Isä oli suomalainen pappi, äiti saksalaisen papin tytär. Koulunsa ja opintonsa

hän oli suorittanut Helsingissä. Hän oli voimakkaasti sitoutunut uuteen kansalliseen sotaväkeen ja perustanut sotilasaikakauslehden Finsk Militär Tidskriftin. Siinä hän julkaisi jutun vielä ollessa kesken laajahkon artikkelin, missä hän tarkasteli tilanteeseen johtaneita syitä periaatteelliseltakin kannalta.

Wahlberg omasi vankan kristillis-siveellisen elämäkatsomuksen ja idealistisen näkemyksen oman sotaväen mahdollisuuksista kansanvalistuksen orastavalla saralla. Hän oli syvästi pettynyt tapahtuneeseen ja siihen kolhuun, jonka armeijan maine oli saanut. Hän löysi syitä niin sysissä kuin sepissäkin. Kun tyhjästä oli luotu uudet ja perinteitä vailla olevat joukot, oli pitänyt tyytyä siihen päällystöaineeseen, jota oli saatavissa. Upseeristo oli tosin suomalaista, pääosin Haminan kadetteja, mutta useimmiten vuosia Venäjällä palvelleita ja heidän suomenkielentaitonsa oli usein varsin vajavaista. He eivät tajunneet eroa kansanluonteessa, eivät sitä, ettei suomalaista sotilasta voinut kohdella samalla tavoin kuin venäläistä, joka oli taipuvainen ja nöyrä. Suomalaista uppiniskaista jukuripäätä oli lähestyttävä eri tavoin. Wahlberg tunsii ”pappenheimiläisensä” Balkanin nuotiotulilta.

Uusi päällystö ja alipäällystö oli myös tasoltaan epäyhtenäistä. Aina ei oltu selvillä siitä, mikä lain ja moraalien mukaan oli sallittua, mikä ei. Kieroutunut kasvatuksellinen näkemys, raaka kohtelu ja sopimaton kielenkäyttö olivat valitettavasti paikoin saaneet jalansijaa, eikä ylempi päällystö aina nähnyt aiheelliseksi puuttua asiaan. Kouluttajilla saattoi olla, kuten Wahlberg asian ilmaisi, valkoisten hansikkaitten sisällä likaiset kädet.

Sotilaskuriin liittyvät kiistakysymykset oli opeteltava ratkaisemaan kasarmien sisäpuolelle, ei sota-oikeudessa.

Vuosina 1881–84 rakennettu Papulan kasarmialue (Viipurin kaupungin historia IV:1. Lappeenranta 1981)

Voinee olettaa, että Wahlbergin viesti meni perille. Finsk Militär Tidskrift oli hyvin toimitettu ja tietorikas aikakauskirja. Se toimi kansallisen sotaväkemme ja sen päällystön oivallisena ja tarpeellisena oppikirjana.

Sanomalehdet:

Nya Pressen 1887
Uusi Suometar 1887
Östra Finland 1887

Painetut lähteet:

Finska Kadettkåren 1812–1887, Fredrikshamn 1890.
Juva EW. Suomen Kansan Aikakirjat VIII, Otava 1935.
Kuosa M. ”Kotipalveluksesta” suomalaisissa tarkka-ampuja pataljoonissa. Sotilasaikakauslehti 1957.
Lappalainen J., Selén K. Tre rikens garnisoner. PROBUS, Stockholm, 1997.
Meurman Otto-I. Viipurin Arkkitehdit. Viipurin Suomalaisen Kirjallisuusseuran Toimitteita 2. 1977.
Rauhala KW. Suomen Senaatti, Jälkimmäinen osa, OTAVA 1921.
Ruuth JW., Kuujo E. Viipurin Kaupungin Historia, osa IV: II. Etelä-Saimaan Kustannus Oy 1981.
Screen J. Suomen Sotaväki 1881–1901. Sotahistoriallinen Aikakauskirja 1995.
Wahlberg CF: General Ch. T. Oker-Blom. Nekrolog. Finsk Militär Tidskrift 1900.
Wahlberg CF. Militärä Missförhållanden. Finsk Militär Tidskrift 1887.
Wiipurin Läänin Kalenteri 1893. Näköispainos, KARISTO 1992.

Painamattomat lähteet:

Kejsr. Öferkrigsdomstolens protokoller, liggare och brefkonsept för år 1887. Sota-arkisto.

Alexander Jaenisch

Viipuri

Aurinko paistaa, turkit alkavat painaa, mäkiset katumme luovat vähitellen kiinteän harmaan jääpeitteensä. Jälleen saattaa olla vaivan arvoista promeneerata "pitkällä sillalla", vilkaista afaärimielessä kokeeksi jäänreunaa Uuraan suunnalla ja tervehtiä kevään ensimmäisiä kukkia kauniiden naisten hatuissa ja poskilla. Me viipurilaiset emme tunnetusti ole kovin hanakoita kehumään ylenpalttisesti kaupunkiamme, ja ahtaat katumme ja vanhanaikaiset kivitalomme saavat täällä käyvät vieraat yleensä vain nyrpistämään nenäänsä. Onhan Joensuun tai Mikkelin tulevaisuuden miehistä tietysti tyrmistyttävää nähdä, miten ynseät harmaakivikirkkomme ja varastomme asettuvat poikkiteloin katulinjaa vastaan kunnioittamatta tippaakaan ainoaa autuaaksitekevää eli suoraa kulmaa; mutta mukava vanha kaupunki Viipuri silti on: sillä on muinaismuistonsa ja vilkas nykyelämänsä, nuoret neitokaisensa ja täysipätöiset liikemiesensä käyskentelemässä Torkel Knuutinpojan vanhan linnan juurella höyrylaivojen, jaalojen ja hiilikasojen liepeillä.

Kesällä voi tosin olla vähän hankalaa. "Menneiden päivien varjo" ei juuri suojaa auringonpaahteelta, ja paljon muuta siimestä Viipurilla ei ole tarjota. Huusniemen uusi puisto on tarkoitettu tuomaan helpotusta, mutta sinne on sen verran pitkä matka ettei siellä aivan yhtenään juosta. Viipurin kesäasukkaat ovat etupäässä nuoria miehiä, jotka päivisin istuvat toimistoissaan tai virastoissaan ja joilla vain iltaisin on muutama tunti vapaata. He tarvitsisivat hiukan vehreyttä ja raitista ilmaa lähempää ja halvempaan hintaan kuin Huusniemessä, jonne useimmissa tapauksissa on körötettävä vuokra-ajurilla.

Vesitse matka olisi lyhin ja mukavin, jos puisto pystyisi ylläpitämään sellaista liikenneyhteyttä kuin kaupungin ja kylpylän välillä on Helsingissä. Se ei nyt kuitenkaan tule kysymykseen, eivätkä höyrypursi Pontuksen lähtöajat luullaksemme sovi kovin hyvin postinkulkuun, laivojen tuloon ynnä muuhun, mikä määrää viipurilaisen liikemiehen ajasta. Pyhäisiin piknikkeihin Huusniemen ulkoravintola sen sijaan sopii erinomaisesti ja täyttää kauan tunnetun tarpeen.

Lähempänä ovat Vauxhall, Kaupunginpuutarha ja Turhuus. Ensiksi mainittu sijaitsee autioimmalla rannalla, joka Viipurin ympäristössä on tarjolla, eikä nykyiselle omistajalle ole vähäiseksi kunniaksi, että hän on osannut tehdä paikasta niin houkuttelevan kuin se nykyisellään kuitenkin on tyylikkäästi koristeltuine saleineen ja kauniine verantoineen. Mutta kesänviettopaikkana sitä tuskin suosivat muut kuin vesilinnut, jotka risteilevät rantakivikon yllä.

Kaupunginpuutarhassa on toki varjoa, kauniimpia puita kuin sen salskeat koivut saa hakea, mutta muuten koko paikka on merkillinen haksahdus. Miten kenenkään päähän on voinut pälkähtää hullunkurinen ajatus perustaa suuri puisto suolle, joka heti auringonlaskun jälkeen verhoutuu usvaan ja jonka käytävät eivät edes keskellä kesää ole täysin kuivia, on aina ihmetyttänyt meitä.

Niin sanottu Turhuus Tervaniemessä on siksi lähin ja sopivin kesäpromenadimme kohde. Valitettavasti tämä kaunis puisto on viime vuosina kuitenkin ollut pahasti laiminlyöty. Sillä lailla restauroituna kuin se nyt pari kolme vuotta on ollut, se ei totisesti voi tyydyttää edes vähäisimpiä vaatimuksia. Kuten tiedetään, ruutivarasto on tähän saakka ollut tässä suhteessa kaikkien parannusten esteenä; mutta kun tämä este tänä kesänä kuulemma raivataan, olisi kai aika tehdä jotain puutarhalle, joka luonnonkauneudessa etsii vertaistaan Suomessa.

(Teoksesta Humoresker och pennteckningar. G.W. Edlund, förläggare. Helsingfors 1898)

Esther Höckert ja Ingrid Borenus

Vaelluksella Viipurissa vuonna 1900

Lähestyipä Viipuria maan puolelta lännestä, joko pitkin rautatielinjaa tai Turun sillan yli, tai meren puolelta, näkymää hallitsi linna, Torkel Knuutinpojan mahtava linnoitus. Näin oli laita myös itse kaupungista katsottuna. Mutta vapaussodasta alkaen linna oli myös sotilaallinen päämajamme, jolloin paikan viehättävyyttä ja maalauksellisuutta oli kaikin tavoin pieteettisesti lisätty. Tiheät, syksyisin punertuvat villiviiniköynnökset peittivät muureja, sisemmän linnanpihan kiveyksen katkaisi vehreä nurmikkoreunus ja hyvin hoidetut istutukset elähdyttivät siellä täällä ympäristöä. Kaiken muun voitti kuitenkin ihastuttava näköala yli meren ja kaupungin. Vuosisadanvaihteen aikoihin, venäläisten restauroitua linnan 1890-luvulla, se näytti suurin piirtein samanlaiselta, mutta siihen aikaan sitä katseltiin pikemminkin mennyttä aikakautta edustavana kulissina.

Omistamme nyt erään sunnuntai-iltapäivän Viipurin lämpimän toukokuun lopulla kiertokäynnille kaupungissa ja aloitamme rautatieaseman seutuvilta. Mikä siellä eniten kiinnittää katseemme? Mikäpä muu kuin linna Salakkalahden veden takana. Aleksanterinkatua reunustavan uuden puistikon halki, vanhan "Yhdyspankin" kohdalla, tulemme Salakkalahdenkadulle, jonka puutalorivin Wolffin punavalkoinen kivitalo rikkoo. Talon kolmesta kerroksesta - yksi joka perheelle - keskimmaisessä asuu konsuli Eugène Wolff itse vaimoineen ja lapsineen. Tänne eivät venäläiset santarmit, omien poliisiemme avustamina, ole vielä tehneet ratsiaansa, kaikkialla vallitsee suloinen sunnuntairauha. Käännyttyämme kulman ympäri Torikadulle näemme edessämme Kauppatorin autiona ja tyhjänä. Poissa ovat hilpeät torimyyjät, poissa ostajat, rouvat ja kotiapulaiset. He kuuluvat arkipäivään. Mutta hiljaista täällä ei ole.

Kello lähestyy kymmentä ja kirkonkellot alkavat soida. Ensiksi korvamme tavoittaa uuden suomalaisen kirkon melankolisen äänen, sitten maaseurakunnan kirkon käheät kellot, säestyksenään oman rakkaan Pietari-Paavalin (ruotsalais-saksalaisen) kirkkomme tutut soinnut, joiden sekaan venäläisen tuomiokirkon melkein vastenmielisen komea, riemuitseva ääni tunkeutuu. Katolisen kirkon pieni, yksiaäninen kello helisee tuskin kuuluvasti tässä suuressa sinfoniassa, jossa Rydbergin sanoin "koko kaupunki kylpee valossa ja tuoksuissa ja kellojen kuminassa".

Oikaisemme torin poikki ja siivuutamme Pyöreän tornin, joka jököttää piittaamattoman harmaana säteilevässä auringonpaisteessa. Aivan sen takana on yksi kaupungin monista apteekeista, maan vanhin, joka sai oikeutensa 1689 ja on nyt kanta-apteekki. Se ei kuitenkaan kiinnosta meitä juuri nyt. Käännyimme sen sijaan Alakadulle, sivuutamme

tyylikkään Rechenbergin talon ja yksinkertaisen hienostuneen Thesleffin talon, jossa on parveke yläkerrassa talon pitkällä sivulla ja porttia reunustamassa kaksi Ruotsin-ajalta peräisin olevaa virstanpylvästä. Jatkaessamme eteenpäin näemme talojen viistottuja nurkkia rautaparvekkeineen, joissa on vuosilukuja 1700-luvulta ja omistajien nimikirjaimia, ja saavumme Ekströmin talolle, joka on ainutlaatuinen lajissaan. Se kurottuu ylöspäin kohti henkeäsalpaavan jyrkkää Vesiportinkatua, jossa korkean lankkuaidan takana viheriöi puutarha. Päästyämme näin ylös jatkamme pitkin Vesiportinkatua, oikealla puolellamme pieni katolinen kirkko, jonka suojeluspyhimys on P. Hyacinthus. Se sijaitsee vinossa kulmassa katuun nähden. Koivujen hennon lehvistön läpi voi vielä näin kevätaikaan nähdä vilahduksen linnan P. Olavin tornista. Wahlin talo, jonka puutarha erottaa kirkosta, ulottuu aina Katariinankadulle, jossa on sisäänkäynti perheen yksityisasuntoon. (Periviipurilaisille nimitys Katariinankatu tarkoitti tähän aikaan vasta kadun Raatihuoneentorilta alkavaa osaa Pantsarlahdelle päin. Sitä osaa, joka oli entisen linnoituksen sisäpuolella, sanottiin arkioloissa yleensä vain ”Suureksi kaduksi”.)

Wahlin talo on tyypillisesti viipurilainen. Sen huoneet ovat totisesti kaikuneet musiikista aina Paul Wahl vanhemman ajoista saakka ja kaikuivat edelleen pojanpojan Fritz Wahl nuoremman aikana. Laskeudumme nyt alas mäkeä, joka sekini on jyrkkä, ja viivähdämme Piispankadulla silmäilemässä kiinnostavia vanhoja taloja kauniine portteineen, pystytetty sekä ennen että jälkeen ”kreivin ajan” uuden asemakaavan. Kadun jatke Katariinankadusta etelään on yhä nimeltään Kirkkokatu. Täällä on myös vanha tuomiokirkko (katoliselta ajalta), nyt venäläinen viljavarasto, kellotapuleineen ja tornikelloineen, joita olemme jo ihailleet Vesiportinkadun taustana. Kirkkokadulla sijaitsee myös viipurilaisten ylpeys ja lempilapsi, ulkomaalaistenkin ylistämä hotelli Andrea, laajalti tunnettu hyvästä keittiöstään. Jos astuu muutaman askelen eteenpäin, tulee Vahtitorninkadulle, jonka pilviä hipova mäki peittää kaiken näköalan. Alhaalla notkossa on Avellanin talon naapurina vanha Strömborgin talo, josta jälleen näemme tuomiokirkon torneineen, nyt kolmannelta taholta. Vähän ennen vuosisadanvaihdetta täällä kadulla asui pelkästään samaan ystäväpiiriin kuuluvia. Kun presidentti Forsman kävi ensivierailulla entisten ystäviensä luona, hänen oli täällä pistäydyttävä melkein joka talossa. Itse presidentin talohan on Vahtitorninkadun suoranaisena jatkeena Raatihuoneentorin varrella.

Samassa korttelissa Keisarinkadun varrella on Ruotsalainen lyseo. Koulupojat voivat siellä käydä kaupunginmuurilla, joka yhdistyy Pantsarlahden bastioniin. ”Seisomme vallilla”, olisi voinut olla heidän tunnuslauseensa. He ovat osoittaneet sen käytännössä kaupungin historian sekä vanhempina että uudempina aikoina.

Tästä alkaa varsinainen koulukortteli ruotsalaisine, suomalaisine ja venäläisine kouluineen. Jätämme sen toistaiseksi ja nousemme mieluummin ylös Keisarinkatua ohi vanhan luostarikirkon, nykyisen maaseurakunnan kirkon. Sen kellotapuli oli alun perin yksi vallin linnoitustorneista. Pysähdymme myös hetkeksi ihailemaan yhtä kaupungin menneiden aikojen helmeä, pientä herttaista kivitaloa Keisarinkatu 10:n pihalla. Uudenportinkatua pääsemme elämää kuohuvaan satamaan, jossa höyrylaivat kamppailevat tilasta samalla kun Saimaan kanavan proomuja hinataan linnan alapuolella Uuraaseen Turun sillan läpi, joka avataan joka täysi tunti liikenteelle. Sen jälkeen hakeudumme kernaasti kuumien katujen auringonpahteesta Torkkelin esplanadille. Astelemme ensin Freesenkataa ylös ja taas alas ja vilkaisemme ohimennen erääseen pihaan, jossa on keskiaikainen kaksikerroksinen kivitalo. Katariinankadun kulmassa on Cloubergin (tai Hovingin) kirjakauppa, kaupunkilaisten kohtauspaikka joulunaikaan, jolloin tilavassa myymälässä on aina tavaton tungos. Päästyämme onnellisesti esplanadille saamme nauttia mitä miellyttävimmästä varjosta ja vilpoisuudesta ja ihaila pitkää

lehmuskujaa, joka ulottuu Kauppatorilta aina Punaisenlähteentorille saakka ja jossa puiden latvusten hennot lehdet muodostavat korkean holvin päämme päälle. Tämä on "uutta kaupunkia", jossa on melkein yksinomaan puutaloja. Vain Sergejeffin pieni patriisitalo Torkkelinkadun varrella rikkoo puutalojen moninaisuuden Alfthanin korttelissa.

Vaelluksemme on päättynyt, mutta jopa täältä, niin sanotulta "uudelta" esplanadilta Aleksanterinkadun toisella puolella näemme linnan korkean tornin häämöttävän kangastuksen lailla esplanadin paviljongin ja kasarmien pitkänomaisten rakennusten välistä.

Teoksesta Människor och minnen från Wiborg vid sekelskiftet.
Söderström & C:o Förlagsaktiebolag. Helsingfors

Jaakko Paavolainen

ERKKI PAAVOLAINEN 1890 – 1960

Paavolaisten sukua on voitu seurata Kivennavan kirkonkirjoista 1700-luvun alkuun saakka. 1600-luvulle ajoittuvista esi-isistä on nyttemmin olemassa myös eräitä todennäköisyyksiä. Lähes kaikki nykyisin Paavolais-nimellä tunnetut henkilöt polveutuvat v.1753 kuolleesta Pietari Tuomaanpoika Paavolaisesta, joka asui Kaukolempiälän kylässä Suulajärven rannalla pitäjän läntisellä laidalla. Hän asui tällöin perheineen loisena Tuomas Mutan talossa. Kuollessaan Pietari Tuomaanpoika oli – kirkonkirjan mukaan – 86-vuotias, eikä hänen syntymämerkintäänsä ole löydetävissä Kivennavalta. Hänen poikansa Matti (1732–1782) muutti Vuottaalle 1760-luvun alussa tullen talolliseksi. – Erkki Paavolainen oli Pietari Tuomaanpojasta lukien seitsemättä sukupolvea.

Suvun kehittyminen lahjoitusmaa-ajan ahtaista oloista Kivennavalla tunnetuksi vaikuttajaryhmäksi on oma pitkä tarinansa, joka kuitenkin monessa kohden yhdentyy Karjalan Kannaksen laajempiin historiallisiin kuvioihin. Sivuutamme ne tässä. On kuitenkin välttämättä todettava, että esillä olevan elämäntarinan alkuperusteet määräytyivät hyvin huomattavalla tavalla Pietari Tuomaanpojasta viidettä polvea olleen Antti Johanneksenp. Paavolaisen (1814 – 1867) aikaansaannoksista ja vaiheista, joihin mm. kuului siirtyminen Vuottaalta Tirttulan kylään Viipurin – Pietarin valtatieen tuntumaan sekä avioituminen 1834 Maria Heikintytär Kuortin (1815 – 1892) kanssa. Tämän Antin – Erkin isoisän – merkillisin aikaansaannos oli hänen perheensä, johon syntyi 11 poikalasta seitsemän jäädessä eloon. Pitäjän maisemiin siunaantui Antin ja Marian toimesta näin useita toimissaan kunnostautuvia ja ulkoisestikin kohtuulliset mitat täyttäviä miehenalkuja. Kaikilla heillä tuli myös olemaan jälkeläisiä, jos kohta pitkää ikää ei monellekaan heistä ollut suotu.

Veljesten elämä ajoittui parhaasta päästä 1800-luvun loppuvuosikymmenille, jolloin elämä koko maassa ja Kannaksellakin – joka 1812 oli jälleen liitetty Suomeen – meni voimallisesti eteenpäin. Kun kauppaliikkeiden perustaminen maaseudulle tuli 1859 mahdolliseksi, merkitsi se nousuväylää veljeksillekin sen lisäksi, että kasvava rahtiliikenne – mm. Tampereelta Pietariin suuntautuva – loi edellytykset majatalojen pitoon. Oli selvästi kyse nousukonjunktuurista nykytermein ilmaistuna, vaikka esim. lahjoitusmaajärjestelmää ei vielä ollut purettu. Antin esikoispojan Heikin (1836 – 1894) Joutselkään vuonna 1864 rakentama talo esim. oli mittasuhteiltaan valtava: 43 x 63,5 m ja maitakin hänellä oli 260 ha, mitä niissä oloissa oli pidettävä paljon. Joka tapauksessa kauppa ja kestäkievari oli Heikin vaurauden perusta.

Mutta veljeksiä riitti muihinkin kyliin kuin Joutselän avarille ylännteille. Heistä Johannes (1839 – 1905) ja Matti (1844 – 1915) jäivät läheiseen Tirttulaan maatalouden pariin, Tuomas (1841 – 1908) ja Adam (1855 – 1897) tulivat kauppiaiksi Raivolaaan, Antti (1853 – 1930) kauppiaaksi Terijoelle ja Pietari (1846 – 1902) eli Erkki Paavolaisen isä niinikään kauppiaaksi ja majatalonpitäjäksi kirkonkylään. Ja he menestyivät. Nimenomaan Adam-veljen liike Raivolassa (per. 1875) kohosi koko eteläisen Kannaksen suurimmaksi kauppaliikkeeksi, joka harjoitti tukkukauppaakin. Hänen talossaan toimi myös Raivolan ensimmäinen kansakoulu.

Veljeksistä nuorin: Pietari avioitui 10.12.1865 kauppias Pietari Käävän tyttären Marian (21.2.1847 – 5.12.1906) kanssa. Appensa kautta vävy Pietari sai haltuunsa kirkonkylän tienristissä olevan kaupan ja pian vaurastui. Hän harjoitti kaupan ohella myös maanviljelystä ja piti yllä omaa leipomoa ja majataloa. Käräjätkin pidettiin tässä talossa, joka kävi läpi alituisia laajennuksia ja korjauksia. Kerrotaan, että n. 30 henkeä söi tavallisesti talon pöydässä. Mutta suuri oli jo omakin perhe, sillä lapsia syntyi alinomaan. Suuren sisarusarjan kaikkein nuorin oli Erkki, järjestyksessä peräti 15. lapsi. .

Maakauppias Pietari oli monella tavoin kirkonkylän keskeisiä henkilöitä. Veljensä Tuomaan jälkeen hän oli kirkonisäntänä 13 vuotta ja monia vuosia myös kunnallislautakunnan esimiehenä. "Kirkon Pekko" oli hänen nimensä pitäjällä.

Erkki-poika joutui kasvamaan varsinkin ensi vuosikymmenensä vilkkaan ja tapahtumia täynnä olevan elämän keskellä. Luonnollisesti lapsuuskodin sukulaispiiri oli häntä lähellä. Sisarusparvesta näet seitsemän kasvoi täysikäiseksi ja avioitui. Heistä vanhin oli Pietari eli Pekka (1868 – 1930), joka vihittiin 1894 viipurilaisen Alice Laura Helena Oskarint. Löfgrenin (1869 – 1953) kanssa. Erkki oli tällöin 4-vuotias. Seuraava ikäjärjestyksessä oli Mikko (1870 – 1940), kauppiaana ja myöh. suntiona toiminut. Hän avioitui 1896 Anna Maria Mikont. Pimiän (1878 – 1949) kanssa. Täysikäisiä jälkeläisiä syntyi kolme. Vanhinta sisarta nimitettiin aina Katriksi, vaikka hän papinkirjassa oli Karin tai Kaarina (1872 – 1954). Hän avioitui 1897 kanttori Oskar Kaakonkalvon (v:een -07 Kruskopf; 1866 – 1923) kanssa. Perhe jäi lapsettomaksi, mutta nuoren EP:n vaiheissa Ossi-sedällä oli oma osuutensa. – Sisarista seuraava oli Anna – aina Anniksi kutsuttu (1879 – 1957), joka otti puolisoikseen Jooseppi Joosepinp. Arran (ent. Kuuliala; 1869 – 1942), sittemmin Viipurin maaseurakunnan pastorin. Heillä oli viisi lasta. – Seuraava sisarusarjassa oli Johannes (1881 – 1946), jonka puoliso oli Vesta Ingegerd Peterzéns (1882 – 1942), kuvaamataiteiden harrastaja ja kolmen lapsen äiti. – Tytöistä nuorin oli Maria ("Mari") (1886 – 1984), joka perusti perheen 10.8.1911 Johannes (Juho) Aleksanteri ("Sasu") Pimiän (1875 – 1953) kanssa synnyttäen neljä lasta.

Tämä kivennapalainen sisarusarja hajaantui vuosien myötä eri tahoille, mutta piti myös yhteyttä vilkkaan sukuloimisen kautta. Vain veljet Pekka ja Mikko viettivät lähes koko elämänsä kotipitäjässä. Johannes ajautui 20-luvun lopulla kauas Sisä-Suomeen (Neituriin) ja EP itse Viipurin kautta Kanneljärvelle eli vain naapuripitäjään. Sisarten olopaikat tulivat olemaan Helsinki, Viipuri ja Terijoki.

Maakauppias Pietarin suurperhe oli jo pitkällä EP:n vasta syntyessä. Vanhemmat sisarukset tuskin jaksoivat edes tiedostaa vielä yhden ilmestyvän joukkoon. Itse asiassa vain Mari-sisaresta muodostui jonkinlainen ikätoveri. Kaikki muut olivat menossa tai tulossa johonkin elämäntiensä alkumutkissa. Leimallista oli, että kaikki em. sisarukset saatettiin aikanaan oppikouluun – yleensä Viipuriin – ja että heistä neljä (Pekka, Annikki, Mari ja Erkki) tuli ylioppilaiksi. Heistä kolme jatkoi siitä ylikin.

Koulutiensä osalta Erkki kuitenkin oli poikkeus. Hän aloitti oppikoulun Kuopion Klassillisessa lyseossa (1900), koska lanko Oskar oli saanut kanttorin viran siellä ja otti pojan hoiviinsa. Vuonna 1904 kanttori Kruskopf kuitenkin sai viran Helsingin Vanhassa

kirkossa ja niinpä Erkkikin muutti majaa ja jatkoi koulua Helsingin Normaalilyseossa syksystä 1904 tullen ylioppilaaksi 1909.

EP koki näin herkeimmän nuoruutensa kansakunnan mitä syvällisimpien tapahtumien keskellä, osaksi kaukana kotiseudulta. Rajuja muutoksia sattui myös perheoloissa. Isän kuolema 1902 ja äidin 1906 tekivät hänet orvoksi. Myös perheen varallisuus oli hajautumassa perinnönjaon kautta ja muutkin olosuhteet seutukunnalla muuttumassa. Vaikka sisaruksista oli apua, nuori mies oli jäämässä oman itsensä varaan. Koulunkäyntikään ei ollut sujunut kuin keskinkertaisesti. Kuopiossa venäjänkielisten katukilpien tarveleminen oli tuntunut kiinnostavammalta, Helsingissä tempasivat ajan tapahtumat mukaansa jo v:n 1904 syksyllä, jolloin Eugen Schauman oli koulupoikien sankari. Sitten tulivat mielenosoitukset, kuten esim. 24.1.05 Pietarin "verisunnuntain" aiheuttama, ja lopulta suurlakon aikana ylioppilaiden "valkokaarti", jonka lähettipojaksi EP:kin kelpasi. Öinen päivystysvuoro (klo 12–04) Vanhan ylioppilastalon portailla edellytti mm tunnussanan kysymistä taloon pyrkivältä. Nuori koululainen oli mukana myös siinä usein kuvatussa kohtauksessa 31.10.05, jolloin väkijoukko vaati kenraalikuvernööriin asunnolla suomettarelaisen senaatin eroa ja jolloin kasakkapartio aiheutti kovan pakokauhun. Hän itse kertoo: "Tässä tilanteessa meidän uskonnonopettajamme Matti Pesonen, tunnettu herännäinen, nosti sateenvarjonsa ilmaan ja mahtavalla äänellä huusi: "Älkää peljätkö. Perustuslailliset on Jumalankansa.." Tämän hetken jälkeen hän oli neuvonantajamme niin kilvoittelussa hengellisten kuin valtiollistenkin asiain parissa."

Toisaalta piti kunnostautua myös urheilussa, mm kiekonheitossa, ja saada nimensä koulun kunniakilpeen. Tämä kaikki oli tietenkin peräisin kotipitäjän tanhuilta, jotka kesäisin vetivät puoleensa myös nuorisoseuroineen. Yhteiskuntaan suuntautuva ihminen näyttäytyi EP:n henkilökuvassa jo varhain.

Opiskelu Helsingin yliopistossa osuu EP osalta melko tarkoin ns. toiseen sortokauteen, sen vaikeaselkoiisiin, enteileviin vuosiin. Kauppiaan poikana EP oli valinnut kansantalouden kandidaatintutkintonsa pääaineeksi. Sen lisäksi hän opiskeli historiaa ja suomen kieltä. Pääopettajanaan hän kohtasi J. H. Vennolan, kansantaloustieteen professorin ja monitoimisen vaikuttajan, joka 20-luvulla muodosti kaksikin hallitusta. Fil.kand. tutkinnon EP suoritti 14.12.1915. (Fil.maist. 8.12.1916) Sen päätteeksi hän lisäksi suoritti kauppakoulunopettajan tutkinnon (1916). Osakunta vei paljon hänen ajastaan, sillä EP oli selvästi aktiivinen jäsen ainakin jo vuodesta 1912 lähtien. Hänelle uskotaan monia tehtäviä, etenkin juhlien, kansanvalistuksen ja kotiseutuharrastuksen aloilta. Varsinkin lukuvuotena 1913–14 EP:n osallisuus osakunnan toimintoihin on hyvin vilkas. Siinä ohessa hän luki sosialismia käsittelevää kirjallisuutta ja osallistui kotiseudun nuorisoseuratyöhön. Mutta myös suoranaiset ajan historialliset tapahtumat koskettivat häntä läheisesti. Ns. toinen sortokausi, joka kutoi verkkoihinsa koko maata, oli erityisen uhmaava eritoten Karjalan kannaksen osalta. Vaikka v.1909 viritetystä hankkeesta palauttaa koko Viipurin lääni Venäjään takaisin luovuttiinkin, tuli v. 1911 esiin aie liittää Kivennavan ja Uudenkirkon pitäjät tsaarikuntaan, ja vuoden lopulla hyväksyttiin Venäjän duumassa ns. yhdenvertaisuuslaki, joka mm. sisälsi äänioikeuden venäläisille Suomen vaaleissa. Nämä uhkat merkitsivät kannaksella kansallisen taistelumielen heräämistä, ja on nähtävissä, että ne ovat EP:n osalta koko hänen tulevaisuutensa kylvökausi. Tähän tuli lisäksi Pekka-veljen eroaminen Äyräpään kihlakunnan henkikirjoittajan toimesta 1912 vastalauseena venäläisten äänioikeudelle Suomen vaaleissa. Rajaseudulla, jossa huvila-asutus oli huipussaan, asialla oli merkitystä ja Pekka Paavolaisen ero herätti laajaa huomiota, – todennäköisesti myös kuvernööriin suunnalla, koska koko asia näyttää joutuneen "veran alle". Pekka-veljen ero nosti hänet valtiopäivämieheksi v:n 1913 vaaleissa nuorsuomalaisten riveihin.

Terijoen laulujuhlien juhannuksena 1910 jälkeen, jotka olivat myös Viipurilaisen osakunnan kesäjuhlat – EP neljäs vasemmalta. Yhdeksäs oikealta: Juhlien suuri "henki", runoilija Mikko Uotinen (lierihatussa) – EP ja hänen sisarensa Mari olivat olleet juhlatoimikunnassa. – Juhlilla puhui Uotisen ohella myös P. E. Svinhufvud. Muistettakoon, että Kivennavan ja Uudenkirkon erottamisuhka oli juuri takanapäin. Tässä ollaan EP:n poliittisten katsomusten kehittymisen alkumetreillä.

Ilmeisesti jo opintojen myötä EP ajautui rajaseudun yhteiskunnallisiin kysymyksiin. Viipurilaisen osakunnan julkaisu "Kaukomieli" sisälsi 1912 hänen artikkelinsa "Maiden siirtyminen muukalaisille Karjalan kannaksella". Kivennavan kotiseutupäivillä (1915) hän luennoi Lintulan luostarin lunastamisesta. Mutta Helsingissä ja osakunnassa ovat esillä muutkin aiheet, kuten luokkavastakohtat ja niiden poistaminen ja rauhan kysymys tai köyhälistökulttuuri. – EP toimi jonkin aikaa myös Ylioppilaskunnan hallituksessa ja oli mukana ylioppilaslehden varhaisvaiheissa. Maaliskuun lopulla v.1916 hänet valittiin Viipurilaisen osakunnan v.t. kuraattoriksi, toimen haltijan Väinö Puhakan erotessa – toistaiseksi tuntemattomasta syystä.

Poliittisesti EP oli nuorsuomalainen. Salakihlattu morsiankin hänellä oli loppuvuodesta 1914: viipurilaisneito Elsa Pauliina Joensuu, saksan ja englannin kielen maisteriksi valmistuva tummatukkainen kaunotar, jonka EP oli kertoman mukaan "löytänyt" serkkunsa kauppias Pekka Paavolaisen luona Raivolassa. Nuoret olivat kuitenkin tutustuneet toisiinsa jo osakunnassa viimeistään v.1913.

VIIPURISSA

Viipurissa ilmestyneen nuorsuomalaisen "Karjalan" päätoimittajana 1904–1907 oli ollut Kaarlo Kytömaa. Häntä seurasi 1907–1915 Anto Söderman, joka 31.12.1915 kuoli

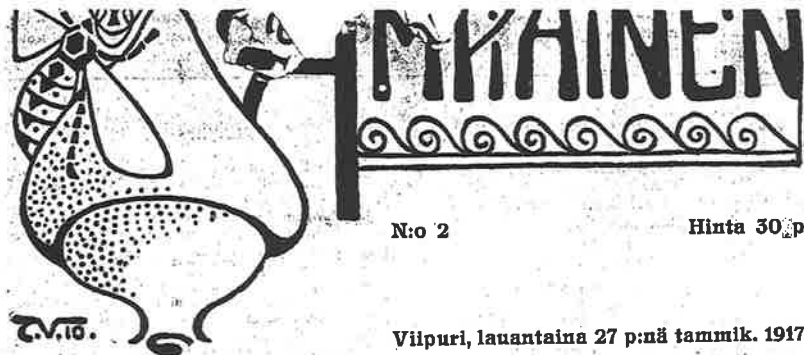
aivohalvaukseen. Lehti oli viranomaisten silmissä hyvinkin leimautunut Suomen itsenäisyyttä ja jääkäri liikettä tukevan päätoimittajan takia. Seuraajaa oli vaikea saada. Ensimmäinen johtokunta tarjosi paikkaa maisteri Y.O. Ruuthille, joka kuitenkin juuri silloin pidätettiin ja joutui Spalernajaan. Sen jälkeen tehtävää tarjottiin useille, kuten toht. Aukusti Simeliukselle, toht. K.R. Brotherukselle ym, mutta ketään ei saatu lupautumaan. Johtokunnan oli luovuttava tunnettujen nimien etsinnästä. Käännettiin Mikko Puhakan välityksellä EP:n puoleen, joka nuoruuden innolla tarttuikin tarjoukseen tullen lehden vastaavaksi toimittajaksi v:n 1917 alusta. Se oli samalla miehen elämäntyön alku syvällisemmässäkin merkityksessä, sillä oltiin ajautumassa kohti historian suuria käännteitä paitsi koko maan, myös kaakkoisen rajaseudun historiassa. Ajattelun aiheita, ongelmia ja toiminnallisia aloitteita ryöppysi vastaan. Seuraavien vuosikymmenten toimintasektorit tulivat tuota pikaa EP:n elämään hänen Viipuriin tulonsa myötä.

Uusi koti sai nyt myös alkunsa. Pastori Aapo Santavuori vihki 17.6.1917 avioliittoon EP:n ja Elsa Pauliina Joensuun morsiamen kodissa sukulaisjoukon läsnäollessa. Nuoren parin osoite tuli olemaan Karjalankatu no 12 (myöh. Äyräpääkatu 12) Repolan kaupunginosassa. Talo ja sen tontti (Repola no 100) oli Salomon ja Pauliina Joensuun omistuksessa. Näin EP:n kohtalot liittyivät viipurilaiseen talonomistajaperheeseen, jossa isä: Salomon Joensuu (2.10.1851 – 3.2.1931) oli kotoisin Satakunnan Pomarkusta, äiti: Pauliina Laurila (21.11.1851 – 25.4.1931) Jaakkimasta. Elsan lisäksi heillä oli poika Väinö Mikael (13.8.1894 – 16.8.1973), joka juuri 1917 tuli filosofian kandidaatiksi.

EP:n ensimmäinen tulo lehtimiestöön sattui vaikuttavimpaan mahdolliseen hetkeen maan kohtaloissa. Jo maaliskuussa 1917 puhkesi Venäjällä vallankumous ja lehden uutissivut ammottivat valkoisina sensuurin yrittäessä saada tehtyä tekemättömäksi. Jo 18.3. Karjala kirjoitti uskovansa, että Venäjän kansa antaisi Suomen kansalle vaadittavat takeet "valtiollisen itsenäisyyden" säilyttämiseksi, jolloin vasta muodostuisi maiden välillä "uusi liitto", vapauden ja ystävyyden, ei sorron ja vihan. Näin EP epäilemättä mielsi lehensä myöhemmin huomattavan varhaiseksi maan itsenäisyyden puoltajaksi.

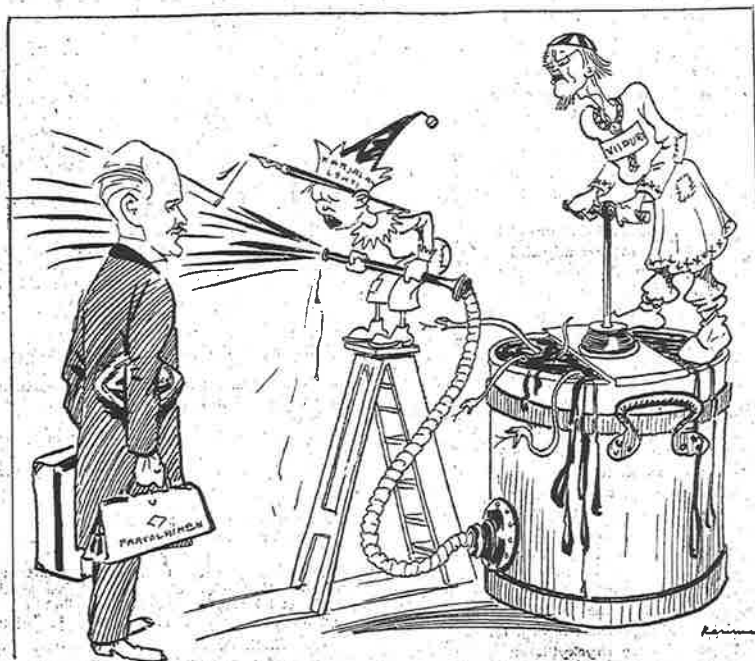
Yhteiskuntatilanteen kärjistyminen vuoden mittaan sensijaan aiheutti päätoimittajalle paljon ongelmia, sillä EP:kin kuului niihin, jotka vielä kesällä 1917 uskoivat – tai tahtoivat uskoa – yhteiseen rintamaan kansallisessa päämäärässä sosialistien kanssa. Tässä suhteessa asiat kulkivat toisin. EP oli omasta puolestaan saanut kokea sen jo kesällä, jolloin senaattori Renvallin yritys perustaa Viipuriin itsenäisyysyhdistys (25.7.) johti siihen, että vain porvarilliset kirjoittautuivat jäseniksi. Kuitenkin työväkeä oli saapunut tilaisuuteen sankoin joukoin. Marraskuun lakon 1917 aikana Viipurissa perustettiin Karjalan Kansalaisliitto, eräänlainen kaikkien porvarillisten puolueiden yhteistyöjärjestö, jonka synnyssä EP:kin oli keskeisesti mukana, ainakin hän kuului sen puhemiehistöön yhdessä arkkitehti Lauri Ikosen ja lehtori H. Hultinin kanssa. Liitto sai nopeasti kannatusta Etelä-Karjalan maaseudulla.

Karjalan Kansalaisliitto on yleensä jäänyt varsinaisen suojeluskuntaliikkeen varjoon itsenäistymisajan kirjallisuudessa. Se kuitenkin järjestäytyi moniin kuntiin kannaksella, ja siinä voitaneen nähdä samanlaista alueellista separatismia kuin aikoinaan oli Matti Läheniemen Voimaliitossa. Kansalaisliittokin oli kansallisesti hyvin latautunut, mikä heijastui myöhemmin esim. sen aktiivisessa suhteessa heimokysymyksiin, mutta se oli myös erityisen tietoinen ns. punaisesta vaarasta. Ja v:n 1917 lopulla olikin edessä selvä kansalaissotatilanne. Leninin vallankumous Venäjällä oli valtavasti muuttanut kuvioita Suomessa, ja eritoten Viipurissa, jonka työväenjärjestöt kuuluivat maan kehittyneimpiin, vaikkakaan eivät ehkä vallankumouksellisimpiin. Ilmapiiriin Viipurissa ja Kaakkois-Suomessa yleensä vaikutti venäläisvastaisuus. (Tätä piirrettä persinifioi erityisesti

Viipuri, lauantaina 27 p:nä tammik. 1917.

„Viipurin“ viimeinen sotaretki.

Katso runoa seuraavalla sivulla.

„Viipurin“ viimeinen sotaretki eli valitusvirsi tämän maailman pahuudesta.

On mahti suuri pahuuden,
tiet' laviaa se kulkee
ja ylipäinä kukkoillen
myös esiin käydä julkee.
Ah, missä oita löytyykään,
min yll' ei se kilpee,
jos senkar suuri totuuden
ei tarraa vain sen silpeen!

Näin „Setä“ neitsyt „Viipurin“
se huusi huoliasansa
ja repaleista heilutti
jo sotalippuansa,
kun Helsingistä hilattiin
pää uusi „Karjalalle“,
mi ihantehet jullisti
ens' töikseen penkin alle. —

Ne ihantehet „Viipurin“
ja „Sedän“ sen, ne pyhät,
ne, jotka ammoin leivottiin,
mut' tuoreet silt' on yhä,
ja joita ilman kortteja
ja ilman rajainta
se „Setä“ kyllin kustantaa,
jos sietää kenen pinta.

Niin, nää se juuri uskalsi
jo kelmennelksi näyttää
ja paikan niiden uhkasi
maan turhuudella täyttää.
Mut' kytty vanha torku ei,
se seisoo paikallensa,
ja iskuun aina valmisena
on sotatapparensa.

Sen apostoli tuta sai
uus' heti tultuansa,
se lurjus lumooivansa kai
luul' lammasturkillansa.
Ah, erehtyi tok! — sudeksi
sen „Setä“ kohta riisti
ja tielle kyiden kylvään
jo kammitsansa pisti.

Mut huoli silti pääty ei
se kyttyäin kansallisten,
jos päätt' kuinka monta löi
pois matoin myrkyllisten,
ne elää yhä, lisääntyy
ne maan jo kohta täyttää,
ja museoon kai lopuksi
tlen „Sedälle“ ne näyttää.

(SH (S. H.)

VIII.

Pilalehti "Ampiainen" huomioi Erkki Paavolaisen tulon Karjalan vastaavaksi toimittajaksi Karimon piirroksella ja oheisella runolla. — Tilanne on lukijalle arvoituksellinen, jollei tiedä sen ja kuvankin heijastelevan "nuorsuomalaisten" ja "vanhasuomalaisten" jyrkkää ristiriitaa. — Karjala Viipurissa oli nuorsuomalaisuuden merkittävä tukipilari, "Viipuri" ja "Karjalan lehti" vanhasuomalaisia.

runoilija, vallankumous- ja nuorisoseuramies Mikko Uotinen, myös EP:lle tuttu henkilö.) Vaa'assa painoi luonnollisesti koko "vanhan Suomen" historia kuin myös se, että Viipuri Venäjän armeijan tukikohtana oli omaa luokkaansa. Ei ollut niinkään selvää, että venäläisvalta tulisi heti kohta päättymään, vaikka "Ukko-Pekka" Luumäeltä olikin julistanut maan itsenäiseksi. – Joka tapauksessa Karjalan Kansalaisliittokin hankki aseita ja etsi sotilaskoulutuksen johtajaa, ajautuen tässä tiettyyn ristiriitaan samoilla apajilla toimivan suojeluskunnan kanssa.

Lehden toimittaminen keskeytyi kahdesti v:n 1917 aikana, ensin kesällä yleisen kirjaltajalakon aikana, sitten syksyllä viranomaisten toimesta, kun venäläinen sotaväki oli raivostunut Karjalaan otetusta uutisesta, jonka mukaan venäläisten sotilaiden oli nähty harjoittavan eläimeen sekaantumista. Kasakat (jotka tässä olivat "tulilinjalla") olivat kuohuksissaan, asiasta syntyi laajoja selvityksiä ja "päätoimittajaa vietiin". Päätoimittajaa tietyksi ensimmäiseksi koetettiin saada vastuuseen. – Oliko EP etukäteen ollut tietoinen tuolloisen tiedon joutumisesta lehteen, on tässä jätettävä avoimeksi. Uutisen kirjoittaneen toimittajan henkilöllisyys tietenkin paljastui toimitukselle pian, ja sen toimintalinjaksi tuli heti jälkien peittäminen ja asianomaisen piilottaminen. (Se onnistuikin.) Vaikka EP joutui puolustamaan lehden menettelyä, on ilmeistä, että venäläistaholla ei pidetty häntä itseään syyllisenä "häpäisyyn". EP:n oman lausuman mukaan kasakat näet kohtelivat häntä herrasmiesmäisesti, vaikka tulivatkin vangitsemaan ja viemään kuulusteltavaksi. – Lehti selvisi tästä jupakasta ilmestymiskiellolla. Sen vastuulliseen johtoon ei lopultakaan kohdistettu oikeus- tai väkivaltatoimia – sanallisia uhkailuja lukuunottamatta –, mikä viime kädessä heijastanee sekavaa tilannetta myös venäläisten leirissä. Ilmestymiskielloa Karjala kiersi vanhoin tutuin menetelmin julkaisemalla korvikelehtiä, Viipurin Sanomia ym.

Itsenäisyyden julistusta lehti tervehti tietenkin riemulla, mutta olosuhteet Viipurissa olivat monimutkaisemmat kuin muualla maassa. Viipuri oli varuskuntakaupunki ja sen punakaartit vahvoja. Toisaalta oli juuri Viipurissa viimeksi käyty laillisuustaiselua tsaari-Venäjää vastaan (esim. Viipurin hovioikeuden vangitseminen 1913 tai P.E. Svinhufvudin karkoitus 1914), joten porvarillisella aktivismilla ja jääkäriliikkeellä oli siellä myös vahva kannatus. Voimat olivat jotenkin tasan, ja kenties siksi esim. marraskuun lakko sujui tässä maan toiseksi suurimmassa kaupungissa suhteellisen rauhallisesti.

Tilanne kuitenkin jännittyi v:n 1918 puolelle tultaessa. Mm. ensimmäiset jääkärit olivat jo seudulla aktiiviisiin toimiin varustautumassa. Ajaututtiin tunnettuun yhteenottoon Pietisen tehtaalla 19.1.18, kun punakaartit tulivat sulkemaan siellä ollutta "pommitehdasta". Kahakasta Pietisen tehtaalla tuli kuitenkin kimmoke valkoisille. Jo keskipäivällä 20.1. kokoontui Karjalan Kansalaisliiton toimistoon kolme Viipurin suojeluskunnan ja neljä Karjalan Kansalaisliiton johtomiestä. Kaikki olivat samaa mieltä siitä, että ylin järjestysvalta kuului valkoisille, ei punakaarteille. Päätettiin kutsua ns. maalaissuojeluskunnat Viipuriin pitämään järjestystä, kun katsottiin myös tiedetyksi, etteivät venäläiset tulisi puuttumaan asioihin. Laskettiin maakunnasta saatavan 2000 miestä avuksi. – Eräs kokoukseen osallistuja oli EP, joka siis näin tuli olemaan mukana taistelutilanteen luomisessa. Elettiin vaihetta, jossa suunniteltu toimenpide ei olisi enää voinut jäädä reaktioita vaille. Viipurin tapahtumilla tuli olemaan suuri vaikutus asioihin koko maassa. – Muut kokoukseen osallistujat olivat jääkärit Gunnar Häggglund, Mata Henriksson ja ins. Niilo Puhakka suojeluskunnasta, sekä arkkitehti Ikonen, varatuom. Hellström ja toim. Otto Kotonen Kansalaisliitosta.

Kuten tunnettua ns. maalaispataljoonan retki Viipuriin tosin tapahtui 22.1., mutta kuviteltua paljon pienempänä. Koolle saatiin vain noin 5–600 miestä, joiden oli jo

saapumispäivänä poistuttava Viipurista kohti Venäjänsaarta, minne päästiin jätse etelään marssien. (Retki sai tästä nimensäkin: venäjänsaarelaiset.) Valkoisten aktiivinen toiminta itä-Suomessa lähti nyt kuitenkin käyntiin. Muodostui Antrean rintama, jolle tärkeän tukirungon antoivat juuri venäjänsaarelaiset, jotka taistellen ylittivät Viipurin–Pietarin radan Kämärän kohdalta 27.1.. Heidän jälkijoukkonsa aiheutti samalla suurta tuhoa ja viivyyttä punaisten suurelle asejunalle joka lasteineen saapui Hämeeseen aikataulusta pari päivää myöhässä. On arvioitu sen vaikuttaneen mm. siihen, että Haapamäen risteys helposti joutui valkoisille.

Sotakuukaudet EP vietti "toimettomana" nuoren parin odotellessa esikoisensa syntymää. Viikot olivat jännittäviä. Niihin sisältyi maanalaisten valkoisten lehtien toimittamista ja levitystä, puhelimien kuuntelua, kotitarkastuksia, kuulusteluja punaisten esikunnassa, petollisen palvelustytön paljastuksia ja lopulta punaisten pakko-otosta pelastumista juonen avulla. Nuori vaimokin osallistui ainakin kerran patruunavöiden salakuljetukseen vaatteidensa alla. Kertomansa mukaan EP oli myös aivan vähällä joutua punaisten vangiksi kävellessään kohti Karjalan Kansalaisliiton toimistoa (Maununkadulla), jonka punaiset olivat äkkiä ottaneet haltuunsa. Epäilemätöntä on, että hänet pidätettynä olisi viety lääninvankilaan ja että hän sodan lopulla olisi joutunut siihen verilöylyyn, joka muodostui lajissaan erääksi pahimmista punaisessa terrorissa. – Sankarihautajaiset, paraatit ja myös vangittujen punaisten olosuhteet muodostivat osan työhönsä jälleen ryhtyneen toimittajan elämää, samoin kuin omakohtainen tilitys tapahtuneesta, joka ilmestyi syksyllä nimellä : "Sosialistiemme isänmaanpetos ja kansainvälinen sosialidemokratia" (129 sivua). Tämä "vapaus sotakirjallisuuteen" kuuluva esitys oli samalla Karjalan Kansalaisliiton julkaisu.

EP:n poliittinen tulevaisuus itsenäisessä Suomessa määräytyi pitkälinjauksestaikin vapaussodan myötä. Oltuaan valtiomuotokysymyksessä alkuaan tasavaltalainen EP siirtyi Pekka-veljensä tavoin kannattamaan monarkiaa sekä liittyi 9.12.1918 perustettuun Kansalliseen kokoomuspuolueeseen, jonka lääninkohtaisiin toimielimiin hän heti tuli mukaan. Se oli luonnollista siksi, että "Karjalan" asema kokoomuksen suuri-levikkisenä päivälehtenä oli uudelle puolueelle varsin tärkeä.

Mutta EP:n tulevaisuus myös kansansivistäjänä ja maakuntapoliitikkona rakentui näille Viipurin vuosille. Itsenäisyyden myötä uudet polut uusille miehille olivat aukeamassa. Mm. nuorisoseuratyö oli yksi niistä.

Tällä puhtaan suomalaisuusliikkeen eräällä haarautumalla oli ollut suuri menestys – Pohjanmaan lisäksi – juuri kaakkoisessa Suomessa. Viipurin läänissä siihen 1920-luvun alussa kuului 250 seuraa ja yhteensä lähes 12 000 jäsentä. Keskusliitto: Etelä-Karjalan Nuorisoseurojen Liitto (EKNS) oli perustettu jo 1890 esimiehenään kansanopistonjohtaja Juho Hurmalainen. Sen toimesta liikettä levitettiin "kentälle" monien innokkaiden pioneerien toimesta. Mainittakoon heistä Hurmalaisen ohella Kaapro Moilanen, Arvo Inkilä ja Mikko Uotinen. Vuonna 1911 alkoi ilmestyä "Nuorisoseura" EKNS:n yhdyssiteeksi (1911–1939). Maakunnan omat asiat saivat siinä tilaa aivan toisin kuin yleisvaltakunnallisessa "Pyrkijässä". Oma lehti piti yllä laajemman yhteisyyden tunnetta usein hyvin seutukunnalliseksi muodostuvassa seuratyössä sekä tasoitti niitä sisäisiä ongelmia, joilta näin suuri järjestö ei autonomian aikana millään voinut välttää. – EP valittiin EKNS:n johtokuntaan syksyllä 1918.

Nuorisoseuraliike muodosti kasvualueen myös suoranaiselle maakuntatyölle Kaakkois-Suomessa, mikä toiminta puolestaan oli saanut virikkeenä jo vuosisadan vaihteen suomalaisuustaistelusta ja joka varsinkin Kaakkois-Suomessa oli elävöitynyt ns 2. sortokauden myötä. Kansanvalistustoiminta ja kotiseutututkimus olivat juuri EP:n opiskeluvuosina temmanneet osan ylioppilaista mukaansa ja johdattaneet ajatukset jo

niinkin pitkälle kuin vastustamaan maapohjan joutumista venäläisille. Näkyvänä lähtölaukauksena itsenäisyyden huomenessa voi pitää Vilho Nikkasen alustusta aiheesta "Kannaksen taloudellinen ja sivistyksellinen kysymys", mikä johti erityisen Kannaksen komitean asettamiseen. Alustus pidettiin EKNS:n vuosikokouksessa 19.–20.10.1918 150 edustajan läsnäollessa. Alustajan lisäksi komiteaan tulivat Juho Hurmalainen, Simson Pilka, J A Pimiä, M Pimiä, J Vesalainen, A Nuora, P Ranki, Mikko Puhakka, J Saurio, Antti Paloposki ja EP. Yliedustettuina komiteassa olivat Uusikirkko ja Kivennapa, nuo kaksi pitää, joiden erottamisuhka oli vuosikymmentä aiemmin nostanut Karjalan kannaksen "Suomen kartalle". Huomattava osansa (4 henkeä) tässä yhtymässä oli kanneljärveläisillä eli kansanopiston lähiseutulaisilla, heitä oli myös Vilho Nikkanen itse. Komitean tuli ryhtyä "kaikkiin toimenpiteisiin" kannaksen taloudellisen ja sivistyksellisen tilan kohottamiseksi. Se julkaisi 1919 mietinnön EP:n kynästä lähteneenä. Komitea ehdotti erityistä Karjalan kannaksen kuntien edustajiston perustamista, ja sellainen kokoontuikin ensi kerran Viipurissa 5.1.20.

KANNELJÄRVELLE

Miten EP:n elämä olisi jatkunut Viipurissa ilman kohtalonomaisia käännteitä, on vaikeasti arvioitavissa. Vuoden 1920 lähestyessä päätoimittaja näyttäisi tulleen johonkin kriisiin lähiympäristönsä kanssa, mikä näkyi siinä, että EP menetti asemansa Karjalan ainoana vastaavana toimittajana saaden seuraajakseen pitkäaikaisen nuorisoseuramiehen Kaapro Moilasen. Lehden toimittajaksi kiinnitettiin myös lehtori fil.toht. Onni J. Brummer, kaupunkiin v.1913 tullut mutta nyt jo tunnettu ja tunnustettu hahmo siellä. EP:n nimen sijasta ilmestyi 6.2. 1920 lehden nimiöön "toimitus", jonka muodostivat Brummer, Paavolainen ja Moilanen (vastaavana). Yleisesti näyttää kuitenkin ajatellun, että Brummerin päätoimittajakausi Karjalassa alkoi jo tästä. Hän itsekkin on Aikalaiskirjaan merkinnyt näin.

Tähän tapahtumaan ei toistaiseksi ole tutkimuksellista valaistusta. EP itsekään ei ole jättänyt siitä kirjallista tai suullista selitystä. Kun mistään viranhoitoon liittyvästä virheestä tms. ei voine olla kysymys, on pakko – tässä tietotilanteessa – olettaa, että kyse on ollut tavalla tai toisella lehden (tai päätoimittajan) poliittisesta linjasta. Siis erimielisyydestä johtokunnan kanssa. Kun mitään katsomusten yhteentörmäystä ei lehden palstoilta ole luettavissa ja kun koko asia näyttää hoidetun "pehmeästi" – EP mm. valittiin 6.3.20. Karjalan Kirjapaino Oy:n johtokuntaan (Tästä jäsenyydestä EP luopui tosin jo maaliskuussa 1921) – vahvistuu oletamus, että tämän hyvin huomattavan kokoomuslehden johtoon haluttiin saada arvovaltaisempi ja kenties puoluejohdon linjaa paremmin toteuttava henkilö. Se ilmeinen ero Brummerin ja EP:n linjoissa näyttää olevan, että EP tunsu huomattavaa vetoa heimopolitiikkaan idässä – hänhän edelleen oli mukana Karjalan Kansalaisliiton toiminnassa, vieläpä sen Itä-Karjalan komiteassa – kun taas Brummer keskittyi muuhun.

Sisäinen vallansiirto Karjalassa ei aluksi näytä merkinneen täyttä muutosta EP:n elämäntilanteessa. Hän jatkoi viipurilaisena lehtimiehenä, jolla jo oli kiinnostusta monille muillekin alueille etenkin kansansivistystyön sektorilla. Käänteen toi Juho Hurmalaisen äkillinen ja ilmeisesti ennakoimaton kuolema 25.5.20, minkä seurauksena EP:stä tuli hänen seuraajansa Uudenkirkon kansanopiston johtajana ja sittemmin myös EKNS:n puheenjohtajana.

Juho Hurmalainen kuoli hetkellä, jolloin Etelä-Karjalan Nuorisoseurojen Liitto jo valmistautui 30-vuotisjuhliinsa. Pitkään vaikuttanut johtohahmo menetti tältä osin elämäntyyntönsä kruunauksen. Ei ihme, että vainajaa muistettiin kuin monarkkia konsanaan.

Karjalan nekrologi – epäilemättä EP:n käsialaa – oli 4-palstainen. Suurisuuntaiset hautajaiset ja myöhemmin muistokiven paljastus tapahtuivat Viipurissa. Nimenomaan kansanopistomiehenä Hurmalaisella oli nimeä kotimaakunnan ulkopuolellakin.

Silloisen Uudenkirkon kansanopiston johtokunta valitsi – EP:n oman käsityksen mukaan "kutsui" – uuden johtajan 14.8.20. Mitenkä asiat lienevätkään ao. sisäpiireissä kulkeneet, varmana voimme pitää, että hänessä nähtiin sopivin mies Hurmalaisen seuraajaksi ei yksin tietopuolisesti vaan myös maailmankatsomuksellisesti. – Jo lokakuussa (17.10.) EP mainitaan Uudeltakirkolta kotoisin olevana eli uuteen tehtäväänsä valittuna. Uusi opistokurssi alkoi vasta marraskuussa 1920. – Joskus syksyn tietämissä EP, Elsa-vaimo ja tyttäret Katri ja Liisa (8.4.20 – 29.1. 21) muuttivat Kanneljärvelle – olosuhteisiin, jotka tyystin poikkesivat niistä, joihin erityisesti nuori puoliso oli tottunut. Samalla jäi EP:n osalta taakse lehtimiestyö ja Viipurissa olleet muut asemat: EP oli mm. ollut Viipurin työväenopiston vt. johtana syksystä 1919 kevääseen 1920 sekä Viipurin kaupungin kirjaston ja työnvälitystoimiston johtokunnan varapuheenjohtaja 1919. Mutta ennakoivasti on sanottava, että journalistista viehtymystään EP ei oikeastaan koskaan menettänyt. Hän on lehden merkittävä kirjoittaja ja avustaja kautta vuosien, palatakseen lopulta vielä päätoimittajaksikin.

Oppilaitos, jonka palvelukseen EP näin antautui, oli lajissaan jo vanhaa polvea tai eturintamaa tässä Skandinaviasta levinneessä kansansivistystyön kentässä. Alkamisvuotenaan 1894 Uudenkirkon kansanopisto oli maamme kahdeksas kansanopisto, Itä-Suomessa ja rajaseudulla ensimmäinen. Viime kädessä kansanopisto oli selvästi pohjoismaisen kansallisuusaatteen lapsi. Se oli sitä etenkin perustaja-"isälle" Grundtvigille ja Tanskalle ja se oli sitä tavallista korostetummin myös Uudenkirkon kansanopistolle, jonka perustajien mielessä oli suomalaisten tulevaisuus venäläisistä kansoittuvalla rajaseudulla – ja myös Inkerissä. Syntymävaiheessaan Uudenkirkon kansanopisto oli ollut sekä Viipurilaisen osakunnan että Viipurin kaupungin lempilapsi, mutta lyhyessäkin esityksessä ei voi sivuuttaa kolmikkoo tri J. A. Lyly, Th. Homén ja Juho Lallukka, joiden valinnasta johtui, että sijaintipaikaksi tuli Kanneljärven kylä sivussa Uudenkirkon keskuksesta, mutta lähellä Viipurin–Pietarin rataa.

Lyhytaikaisen Juho Laineen (1894–98) jälkeen astui remmiin Juho Hurmalainen, joka merkittävästi oli osallistunut myös perustamispuuhiin. Yhden kookkaan rakennuksen varassa toiminut opisto sai hänen toimikautensa alussa toisen, opiston yhteyteen perustettavan emäntäkoulun tarpeisiin ja vihdoinkin v.1906 kolmannen, uudeksi päärakennukseksi katsottavan, ja nämä kolme osaa muodostivat opiston vielä EP:n sinne tullessa. Eräs osa EP:n elämäntyötä tuli olemaan opiston rakentaminen siihen lopulliseen asuun, joka sillä syksyllä 1939 oli.

Opiston kurssi oli yksivuotinen alkaen vasta marraskuussa, kun oppilaat olivat vapautuneet maatalouden syystöistä, ja se päättyi toukokuussa. Tytöt pääsivät opistoon jo 16-vuotiaina, pojat 18:n iässä. Takana alkoivat olla ajat, jolloin opisto käytiin varttuneemmassakin iässä. Kurssi käsitti sekä tietopuolisia että ns. käytännöllisiä aineita, kuten uskonto, historia, yhteiskuntaoppi, äidinkieli, maatalousoppi, kotitalous, veisto, käsityöt ym. pienempää, jopa liikuntaa ja voimisteluakin, joille ei tahtonut riittää aikaa, jos kohta innostusta olisi ollutkin. Erinomaisen suuri näyttää oppilaitten harrastus olleen myös käsitöihin, joiden parissa uurastettiin vapaaehtoisesti ja kilvoittelumielessäkin. Opiston katsottiin tulevan toimeen kuudella opettajalla (johtaja, johtajatar, agronomi, talousopettaja, tyttöjen ja poikien käsityöopettajat), mutta ainakin Kanneljärvellä olivat kudonta ja ompelu kahdella opettajalla ja ulkopuolista apua jouduttiin muutenkin jossain määrin käyttämään. Esim. EP joutui käyttämään usein sijaisia oppiaineissaan tultuaan kansanedustajaksi. Opiston hallinnolliset ja etenkin sen talousasiat hän hoiti aina itse.

Opisto ei vielä 20-luvun alussa ollut tarkasti ottaen sisäoppilaitos. Oppilaat asuivat vuokralaisina lähiseutujen taloissa. Tämä johtui kuitenkin vain siitä, ettei asuntolaa ollut taloudellisesti saatu aikaan. Asia oli vireillä, ja siihen tuli ratkaisu v.1924, jolloin opisto sai käyttöönsä erään ns. venäläistämiskoulun Kuokkalasta ja rakennus pystytettiin uudelleen opiston noin 5 ha käsittävälle tontille. Ensi kertaa se oli käytössä kurssin alkaessa syksyllä 1925. Siitä pitäen opistolla oli myös oma vahtimestari.

Suurta edistysaskelta merkitsi 20-luvulla kallioonporattu kaivo ja vesijohtoverkoston rakentaminen. Rakennettiin myös sementtitiilinen talousrakennus sikaloineen, pyykkitupineen ym. Johtajan asuntoa laajennettiin. Entisiä hirsipintoja laudoitettiin Sähköä paikkakunnalla saatiin jo varhain 1920-luvulla. Mutta uudet haasteet olivat pian odottamassa. Vanhakantaiset puurakennukset kuluttivat jättimäisesti halkoja. Opiston 40-vuotisjuhlaa ajoi remonti yhdisti päärakennuksen ja emäntäkoulun yhdeksi kokonaisuudeksi keskuslämmityksineen ja laajoine sisäremonteineen. Opisto alkoi olla jo näyttävä kokonaisuus. Sen alkuhistoriaan liittyneet taloudelliset ongelmat olivat väistyneet vakiintuneen valtionapu-lainsäädännön myötä.

Kanneljärvi aloitti omana kuntanaan 1.1.1925; seurakunnasta valtioneuvosto oli tehnyt päätöksen jo 1921 ja kirkkovaltuusto valittu 1922. Kahdeksan kylää käsittävässä kunnassa Kanneljärven kylä oli keskuspaikka, johon myös tuleva kirkko ja kunnan toimielimet keskittyisivät. EP opiston johtajana joutui heti mukaan tähän rakennustyöhön, mm ensimmäisen v.a. kunnanvaltuuston jäsenenä 24–26 ja vielä 26–28. Niinikään hän oli kirkonrakennustoimikunnassa sen koko ajan 1925–34. Aivan opiston naapuruuteen kohonnut kirkko tuli merkitsemään paljon uuden pitäjakeskuksen ilmeelle, ja mitä arvokkainta oli, että tehtävään saatiin viipurilainen nimiarkkitehti Uno Ullberg, mies joka opiston johtokunnan jäsenenä oli suunnitellut myös opiston remontit EP:n johtajakaudella. Kun kirkko v.1934 vihittiin, se edusti moderneinta ja tyylikkäintä kirkkoarkkitehtuuriamme.

Erkki Paavolainen 30-luvulla Nyblinin kuvaama. – EP:stä löytyy henkilökuvia varsin runsaasti poikavuosista alkaen. Aina ylioppilasvuosista hänellä oli yläleuan viikset, mitkä sitten pienenivät ja katosivat kokonaan 20-luvun lopulla.

Opiston oppilaat tulivat aluksi koko Viipurin läänistä, jopa joskus kauempaakin. Lisäksi autonomian ajan oppilaista tuli n 20% Inkeristä. Vähin erin opiston monopoliasema läänissä kapeni. Saihan "perustaja-isä" Lallukkakin aikaan uuden kansanopiston kotiseudulleen Räisälään 1907. Itsenäisyys katkaisi inkeriläisten opistokäynnit ja loi nopeasti uusia kilpailevia koulumuotoja. Uudet oppilaat tulivat nyt voittopuolisesti Kanneljärveä ympäröivistä Karjalan kannaksen kunnista, alueelta, joka taloudellisesti kärsi paljon rajan sulkeutumisesta. – Juuri tässä kohden EP:n rooli kansanopistonjohtajana kytkeytyy "Karjalan kannaksen kysymykseen", ongelmaan, jonka näemme jo hyvin varhain askarruttaneen häntä. Olosuhteiden oli parannuttava; se oli myös opiston tulevaisuus.

Tosin väestö Etelä-Kannaksella nyt kuten jo Hurmalaisen aikana tunsikin edelleen luontaista vetovoimaa laitokseensa. Entinen lahjoitusmaa-seutu oli elänyt ankarassa kirkollisessa lakiyhteiskunnassa, jossa vain työ ja nuhteeton elämä olivat sallittuja. Kaikki vapaamman elämän arvot olivat "vieraiden" käsissä. Tähän elämän tiettyyn pysähtyneisyyteen oli opisto tuonut merkittävän muutoksen jo heti alussa ja toi sitä myös EP:n johtokaudella. Opisto ei ollut vain "koulu", vaan myös oppilaitos kansalaiselämää varten. Ja tässä suhteessa EP oli ehkä oikea mies oikealla paikalla. Kaikki kansanopistoelämään liittyvät perinteet, illanvietet, juhlat, kilpailut ja vierailut saivat hänestä aidosti harrastuneen jatkajan. Oppilaiden toveriliitto lehtineen perustettiin niinkään. Opistoon tullessaan EP oli vielä niin nuori ja taipuisa, että saattoi täydellä innolla edistää mielitekoaan näytellä ja ohjata näytelmiä – mikäli kiireiltään kykeni. Niitä ei siis opistolta tullut puuttumaan. Mutta oliko avoin maallistunut kulttuuri ongelmatonta sen ajan suomalaisella maaseudulla? Myös EP joutui 20-luvun keskivaiheilla kirkolliselta taholta leimatuksi liiallisen maailmallisuuden vuoksi. Maassahan oli runsaasti kristillisiä kansanopistoja, joiden normit oppilaiden suhteen olivat paljon ankarammat kuin grundtvigilaisten.

EP tunsikin viehtymystä teatteriin, mutta oli myös journalisti. Väsymättä hän kirjoitti lehteen opiston tapahtumista, joita sen vuoksi on helppo seurata läpi vuosien. Hän oli aina valmis luomaan tapahtumisen, juhlan ja julkisuuden ilmapiiriä, kuten myös itse esiintymään puhujana, missä taidossa EP elämänsä varrella kehittyi huomattaviin mittoihin. Talvikausi kansanopistossa jäi sinne tulleille nuorille koko heidän elämänsä vaikuttavaksi, kuten tarkoitus olikin, ja muodostui kasvualustaksi sille vilkkaalle seura- ja järjestötoiminnalle, joka näitä seutuja tuli leimaamaan vaikeuksista ja vastoinkäymisistä huolimatta.

Tässä voidaan – ja jopa täytyykin – puhua kaksoisroolista sekä kansanopisto- että nuorisoseuramiehenä, mikä myös periytyi Juho Hurmalaiselta EP:lle. EKNS:n puheenjohtajaksi hänet valittiin vuosikokouksessa 1921, mutta tämän vuoden ajan asioita hoiti kuitenkin varapj Kaapro Moilanen, kunnes EP v 1922 alusta itse oli puheenjohtajan paikalla.

EKNS:n puheenjohtajana EP:n aika ei yleensä riittänyt paikallistasoiseen osallistumiseen. Keskusliiton nimissä sitä puolta hoiti sihteeri Paavo Montonen, EP:n elinaikainen sivusta-adjutantti, joka väsymättömästi osallistui paikallisseurojen tilaisuuksiin ja käytti sanaa niissä. Tämä talonpoikaisjuurinen kirjailija oli maakunnan nuorisoseura-työn arkipäivässä varmasti kaikille tutumpi hahmo kuin EP, jonka "maisterius" saattoi ainakin vanhemmalle väelle merkitä etäännyttävää piirrettä. EP ei osallistunut liioin lähemmin ns. piiritoimintaan, joka oli paikallisseurojen ja liiton väliporttana. Poikkeuksen teki kuitenkin varsinkin 20-luvulla Kanneljärven ns.-piiri, johon kuuluivat Kanneljärvi, Uusikirkko, Kuolemajärvi ja Terijoki. Mutta Keskusliiton vuosiohjelma jo sekin tarjosi runsaan tehtäväkentän vuosikokouksineen, neuvotte-

Kanneljärven kansanopisto suurten remonttien jälkeen 1934. – Ylh. suuri päärakennus, jonka rakenneosat vas:lta 1) vanha emäntäkoulu, 2) näyttämö (ikkunat kivijalassa) ja 3) vanha päärakennus. (EP:n asunto sivuflyygelissä. ikkunat markiiseilla). – Alh. vas. oppilasasuntola vltta 1925. – Alh. oik. osa vanhinta rakennusta vltta 1894 korjausten muuntelemana.

lupäivineen, maakuntajuhlineen ja edustuksineen. Nuorisoseura -lehdenkin päätoimittajaksi vakiintui Paavo Montonen, jonka kynä ahkeroi sen palstoilla. EP:n laajenevat työympyrät selvästi harvensivat hänen kynänsä osuutta tässä lehdessä, jonka oli mahdollista saada apua muiltakin liiton keskushenkilöiltä.

Nuorisoseura kuten kansanopistokin olivat syntyneet Suomen kansallisen nousun vanavedessä viime vuosisadan lopulla. Niiden keskeisin sisältö oli muovautunut autonomian ajan ilmapiirissä, ja ne molemmat joutuivat itsenäisyyden olosuhteissa puolustamaan asemiaan uusia kilpailijoita vastaan. Mutta jo autonomian ajaltakin nuorisoseuraliikkeeseen periytyi ristipaineita, joiden kanssa puheenjohtajan oli elettävä. Toisten mielestä nuorisoseurat olivat itsekasvatusjärjestö opinto- ja luku -kerhoineen, toisille aatteellinen manifestointi ja toimiminen oli ainoa elävä linja. Arvovaltainen veteraani-hahmo Kaapro Moilanen mm. oli innokas opintolinjojen mies, EP itse kantoi sortovuosien synnyttämää nuorison poliittisen järjestäytymisen perinnettä. Toimivan rinnakkaiselon ylläpitäminen eri suuntausten välillä tuli epäilemättä olemaan osa EP:n linjaa nuorisoseuramiehenä. Ja jos voi puhua jostakin erityisestä jäljestä, jonka EP osaltaan jätti perinnöksi ns-liikkeelle, löytyy se varmimmin juhla- ja kokouskulttuurin piiristä. Liikkeen piiriin tulonsa ensi hetkistä alkaen EP oli innolla organisoimassa keskusjärjestön juhlia, omaa opistoaan luonnollisesti unohtamatta. Tunnustettuna puhujana hän aina kantoi osansa puheiden pidon taakasta, muita alan edustajia unohtamatta.. Suurta huomiota kiinnitettiin myös kuorolauluun, näytelmiin sekä voimisteluun ja urheilukilpailuihinkin. Myös kaikki se, mitä voidaan nimittää "ylöspanoksi" – kulkueet, kunniakäynnit ja lippulinjat – oli näyttävästi esillä. Soittokunnat ja solistikonsertit tarjosivat jokaiselle jotakin. Voinee sanoa, että itsenäisyysvuosien keskeinen maakuntakulttuuri manifestoitui

näin nuorisoseura-liikkeen kautta jatkuakseen sotien jälkeenkin,— jopa vielä tätäkin kirjoitettaessa. Esim Viipurissa pidetyillä maakuntajuhlilla (16–17.6.34) esiintyi 30 kuoroa (n 700 hnk), voimisteluryhmiä 26 (n 300 hnk), kansantanssijoukkueita 17 (n 200 hnk). Kulkueessa oli mukana 2000 henkeä. Sekä oman aikamme kisa-tunnelma että varhemmat laulujuhlat olivat tällöin läsnä..

MAAKUNNAN MIEHENÄ

Sattuman oikusta EP oli joutunut Kuopioon aloittamaan oppikoulutietään. Siellä hän jo imi sieluunsa aktiivisen venäläisvastaisuuden herätteitä. Se varmasti nopeutti nuoren miehen alun ajautumista tielle, joka kyllä olisi löytynyt kotiseudullakin, mutta nyt tuli vastaan rajummin ja yllätyksellisemmin. Kuten nuori sukupolvi usein ajautuu ristiriitaan lähimenneisyyden kanssa, niin EP:kin heräsi näkemään kannaksen venäläisasutuksen vaarat, vaikka tämä asutus toisaalta oli luonut sen elintason, jonka keskellä hän itsekin oli kasvanut.

Olemme jo todenneet, miten EP oli alun alkaen ollut mukana siinä tapahtumassa, joka tuotti Karjalan kannaksen kuntien edustajiston. Hän kirjoitti sen aikaansaaman ensimmäisen mietinnön. Sitten hän toimi sen sihteerinä Juho Hietasen ollessa edustajiston puheenjohtaja. Ja jos voidaankin kysyä, mitä tällainen "ulkoparlamenti" varsinaisesti sai aikaan 20- ja 30-luvuilla, ainakin se on ilmeistä, että sillä oli osuutensa maakunnallisen elämän muotoutumisessa ja suora vaikutusyhteys talvisodan jälkeisiin tapahtumiin.

Karjalan kannaksen kysymys, sellaisena kuin se esiintyi EP:n teoksessa ("Karjalan kannaksen kysymyksiä", Otava, 1921, 173s.) käsitti kaksi laajaa ongelmaa: 1) Kannakselle jääneen venäläisen omaisuuden ja väestön kohtalo ja 2) lahjoitusmaiden lunastamisesta syntynyt, lampuotien tilojen ulkopuolisten metsämaiden omistusjärjestelyt ("kruununpuisto-asia"). Mutta näiden selvärajaisten, menneisyyden perintöä edustavien ongelmien lisäksi oli kolmas ja kaikkein vaativin: taloudellisen hyvinvoinnin säilyttäminen rajaseudulla, jonka aiemmat taloudelliset edellytykset olivat katkenneet.

Näiden ongelmien parissa EP joutui työskentelemään paitsi jo em. yhteyksissä myös eri komiteoissa, rahastoissa, kansanedustajana ja muissa yhteyksissä. Mainittakoon Suomenlahden ja Laatokan kalastajaväestön tutkimuskomitea vlt 1930, jossa EP oli puheenjohtajana, ja Suomenlahden itäisen alueen rannikkokomitea (1935–38), niinikään EP:n puheenjohtajana. Tämän rannikkokomitean piiriin kuuluivat myös Tyttärsaari, Seiskari ja Lavansaari, joihin komitea pääsi vierailemaan laivaston upouudella VMV-tykkiveneellä. Molemmissa komiteoissa oli kysymys väestön elinkeinoelämän edistämisestä, samoin esim. Suomenlahden rannikon huoltoalueen neuvottelukunnassa 1939. Sokerijuurikasviljelyn laajentamiskomitea (1937) taas tähtäsi Itä-Suomen raakasokeritehtaan perustamiseen. Näissä yhteyksissä törmättiin jopa maanpuolustuksen etuihin, kuten esim. suurten jokiniittyjen kuivatuksessa viljelykselle, kun puolustuslaitos olisi mielellään edelleenkin nähnyt ne tulva-alueena. Myös 20-luvun lopulla alkanut kannaksen- matkailu oli EP:n näkökulmasta tärkeä taloudellinen seikka. Se mikä kerran oli ollut suomalaisuuden uhka, muuttui nyt positiiviseksi arvoiksi: kannas-romantiikan kohdeyksiköiksi. Ja kaikki se, mitä mahtui Inon pattereiden ja Lintulan luostarin välimaastoon, oli EP:lle jo lapsuudesta asti perin tuttua: huvilat lukemattomin eri hahmoin, kirkot, satumetsät, suuri lehtikuusimetsä, lohivadot, puutarhat ym, rantahietikoista puhumattakaan. EP:n omakohtainen innostus kannas-retkeilyjen järjestämisessä oli silminhavaittava seikka.

Oman raiteensa Karjalan kannaksen kehittämistyössä muodosti Jonas Castrénin, värikkään isänmaanystävän ja asianajajan luoma ja perustama Karjalan Kulttuurirahasto, jonka lahjakirjan hän allekirjoitti Viipurissa 23.1.1918 ja johon myös Gösta Serlachius antoi osansa. Rahaston johtoon Castrénin itsensä kuoltua tuli P.E. Svinhufvud. On toistaiseksi tietymätöntä, miten EP ja "Ukko-Pekka" ovat ensi kertaa kohdanneet. Joka tapauksessa EP lähetti ent. valtionhoitajalle teoksensa "Karjalan kannaksen kysymyksiä", minkä tämä ilmoittaa kiinnostuksella lukeneensa. Vuonna 1923 EP kutsuttiin Kulttuurirahaston asiamieheksi. Rahaston isännistöön hän tuli 1926 ja sihteeriksi 1930, elinikäisesti. Isännistön puheenjohtajana oli P.E. Svinhufvud, millä seikalla aikanaan oli huomattavia seuraamuksia myös EP:n elämänvaiheissa. Karjalan Kulttuurirahasto jakoi vuosittain merkittäviä summia, ja sen sihteerillä oli tietysti vaikutusvaltaa asioihin, mutta myös vaivaa ja vastuuta joutuessaan torjumaan esim. hyökkäyksiä, joita jakopolitiikka aiheutti. Hänen piti myös seurata avustusten kohtaloa kentällä. Talvisodassa Kanneljärvellä paloi rahaston valtava leikekokoelma.

Toisestakin huomattavasta rahastosta EP joutui pitkälle vastaamaan. Vuoden 1932 alussa astui näet voimaan laki Karjalan Kannaksen rahastosta, josta jaettiin apurahoja kannaksen henkiseen ja taloudelliseen edistämiseen korkovaroista, joita ulkomaalaisten hoidotta jäänyt omaisuus tuotti. Asiaa hoiti v.1933 muodostettu Kannaksen rahaston neuvottelukunta, jonka sihteeriksi (ja varapuheenjohtajaksi) EP tuli. Puheenjohtajana hän toimi vsta 1945 eteenpäin.

POLITIIKAN PITKOSPUILLA

Olemme jo nähneet, miten EP sijoittui tärkeille "paalupaikoille" itsenäistymisen myötä, – poliittisen nousuveden nostamana. Osansa toki oli nuoruuden rohkeudellakin: siellä missä "nimet" arastelivat poliittista jännitettä, nuori EP uskalsi. Tarkoitamme tuloa Karjalan päätoimittajaksi. Täysin yksilökohtaistakaan kannustinta ei voi ohittaa, nimittäin vanhimman veljen Pekan edelläkierroituja vaiheita toisella sortokaudella. .

Aikanaan EP ja myös Pekka P. olivat liittyneet kokoomukseen, mutta kun Pekka P. vuoden 1919 vaaleissa jättäytyi pois eduskunnasta, EP ainakin kohtuullisella innolla otti osaa puolue toimintaan Viipurissa, ja tuli valituksi myös puoluevaltuuskuntaan 13.4.20. Muutto Kanneljärvelle ja Juho Hurmalaisen aseman periminen ehkä kuitenkin ajaksi lamauttivat puoluepoliittista harrastusta EP:n elämässä.. Ja EP:n asema aluksi todella muuttuikin hänen poistuttuaan läänin pääkaupungista ja puolueen sikäläisen valtalehden piiristä. Puolueiden koko kenttä oli 20-luvun alussa vielä suuren etsinnän ja uudelleen muotoutumisen vaiheessa, ei vähiten kokoomuksen, johon oli liittynyt sekä nuor- että vanhasuomalaisia. Kuitenkin EP oli jo niin mukana yhteiskunnallisessa vaikuttamisessa, ettei pitäytyminen vain maakunnallisuuden piiriin tuottanut tyytymättömyyttä. Vuoden 1924 eduskuntavaaleissa EP suostui ehdokkaaksi ja tuli valituksi Viipurin läänin itäisestä vaalipiiristä. Vaalit pidettiin huhtikuussa, koska edellinen eduskunta (v.1922) oli hajotettu ja uudet vaalit määrätty pidettäväksi poikkeavana ajankohtana. EP:n ensimmäinen edustajakausi sijoittuu siis vuosiin 1924–27. Valtiopäivillä EP istui sitten v:een 1950 asti, lukuunottamatta kautta 1933–36.

Ryhtymistään kansanedustajaksi EP perusteli mm. sillä, että tahtoi olla maakuntansa asioiden ajaja, ja sitä hän olikin lähes kaikessa siinä mihin käytännössä puuttui. Toinen asia on, että tilanne houkutteli häntä myös poliittisen kynäilyn kilpakentille. Karjalan alakertoina oli siitä alkaen luettavissa eduskunta- tai parlamenttipakinoita, ensin "Esan", sitten "Jäkkäniskan" ja kauimmin "P. Jarrumiehen" nimimerkeillä. Pakinointia jatkui aina talvisotaan asti, ja epäilemättä se kunniakkaasti puolustaa paikkaansa monien muiden

kirjoittajien vastaavan urakoinnin rinnalla. "P.Jarrumies" yrittää aina välttää päivärutiinin tautologista kirjaamista tähdäten katseensa siihen draamaan ja sen henkilöihin, jota kulloinkin esitettiin tällä kansallisella "päänäyttämöllämme". Hän tahtoo kirjata sen inhimillisesti kiintoisan, mitä pöytäkirja ei kerro. Silti P.Jarrumies – vaikka usein uskaltaa olla myös erimieltä ryhmänsä kanssa – pysyy periaatteellisissa kannanotoissaan uskollisena puolueensa viitekehykselle – ja tarpeen tullen myös viipurilaiselle näkemykselle.

Eduskuntapakinat tuottivat lisätuloja, joille aina löytyi myös käyttönsä. Kansanedustajan täytyi käydä puhujamatkoilla. V.1926 perheeseen ilmestyi komea Studebaker-auto – äveriään miehen tunnusmerkki vielä tuolloin. Pakinointi oli siis yhdeltä osaltaan kontaktin ylläpitoa omaan äänestäjäkuntaan, joka näin sai tietoa ehdokkaansa toimista valtiopäivillä. "Mediapeli" ei siis ole vain nykypäivää, vaan aina vallinnut todellisuus. EP:n äänestäjien peruspilarin muodostivat kivennapalaiset läpi vuosien. Heidän äänestäessään uskollisesti "meijjä Ierikkaa", tämä pääsi epäilemättä nostamaan bonuksia isänsä, setiensä ym. sukulaistensa luomasta kuvasta pitäjässä.

EP:n panosta kansanedustajan tehtävässä ei tutkimusten puutteessa ole helppoa arvioida. Siinä on joka tapauksessa vuosittaisia vaihteluita ja myös talvisodan asioihin tuoma suuri muutos. Alkuinnostuksesta kertovat vuoden 1925 ja 1926 valtiopäivät, joiden kuluessa EP:n kynästä lähti ainakin neljä kansanopistolaitoksen tulevaisuutta palvelevaa aloitetta, Viipurin musiikkiopiston avustamislote, alote ns kruununpuisto-kysymyksessä, määräraha-aloite Suomen Näytelmäkirjailijaliitolle, ja nykyhetken kannalta ehkä mielenkiintoisin ehdotus v.1926, että kannaksen kalastajille neuvoteltaisiin oikeus viedä tuotteitaan Neuvosto-Venäjälle – lähinnä Pietariin – myytäväksi. Etsittiin siis pääsyä suljetun rajan haitoista. Aluksi asia näyttää olleenkin myötätuudessa, mutta sitten se hautautui "vihreän veran alle", nähtävästi siksi, että muutkin rannikon kalastajat aina Uttamaata myöten kipeästi kaipasivat vastaavaa etua, mikä olisi merkinnyt asian paisumista liian laajaksi.

EP:n nimissä – ei toki vain hänestä lähteneitä – olivat myöhemmin mm. maakunnallinen sähköjohto (1929), Suulajärvi-Suomenlahti -jokilinjan perkaus (1936) ja kuuden aloitteen rypäs v.1937, joiden kohteina Terijoen merikylpylän ohella olivat kaakkoisen rannikkoalueen kohteet: kalastusapajat, aallonmurtaja, venevalkamat, joenperkaus ym.

Lapuan liikkeen nostaessa päätään EP ajautui maltillisemmän kokoomuksen linjoille. Tässä vaiheessa EP ja Karjalan päätoimittaja Brummer puhalsivat entistä selvemmin yhteen hiileen, ja heihin liittyi myös Kaapro Moilanen. Ilmeisesti Pekka Pennanenkin. Lehden toimitus-troikka vlt 1920 oli siis koolla, ja se "laillisuus", jota kaikki puolsivat, tuli olemaan myös uskollinen Ukko-Pekalle. Puhutaankin erityisestä viipurilaisryhmästä kokoomuksen piirissä. – Vaikka viipurilaisryhmä ei ollutkaan merkityksetön, sen katsomukset jäivät vähemmistöön puoluevaltuuskunnassa, jota Lapuan liikettä myötäilevät voimat dominoivat. Miten aidosti EP puolestaan tuomitsi tässä vaiheessa Lapuan liikkeen, on tarkemmin tutkimatta, mutta Svinhufvudin valinta presidentiksi 16.2.1931 joka tapauksessa tasapainotti tilannetta puolueen sisällä merkittävästi. Samalla talonpoikaismarssin jälkeinen muilutusten ja murhienkin kausi oli päättynyt Lapuan liikkeen ilmeiseksi tappioksi. Tilanteen lopullinen selkeytyminen kuitenkin puuttui: vuosi 1931 kului uhkaavan sisäisen kumuloitumisen merkeissä johtaakseen helmikuussa 1932 Mäntsälän kapinana tunnettuun tapahtumasarjaan, mikä entisestäänkin kiristi sisäistä tilannetta kokoomuksessa. Kun helmikuun päättyessä tilanne vielä oli kireimmillään, Sunilan hallituksesta erosi kaksi kokoomuksen ministeriä, nimittäin apulaissisäministeri N. Solja ja sosiaaliministeri E Kilpeläinen ilmituoden siten lojaaliutensa kapinamiehille, jotka juuri olivat vaatineet hallituksen eroa. Itse asiassa suurin osa kokoomusryhmäkin

oli asian takana. Ryhmäkokouksessa 1.3. 32 vain Pekka Pennanen, Kaapro Moilanen, Antti Tulenheimo ja EP vastustivat eroa vaatien presidentin tukemista käsiillä olevassa tilanteessa.

Kilpeläisen ja Soljan ero merkitsikin Svinhufvudille pahaa pulmatilannetta. Myös EP, Pennanen ja Moilanen olivat huolissaan. Varhain aamulla 2.3. he pitivät neuvoa hotelli Hospitzissa "allapäin ja pahoilla mielin", kunnes kaikki muuttui linnasta tulleen puhelinsoiton myötä. EP:n oli tultava presidentin puheille.

EP itse on kertonut seuraavasti: "Kun minä siis tulin presidentin vastaanottohuoneeseen, riensin pahaa aavistamatta lausumaan meidän kolmen ilon siitä, että olin saanut tilaisuuden tulla presidentin puheille ja kerroin, että aikomuksemme oli ollutkin pyrkiä hänen luokseen. Ihmettelin hieman hänen välinpitämättömyyttään kuulla edellisen illan kokouksesta [s.o. kokoomuksen ryhmäkokouksesta]. Sensijaan hän äkkiä, ilman mitään esivalmistelua sanoi jyrkävään tyyliinsä: "Sinun on tultava Kilpeläisen tilalle." Tällaiseen olin kaikkein vähimmin valmistautunut. Hämmästyneenä pyysin ja sainkin tilaisuuden keskusteluun, jonka aikana havaitsin, että ministerien eropyyntö oli kovasti koskenut häneen. Kun yritin selittää presidentille ryhmän käsityskantoja, hän ei niistä tuntunut olevan kiinnostunut. Hän tahtoi kiireesti paikata hallitusrepeämän, ei mitään pitkiä neuvotteluja taikka muodollisuuksia. "Sisäministerin paikalle minulla on mies katsottu", hän sanoi. Yritin harata vastaan, mutta hän piti kiirettä. "Minä luotan sinuun", hän sanoi. Olimme monien vuosien aikana toimineet Karjalan Kulttuurirahaston isännistössä. Kun pyysin aikaa ilmoittaakseni ryhmälle, hän sanoi, ettei tarvitse ryhmää, riittää vain, että uusi mies saadaan kokoomuksesta. Mutta kun sanoin, että minun ainakin täytyy saada keskustella Pennasen ja Moilasan kanssa, hän antoi minulle kahden tunnin miettimisajan. – Kun riensin takaisin Hospitziin, jossa Pennanen ja Moilanen olivat kärsivällisesti odottaneet minua, kerroin kuulumiset linnasta. Olin jo paluumatkalla arvannut, mitä he minulle sanoisivat. Eihän eilisen jälkeen, jolloin me kaikin voimin olimme koettaneet pysyttää hallituksen koossa, ollut muuta tehtävää kuin myöntyä taikka etsiä toinen uhri.. Siitäkin olimme pian selvillä, että on turhaa kysyä ryhmältä "lupaa", sen luottamusta ei ole saatavissa, tiesimme sen. Jos siis joku menee hallitukseen, hän tekee sen omissa nimissään, "villinä". – Näin aprikointiin. Tällöin Pennanen, vanhana ja kokeneena lausui: "Jos menet hallitukseen, valmistaudu siihen, että poliittinen urasi pian loppuu." Olin tämän itsekin arvannut. Mutta molemmat ystäväni vahvistivat minua siinä, että nyt ovat kysymyksessä suuremmat asiat kuin yhden nuoren miehen poliittinen karriäri. Ukko-Pekan hyväksi ei tämä "uhri" ole liikaa, arvelimme. – Mutta emmehän me olisi olleet poliitikkoja, ellemme olisi tuumineet vähän kompromissista. Jospa Ukko-Pekka saataisiin luopumaan toisesta jäljelle jääneestä sisäministeristä von Bornista, voitaisiin ehkä kokoomuksenkin eduskuntaryhmää rauhoittaa. Ja niin keksimme mielestämme hyvän tuuman, käytetään hyväksi tilaisuutta ja pyydetään Born pois.

Näine hyvineni riensin sovittuna aikana taas Ukko-Pekan luokse. Läksin etenemään varovaisesti ja esittelin keksimäämme neuvoa. Olen harvoin nähnyt Ukko-Pekan suuttuvan niin kiivaasti kuin tästä suosituksesta. Hän piti minulle pitkän luennon, kuinka välttämätöntä on, että lailliseen hallitukseen ei kosketa. Born on hyvä mies, hän sanoi. Ja kun minä mainitsin, että hyvin suurena tekijänä levottomuuksiin oli käsitys von Bornin henkilöstä, hän kimmastui, hänen äänensä värisi, kun hän sanoi: "Kaikki te jätätte minut pulaan, sinäkin." Mitäpä tähän oli sanomista. Olin nolona. Vastaansanomatta lupasin tulla illalla, joskus 23:n jälkeen valtioneuvostoon, jossa vahdinvaihdokset oli määrä suorittaa. – Noin tunti sen jälkeen kun olin lähtenyt linnasta presidentti Svinhufvud piti radiossa kuuluisan puheensa, jossa hän isännän äänellä komensi Mäntsälän miehet kotiin ja sanoi henkilökohtaisesti ottavansa vastuun maan asioiden rauhoittamisesta."

Näin EP 3.3. tuli sosiaaliministeriksi Kilpeläisen paikalle ja kenr.maj. K L Oesch apul.sisäministeriksi Soljan tilalle. Oeschin tilalle tuli kuitenkin jo 14.3. Viipurin läänin maaherra Arvo Manner, EP:lle tuttu henkilö.

Tämä äkillisesti syntynyt, noin 8 kk kestänyt ministeriys merkitsi EP:n valtakunnallisen politiikan zeniittiiä ja nosti hänet hetkeksi julkisuuden parrasvaloihin silloisten mittojen mukaan ajateltuna. Häntä haastateltiin, häneltä pyydettiin lausuntoja. Kesällä oli tilaisuus majoittua Kesärantaan, jossa reporterit vieraili. Ja kun presidentti vieraili kannaksella, hän vietti yökauden EP:n vieraana kansanopistolla. Mitä kaikkea ministerin asema merkitsi EP:lle hänen muissa pienemmissä elämänpyröissään, on vain arvailtavissa.

Ajanjakso maaliskuusta lokakuuhun oli kuitenkin hyvin jännittynyttä aikaa huolimatta siitä, että kapinalliset palasivat koteihinsa ja Lapuan liike oli joutumassa syytettyjen penkeille. Kun Lapuan liikkeen korkeimmat taustavoimat olivat oikeudellisesti turvassa, Mäntsälän keskiasteen kapinajohtajat pantiin syytteeseen ja vankeuteen, ent. yleisesikunnan päällikkö Wallenius heidän joukossaan. Tilanne ei siis mitenkään ollut ohi. Toimintakieltoon asetettu Lapuan liike kehitteli itselleen paraillaan jatkoa Isänmaallisen Kansanliikkeen nimellä. IKL:n perusohjelma hyväksyttiin 5.6.32 Hämeenlinnassa. – EP:n ministerikaudella jouduttiin siis alinomaa koskettelemaan Mäntsälän kapinasta syytettyjen asioita. Muuten sosiaaliministerin toimiala tänä aikana sivusi vain vähäpätöisempiä asioita.

Kapinajutun käsittely Turun hovioikeudessa alkoi 15.7. ja suuri julkisuus saatteli sen menoa. Lapualaispiirit järjestivät mielenosoituksia, vankien väkivaltaisesta vapauttamisesta huhuilitiin. Syytteessä oli yhteensä 102 henkilöä. Lokakuun puolivälissä kapinajohtajat aloittivat nälkälakon, mikä johti siihen, että hallitus heti vapautti Iivari Koiviston, Paavo Susitaipaleen, Veli Byströmin ja Arno Tavailan. Vihtori Kosola, Arvo Lindh, Walde Sario ja Kurt Wallenius jäivät edelleen vankeuteen. Kansalaiskokousten painostama hallitus vapautti 17.10. muut johtomiehet paitsi Walleniusta, joka vielä jäi jatkamaan tutkintovankeuttaan. Nyt vuorostaan sosiaaliministeri EP ja sisäministeri Manner erosivat hallituksesta ja saivat seuraajikseen Lohen ja J E Erkon (20.10.) Hallitus ei siis nytkään hajonnut, mutta antoi periksi ulkoparlamentaarisille voimille vapauttamalla nyt Walleniuksenkin lääkärintodistuksen nojalla. Walleniuksen vapautuminen muodostui kansanjuhlaksi Helsingin asemalla, kuten erityisesti Kosolan vapautuminen oli muodostunut Lapualla.

EP ei liene jättänyt mitään selitystä oman eronsa taustasta. Mahdollisesti hän on tuntenut turhautumista pantuaan ministeriytensä alttiiksi Walleniuksen tähden saamatta kuitenkaan mitään "palkintoa" uhrauksestaan. Kokoomus oli jo auttamatta jakaantumassa niihin, jotka liittyivät IKL:ään ja niihin, jotka olivat laillisuuslinjalla, eikä EP voinut tällä tempauksella voittaa suosiota peruspuolueessa, puhumatta siitä, että pres. Svinhufvud saattoi vuorostaan hyvinkin loukkaantua EP:n ja Mannerin erosta. Mahdollista on, että EP ja Manner katsoivat Walleniuksen "panttivankeuden" vain pahentavan tilannetta lapualaisten eduksi. Olihan kesäinen "konikapina" eli pulamiesten liikehdintä ollut myös levottomuutta lietsomassa, puhumatta rajusta menosta Saksan valtiopäivillä.

EP:n ratkaisuja tarkasteltaessa on otettava kuitenkin huomioon myös se, että kokoomuspuolue oli koko hänen ministerikautensa ajan kasvavassa ristiriidassa äärikonservatiivisen (tulevan ikl:läisen) ja ns. maltillisen ryhmittymän taistelussa hegemoniasta. Onpa nähty kriisin merkittävästi jopa lähteneen etenemään, kun EP suostui ministeriksi "Akka-Pekan" toivomuksesta. Joka tapauksessa konflikti puolueessa koko ajan paheni v:n 1932 aikana, ja vaikka maltillisten asema aluksi oli varsin vahva ja ikäänkuin voittoisa, se syyskuukausien mittaan heikkeni kääntyen maltillisten tappioksi. Saattaa siis ajatella EP:n jo tästäkin syystä halunneen erota, mihin viittaa sekin seikka,

että EP ja Ukko-Pekka olivat molemmat vielä mukana – ainakin tarkkailijoina – IKL-puolueen varhaisimmassa hahmotustilanteessa, mutta luopuivat siitä sitten.

Kokoomuspuolueen maltillinen suuntaus oli tässä vaiheessa merkittävän "viipurilainen" ja itäsuomalainen – ja myös Svinhufvud voitiin laskea siihen luumäkeläisenä ym. seikkojen nojalla. Mutta Viipurin läänissä oli äärioikeistolla myös vahvaa kannatusta, ja erityisesti Brummerin asema Karjalan päätoimittajana oli siksi hyvin tuulinen. Jopa itse Kaapro Moilanen epäili hänen luotettavuuttaan maltillisten kannalta. Kun helsinkiläisjohto (Linkomies, Pentti ym.) sai nyt hegemonian, se merkitsi EP:lle syntipukiksi joutumista jo v:n 1932 lopulla, ja hänet syrjäytettiin puolueen edustajaehdokkuudesta kesän 1933 vaaleissa. Mitä Ukko-Pekka tästä kaikesta ajatteli, on tuntematonta, mutta eräänlainen tölväys hänenkin arvovalalleen puolueessa EP:n syrjäytys oli.

"P.Jarrumiehen" eduskuntapakinat Karjalassa siis keskeytyivät yhdeksi vaalikaudeksi. V 1937 EP palasi eduskuntaan jatkaen siinä aina v:een 1950 asti. Paasikiven tulo puolueen johtoon 1934 tavallaan jo lopetti puolueen sisäisen kriisin ja kaiken yhteyden IKL:n kanssa. EP:kin tuli näin poliittisesti palaamaan ruotuun. 30-luvun jälkipuolen EP oli paitsi selvästi IKL-vastainen, myös "punamulta"-Suomeen lojaalisti suhtautuva kokoomuslainen.

Vaikka poissaolo eduskunnasta vapautti EP:n moniin muihin hyödyllisiin tehtäviin, hän sai kokea politiikan tavanomaisia murheita, joutuen paikkakunnallaan IKL-suunnan ihmisten hampaisiin "patkulina" ja jopa maalaisliittoon päin vilkuilevana. Korpr. Paavolainen oli tähän aikaan myös skismaattisissa väleissä suojeluskunnan esikunnan kanssa.

EP yritti tehtäviensä keskellä myös pohtia ajan merkkejä yhä arvoituksellisemmassa maailmassa. Siihen häntä yllyttivät tietenkin myös veljenpoikansa kirj. Olavi Paavolaisen huomiota herättäneet arviot "Kolmannesta valtakunnasta". Jo v:n 1939 alussa (siis ennen Tšekkoslovakian miehitystä) hän kirjoittaa: "Ken on kunnellut maailmassa risteileviä

Sekä vilkas kylä että Kanneljärvi rikastuttivat opistoseutua. – Kuva upouuden kirkon tornista.

myrskyn ääniä, hän tuskin kykenee toivomaan muuta kuin, ettei sotaa vielä tänä vuonna tulisi – tai – ettei se meidän maatamme koskettaisi. Ja näinkin ajatellen hänestä tuntuu niinkuin pyytäisi liikoja." (Ns 1/39) Mutta nämä uudenvuoden aavistelut vaihtuivat EP:nkin mielessä helposti maassa yleisesti vallitsevaan luottamuksen ja optimismin ilmapiiriin.

Ja ne kannaksen kävelykankaat... – EP ja ryttäret Katri (s. 1918) ja Helena (s. 1922) kesäisellä vaelluksella johonkin... (Kuva todennäköisesti vltta 1938)

SUURI MURROS

Talvisota seurauksineen oli totaalinen murros jokaisen karjalaisen elämässä. EP:lle se oli sitäkin suurempi, kun hän juuri oli tulossa 50 vuoden ikään, mikä yleensä merkitsee yksilölle elämäntyön ja -tehtävän täyttymisen aikaa. Nyt oli kuitenkin palattava alkuun, siten kuin ihmisten osana aina on katastrofien jälkeen. EP:n terveys ja työkunto tosin oli vielä hyvä, mutta hänen elämänsä koko pohja maakunnallisena poliitikkona ja kansansivistystyön yhtenä johtohahmona näytti tyystin hajoavan alta.

Itse evakkotapahtuma oli EP:n ja hänen perheensäkin osalta poikkeuksellisen helppo fyysisessä mielessä. Kansanedustajana EP sodan syttyessä oli Helsingissä, samoin opiskelija-tytär Katri. Vaimo Elsa ja lapset Helena ja Jaakko olivat 30.11. kaikki juuri Viipurissa. Kanneljärven kodissa oli vain koira "Palle" ja kotiapulainen asioita hoitamassa. Elsa-äiti, Helena ja Jaakko olivat muuten jo olleet ns. esi-evakossa Teuvan pitäjässä Pohjanmaalla, ja olivat palanneet sieltä vastikään koulujen jälleen avauduttua.

Siksi ei ollut ongelmaa siinä, mihin lähteä sodan nyt puhjettua. Jo 30.11. Viipurissa olleet perheen jäsenet tulivat Helsinkiin ja saivat seuraavana yönä matkustaa samassa junassa kuin eduskunta Kauhajoelle, mistä matka tietenkin jatkui naapuripitäjään Teuvalle.

Perheellä oli näin turvapaikka Teuvan tuberkuloosisairaalan ylilääkärin Ann Marie Korhosen kodissa, mutta EP joutui jakamaan sotakuukaudet eduskunnan ja muiden toimiansa kesken. Jo joulukuussa hänet nimitettiin Siirtoväen henkisen huollon palvelukseen, minkä ohella EP oli koko ajan kuumeisessa toiminnassa omien toimialojensa pirstaleiden saamiseksi hallintaan. Merkittävin tapahtuma tässä suhteessa oli Toijalassa 16–17.1. pidetty Karjalan kannaksen kuntien edustajiston kokous, jonka elimen toimesta heti sodan jälkeen perustettiin Karjalan Liitto, koko evakuoitujen väestön keskusjärjestö. Mutta Toijalassa ei vielä voitu nähdä tulevaisuutta; siellä pohdittiin kannaksen jälleenrakennusta sodan päätyttyä! – Eduskunta palasi vaivihkaa Helsinkiin jo helmikuun alussa, ja siitä pitäen EP oli pääosin siellä, kuten Katri-tytärkin eri tehtävissä.

Karjalan Liitto perustettiin Helsingissä pian Moskovian rauhan jälkeen, 20.4. Sen puheenjohtajaksi tuli Juho Hietanen ja ensimmäiseksi toiminnanjohtajaksi EP. Liitolla oli tietenkin myös hallitus, jonka muita jäseniä olivat Eeno Pusa (vpj), V. Heinikainen, Väinö Huuhtanen, Väinö Kaasalainen, Juhani Leppälä, Juho Niukkanen, Juho S. Pitkänen, Jussi Raatikainen, Tauno Tahvola, Arno Tuurna ja Helena Virkki, – siis puoluerajat ylittävä karjalaisrintama. Kesällä ja syksyllä 1940 se joutui käymään ensimmäiset suuret taistelunsa siirtoväen puolesta, ensin pika-asutuslain, sitten korvauskysymyksen parissa. Pääministeri Rytin varomaton lausuma siitä, että karjalaisilla ei olisi "oikeutta" korvauksiin juridisessa mielessä, sai tunteet kuohumaan ja takoi Karjalan Liiton taistelutahtoiseksi etujärjestöksi, joka esim. Kalevalanpäiväksi 1941 organisoi maassa noin tuhat karjalaisjuhlaa, niistä näyttävimmän Messuhalliin Helsingissä, johon Risto Rytikin – nyt presidenttinä – osallistui.

Yleinen linja karjalaisten keskuudessa talvisodan jälkeen oli, että kaikki luovutetun alueen järjestöt – siis esim. nuorisoseurat – jatkaisivat toimintaansa uusissa oloissa, kuten myös mahdollisuuksien mukaan tapahtui. Oman ongelmansa muodostivat kuitenkin esim. kansanopistot, joita oli menetetty viisi. Niiden aloittaminen uusissa oloissa näytti mahdottomalta ja olisi ollutkin sitä, ellei Kouluhallitus olisi ottanut heti kohta myönteistä kantaa niiden jatkamisen puolesta. Kesän 1940 kuluessa löytyi Kanneljärven kansanopistolle vuokrattavaksi Vihdistä vanha kartanorakennus, jonka puitteissa voitiin pitää opistoa n. 40 oppilaalle. Ensimmäinen lyhyt opistokurssi alkoi jo lokakuussa 1940.

FATA MORGANA RAUNIOILLA

Vaikka jatkosodan vuosista perustellusti puhutaan paluuna Karjalaan, olisi tämän ilmaisen käyttäminen EP:n kohdalla hiukan harhaanjohtavaa. Opiston paluu Kanneljärvelle oli sodan aikana mahdottomuus. Sehän oli palanut omien sotilaiden toimesta maan tasalle luultavimmin 3. ja 4. 12. välisenä yönä. Myös Elsa Paavolaisen ja hänen veljensä omistama talo Viipurissa oli palanut pommituksissa 17.–18.2. Vaikka siis esim. Kanneljärven väestöstä palasi kotiseudulleen jatkosodan aikana jopa 86%, saattoivat EP tai hänen perheensä jäsenet fyysisesti oleilla siellä vain kesäkuukausina, ensin palamatta jääneessä saunarakennuksessa, sitten alueelle rakennetussa pienessä valmistolassa.

Tästä huolimatta joutuu sanomaan, että EP oli "Karjalan takaisinvaltaajista" yksi innokkaimpia ja useimpien karjalaisten talonpoikien tavoin halusi loppuun asti uskoa yllättävän käänteeseen lopullisuuteen. Karjalan jälleenrakentaminen askarrutti näinä vuosina häntä jatkuvasti. Uudet piirustukset kansanopistoksi olivat tekeillä ja saatiin luonnosasteelle sodan aikana, ja se ponnistus, jonka väestö teki rakentaakseen jälleen kotiseutunsa, sai hänet – luultavasti ensimmäisenä – tarttumaan kynään uuden karjalaisen suurteon kirjaamiseksi. V:n 1944 alkupuolella hänellä oli käsikirjoitus teokseen

Perhe koolla v. 1939 (ennen talvisotaa). Vas. E.P. (49 v.), Jaakko (13 v.), Katri (21 v.), Helena (17 v.) ja Elsa (47 v.).

"Rakentajat raunioilla", joka taittokorrehtuuriksi ehtineenä joutui "hyllylle" välirauhan tultua solmituksi. Karjalan takaisinvaltaus oli varmastikin myös keskeinen tekijä siinä, että EP erosi Karjalan Liiton virastaan, jatkaaksen vain sen hallituksen jäsenenä, kansanedustajana ja kansanopistomiehenä, jotta voisi antautua tulevaisuuden rakentamiseen kotimaakunnassa. Vuoden 1942 alusta alkoi ilmestyä "Karjalan Aamu", entisen "Nuorisoseuran" jatkaja, päätoimittajanaan EP ja sihteerinä Paavo Montonen.

MENNEEN MAHTI

Se sodan näköalojen hämärtyminen, joka alkoi Stalingradin taistelun päättymisestä 30.1.43, merkitsi EP:n kohdalla yhä lujempaa luottamusta parempaan tulevaisuuteen ja ryhmittymistä maan virallisen johdon vanaveteen. Vielä kesällä 1944 hän esim. pojalleen selitti ainoaksi mahdollisuudeksi taistella maan puolesta luottamuksessa käänteisiin, joita maailmanhistoriallinen tilanne voisi tuoda mukanaan.

Siirtyminen sodasta rauhaan tapahtui EP:n ja hänen perheensä osalta jälleen yhtä helposti kuin lähtö evakkoon oli tapahtunut talvisodan alussa. Jo jatkosodan ensi vuonna EP oli vaimonsa korvausrahoilla hankkinut tilavan asunnon Helsingin keskustasta, joka tukikohta säilyi pommituksilta, ja tarjosi koko perheelle asunnon toistaiseksi. Lapset olivat varttuneet. Vanhin tytär Katri oli ollut pitkiä jaksoja sotilaskotitehtävissä rintamalla, mutta oli 1943 avioitunut, joutunut miehensä mukana Kolosjoen nikkeli-kaivoksille ja saanut ensimmäisen lapsensakin. Nuorempi tytär Helena oli ollut

samanlaisissa tehtävissä tultuaan ylioppilaaksi 1941. Nuorin lapsista – Jaakko – oli käynyt koulua, kirjoittanut ylioppilaaksi 1944 ja sen jälkeen joutunut sotaväkeen ja ehtinyt palvella puolisen vuotta.

Uusi historian vaihe toi kuitenkin myös suuria muutoksia EP:n elämään. Perimmältään EP:llä, kuten niin monilla karjalaisilla oli kysymys toimeentulosta. Hän tosin istui eduskunnassa, mutta kuinka kauan? Hän johti kansanopistoa Vihdissä, mutta milloin uusi ja parempi opisto tulisi rakennetuksi, ja tulisiko lainkaan, kun kilpailu oli kova ja maan sisäpoliittinen tilanne täydellisen muutoksen partaalla. Oliko karjalaisella maakuntahengellä ylipäättään tulevaisuutta?

Kanneljärven kansanopiston uusi koti syksyllä 1940 Vihdissä Vanhalan kylässä. Vuokratiloihin kuului tämän Korckmannin kartanon vanhan päärakennuksen lisäksi muitakin asumuksia. – Työ voitiin alkaa jo syksyllä 1940 n. 40 oppilaan kera. – Opiston evakkokausi täällä kesti 13 vuotta.

Voi puhua kohtalon puuttumisesta peliin. Kesällä alkoi Karjalan päätoimittajan Onni J. Brummerin terveys horjua. Hän siirtyi manan majoille 11.10. 1944. Kysymys hänen seuraajastaan käänsi katseet EP:hen, joka myös tehtävään suostui – kenties osaksi oman tulevaisuutensakin epävarmuutta ajatellen. Näin EP:stä tuli toisen kerran lehden päätoimittaja. Edellytyksistä ei ollut puutetta, EP ei ollut vain rutinoitunut kirjoittaja, vaan oli myös sisällä siirtoväen ongelmissa ja ajankohdan sisäpolitiikassa syvemmällä kuin Brummer konsanaan, jos kohta tämä saattoi kansainvälisen politiikan suhteen liikkua laajemmin sektorein. Mutta kysymys oli lisäksi Karjala-lehden perinteisestä asemasta ja roolista ei yksin karjalaisrintamasta. Olihan lehti ollut kokoomuksen tukipylväs kaakkoisosassa maata ja samalla Viipurin läänin valtalehti. Sen säilyminen "oikeissa" käsissä oli tärkeää aikana, jolloin koko itsenäisyysajan saavutukset näyttivät olevan

Opiston ympäristöt Vihdissä olivat sekä kauniita että kulturelleja. Itse Aleksis Kivi oli aikoinaan kävellyt näillä tienoilla. – Kuva vlt 1942. EP lieene kävelyllään vielä pohtinut kannakselle perustettavan uuden opiston ongelmia, niin vahva oli usko voitolliseen sotaan.

veitsen terällä. Toisaalta Karjala oli jo joutunut luovuttamaan entisiltä linjoilta. Se oli 13.9.1943 julistautunut puolueista riippumattomaksi, karjalaisia intressejä ajavaksi lehdeksi. Mutta tässäkin suhteessa EP ei edustanut mitään katkeamaa, sillä hän itse oli kaikin tavoin esim. eduskunnassa tukenut karjalaisedustajien yhteistyötä puoluerajojen yli.

Näin EP:stä tuli Karjalan päätoimittaja vuosiksi 1944–56, jotka lehdelle ja hänelle itselleen tulivat olemaan melkoinen tuskien taival. Talousvaikeuksien vuoksi lehden näet oli jo v.1952 löydettävä uusi asemapaikka, kun alamäkeä oli tilaajamäärässä koettu jo vsta 1946 lähtien. Se löytyikin Lahdesta. Mutta sopimus ja yhteistyö Lahden sanomalehtiyhtiön ja kirjapainon kanssa jäi kuitenkin vain lyhyeksi, kun lehden identiteetti joutui Lahdessa aivan vaakalaudalle. Lahdesta siirryttiin Lappeenrantaan v.1956 ja perustettiin oma kirjapaino. Mutta taloudellinen tilanne ei selkiintynyt, ennenkuin Karjalan Liitto 22.10 1958 päätti lopettaa oman järjestölehtensä ja tehdä yhteistyösopimuksen Karjala-lehden kanssa. EP oli silloin jo siirtynyt lehtiyhtiön johtokunnan puheenjohtajaksi. Päätoimittajuudesta EP oli ensi kertaa luopunut 1952, mutta palasi siihen 1954 jättääksen toimen lopullisesti v:n 1955 päättyessä. – Lehden 50-vuotispäiväksi EP sai valmiiksi teoksen "Sanomalehti Karjalan kohtaloita 1904–1954" (410s), laajimman teoksensa, joka lajinsa tavanomaisista tuotteista poiketen oli keskeisesti painottunut lehden poliittisen linjan valaisemiseen. EP:n kannalta teos oli tavallaan puolustuspuhe maailmankatsomukselle, jota lehti kautta vuosikymmenien oli edustanut.

Tiettyjen arviointiperusteiden mukaan EP:n asema yhteiskunnallisesti oli huipussaan – ministeriaikaa lukuunottamatta – 40-luvun jälkipuoliskolla. Kansanedustajana, kansanopiston johtajana, EKNS:n puheenjohtajana, Karjalan Liiton hallituksen jäsenenä, päätoimittajana ja Suomen Kansanopistoyhdistyksen esimiehenä sekä erinäisten muiden

siirtoväen organisaatioiden peräsimestä ollen EP:llä oli mitä laajin vaikutus- ja työkenttä. Voi sanoa hänen olleen perustavalla tavalla rakentamassa karjalaisten tulevaisuutta. Mutta pelkkä ansioluettelon tarkastelu antaa tässä tapauksessa helposti harhauttavan kuvan. EP:n elämäntilanne oli näinä vuosina hyvinkin pilvinen ja vastatuulinen. Kaikki ei suinkaan sujunut tavalla, jota paljon myötätuulta osakseen saanut purjehtija olisi toivonut. Uuden opiston pystyttäminen ei tahtonut sujua, tilaajien ja ilmoittajien määrä lehdessä alkoi vähetä, "karjalaisrintama" eduskunnassa alkoi rakoilla kun korvauskysymykset oli lopullisesti saatu satamaan, nuorisoseuratyön entinen pohja oli hajoamassa ja kansanopistomaailmakin oli huolestuttavien ilmiöiden keskellä tai ainakin näytti olevan.

Kokonaisvaltainen huolenaihe EP:n kohdalla oli kuitenkin myös yleinen sisäpoliittinen tilanne maassa ja porvarillisen oikeiston joutuminen syrjäytettyyn asemaan keskustan ja vasemmiston rinnalla. EP:n poliittinen menneisyys leimasi hänet nyt voimakkaasti henkilöksi, jolla oli takanaan paljon ansioita mutta vähän käyttökelpoisuutta uuden kansanrintamapolitiikan kuviossa. Vaikka selvää tutkimusta EP:n poliittisesta linjasta näinä "vaaran vuosina" ei ole käytettävissä ja vaikka hän esim. lehdessä asetti sanansa varovasti, on silti ilmeistä, että hän järkkymättömästi mieleltään pitäytyi oppositioon ns. toisessa tasavallassa. Ainakin kerran hänen tiedetään joutuneen presidentti Paasikiven "puhelinhaukkujen" kohteeksi. Jos kohta Paasikiven "ukonilmat" olivat ohimeneviä tuokioita, oli puoluevastakohdilla pitempiaikaista vaikutusta esim. Karjalan Liiton piirissä. Kokoomuslaisuus joutui siellä väistymään paljolti maalaisliittolaisen dominanssin edessä.

Maan sisäpoliittisen elämän murrokset sävyttivät luonnollisesti myös EP:n eduskuntajäsenyyden sodanjälkeistä vaihetta, jota jatkui v:n 1950 valtiopäiviin asti. Kaukana oli se poliittinen painoarvo, joka oli leimannut kokoomuslaista kansanedustajaa sotaa edeltäneenä aikana ja vielä jatkosodankin menestysvuosien aikana. EP kuten monet muut hänen kohtalotoverinsa olivat nyt enemmän siirtoväen kuin puolueensa kansanedustajia. Toisaalta siirtoväen yhteiset intressit loivat yhteistoimintaa ja keskinäistä kilpailuakin, jossa rasite yhden miehen osalta keveni. Läpimurtotaistelu siirtoväen korvausoikeuksista käytiin heti 1940, jatkosodan jälkeen oli kyse vanhastaan jo tuttujen asioiden uudelleen järjestämisestä – tosin uusissa oloissa. Korvaukset ja maansaanti-ongelmien ratkaisut eivät enää tarvinneet karjalaisten taistelurintamaa. Ne olivat nyt hallitusten keskeisiä ohjelmakohtia ja siirtoväen edustajia oli aina hallituksessa. Näin EP:n nimissä tehdyt aloitteet 40-luvulla jäivät vain kahdeksaan kappaleeseen eikä hän puheenvuorojen käyttäjänäkään ollut huomiota herättävä. On selvää, että väsymys eduskuntatyöhön alkoi painaa yhä useammalla rintamalla käydyin muun taistelun keskellä. – Viimeisen kerran EP osallistui kansanedustajan velvollisuuksiin 20.7.1951, jolloin v:n 50 valtiopäivät päätettiin.

Sodan jälkeinen aika oli EP:lle kaiken kaikkiaan vaikeata sopeutumisen aikaa. Entinen maakunnallinen merkkihenkilö ja poliitikko sai nöyrytyä uusien reaali-teettien edessä, – kohtalo, joka osin koski koko oikeistoporvarillista väestöä maassa. Mistään täydellisestä syrjäytymisestä ei ollut kysymys, vaikka EP esim. 1948 vaaleissa putosi – mahdollisesti jopa pudotettiin – eduskunnasta uusien vaalipiirijärjestelyjen myötä. Mihinkään henkisen kuolleisuuden tai sisäisen terrorin tilaanhan maa ei ollut joutunut. Niin sisä- kuin maailmanpoliittinen tilanne muuttui ja kehittyi vuosi vuodelta tarjoten mahdollisuuksia kaikille. Myös EP:n aloitekykyinen ja optimistinen mieli etsi uusia väyliä vanhojen tukkeutuessa.

Kanneljärven kansanopisto aloitti v. 1953 Lohjan maalaiskunnassa näissä arkkite. J. Lankisen piirtämissä tiloissa kauniin Hormajärven rannalla. – Samana vuonna EP siirtyi opiston johtokunnan johtoon. Hänen seuraajakseen tuli Matti Kähäri.

Jos EP oli joutunut viettämään 50-vuotispäivänsä hyvin vaatimattomissa puitteissa, sai hän 60 v täyttäessään (17.5.50) korjata jo maallista satoa ponnisteluistaan. Hänelle suotiin kouluneuvoksen arvonimi, taiteilija Erkki Koponen ikuisti hänet kolmellekin eri kankaalle, ja Suomen Valkoisen Ruusun Komentajamerkki tuli hänen osakseen. Viipurin läänin maanviljelysseurakin tahtoi hänet kunniajäsenekseen. Tämän kulminaatioajan yleistunnelmaa kohensi se, että Kanneljärven kansanopiston tulevaisuus oli nyt varmalla pohjalla. Kun joissakin vaiheissa oli saattanut näyttää epätietoiselta, tulisiko Kanneljärven kansanopisto lainkaan uudelleen pystytetyksi, tapahtui merkittävä edistysaskel asiassa 8.2. 1949, jolloin EP:n nimissä tehtiin määräraha-aloite rakennuslainoista eräille kansanopistoille, joista Kanneljärven kansanopisto oli yksi. Tämän aloitteen muut allekirjoittajat olivat: Pekka Kiiski, Johannes Virolainen, Arno Tuurna, Juho Pyy, Jalmari Pusa, Juhani Leppälä, Eeno Pusa, Helena Virkki, Emil Luukka, Matti Heikkilä ja Kyllikki Pohjala, – siis puoluerajojen yli koostuva henkilöryhmä, jossa vain kaksi viimeistä nimeä oli siirtoväen ulkopuolelta. Kauppakirja Lohjan kunnan kanssa tarvittavasta maa-alueesta oli tehty jo 2.10.1947. Myös ajatus Karjala -lehden muutosta Lahteen loi sekin silloin optimismia. EP ja ehkä koko Karjalan johtokunta odottivat entisen mahtavan kirjapainoyhtiön ylösnousemusta.

VIIMEINEN VUOSIKYMMEN

EP oli koko elämänsä ajan ollut hyvin terve. Mutta 1950-luvun myötä hän kuitenkin alkoi kärsiä angiina pectoriksesta, mikä ainakin kolme kertaa johti infarkti kohtaukseen

sairaalakäynteineen ja nitrolääkityksineen. Näin hänen peruskuntonsa ja työkykynsä asteittain laski, joskin kehityksen laskusuunta vasta vuosikymmenen lopulla oli silminnähtävää. Tämä aika näet toisaalta muodostui vielä kirjallisesti tuottoisaksi. Myös puheiden pito – eräs EP:n "leipälajeista" – pysyi täydessä hallinnassa varsin pitkään. Sattuipa niinkin, että EP vielä kuolemaansa edeltäneenä päivänä oli radiohaastattelun nauhoituksessa, mikä ohjelma siis lähetettiin vasta hänen kuolemansa jälkeen. – Todellisuudessa EP jo tällöin oli hyvin lopussa, joten vain palava innostus asiaan antoi tarvittavat voimat.

Taistelujen päätyttyä... Erkki Paavolainen 50-luvulla Aarni Erä-Eskon kuvaamana.

Viimeinen vuosikymmen eli 50-luku oli EP:n osalta omistettu lähes yksinomaan menetetyille Karjalalle ja sen muistolle. Säännöllisesti hänet nähtiin karjalaisten kesäisissä maakuntajuhlissa, useimmiten juhlapuhujana, muista pienemmistä tilaisuuksista puhumattakaan. Kenties hän oli ajankohtansa tunnevoimaisin Karjala-nostalgian tulkki ja ylläpitäjä, joka ehkä ensimmäisenä – yhdessä Karjalan Liiton hallituksen kanssa – otti esille Karjalan palauttamisen asian, – tosin aivan eri sävyssä kuin sitä käydään tätä kirjoitettaessa. Laukaiseva vaikutus tässä suhteessa oli tietenkin Porkkalan palautuksella 1955. Syksyn mittaan hän ainakin neljä kertaa omisti lehtensä pääkirjoituksen Karjalan palauttamisen asialle. Alinomaa hänen kirjoituskoneensa liuska täyttyi jostakin Karjalatekstistä: nuoruudenmuistoina Kivennavalta, "tutkielmana" Unto Seppäsen tuotantomiljööstä, artikkelisarjana kannaksenmatkalta, historiikkina Oravan tehtailta ja kauppahuoneesta ja teoksena "Sellainen oli Karjala", joka oli tarkoitettu karjalaisnuorten opintokerhoille kertomaan menetetyn maakunnan vaiheista.

"Läpi Tampereen me marssimme vaan..." – Etelä-Karjalan Nuorisoseurojen Liiton kesäjuhlat Tampereella 1956. Eturivissä vas. Arno Tuurna, Ines Vuoristo ja Erkki Paavolainen.

Jo 1946 oli perustettu erityinen toimikunta edistämään luovutetun alueen pitäjähistorioiden kirjoitusta. EP tuli toimikunnan puheenjohtajaksi ja prof. Kauko Pirinen sen sihteeriksi. Kolmisenkymmentä niistä ehtikin ilmestyä EP:n aikana, huolimatta siitä, että suuria varoja ei ollut käytettävissä ja että kirjoittajiksi ryhtyi usein "maallikkojakin", jos kohta myös ammattimiehiä. EP:n viimeinen projekti historian alalla oli Karjalaisen elämäkerraston aikaansaaminen, mikä häneltä jäi kesken, mutta saatettiin loppuun hänen kuoltuaan.

EP:n toimielias elämä ei juuri jättänyt aikaa ns vapaa-ajan harrastuksille. Läpi koko elämän häntä viehätti korkeintaan teatterissa istuminen. Kanneljärven ajan automatkat ja kesäiset retkeilyt metsissä olivat nekin jääneet taakse. Lyhyet oleilut kylpylöissä, täyshoitoloissa tai tuttujen ihmisten kesäsijoilla saivat korvata sen, että omaa kesäpaikkaa ei ollut..

Suuri sisarusparvi, joka oli ympäröinyt nuorta EP:tä, oli vuosien mittaan harvennut, joskin näiden synnyttämä serkkuparvi oli runsaasti kosketuksissa EP:n ja Elsan vieraanvaraiseen kotiin. Omat lapsensakin EP sai pitää loppuun asti lähelläään, kun kaikki pääsääntöisesti jäivät Helsinkiin avioiduttuaankin. Kukaan ei liioin suuntautunut EP:n kannalta katsoen täysin vieraalle toimialalle. Vanhimma tyttestä tuli teatteriarvostelija ja lehtinainen, toisesta tyttestä sosiaaliviranomainen ja pojasta opettaja ja historian tutkija.. Kuollessaan EP:llä oli kuusi lastenlasta.

EP:n siunaustilaisuus Vanhassa kirkossa 24.3.60 muodostui vaikuttavaksi järjestölippujen koristamaksi surujuhla. Vaikka vainaja oli jättänyt huomattavan jäljen sekä kansanopistolaitoksen että eduskuntatyön aikakirjoihin, korostui tässä tilaisuudessa ennen kaikkea hänen elämäntyönsä maakunnallinen paino. Hautajaiset olivat eräänlainen

karjalainen muistojuhla, ei yksin tälle miehelle, vaan myös sille kukoistavalle seudulle, joka oli menetetty.

Vainaja sai sijansa Helsingin uurnalehdossa Hietaniemessä. Vuotta myöhemmin paikalle pystytettiin Viljo Savikurjen muotoilema hautapatsas.

Erkki Paavolaisen painettuja julkaisuja ja eripainoksia:

– Sosialistiemme isänmaanpetos. 129s (1918) – Karjalan kannaksen kysymyksiä. 173s. (1921)
– Karjalan kannas – Suomen lukko 43s. (1928) – Kannaksen pakkorauha. Entisten lahjoitusmaiden yhteismetsäkysymyksen loppuvaihe. 52s. (1935) – Landskapet Karelen och dess folkhögskolor. särtr. (1941) – Rakentajat raunioilla (taittokorr.) 141s. (1944) – Kanneljärven Kansanopisto Karjalaisen kansansivistyön tekijänä. 65.s (1949) – Niilo Liakka. särtr. (1950) – Sanomalehti Karjalan kohtaloita 1904 – 1954. 410s. (1954) – Kanneljärven Kansanopiston Vihdin vuodet 1940–1953. 58s. (1955) – Berättelsen om en karelsk folkhögskola. Erip. (1956) – Oravan tehtaas. Piirteitä 30-vuotisesta toiminnasta. 79s. (1957) – Unto Seppänen kotiseutunsa kuvaajana. Erip. (1957). – Sellainen oli Karjala. 243s. (1957) – Suomalainen kansanopisto. Erip. (1957) – Luovutettu Karjala. Erip. (1958)

Käytettyjä lähteitä:

Erkki Paavolaisen kokoelma (Kansall. ark.)
Helsingin yliopiston keskusarkisto
Helsingin yliopiston kertomukset
Helsingin yliopiston luettelot
Kanneljärven opiston paperit (Lohja)
"Kansanopisto" -lehden vuosikerrat
Sanomalehti "Karjalan" vuosikerrat
"Karjalan Aamun" vuosikerrat
Kouluhallituksen ark. (Kansall.ark.)
"Nuorisoseura" -lehden vuosikerrat
Valtioneuvoston pöytäkirja 1932 (Kansall.ark.)
Valtiopäivien pöytä- ja asiakirjat
Viipurilaisen osakunnan arkisto (Yliopiston kirj.)

Teoksia:

Allonen, Pekka:	Kokoomuslainen konservatismi oikeiston paineissa 1932–1934. Pro gradu. Turun yliopisto 1988.
Leino-Kaukiainen,	
Pirkko - Uino, Ari:	Suomalais-kansallinen kokoomus (1994)
Leppo, Jaakko:	Viipurilaisia (1946)
Montonen, Paavo:	Kanneljärvi. Kahdeksan kylän pitäjä. (1957)

Asevelvollisena Viipurissa 1919-1920

Aarno Tertti selaili isänsä Martti Tertin (k. 1940) päiväkirjoja

Viipuriin 1919 asevelvollisuuttaan suorittamaan tullut Martti Tertti oli mies, joka elämänsä aikana käytti kolmea sukunimeä. Syntyessään hän oli Hertz, koulussa ja nyt Viipuriin tullessaan Sydänheimo, yliopistolliset tutkinnot suorittaessaan ja naimisiin mennessään taas Hertz, mutta kuollessaan talvisodassa Tertti.

Tästä ei voine tehdä kuin yhden johtopäätöksen: hän ja eräät muut viipurilaisen Hertz-suvun jäsenet – tosin jo kauan Helsingissä asuvina – eivät osanneet pysyvästi päättää ovatko vakaita sukuperinteen kantajia vai radikaaleja aitosuomalaisia.

Saman tien on painotettava, että seuraavan kertomuksen päähenkilö – päiväkirjojen ”minä” – ei elämänsä aikana ollut yleensä mikään kieppuva tuuliviiri, vaan harvinaisen

Kersantti S. kävi Viipurin linnan tornissa 28.10.1919.

johdonmukainen ja lujatahtoinen mies. Muutenhan ei olisi näin paljon kerrottavaa yhden nuorukaisen sotaväkipäivistä.

Viipurin asevelvollisuusajan tapahtumat on poimittu päiväkirjoista, joita hän alkoi pitää jo koulupoikana. Päiväkirja tarkoitti hänen kohdallaan pientä, jokaiselle tuttua 105x170 mm suuruista ruudullista vihkoa, kannet olivat joko sinisiä tai vaaleanruskeita. Ensimmäinen vihkonen on vuodelta 1913, jolloin hän oli Norssin viidennellä luokalla, ja viimeinen keväältä 1923 jolloin hän oli jo valmis metsänhoitaja ja julkaisi kihlauksensa äitini laulunopettaja Helvi Routamon kanssa. Alusta lähtien Martti kirjoitti ohjeekseen ja motokseen kannen ylälaitaan ”Nulla dies sine lineas” – ei päivääkään ilman (jotakin) riviä. Asevelvollisuusajalla vihkoilla on numerot 19-23, ja osa merkinnöistä on poikkeuksellisesti tehty lyijykynällä ja kenttäolosuhteissa. Melkein kymmensenttinen vihkopino on suojattu paperilla ja sidottu huolellisesti narulla ”kuin lapsi kapaloon” kansalliskirjailijaa lainaten. Tällaisena aarrenippuna se on säilynyt perhearkistoissa vuosikymmenien ajan.

Viipuriin, Karjalaan

Suomen itsenäistyttyä saatettiin voimaan vanha, vuoden 1878 asevelvollisuuslaki, jonka mukaan 21 vuotta täyttänyt terve mies oli velvollinen astumaan armeijaan. Martti Sydänheimo täytti vuotensa maaliskuussa 1919 ja torstaina huhtikuun 24. päivänä hän matkusti Viipuriin aloittaakseen seuraavana päivänä aloksaikansa Kenttätykistörykmentti 2:ssa Neitsytniemen kasarmilla.

Matkaa edeltävänä päivänä hän kirjoitti päiväkirjaansa kolme lausetta: ”Kaunis jot. lämmin sää. - Uusi muuttolintu Keravalla: Turdus musicus. - Päivä kului matkavalmistuksiin.”

Merkintä oli hänelle hyvin tyypillinen. Ensin jokunen tieto säästä, sitten havainnot luonnosta ja lopuksi – mikäli oli mainitsemisen arvoista – selostus päivän tapahtumista.

Tänne tuli kronikoitsija sotaväkeen iltajunalla klo 7.40 huhtik. 24. päivänä 1919.

Näiden osuus oli ratkaisevasti kasvanut syksyn 1917 aikana, jolloin Helsingissä oli ollut poliittisesti levotonta. Viipuriin saapuminen tulisi nyt muuttamaan radikaalisti päiväkirjan sisältöä: paljon enemmän päivän tapahtumia, joista hän kertoisi innostuneesti, entistä pitempiä lauseita käyttäen.

Viipuriin hän saapui illalla klo 7.40. ”Ensimmäisen yön nukuin sangen kurjasti Ilmari Sivenin kanssa kovalla penkillä lämmittämättömässä huoneessa.”

Vaikka yö oli ollut surkea, ensimmäinen kokonainen päivä varuskuntakaupungissa tuntui sujuneen hyvin. Onnekseen hän tapasi vanhan toverinsa A. Tikkasen, joka toimi 5. patterin vääpelinä, ja hänet otettiin tähän yksikköön. Kaiken lisäksi juuri tässä patterissa palveli kaksi muuta tuttua, ensimmäisen jaoksen päällikkönä vänrikki Henrik Schreck ja patterin rehumestarina alikersantti Törn. Upseeriuran valinnut Schreck ja Martti olivat yhdessä opiskelleet metsänhoitoa yliopistossa talven 1916-1917.

Asepalvelus ei uudelle alokkaalle ollut aivan outoa. Vaikka hän ei monien tovereittensa tavoin ollutkaan osallistunut vapaussodan varsinaisiin taisteluihin, hän oli keväällä 1918 kuitenkin ollut Tuusulan suojeluskunnassa ja saanut siellä sotilaskoulutusta ja ollut suorittamassa vartiopalvelusta Keravalla sekä saanut lopuksi nimityksen ”ryhmäpäälliköksi”.

Jo parin vuoden ajan sukututkimustakin harrastaneelle nuorelle miehelle Viipuri oli sopivan romanttinen paikka. Sekä isän että äidin – Maria Paavolaisen – juuret olivat Karjalassa.

Martin isä oli syntynyt perheen asuessa Kronstadtin linnoitusaaressa; isoisa oli jopa haudattu sinne lavantautiepidemian uhrina. Isoisan isä oli toiminut Muolaassa ”komissaarina”, kruununnimismiehenä, ja omistanut jonkin aikaa Heinjoen Kämärän maatilan. 1700-luvulla Viipurissa oli elänyt suvun tärkeä jäsen, kauppias Peter Hertz, joka oli kerran ”käynyt keisareissa” eli ollut 1738 kaupungin kolmen miehen lähetystössä keisarinna Annan luona.

Kannaksen Kivennavalta kotoisin ollut Maria Paavolainen kuului isän puolelta Paavolaisen ja äidin puolelta Käävän kauppiassukuun.

Muolaan papan vaiheiden tutkimista varten Viipurissa oli arvokas Hovioikeuden arkisto ja kesken jääneiden opintojen pelastamiseksi kiintoisa kaupunginkirjasto.

Juhla on tehty vehnästä

Itsenäisen Suomen armeijassa oli keväällä 1919 pula paitsi päällystöstä myös kunnon ruuasta. Sen voimme todeta, kun näemme mitä alos Sydänheimo kolmantena sotapäivänä lyijykynällä kiireessä sipaisi vihkoonsa. Aamusta iltaan patterin ohjelma aterioineen oli seuraava:

Herätys kello 6, teetä klo 6-7, harjoituksia, päivälliseksi klo 11 ”runsas velliannos”, iltapäivällä klo 2:sta harjoituksia, klo 5 illalliseksi runsas soppa-annos. Illan mittaan oli vapaata, pahimassa tapauksessa jokin luento. Kello 9 oli iltahuuto ja päiväkäskyn lukeminen.

Todettakoon muuten, että ainakin KTR 2:ssa päivällisvelliä kutsuttiin ”bolševikiksi”.

Aamuisin alos sai päivän leipäannoksen – puoli kiloa – ja ”riittävästi voita” sekä kuusi palaa sokeria.

Vehnäleipä oli harvinaista herkkua ja siitä näyttää väkisinkin tulleen jonkinlainen isänmaallisen tunnelman nostattaja, juhlan symboli. Esimerkiksi huhtikuun 29. päivänä Viipurissa oli juhlaparaati, kun tuli yksi vuosi kuluneeksi Viipurin valloituksesta. Varuskunnan kaikki joukot näyttävät olleen liikekannalla – myös alokkaat – ja itse Valkoinen kenraali oli tullut Helsingistä tarkastamaan joukko-osastot ja vastaanottamaan

ohimarssin. Kaunis sää suosi juhlijoita, ja seuraavana aamuna kasarmilla tarjottiin yllättäen – vehnäleipää.

Vehnäsen saaminen keväällä 1919 ei tainnut siis olla tavallista asevelvolliselle. Mahtoiko sitä aina olla edes sotilaskodissa?

Kerran toukokuussa hän kuitenkin oli siellä Kreitan-nimisen toverinsa kanssa, joka ”pistoovasi” Martille lasin maitoa (-:50), pullapalan (-:75) ja voileivän – ”hyvitykseksi siitä että olin lainannut hänelle 20 mk”.

Joulun alla 1919 ”kaupungin rouvat” järjestivät upseerikasinolla KTR 2:n sotilaille joulujuhlan, missä arvatenkin tarjottiin vehnäleivonnaisia, vaikka siitä ei olekaan mainintaa päiväkirjassa. Pantakoon tässä merkille, että pula-ajasta huolimatta Viipurissa saattoi nauttia kahvista.

Vuodelta 1919 on päiväkirjassa – Mannerheimin juhlistaman tapahtuman lisäksi – kaksi muuta ”pullapäivää”, joista ensimmäinen on hieman yllättävä. Kun näet Englanti oli tunnustanut Suomen itsenäisyyden toukokuussa, sitä pidettiin yleisesti niin merkittävänä asiana, että kasarmilla annettiin iltapäivä vapaaksi, ja seuraavana aamuna pojat saivat tietää, että tunnustamisen kunniaksi päivän leipäannos on muutettu vehnäksi.

Valtakunnallisesti merkittävä juhla oli toukokuun 16. päivä, jolloin Viipurissakin vietettiin vapaussodan päättäjaisparaatin yksi vuotismuistoa, mutta vehnäleivästä ei tässä yhteydessä ole mainintaa. Martti ei osallistunut katselmukseen, mutta koko päivä oli määrätty vapaaksi. Illalla hän meni sotilaskotiin ja osti ”kahvin voileivän kera” korvaamaan päivän ”heikkoja aterioita”. Lysti maksoi 1.75.

Sitä vastoin Suomen itsenäisyyden kaksivuotisjuhla 6.12.1919 oli luonnollisesti taas ”pullapäivä”. Vehnäleipäannos oli puoli kiloa miestä kohti, ja se annettiin kahvin yhteydessä suuressa itsenäisyysjuhlassa, missä rykmentin soittokunta soitti ja päällystö puhui. Ainakin tässä rykmentissä tunnelma konkretisoitui myös päivällisruuassa: ”bolševikin” sijasta keittiö tarjosi hernerokkaa ja jälkiruuaksi ns. makeasoppaa.

Illalla Viipuri oli juhlaavalaistua, ja päivällä pidettyyn paraatiin oli ottanut osaa koko rykmentti. Päiväkirjan selailijan mielestä tämän nisupäivän oli kyllä kruunannut jo se, että joukot oli tarkastanut kesällä uudeksi divisioonan komentajaksi tullut ja ylväältä kuulostavaa nimeä kantanut kenraalimajuri Alexander Tunzelman von Adlerflug, vapaussodan Savon rintaman komentaja.

Tämä ruuasta ja paraateista. Mutta kieltämättä yhtä jäi kaipaamaan: armeijan perinteistä viina-annosta. Sen puuttumiseen oli oma syynsä, tulossa oleva kieltolaki. Yksikamarinen eduskuntahan oli jo kymmenen vuotta aikaisemmin sellaisen hyväksynyt, mutta keväällä 1919 se ei vielä ollut voimassa. Kesäkuun alusta tiukka säännöstö jo rajoitti ainakin julkisen juhlinnan muotoja.

Asevelvollisen arkea

Asevelvollisiksi Viipuriin tulleet ylioppilaat ohjattiin nopeasti uralle, missä heitä muutaman kuukauden kuluttua saattoi käyttää päällystötehtäviin. Mikäli asianomaisella oli vielä vapaussodan aikana saatua suojeluskuntakokemusta, nopeata etenemistä sotilaana ei pitkään tarvinnut odottaa.

Kuten jo edellä kerrottiin, Martti oli keväällä 1918 nimitetty suojeluskunnassa ryhmänjohtajaksi, ja tämän hänen patterinpäällikkönsä otti heti alokasaikana huomioon. Tuttavuus Schreckin ja Tikkasen kanssa oli myös suureksi avuksi. Niinpä hän ehti asua vain pari vuorokautta yllelliseltä tuntuvaan neljän asevelvollisen tuvassa, kun hänet muutaman muun ylioppilaan kanssa siirrettiin uuteen tupaan. Saman tien hänet määrättiin opettamaan ”pienille rekryyttiosastoille alkutemppeja”.

Kellastunut kuva v:lta 1920: karski kersantti Martti Sydänheimo.

On kuitenkin huomattava, että 1919 muutkin alokkaat katsottiin ”esiintymiskelpoisiksi” selvästi varhaisemmassa vaiheessa kuin armeijassa sittemmin on ollut tapana. Tästä oli osoituksena huhtikuun 29. päivän paraati ja myös tykinajoharjoitus edellisenä päivänä. Se tapahtui näet kaupungissa, ja ennen kasarmille lähtöä 2. divisioonan silloinen komentaja kenraalimajuri Gösta Theslöf tarkasti harjoitukseen osallistuneet patterit.

Kahdeksantena sotaväkipäivänä ystävykset Hirvonen, Kuivalainen ja Sydänheimo pääsivät patterinpäällikön luvalla iltalomalle. Kolme päivää myöhemmin Martti etsiytyi kaupungille saunaan (6:-) ja sotilaskotiin (joka ei siis ollut kasarmialueella). Sotapesässä hän vetäisi janoonsa kolme lasillista maitoa ja söi voileivän, yhteensä 2:50. Hänen asevelvollisena saamansa kuukausipalkka oli tuolloin 30 mk.

Toukokuun 9. päivänä 5. patterista valittiin kuusi miestä jo seuraavana päivänä alkavalle aliupseerikurssille. Joukossa olivat hänen lisäksi tietysti Hirvonen ja Kuivalainen. Kaikki valitut saivat saman tien vapaata useimmista harjoituksista.

Viimeistään parin seuraavan vuorokauden aikana pojille selvisi, että uuden itsenäisen Suomen armeijan tila oli joltisenkin huterana. Lauantaina kun kurssin olisi pitänyt alkaa, se peruutettiin ja ilmoitettiin alkavaksi maanantaina. Martti lähti nyt patterinpäällikön luvalla kaupungille ostoksille ja Hovioikeuden arkistoon sukua tutkimaan. Kun hän tuli takaisin kasarmille, hän kuuli 1:o että rekryyteille samaksi illaksi määrätty ”kunniantekotutkinto” oli peruutettu ja 2:o että rekryytiaikaa oli lisätty kolmella vuorokaudella. Illalla päiväkäskyä luettaessa selvisi sitten tapahtumien tausta:

Kaikki oli alkanut siitä, kun eräs Käki-niminen 5. patterin rekryytti oli liikkunut luvatta kaupungilla eikä ollut osannut tehdä kunniaa vastaan tulleelle jääkärikapteenille. Tämän tiukan herran tehtyä ilmoituksen laiminlyönnistä divisioonan esikuntaan, kenraalimajuri

5. patterin alipäällystö Neitsytniemien kasarmilla 5.12.1919. Vas:lta toinen kers. Sydänheimo, kolmas vahtimest. Kuivalainen ja neljäs kers. Hirvonen.

Theslöf oli päättänyt että KTR 2:n komentaja rankaiskoon 2. patteriston suorassa käskylinjassa olevia syyllisiä seuraavasti: patteriston komentajalle muistutus, 5. patterin päällikölle samoin, tuona onnettomana päivänä päivästäjänä olleelle Topi Kuivalaiselle 3 vrk "kotiaarestia" ja kaikille 3 vrk:n poistumiskielto kasarmialueelta, myös aliupseereille.

Rangaistukset kuvaavat epäilemättä hyvin sitä itsenäisyyden alkuaajan suoranaista palvontaa, jonka jääkäriupseerit saivat osakseen.

Gösta Theslöf kuului tosin Suomen vanhan kadettikoulun käyneisiin ja Venäjän palveluksessa olleisiin upseereihin, jotka eivät aina suhtautuneet suopeasti Saksassa koulutuksensa saaneihin jääkäreihin, mutta hän olikin aktivisti Maailmansodan alkamisvuonna 1914 Theslöf oli ollut jopa santarmien pidättämänä jonkin aikaa ja vapauduttuaan lähtenyt moniksi vuosiksi maanpakoon Ruotsiin.

Kun tämän taustan muistaa, kerrottu rangaistus käy jotenkin ymmärrettäväksi.

Puolessa vuodessa kersantiksi

Kuvatulla tavalla yskähdeltyään KTR 2:n sotakone lähti liikkeelle. Kunnianteko opittiin ja taidot osattiin soveltaa käytäntöön, sotilasvala vannottiin juhlallisessa tilaisuudessa urheilukentällä, patteristo sai kuulla luennon veneerisistä taudeista – ja aliupseerikurssitkin pyörähtivät käyntiin. Niille valitut viitisenkymmentä miestä muutettiin Neitsytniemestä asumaan P. Annan kadulle.

Kesäkuun alku sotki kuitenkin taas suunnitelmat. Kurssi keskeytettiin, kun tykistön sittemmin legendaarisiksi muodostuneet kesäleirit alkoivat Muolaan kunnan Perkjärvellä. Tieto pääsystä isoisän isän muinaisen maatilan Kämärän läheisyyteen pani Martin mielikuvituksen liikkeelle.

Ennen leirille lähtöä hän uskaltautui viemään ylimääräiset vaatteet ja esineet sukulaisensa maisteri Erkki Paavolaisen kotiin.

Juhannuksen jälkeen 1919 Martti Sydänheimo ylennettiin Perkjärvellä – tai oikeammin Kaukjärvellä – korpraaliksi. Aliupseerikurssit alkoivat taas, tällä kertaa eräässä venäläisten tyhjäksi jättämässä Vammelhoen huvilassa. Kaikki oppilaat mahtuivat samaan rakennukseen, joten kysymyksessä ei ollut mikään kesämökki. ”Sängyt ja polsterit haettiin muista tyhjästä huviloista.”

Uudelle korpraalille lankesi muutamana päivänä suuri kunnia, kun sai pitää tovereilleen fysiikan ja kemian luennot.

Keväällä 1919 asevelvollisiksi tulleille tykkimiehille ensimmäinen leirikesä oli rankka, mutta samalla fyysistä kuntoa kohottava. Syyskuun alkupäivinä oli sitten taas edessä muutto Viipuriin. Kurssit lopetettiin muutamaksi päiväksi, ja pojat komennettiin omiin pattereihinsa.

Ehdittyään olla viikon kaupungissa 5. patterin miehet saivat uudet aseet: aliupseereille ja ”aliupseerikokelaille” tuli pistoolit ja miekat, miehistölle karbiinit.

Kurssit jatkuivat, mutta odottamatta Martti ja hänen ylioppilastoverinsa Hirvonen ja Kuivalainen vapautettiin toistaiseksi luennoilta ja komennettiin patteripalvelukseen. Samalla heidät velvoitettiin huolehtimaan kurssilla ”yleisten aineiden” luennoista. Pojille tehtiin kyllä selväksi, että taktiikan ja tykistöopin luennoilla on käytävä ja lopputentteihin osallistuttava.

Syyskuun 29. päivänä korpraali Sydänheimo osti itselleen kannukset.

Lokakuun 6. päivänä rykmentin pastori Heliövaara otti Marttiin yhteyden ja pyysi häntä ottamaan vastaan Viipurin ”garnisoonikirjaston” hoitamisen. Tämä oli pieni, sotilaskodissa sijainnut laitos, joka oli avoinna vain yhtenä iltana viikossa ja vain yhden tunnin. Hän suostui ja seuraavana päivänä – palkkiona kulttuuriteosta? – tuli alikersantin arvo. Ja vain yhdeksän päivää myöhemmin alikersantti Sydänheimo ylennettiin kersantiksi.

Puolessa vuodessa hän oli siis noussut alokkaasta kersantin arvoiseksi aliupseeriksi. Tämä ei kuitenkaan ollut 5. patterin rekordi, sillä samassa ajassa hänen toverinsa Topi Kuivalainen yleni tykistövahtimestariksi eli vääpeliksi.

Tämä Toivo Kuivalainen oli osallistunut vapaussodan taisteluihin ensin Vöyrin pataljoonassa ja sitten Karjalan armeijakunnan 2. rykmentissä. Sitten hän Martin tavoin valmistui metsänhoitajaksi vuonna 1923. Hän kuului ilomantsilaiseen sukuun ja oli tiettävästi samaa juurta kuin tunnettu Kantelettaren laulujen runoilija Mateli Kuivalatar.

Mitä muuten tulee itsenäisyyden alkuaajan nopeisiin ylentämissiin, myös kenraalikunnassa oli tästä hyviä esimerkkejä. Edellä mainittu 2. divisioonan komentaja Gösta Theslöf oli ylennetty 1918 alikapteenista suoraan everstiksi ja samana vuonna vielä kenraalimajuriksi. Muistissa on myös Viipurilaisen osakunnan kunniajäsenen Aarne Sihvon uskomattoman nopea yleneminen tuona samana vuonna: kapteenista everstiksi – alle 30-vuotiaana ja arvosta arvoon yleten.

Martti Sydänheimon sotaväkiäikänä Viipurissa olivat esillä myös eräät Haminan kadettikoulun käyneet ja Venäjän armeijassa pitkän ja hienon karrierin tehneet upseerit. 2. divisioonan komentajista kenraalimajuri Tunzelman oli Venäjän armeijan eversti (1916), joka oli maailmansodassa johtanut mm. Novgorodin jalkaväkirykmenttiä; kenraalimajuri Paul von Gerich oli saanut arvonsa jo keisarillisessa armeijassa 1917 ja toiminut mm. Siperialaisen tarkk’ampujaprikaatin komentajana.

Tykistön tarkastajista kenraalimajuri (1916) Edvard Kivekäs oli sodassa ollut tykistöprikaatin komentajana, tykistön tarkastajana ja lopulta jalkaväkidivisioonan

komentajana; häntä huomattavasti nuorempi tykistön tarkastaja eversti Vilho Nenonen oli maailmansodassa toiminut mm. patteriston komentajana. Hieman yli 30-vuotiaana hänet oli 1915 ylennetty everstiluutnantiksi.

Jännitystä ilmassa 1919–1920

Martti Sydänheimon tullessa Viipuriin huhtikuun lopussa 1919 Suomen ja Venäjän välisen Tarton rauhansopimuksen solmimiseen oli aikaa vielä puolitoista vuotta. Mutta Itä-Karjalan kysymys oli juuri tuolloin päivänpolttava, koska Aunuksen retki oli Suomen hallituksen myötävaikutuksella alkanut muutamaa päivää aikaisemmin. Lähes 3 000:een mieheen kohonnut suomalainen vapaaehtoisarmeija oli ylittänyt itärajan ja lähtenyt valloittamaan Itä-Karjalan eteläosaa.

Taistelut Aunuksessa kestivät yli kolme kuukautta, mutta merkillistä kyllä Martin päiväkirjassa ei ole tästä yhtäkään mainintaa. Näyttää siltä, että Viipurissa asevelvollisten keskuudessa aihe ei olisi ollut esillä siinä määrin kuin luulisi. Päiväkirjan kronikoitsija oli ainakin 1930-luvulla innokas heimoaatteen kannattaja. Mutta voihan olla että sotaväen rutiinit olivat niin puuduttavat, että energiaa ei riittänyt kuin edellä jo kuvattuun sukututkimusharrastukseen. Sitä paitsi juuri Aunuksen ratkaisevien taistelujen aikoihin joukko-osastot olivat Perkjärven leirillä, missä lehtien lukeminen jäi kenties vähemmälle.

Merkintöjen puuttumisesta voimmme tehdä myös sen johtopäätöksen, että ainakaan KTR 2:ssa matkan päässä olevat tapahtumat eivät aiheuttaneet mitään poikkeuksellisia toimenpiteitä.

Tulta! Kevyt kenttäkanuuna 76 K 02 miehistöineen. (KTR 2, Perkjärvi 1920)

Ensimmäiset varuskunnan ulkopuolisista poliittisista tapahtumista kertovat rivit ovat kyllä samalta toukokuulta 1919, mutta aivan muusta asiasta. Martti kertoo lyhyesti, että 19. päivän vastaisena yönä kasarmeilla oli herätys, ja jokaiselle tykkimiehelle jolla oli kivääri jaettiin 15 patruunaa. Kaupungilla oli kuulemma illalla myyty sähkösanomia, joiden mukaan ”bolševikit olivat pommittaneet Inon linnoitusta”. Kasarmilla yö kului kuitenkin rauhallisesti ja aamulla aliupseerikurssinkin ohjelma jatkui aivan normaalisti: teenjuonnin jälkeen oli tavanmukainen jalkapallo-ottelu.

Elokuussa leirillä päiväkirjaan ilmestyivät sitten maininnat Vammelhoen suulla tehdyistä Kronstadtin taisteluja koskevista havainnoista. Uimassa käydessään kurssin oppilaat – ja ehkä nimenomaan koulun upseerit kiikareineen – saattoivat seurata Venäjän sisällissotaa aivan vierestä. Valkoisen kenraalin Nikolai Judenitšin hyökkäys Pietaria kohti oli meneillään, ja bolševikkien käsissä ollutta linnoituskaupunkia pommittivat myös hänen englantilaiset liittolaisensa, laivasto ja ilmavoimat.

Elokuun 1. päivänä venäläiset ja englantilaiset sotalaivat kävivät meritaistelun, ja illalla osa saarta oli savun peitossa. Seuraavan päivän iltana lentokoneet alkoivat pommittaa linnoitusta, ja koneiden äänen kuullessaan pojat lähtivät juoksemaan rantaan, mutta sinne tullessaan he saattoivat vain todeta, että operaatio oli jo ohi ja osa kaupunkia taas sankan savuverhon takana.

Elokuun 13. päivänä englantilainen kone kävi pommittamassa Kronstadtia ja myöhemmin Vammelsuusta saattoi nähdä liekkien loimuavan. 23. päivänä Martti rekisteröi linnoituksen valonheittäjien kiilojen etsivän kohteita pimeältä taivaalta. 30. päivänä Kronstadtista kuului kova jyske ja pojat laskivat että linnoituksen yllä oli parhaimmillaan hyökkäämässä toistakymmentä englantilaista lentokonetta.

Tykistön kesäleirin loppuessa syyskuun alkupäivinä 1919 taistelu Pietarista oli kuumimmillaan, mutta kuten Venäjän historiasta tiedämme Judenitš epäonnistui, ja hän erosi marraskuussa.

Talven 1919–1920 mittaan päiväkirjaan ei tullut yleisiin poliittisiin tapahtumiin liittyviä merkintöjä ennen kuin 11. päivänä huhtikuuta 1920, jolloin hän kertoi olleensa illalla Viipurin asemalla katsomassa, kun osasto Karjalan kaartista lähti Rajajoelle, missä Suomi ja Venäjä aloittivat seuraavana päivänä rauhanneuvottelut. Itse asiassa kysymyksessä olivat aseleponeuvottelut, jotka johtivat 13.8.1920 allekirjoitettuun sopimukseen.

Retkiä Monrepossa

Ensimmäisen kerran Viipuriin saapumisensa jälkeen Martti kävi Monrepossa toukokuun 24. päivänä 1919. Hän oli siellä tovereittensa Hirvosen ja Kuivalaisen kanssa. Hän keskittyi kuitenkin kulkemaan puistossa tarkkana ja löysi kuin löysikin sieltä erään ”tuntemattoman kukan aivan tien reunasta. Se kaivettiin mukaan kasarmille prässättäväksi. Päiväkirjaan hän merkitsi, että kyseessä on ehkä jokin Mentha-laji.

Viimeinen vihkoon tullut lause tuolta käynniltä on ytimekäs ”Kuulimme käen kukuntaa”.

Kesäkuun 4. päivänä hänen pikkuveljensä oli käymässä Viipurissa, ja tämän kunniaksi he kävivät tietysti Monrepossa, luonnonystäviä kun olivat molemmat. Retken tuloksena oli, että paksusta tervalepästä noin viiden metrin korkeudelta löytyi isontikan pesä.

Tämän jälkeen tuli pitkä tauko luontoretkiin, koska jo yksin Perkjärven ampumaleiri kesti kesällä 1919 yli kaksi ja puoli kuukautta.

Vasta syyskuun 21. päivänä Martti teki seuraavan retken, jonka tarkoituksena oli selvittää mitä muuttolintuja puistossa vielä tapaa. Päiväkirjaan hän luetteli niitä

kahdeksan: *Turdus musicus*, *Erithacus rubecula*, *Anthus pratensis*, *Motacilla alba*, *Pyloscopus rufus*, *Fringilla coelebs*, *Acanthis spinus* ja *Calanchoherpe schoenebaenus*.

Seuraavalta talvelta on seitsemän mainintaa Monrepossa käynnistä, kolme helmikuulta ja neljä huhtikuulta.

Helmikuun 5. päivänä 1920 hän yhytti Monrepossa harvinaisen sinitiaisen ja 28. päivänä kaksi pyrstötiaista. Siinä välissä hän teki puistoon hiihtoretken, jonka jäljiltä ei päiväkirjaan tullut yhtään merkintää luonnosta.

Huhtikuun retkistä ensimmäinen tapahtui 2. päivänä, jolloin hän totesi peipposten saapuneen Viipurin seudulle: ”Kuulin useiden eks. laulua.” Hänen havaintojensa mukaan myös *Certhia familiaris* on puistossa yleinen. 11. päivänä Martti näki Viipurissa ensimmäisen västäräkin ja 15. päivänä sellaiset muuttolinnut kuin *Pratincola rubetra* ja *Larus ridibundus*.

Huhtikuun 17. päivänä tehdyn Monrepon retken jälkeen hän kirjoitti: ”Lepät ja pajut kukkivat, tuomen silmut ovat viheriät, heisipuun silmut ovat osaksi jo puhjenneet.” Muuttolinnuista hän mainitsi nähneensä seuraavat kolme: *Turdus pilaris*, *Turdus iliacus* ja *Erithacus rubecola*. Sitten hän lisäsi: ”Näin myös tikliparin ja samoin pyrstötiaisparin. On kenties odotettavissa, että nämä linnut pesivät puistossa.”

Laskelmieni mukaan Martti Sydänheimo ehti käydä asevelvollisuusaikanaan Monrepossa yksitoista kertaa.

Siviiliin

Vuoden 1878 asevelvollisuuslaki määräsi, että asevelvollisuus aika oli kolme vuotta. Hyvän peruskoulutuksen saaneet saivat tästä kuitenkin lyhennyksen. Kansakoulun käyneille sotilaaksi oppimiseen riitti kaksi vuotta ja ylioppilaille yksi vuosi.

Juuri itsenäistyneitä valtioita vaivaa yleensä pula pätevista virkamiehistä, ja kuten olemme edellä huomanneet, vapaussodan jälkeinen Suomi ei ollut mikään poikkeus pitkästä autonomiakaudesta huolimatta. Armeijan päällystöpulan vuoksi ylioppilaspojat koulutettiin pikavauhtia aliupseereiksi ja lain määräämäh yhden vuoden palvelusaika venyi heidän kohdallaan pitemmäksi. Martti Sydänheimon asevelvollisuusajaksi tuli noin puolitoista vuotta.

Tarkemmin katsoen selviää kuitenkin kiintoisa yksityiskohta: tuosta ajasta hän ei ollut Viipurin kaupungissa kuin yhden vuoden. Tämä johtui kahdesta seikasta, Perkjärven ampumaleireistä ja hänelle myönnetyistä pitkistä lomista. Kahtena kesänä – 1919 ja 1920 – leirit kestivät yhteensä yli neljä ja puoli kuukautta, ja kaikki hänen saamansa lomat yhteenlaskien hän oli niiden takia poissa Viipurista 58 vuorokautta eli käytännössä kaksi kuukautta.

Yksi lomista oli kaikille vapaussodassa suojeluskuntaan kuuluneille myönnetty 25 vrk:n loma tai oikeammin asevelvollisuusajan lyhennys, ja kun siihen yhdistettiin opintoloma ja nämä sijoitettiin sotaväkiajan loppuun, Martti pääsi siviiliin paljon odotettua aikaisemmin.

Yleisesti vielä asevelvollisista aliupseereista. Heidän asemansa KTR 2:ssa näyttää olleen varsin vahva ja koulutuksessa keskeinen. Tykistövahtimestarit ja kersantit toimivat mm. päivystävinä upseereina rykmentin esikunnassa sekä monissa harjoituksissa ja paraateissa jaosjohtajina.

Marttikin saattoi Viipurissa elää herroiksi, ja nimenomaan mahdollisuus ratsastaa patterin hevosilla antoi tilaisuuden hieman ”maffailia”. Tätä nuorukaiset käyttivät kernaasti hyväkseen. Lokakuun 24. päivänä 1919 ja maaliskuun 7. päivänä 1920 päiväkirjassa on merkinnät ratsastusretkistä, jotka hän oli Kuivalaisen kanssa tehnyt

Viipurin ympäristöön. Elokuussa 1920 hän eräänä iltana ratsasti Tienhaaraan tapaamaan kirkkoherra Juuso Arran perhettä, äidinpuoleisia sukulaisia.

Entä Suomen armeijan upseerikoulutus? Tässä kohdinkin tilanne oli huolestuttava, koska suunnitelmat olivat vielä herrojen pöydillä ja informaatio joukko-osastoihin vaillinaista, jopa harhaanjohtavaa.

Lokakuun 23. päivänä 1919 päiväkäskyssä kehoitettiin kaikkia niitä ylioppilaita jotka halusivat suorittaa reservivänrikin tutkinnon ilmoittautumaan neljän päivän kuluttua divisioonan esikunnassa. Mutta kun hrat ylioppilas-aliupseerit sitten ilmoittautuivat siellä, tutkijat eivät olleetkaan tulleet paikalle. Seuraavana päivänä kello puoli kolmelta innokas joukko oli uudelleen koolla, mutta nyt kävi selville että tentti oli tarkoitettu vain sellaisille ylioppilaille, jotka olivat suorittaneet koko asevelvollisuutensa.

Pettyneet pojat poistuivat esikunnasta, mutta eivät menneetkään kasarmeihin, vaan jäivät kaupungille. Martti kertoi käyneensä parin toverin kanssa Viipurin linnan tornissa ja sen jälkeen tutkimassa ”Pässinlinnaa” ja eräitä muita vanhoja rakennuksia sekä ”ikivanhoja valleja kaupungin ympärillä”.

Tammikuun lopussa 1920 Martti luopui garnisoonikirjaston hoitajan toimesta, koska oli tullut määrätyksi Haminassa helmikuun alussa alkavalle upseerikurssille, Mutta tämäkin peruutettiin kun Haminassa riehui espanjantauti-epidemia.

Ei kestänyt montakaan päivää, kun kasarmille levisi huhu että nyt upseereiksi koulutettavat joutuisivat syksyllä joksikin aikaa vakinaiseen palvelukseen. Ajatus opintojen lykkääntymisestä taas kerran pelästytti Martin pahanpäiväisesti ja hän riensi anomaan patterinpäälliköltä, että komennus peruttaisiin ja näin tapahtuikin.

Ensimmäinen Haminan kurssi alkoi helmikuussa 1920 kolmisen viikkoa myöhässä, ja Martti Sydänheimo ei todellakaan ollut sinne matkustaneiden tykkimiesten joukossa.

Hänen sotilasuransa jatkui silti onnekaissa merkeissä, ja seuraavana kesänä hänet Perkjärven leirillä ylennettiin tykistövahtimestariksi.

Keväällä ennen leiriä hän oli kiihdyttänyt lukemistahtinsa äärimmilleen. Jo aikaisemmin Viipuriin hankitut kurssikirjat olivat ahkerassa käytössä kaupunginkirjastossa. Ynnäämällä kaikki päiväkirjamerkinnot siellä käynneistä saamme hämmästyttävän tuloksen: asevelvollisuusaikanaan Martti Sydänheimo kävi Viipurin kaupunginkirjastossa 79 kertaa.

Kesän 1920 leirin jälkeen siviiliin lähtö oli aivan ovella, mutta hra vahtimestarin palvelus Viipurissa jatkui tiukantuntuisena ihan viime päiviin asti. Syyskuun 4. päivän aamuna koko patteristolla oli yllättäen kenttäharjoitus, johon Martti osallistui jaosjohtajana. Illalla kaupungilla oli suuri juhla, kun viipurilaiset olympiavoittajat saapuivat kaupunkiin. Seuraavana päivänä hänet vielä määrättiin rykmentin päivystävän upseerin apulaiseksi. Komennus kesti tasan vuorokauden, ja heti vapauduttuaan hän puolelta päivin kiirehti kaupungille ostoksille.

Syyskuun 7. päivänä hän vihdoinkin liikkui kaduilla siviilipuvussa. Viimeiseksi asevelvollisuusajan merkinnäksi vihkoon tuli lause: ”Illalla klo 11.10 junassa lähdin lomalleni nyt ensi aluksi kotiin.”

1920. HUHTIKUU.

päivitysoâksi upseeriksi.

26 p: nâ Viipurissa. Pateinen
oâ; i. selkeätä. - Päivitystyh-
seni loppui klo. 11 ap. - Ostin
10:25 maksavan iikkunaruu-
den potkuripallopelissä rikko-
mani ruudun ojaan. - Lähe-
tin äidille onnittelukortin
ja Samulle kirjeen.

27 p: nâ Viipurissa. Enimmäk-
seen kaunis, jot. lämmin
oâ. - I. kaup. kirjastossa.

28 p: nâ Viipurissa. Kaunis ja
lämmin oâ; p. sadetta.
- Huomisen paraatin takia
oli a. rykmentin koeparati
ja ap. ajoharjoitus patterilla.
Minä toimin patterin 2: va-
jan johtajana.

29 p: nâ Viipurissa. Kauniin
puoleinen oâ. - Viipurin
valloituksen 2: sen vuosipäi-
vän johdosta oli p. solavaen

Kuka oli Martti Tertti?

Martti Tertti syntyi Helsingissä 4.3.1898 pappisperheeseen. Käytyään alkeiskoulun hän aloitti Suomalaisen normaalilyseon syksyllä 1908. Tästä koulusta hän tuli myös ylioppilaaksi 1916 ja kirjoittautui Helsingin yliopiston ”maanviljelys-taloudelliseen” tiedekuntaan vakaana aikomuksenaan suorittaa mahdollisimman pian metsänhoitajan tutkinto. Aivan täyspäiväisesti hän ei kuitenkaan pystynyt jatkamaan opintojaan, kun joutui toimeen tullakseen menemään töihin Rautatiehallituksen kamreerikonttoriin vt. kirjanpitäjäksi.

Vuosien 1917-1918 tapahtumat katkaisivat kuitenkin opinnot ja syksyllä 1918 uudelleen alkanut uurastus päättyi kevättälvella sotaväkeen menoon.

Monien vaiheiden jälkeen hän suoritti metsänhoitajan tutkinnon 9.2.1923. Kahdeksan vuotta myöhemmin hänestä tuli maatalous- ja metsätieteiden kandidaatti ja liseniaatti, seuraavana vuonna 1932 tohtori.

Talvisodan syttyessä 1939 Martti Tertti oli jo seitsemättä vuotta hoitanut Helsingin yliopiston metsänhoitajan (apulaisprofessorin) virkaa. Lokakuussa hän reserviin kuuluvana tykistövääpelinä oli ilmoittautunut vapaaehtoisena sotapalvelukseen. Hänet oli määrätty valistusupseerikurssille ja niiden loputtua pääesikuntaan luutnantin vakanssilla olevaksi sotilasvirkamieheksi.

Hän ehti palvella Helsingissä viisi viikkoa ja sitten Mikkelin päämajassa saman verran, kun joutui vuoden 1940 loppiaisaaton suureen pommitukseen ja sai siinä surmansa.

Kalevi Tilli

Terijoki – viipurilaisten kesäparatiisi

En ole oikeastaan terijokelainen, mutta uskon kuitenkin vahvasti siihen, että lähes parin vuosikymmenen aikana Terijoella viettämäni kesät tekivät minusta viipurilaispojasta eräänlaisen ”terijokelaisen”. Tunnen näin ollen niin kuin oikeat terijokelaisetkin vastuuta siitä, että jätämme jälkipolville mahdollisimman rikkaan, tosiasioihin perustuvan kuvan elämästä Terijoella niinä vuosikymmeninä, jolloin olimme siellä omassa maassamme osassa itsenäistä Suomea.

Noina kesinä sain Terijoesta, sen luonnosta, siellä kohtaamistani ihmisistä, heidän asenteistaan ja paikallisesta elämäntyylistä niin voimakkaita vaikutteita, että tuntisin tekeväni väärin, jos en minäkin pyrkisi taltioimaan omia muistikuviani ja tunteuksiani noilta ajoilta.

Kannaksen ihana luonto ja sen kullanhoitoiset, kesäisen auringon paahattamat meren syleilemät hienot hiekkarannat Suomenlahden pohjukassa vetivät puoleensa runsaasti kesävieraita 1920- ja 1930-luvulla niin Viipurista kuin muualtakin Suomesta.

Tuolle Suomen Rivieralle olivat rikkaat venäläiset alkaneet hakeutua etenkin 1800-luvun viimeisinä vuosikymmeninä läheisestä Pietarista, mistä matka Kannakselle helpottui Viipurin ja Pietarin välisen radan valmistuttua vuonna 1870. Heidän Terijoelle, Tyrisevälle, Kellomäelle, Kuokkalaan ja Ollilaan rakennuttamat puistojen ympäröimät lukuisat

Varakkaan pietarilaisen Terijoelle aikanaan rakennuttama loistelas "pitsihuvila".

Auringon palvojia merikylpylän rannalla.

pitsikoristeiset huvilat meren äärellä antoivat oman kiehtovan leimansa tuolle maalaukselliselle miljöölle.

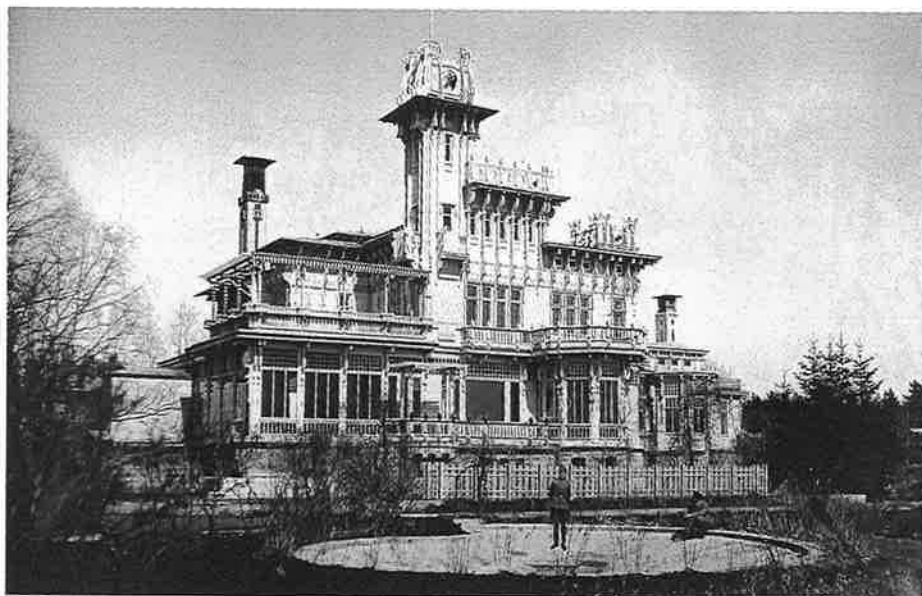
Ennen ensimmäistä maailmansotaa tuolla alueella oli jo viitisentuhatta kesähuvilaa, joista monet olivat tsaarinajan ylimystön ja raharuhtinaiden omistuksessa. Ne oli rakennettu tavallisesti hirrestä, paneloitu laudoin ja koristeltu mielikuvituksellisilla pitsikoristelluilla puuleikkauksilla. Arkkitehtoonisesti kahta samanlaista huvilaa tuskin löytyi. Mielikuvitus oli todella laskettu vapaasti valloilleen muotoilemaan mitä merkellisimpiä torneja, tornihuoneita, kattorakennelmia ja upeita lasiverantoja värillisine ikkunaruutuineen.

Venäjän vallankumouksen jälkeen ja Suomen itsenäistyttyä useimmat noista huviloista autoituiivat niiden omistajien kadottua vallankumouksen pyönteissä jonnekin maailman tuuliin.

Vähitellen suomalaiset kesävieraat kuitenkin löysivät vuorostaan tuon satumaisen paratiisin meren rannalla ja elämä alkoi jälleen sykkiä pikkuhiljaa noissa venäläisten jälkeenhjättämissä jo pahastikin ränsistyneissä huviloissa ja niiden metsittyneissä puistoissa, joissa syreenit ja jasmiinit olivat levittäytyneet vuosien mittaan valtaviksi pensaikoiksi.

Rajan läheisyys, Venäjän vallankumouksen pelottavat muistot ja tietämättömyys siitä, mitä tuon suljetun rajan takaisessa kokonaan toisessa maailmassa oikeastaan oli tapahtumassa, loi omaa jännittävää tunnelmaansa kesänvietolle Kannaksella. Tuota ilmapiiriä sävytti lisäksi Venäjältä paenneiden ja rutiköyhäksi jääneiden monia eri kansallisuuksia ja uskontokuntia edustavien emigranttien runsaus.

Tuo fantastinen kannakselainen merenranta uneliaine hiljaiseloon vaipuneine satupalatseineen viehätti erityisesti taiteilijoita, jotka tunsivat ja vaistosivat herkimmin seudun ihmeellisen vetovoiman. Sen kosmopoliittinen ilmapiiri antoi oman lisänsä tuohon kiehtovaan kokonaisuuteen, mikä tarjosi kirjailijoille, säveltäjille, taidemaalareille ja myös esittäville taiteilijoille ehtymättömän inspiraation lähteen.

Kuuluisa "Harppulinna" Kellomäellä.

Meidän perheemme hakeutui Viipurista Terijoelle kesänviettoon jo vuonna 1923. Isäni vuokrasi silloin ulkomaalaisen omaisuuden hoitokunnalta venäläisen kenraali Kanajeffin ennen Venäjän vallankumousta omistaman vanhan romanttisen tornihuvilan ihanalta paikalta miltei meren rannalta.

Sitä ennen olimme lomailleet äitini isän luona Parikkalassa. Siellä sukulaisperheemme lukeutui innokkaita taiteenystäviä, jotka keräsivät ympärilleen luonnonkauniin Simpeleen rannoille joka kesä tunnettuja taiteilijoita aina Eino Leinoa ja Oskar Merikantoa myöten.

Tämä kosketus taiteisiin ja taiteilijoihin säilyi meillä vielä silloinkin kun äitini isän kuoleman jälkeen siirryimme viettämään kesiämme Terijoelle.

Omaakohtaisesti sain Terijoella viettämäni 17 kesän aikana voimakkaan kosketuksen tuohon ihmeelliseen maailmaan meren äärellä. Ensimmäiset tuntemukseni siitä koostuvat eräistä mieliinpainuneista hetkistä Terioen huvilallemme tulosta ensi kertaa vuonna 1923, jolloin en ollut vielä täyttänyt viittä vuotta.

Pienelle pojalle oli maallamuutto Terijoelle tavattoman jännittävä elämys, etenkin kun kenraali Kanajeffin tornihuvila meren rannalla loihti lapsen mielikuvitukseen kaikki mieleen tulleet satujen kummajaiset. Olihan huvilan arkkitehtuuri aivan toista kuin mihin olin edellisenä kesänä Parikkalassa isoisäni luona tottunut.

Arkaillen astelin isäni taluttamana ensi kertaa puistokäytävältä verannan rappusia ylös pääovelle. Verannalla ja sisemmällä olevasta hämärästä eteishuoneesta huokui vielä talvinen ummehtunut kosteus. Kesä ei ollut päässyt oikein kunnolla alkuun ja huvilan lämpeneminen vei aikansa ennen kuin kaakeliuunit saatiin kunnolla toimimaan.

Huoneet näyttivät erilaisilta kuin mihin kaupungissa olin tottunut. Kotona ne eivät olleet niin suuria eikä puilla lämmitettäviä. Illalla nukkumaan käydessä vähän pelotti kun makuuhuoneen kattokin oli niin korkealla ja kosteiden lakanoiden välissä maataessani nenässä tuntui kirpeä koivuhaloista lähtenyt savun tuoksu. Seinäpapereiden välissäkin joku rapisi ja meri kohisi oudosti. Siihenhän sitä kuitenkin matkaväsymyksessä nukahti.

Seuraavina öinä ei enää niin pelottanutkaan kun talo alkoi käydä vähitellen tutuksi. Joskus heräsin kuitenkin pahasti säikähtäneenä ukkosen tapaiseen jylinään ja rysähdyksiin niin että ovet ja ikkunat rämisivät. Minua kuitenkin rauhoiteltiin sanomalla, että venäläisethän ne vain siellä ampuvat tykeillään meren toisella puolella. Ymmärsin, että siellä toisella puolella oli vieras maa, jonne ei ollut menemistä.

Pian maalemuuttomme jälkeen ilmat alkoivat lämmetä. Aurinko paistoi päivät pitkät ja lempeän lauhkea tuuli puhalteli mereltä leppoisasti. Kaiket päivät vietin leikkien ulkosalla joko meidän puistossamme tai läheisellä hiekkarannalla. Silloin sain itselleni myös uuden leikkiverin.

Olin merenrannalla kaivamassa hiekkaan leikkikaivoa aivan lähelle vedenrajaa kun minua lähestyi lökäpöksyinen suunnilleen oman ikäiseni tummatukkainen pikku poika, joka pysähtyi ihmettelemään minun puuhiani. Keskeytin kaivamiseni, nousin seisomaan ja aloin puolestani tuijottaa outoa tulijaa suu auki hämmästyksestä. Vieras poika katkaisi hiljaisuuden sanomalla minulle innostuneesti jotakin mitä en lainkaan ymmärtänyt.

Kotvan kuluttua vieras poika tuli kuitenkin viereeni, kävi polvilleen ja alkoi auttaa minua käsin kaivon teossa. Tästä se ystävyys alkoi. Ilmeni, että hän ymmärsi jonkin sanan suomea ja loput hoidimme sormilla osoitellen. Uusi ystäväni oli Aleksei, kasvitarhaa huvilamme lähellä pitävän venäjänkielisen satoniekkan poika.

Kenraalin huvila alkoi yhä enemmän ja enemmän miellyttää minua. Silti se oli edelleen minulle torneineen ja räystäiden pitsikoristeineen sekä monine käytävineen oudon jännittävä paikka. Minua oli varoitettu menemästä torniin, jonne johtivat jyrkät hämärät rappuset toisen kerroksen käytävän perältä.

Jyrkistä rappusista en niin välittänyt, mutta naapuritalossa vanhuuden päiviään viettävä kalastaja Reimannin vanha äiti oli kertonut, että tornissa näyttäytyi joskus valkopukuinen nainen, joka tornihuoneen ikkunasta katsoo kaihoisasti merelle. Rohkeuteni ei riittänyt niin pitkälle, että olisin kummituksen kohtaamisen riskillä uskaltanut yksin kiivetä torniin.

Aleksei tuli kuitenkin avukseni kun päätimme hänen kanssaan yhdessä nousta kenenkään huomaamatta kahden tuohon salaperäiseen torniin. Rohkeasti aloitimmekin sitten sopivana hetkenä kipuamisemme ylös jyrkkiä rappusia tuohon jännittävään paikkaan.

Käsi kädessä ja sydämet sykkien pääsimme tornin välitasanteelle, jonne auringon valo jo heijastui ylhäältä tornihuoneen värillisten ikkunalasien läpi. Auringon heittämissä kapeassa valokeilassa yläpuolellamme väreilivät lukemattomat pölyhiukkaset. Helteisen päivän kuumentamassa ummehtuneessa ullakkoilmassa nousi hiki otsalle. Jännitykselläkin lienee ollut siihen osansa. Pari ampiaista surisi tornipalkkien välissä, missä niillä ilmeisesti oli pesänsä.

Polvet tutisten nousimme vihdoin miltei sokaistuen auringon kirkkaasti valaisemaan tornihuoneeseen, jonka ikkunat koostuivat monista erivärisistä lasiruuduista. Huokasimme helpotuksesta kun emme nähneet siellä mitään valkopukuista naisen haamua.

Unohdimme pelkomme ja kurkistelimme ulos värillisten ikkunalasien läpi. Tuntui kuin olisi taivaasta katsonut alas maalliseen paratiisiin. Alhaalla edessämme aukeni lumoava maisema. Omenapuut olivat puistossamme kauneimmassa kukkaskukoistuksessaan, pensaiten ja puitten tuore vihreys oli heilemillään, meri aukeani taustalla häikäisevänä ja samalla mahtavana niin kauas kuin silmä kantoi. Aivan taivaan rannalla häämötti vieraan maan rantaa, iso kirkas torni ja tehtaan piippuja.

Katsoimme Aleksein kanssa tuota kaukaista maata punaisen ikkunaruuuden läpi. Ihmettelin miksi sinne ei saa mennä, miksi siellä elävät ihmiset eivät saa leikkiä minun

kanssani, vaikka puhuvatkin vierasta kieltä. Emmehän mekään osanneet toistemme kieltä, mutta silti saimme leikkiä ja olla ystävyksiä keskenämme. Siitä, että saimme näin tehdä, tuli niin sanomattoman hyvä olo. Ilma värisi ihmeellisesti mielissämme.

Tämä kaikki oli meidän maailmaamme. Se oli pienten poikien kokemuspiirissä ja elämässä suuri täyttymyksen hetki, jonka tajusi välähdyksenomaisesti vain parin hengähdysksen verran. Sitten palasimme taas arkisiin leikkeihimme. Mutta huvilan tornissa kokemani silmänräpäyksellinen tunne jäi pysyvästi ja voimakkaana jonnekin alitajuntaani.

Kaksi kesää sain nauttia kenraalin huvilassa asumisesta kun vuonna 1924 syksyllä meidän oli luovuttava tuosta jännittävästä mutta myös romanttisesta tornihuvilasta.

Syynä oli raivoisa syysmyrsky, joka hajotti Terijoella monien kymmenien kilometrien pituiset ihanat rantapromenaadit ja niitä suojelleet venäläisten aikanaan rakennuttamat kivimuurit.

Myrsky kaatoi isoja puita, tuhosi niin ikään lukuisia rantahuviloiden puistikkoja ja hävitti myös monia rakennuksia meren tuntumassa. Hyökyaaltojen mukanaan tuoma hiekka peitti puistomme kokonaan ja vesi nousi sisällekkin irrottaen lattialankut paikoiltaan. Meidän perheemme oli kuitenkin jo viikkoa aikaisemmin ehtinyt turvallisesti palata takaisin Viipuriin isäni loman päätyttyä.

Terijokea emme kuitenkaan unohtaneet ja isäni ryhtyi välittömästi etsimään sieltä toista sopivaa kesähuvilaa.

Kesäksi 1925 isäni onnistuikin vuokraamaan pietarilaiselle kangaskauppias Michail Thernoffille aikanaan kuuluneen huvilan, joka sijaitsi hieman kauempana meren rannasta kuin myrskyn vaurioittama kenraali Kanajeffin huvila.

Uudessakin kesänviettopaikassamme talossa oli kymmenkunta suurta huonetta kahdessa kerroksessa. Huvilan trumeaupeili ja tammikaapin koristekaiverukset kertoivat ajatonta tarinaansa niistä ihmisistä, jotka ennen vallankumousta olivat asuneet siellä iloineen ja suruineen. Kalustus, vanhaa venäläistä maalaisantiikkia, oli sellaisenaan jäänyt paikoilleen kun asukkaat vallankumouksen pyörteissä olivat jonnekin hävinneet.

Tuossa interiörissä vallitsi ihmeellinen tšehovilainen tunnelma kun sateisina elokuun iltoina violistiveljeni ja sisareni Tellervon kanssa yhdessä soitimme öljylamppujen valossa klassillista repertoariumme. Sisarenihan on pianisti ja minä sellisti. Kun jasmiinipensaas oksat kurottivat salin ikkunoihin ja sade rapisi

Rantapromenadi, joka tuhoutui vuonna 1924 syysmyrskyssä.

Rantavalli ennen vuoden 1924 syysmyrskyä. Nämäkin portaat ja valli kävelyteineen tuhoutuivat kyseisessä myrskyssä.

viereisen lasiverannan katolle soittaessamme Tšaikovskin "Chanson d'automne":a oli hetki täydellinen, jonka koen aina uudelleen ja uudelleen muistikuvissani.

Talon toiseen päähän liittyy vielä palveluskunnalle varattu rakennus, josta oli yhteys varsinaisen huvilan puolelle. Noissa tiloissa oli ruokailutupa, suuri keittiö ja kaksi pientä huonetta eli "kamurkkaa" keittiön takana.

Palveluskunnan rakennuksen päässä oli korkea vesitorni, josta vesijohdot oli ennen vedetty koko rakennusryhmään. Lyijyiset putket oli kuitenkin varastettu vapaussodan aikana, joten saimme turvautua vesihuollossamme pihalla olevaan suureen kaivoon mistä saimme erittäin puhdasta juomavettä.

Myöhemmät Terijoen kesäni rikastuttivat monella tavoin tuntemuksiani siitä hengestä, missä ihmisten keskeinen kanssakäyminen siellä tapahtui. Se mitä koin lapsena Alekseine kanssa leikkiessäni toistui eri yhteyksissä ja erilaisissa muodoissa kesästä kesään.

Leimaa antavaa oli ihmisten keskeinen suvaitsevaisuus, mistä terijokelainen elämäntyö sai kantavan voimansa. Omassa ystäväpiirissämme emme vieroksuneet toisiamme, vaikka edustimme eri kansallisuuksia ja uskontokuntia. Eroavaisuudet yhteiskunnallisessa asemassa eivät olleet myöskään minkäänlaisena esteenä avoimelle ja estottomalle kanssakäymiselle ihmisten kesken.

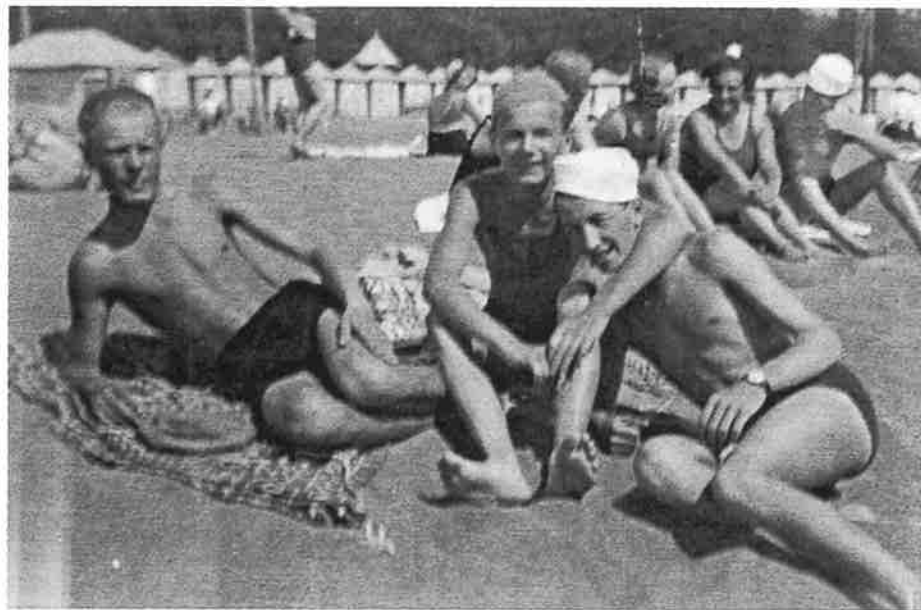
Ei siis mikään ihme, että lukuisat taiteilijat hakeutuivat Terijoelle, minkä ilmapiiri ja elämäntyö inspiroi heitä luovaan työhön. Taiteilijat kohtasivat ja tunsivat herkimmin sen värinän, mikä jollain selittämättömällä tavalla liittyi siellä olemiseen.

Niinpä säveltäjät Heino Kaski ja Lauri Saikkola sekä pianotaiteilija Cyril Szalkiewicz olivat useina kesinä vierainamme huvilallamme. Taidemaalari Elias Muukka viihtyi

Taidemaalari Åke Mattas ja näyttelijä Rauni Tuomi Terijoella rantahietikolla.

Tekijän veli, tekijä ja pianotaiteilija Cyril Szalkiewics (oik.) Kasinon rannalla.

myös hyvin siellä samoin kuin hänen poikansa, kummini, taidemaalari Yrjö Muukka ja tämän puoliso, taidemaalari Aino Muukka. Heidän tuotannostaan löytyy useita Terijoki-aiheisia maalauksia.

Kapellimestari Boris Sirpo vieraili usein läheisessä Kuokkalassa taidemaalari Ilja Repinin huvilassa Penatyssä tervehtimässä sen kuuluisaa isäntää, jolloin hän samalla kertaa pistäytyi myös meitä katsomassa huvilassamme Terijoella. Hänellä itsellään oli huvila Perkjärvellä. Kapellimestari Ilmari Weneskoski asui puolestaan perheineen monina kesinä 1920-luvun loppupuolella myrskyn jälkeen korjatussa kenraali Kanajeffin huvilassa, josta me olimme luopuneet vuonna 1924 syksyllä. Ystäväni taidemaalari Åke Mattas sai niin ikään ensimmäiset voimakkaat vaikutteensa Terijoelta.

Terijoen taiteilijayhdyskuntaa nähtiin usein iltaisin Merikylpylän Kasinolla. Nuo heidän inspiroivat yhdessäolonsa olivat ikimuistettavia hetkiä. Siellä nähtiin viipurilaista teatteriväkeä kuten Tuomet ja Jurkat sekä säveltäjät Sulho Ranta ja Heino Kaski kapellimestari Boris Sirpon seurassa. Kirjailijoiden unohtumattomina edustajina olivat tietenkin Olavi Paavolainen, joka Kivennavalta tuli viettämään iltojaan Terijoelle sekä runoilija Mikko Uotinen ja Mika Waltari, joka vietti kesiään 1930-luvulla Kuokkalan lottien kesäkodissa.

Tito Collianderin kirjallinen piiri pysytteli taas enimmäkseen Kuokkalassa Villa Golickessa, jonka Collianderin vaimon Inan pietarilainen äidinisä oli ennen vallankumousta hankkinut omistukseensa. Siellä Ralf Parland, ruotsinmaalainen Johannes Edfelt, Atos Wirtanen, Tuuli Reijonen, Toivo Pekkanen ja monet muut pitivät Collianderin hovissa kirjallisia istuntojaan ajoittain varsin puutteellisissa oloissa. Silti he pistäytyivät joskus myös Terijoen Kasinolla rentoutumassa.

Olen päätenyt siihen, että terijokelaisen elämäntyylin voimakas luovuus perustui harvinaisen monitahoisiin vaikutteisiin, joita tuo kiehtova ja samalla omalla tavallaan jännittäväkin ilmapiiri tarjosi runsain mitoin ihmismielelle ja etenkin taiteilijoille. Kesien

Myrskyävän meren rantakuuhuissa Terijoella.

Helteisenä päivänä vilvoiteltiin Kasinon rantavedessä.

lauhkean lempeä ilmasto, vanhat tsaarinvallan aikaiset uinuvat, enemmän tai vähemmän jo rappeutuneet pitsihuvilat rehevine puistoineen ja suihkulähteineen, rajan läheisyys ja meren takaa horisontissa hämmöittävä Kronstadt kirkontorneineen ja savupiippuineen, puhumattakaan kultaisista hiekkarannoista, loivat kehykset siellä elämiselle. Paikallisen väestön välittömyys ja ystävällisyys sekä toisaalta monia eri kansallisuuksia ja uskontokuntia sekä kieliryhmiä edustavien emigranttien sopuisa rinnakkaiselo suomea puhuvan väestön kanssa mahdollistivat harvinaisen suvaitsevaisen ilmapiirin syntymisen. Näin ihmiset puhalsivat hengen noihin fantastisiin kehyksiin.

Omissa muistoissani ovat päällimmäisinä, niin kuin varmaan useimmilla Terijoella kesänsä viettäneillä, nuo kultaiset kesähelteessä hehkuvat verrattomat hiekkarannat ja aava taivaanrantaan ulottuva lumoava meri, joskus tyyni ja peilikirkas, mutta joskus taas vaahtopäinen ja raivoava. Kesävieraiden huvilaelämä Terijoella oli myös jotain muuta kuin maalla oleminen muualla Suomessa. Siten muistojeni saatossa ovat hyvin voimakkaasti esillä erityisesti vanhat venäläisten aikanaan rakennuttamat huvilat, joissa asuessaan vaistosi erikoislaatuisen tšehovilaisen ilmapiirin. Lukuivat huoneet, käytävät ja isot lasiverannat jopa tornit sekä huviloita ympäröivät tuuheat puistot suihkulähteineen kuuluivat tähän kuvaan.

Unohtaa en voi myöskään koskaan tunnelmallisia puutarhakutsujamme elokuussa 1939. Ensimmäiset vieraat saapuivat juuri silloin kun verenpunainen kuu nousi Kronstadtin takaa.

Ilta oli ihana ja ilma lempeän lämmin niin kuin sen voi kokea vain Suomenlahden pohjukan rantamilla meidän leveysasteillamme. Sinne eivät raaimmat merituuleet enää ulottuneet, vaan venäläisen mannerilmaston kesäinen kuumuus tuntui silloin meidänkin rannoillamme. Jostain kaukaa rajan takaa levittäytyi lievä metsäpalon tuoksu, mikä oli niin tunnusomaista Terijoen helteisille kesille.

Kesäinen hetki huvilamme puistossa jasmiinipensaan edessä.

"Rakkauden hauta" ja kirkko Vammelsuussa.

Tanssimme myöhään yöhön ja kiertelimme parittain sadunomaisessa puistossamme. Gramofoni soitti yhä uudelleen sävelmiä Iloisesta Leskestä. Tuon vanhan levyn olimme löytäneet huvilan vintiltä. Se oli saavuttanut keskuudessamme uskomattoman suosion, vaikka sen kunto oli jo kehno kun talon entiset asukkaat olivat sen ostaneet varmaan jo vuosia ennen ensimmäistä maailmansotaa jostain Pietarista.

Kauniit päivät vietettiin yleensä meren rannalla uiden ja aurinkokylpyjä ottaen. Oleminen ei kuitenkaan rajoittunut tähän. Retkiä tehtiin lähiympäristöön kuten Kellomäelle, Kuokkalaan ja Rajajoelle. Vammelsuu kuolemankuiluineen ja rakkaudenhautoineen sekä siellä oleva kaunis pieni ortodoksinen kirkko ja Inon tuhotut patterit vielä kauempana lännessä sekä Raivolan lehtikuusimetsä olivat myös suosittuja retkikohteita.

Viimeisenä kesänä ennen sotaa teimme yhdessä terijokelaisten ystäviemme kanssa retken Puhtulan mäelle, joka Terijoen korkeimpana paikkana tarjosi huipultaan komean näköalan yli koko pitäjän.

Kuuman elokuisen iltapäiväaurion kaartuessa länteen näimme mäen laelta sen pohjoispuolella tummavetisen Puhtulan lammen ja sen takana Puhtulan kylän viljelyksineen. Lammen länsipuolella pilkotti vielä joku autioitunut vanha venäläinen huvila jäänteinä tsaarinaikaisesta huvilayhdyskunnasta, joka kuitenkin oli huvennut vapaussodan jälkeen miltei olemattomiin. Pohjoisessa piirtyi taivaanrantaa vasten Kivennavan kirkko. Kun käänsimme katseemme länteen kohosivat auringon kullanhoidoiseksi loihitman mäntymetsän takaa Raivolan kumpuilevat viljapelot ja ortodoksinen kirkko, jonka kalmistossa lepää nuorena poismennyt runoilija Edith Södergran. Häinkin oli ammentanut henkeä herkkään sanontaansa näiltä ihanilta seuduilta.

Kun suuntasin katseeni etelään, sävähti sydämessäni sama ihmeellinen tunne, jonka koin kauan sitten pikku poikana kenraalin huvilan tornissa Alekseineen kanssa. Nyt kaikki

aukeni silmissäni vieläkin avarampana ja universaalisempänä kuin silloin. Koko Terijoki levittäytyi tuossa edessäni kirkkoineen, viljelyksineen, huviloineen ja rantahietikkoineen ja tuo mahtava, säteilevä Suomenlahden ulappa tuntui ulottuvan maailman ääriin.

Se oli viimeinen kerta kun näin kesäisen laskevan auringon hohteessa tuon ihmeellisen maailman, joka oli antanut minulle niin paljon.

Vuoden 1939 kuuma kesä oli kohtalontuntuinen. Silloin emme kuitenkaan vielä tienneet, että se olisi viimeinen kesämme lomaparatiisissamme. Huvilallamme oleskeluun kytkeytyi selittämätön haikeus, aivan kuin aavistus tuon onnellisen olotilan katoamisesta.

Neuvostoliiton laivasto oli alkanut jälleen liikehtiä sotaharjoituksissa

Terijoen kaunis ortodoksinen kirkko.

Kronstadtin vesillä. Taistelulaivojen tykkien jyske ja Yhimäen rannikkopattereiden sekä Totlebenin keinotekoisille saarille rakennetun linnoituksen tykistötuli tärisytteli jälleen huvilaamme rajusti etenkin öisin.

Luonnonvoimatkin tuntuivat käyttäytyvän pahaenteisellä tavalla. Kaikkien aikojen ukkosmyrsky nousi elokuussa Venäjältä yli Suomenlahden ja sadat salamat iskivät tuona myrsky-yönä merenrantapuistoihin ja Terijoen keskusta. Seurahuone vaurioitui ja Cedercreutzin huvila Käkösennäkössä syttyi salamaniskusta tuleen palaen perustuksiaan myöten.

Tuo rajuilma oli kuin vihje sille kohtalokkaalle tapahtumaketjulle, joka päätti lopullisesti onnelliset ja henkisesti rikkaat kesämme Terijoella.

Koulutoverini Väinö Niskanen kuvaa sattuvasti tuon merenrantaparatiisin tuhon alkua. Hän seurasi sitä Inon patteriraunioilta talvisodan alkupäivinä marras- ja joulukuun vaihteessa vuonna 1939.

Hänet oli silloin komennettu upseerikokelaana Inon meritähystysasemalle venäjänkielen taitoisena seuraamaan silloisen jännittyneen tilanteen kehitystä. Näin hän kuvasi silloin näkemäänsä:

– Pian alkoivat tapahtumat vyöryä. Tilanne synkeni, sota näytti väistämättömältä ja vartiointia oli tehostettava. Viimeisenä päivänä marraskuuta heräsin aamulla outoon jyrinään ja samalla tähystäjä ilmoitti vartiotorista: – ”Rajalla ammutaan”.

Riensi nopeasti ylös torniin. Eteeni avautui syttyvien tulipalojen loimu Rajajoen suunnalla. Rajan seutu oli vähitellen yhtenä välkehtivänä tulimerenä ja yhä lisää taloja ja kyliä alkoi palaa perääntyvien joukkojemme niitä sytytellessä.

Jonkin ajan kuluttua alkoi välähtely Kronstadtista, mistä ammuttiin rajusti Terijoelle päin. Sitten Yhimäen patterit ottivat meidät tähtäimeensä. Hakuammunta alkoi yhdellä kaksitoistatuumaisella ja minuutin kuluttua suuliekin leimahduksesta ammus putosi suoraan eteemme rannalle vesirajaan. Toinenkin mätkähti mereen, kolmas rannan ja tähystystornimme väliin ja kaksi seuraavaa taaksemme.

Sitten alkoi tulla neljällä putkella yht’ aikaa. Kranaatit putosivat sinne tänne aina Inon kylään saakka ja asukkaat pakenivat kauhuissaan evakkoon. Tuona sodan ensimmäisenä aamuna meille tuli paljon puheluja. Kysymykseen, mitä siellä tapahtuu, eräskin mieheni vastasi: ”Nyt leimaht, nyt hujels, nyt mässäht...”. Sirpaleita lenteli ja puita katkeili tornimme ympärillä. Onneksi tornin alaosa oli betonia ja antoi hyvän sirpalesuojan miehistölle.

Tämä Väinö Niskasen kertoma Inosta oli vasta alkusoittoa kaikelle sille totaalille tuholle, joka hävitti lopullisesti Kannaksen rantojen lumouksen huviloineen, puistoineen ja ihmisineen ja päätti tylästi kiehtovat onnen kesäni Terijoella. Karjalan kansan raskas evakkotaival oli alkanut.

Muistikuvat entisistä onnen ajoista Suomenlahden itäisiltä rannoilla riipaisevat vieläkin syvästi mieltäni kun tunnen täällä uusilla veräjillä ruusujen saman huumaaavan tuoksun kuin rantojen villiruusuissa lapsuuteni Terijoella. Mutta tuo satumainen tuolloinen unelmieni paratiisi meren rannalla oli kadonnut jäljettömin. Sitä ei ole enää olemassa.

Pirkko Puranen:

Melkein siviiliä

Alkusanat

Tämä teos kertoo Suomen nuorisolle ja myös vanhoille viipurilaisille, kuinka heidän äitiensä ja isoäitiensä nuoruus oli elettyä. Heidän, jotka halusivat osallistua Suomen sotaan kaikin voimin.

Seuraavilla sivuilla on kaksi tekijää: ylioppilas, lotta Kati Aulamo, ikä 20 v ja koulutytty, lotta Pirkko Raevuori, ikä 18 v. Tapahtumat ovat itse koettua ja elettyä vuoden 1942 raunio-Viipurissa ja Summan retkellä.

Karttulassa 8.12.1997

Pirkko Puranen (os. Raevuori)

Ensitapaaminen

Tammikuun valtavia hankia tarpoo Tampereella hiljaisena sotatalvena 1942 kaksi tyttölasta, jotka aivan vast'ikään on esitetty toisilleen yhteisessä hämäräperäisessä työssään. Kasvoista he olivat tunteneet toisensa jo vuosia, tuskin nimeltänsä. Nyt he kulkevat yhdessä kotiin pitkin Hämeenkatua. Ainakin toinen on hyvin innoissaan tutustumaan toiseen, joka on hänen mielestään mahtava ja mielenkiintoinen olento; Turun yliopiston oppilas.

Mitä lienee vilkas keskustelu koskenutkaan, niin se heidät valtasi, että keskikaupunkilainen huomasi olevansa jo kaukana kotoa, siellä, missä kaupungin valot loppuivat ja kylmä tuulinen pimeys peltojen yllä alkoi. Vielä siitäkin eteenpäin kävi toverusten matka; vielä lähemmäksi toisen tuttavuuteen saattaja tahtoi päästä, ja kun vihdoin kapean polun auetessa eteen, heidän tiensä erosivat, hän kääntyi kulkemaan kotiaan kohden välittämättä purevasta vihurista, joka suhisten iski ensimmäisten talojen ikkunaruuuihin lumisten kenttien pimeydestä, sieltä päin, jonne uusi tuttava oli näkyvistä kadonnut. Mitä mahdettiin puhua ja ajatella tuolla Petsamon esikaupungin lumisilla aavoilla sinä iltamyöhänä tuulen ravistellessa viimeisiä vilkkuvia katulyhtyjä?

Eldankajärven jäällä

- Kätiseni, muistuuko sinun mieleesi mitään erikoista, kun kuulet esim. radiosta vanhan "Eldankan"? No – sinuahan ei ole koskaan hurmannutkaan niin kuin minua. Sitä kuullessani tajuntaani pulpahtaa koko rykelmä hauskoja, surkeita ja jännittäviä muistoja meidän "Viipurin ensimmäisistä päivistämme". Kuinka usein olemme sen laulun soidessa korvissamme juosseet halki pelottavan pimeyden kiljuvassa pakkasessa faneerilaatikolle.

Nauruunhan suu tahtoo pyrkiä muistaessa niitä ihania aikoja, jolloin meidän SS-naisistomme astui ensi kerran yli Hollolan likkojen keittiön kynnyksen. (Sillä hetkellä – ymmärrän sen nyt – se muuttui asesisarjoukoksi). Eikä vain keittiöön, vaan itse maalauksellisen hirveään Hollolan likkojen kamariin, jossa ovea avattaessa löyhähti leninismi – sanoisi Simo Penttilä.

Me näimme kaljut, pilhotut, ruskeankirjavat seinät, joilla roikkui muutamia räikeitä roskalehden kansikuvia ja tyhjä ruskea seinäkello; katossa liasta harmaan lampun, jossa tuikki kellanpunerva, heikko valo; lattialla kummitusmaiset, kaksikerrokiset puusängyt, kolhot, kaksi tai kolme eriparista tuolia ja pöydän, joitten veroista olisi kurjimmastakin huutokaupasta saanut hakea. Rumin huone, minkä ikinä olimme nähneet – ja kylmä kuin se kuuluisa ryssän sellainen.

Tämän näyn edessä me, koska olimme tänne tullessamme valmistautuneet pahimpaan, mykistyimme, varsinkin kun vänrikki oli kovasti äänessä ja selitti, että kohta järjestettäisiin uusi asunto, aivan ensi tilassa... Minä olin kuitenkin tähän kamariin ylen tyytyväinen, sillä olihan se mielestäni niin rintamamainen kuin suinkin. En tainnut kovin erehtyäkään, sillä sanoihan tarkastajamme, luutnantti Laine myöhemmin, ettei hän missään koko vallatulla alueella ole nähnyt niin kauheannäköistä kämppää.

Ensimmäinen ehtoo Hollolan likkojen kamarissa! Yö kääri mustan vaippansa lumeen hautautuneitten raunioiden ympäri, ja meidän pieni, kohtalon murjoma korsukuntamme alkoi paneutua suloiselta tuntuvaa lepoa nauttimaan. Sinä ja minä olimme kiivenneet peteillemme kirjoittamaan kenttäpostia, sillä alhaalla lattialla ei ollut jalan, saatikka "perzehen sijoja". Se oli kuin evakuoimisjuna. Kaikkien matkalaukut ja tavarat huiskin, jopa haiskinkin edellämäinittujen mööpelien päällä ja alla. Olin mielissäni vuoteeni pääpuolella olevasta hyllyntapaisesta laudasta, jolle saattoi yleisestä sekamelskasta heti pelastaa muutamia yksilöllisiä pikkutavaroita, niin että tuli kodin tuntua. Sen alle saattoi tunkea myös vaatteensa, koska ne eivät tietenkään enää mahtuneet seinille eikä vuoteenym. mööpelien päihin. Sen sijaan alakerrassa olisi varmaan ollut aika uhkaava ilmapiiri, ellei siellä todella olisi ollut kova hätä. Naisparat olivat aivan pyörällä päästään, paitsi ahtaudesta myös kylmästä. Yöllä se vasta oikein koettiin.

Tosi on, se oli kauheata, minä myönnän, vaikken edes alapetillä nukkunutkaan. Yläpetillä oli parahultaista, vain akkunasta tuuli hiukan. – Seuraavana päivänä kyllä lämmitettiin sekä uunia että vänskän esiinlohtimaa antiikkista sähkökaminaa niin hurjasti, ettei kipeä Tonikaan oikein sietänyt oljeskennella uunia lähinnä sijaitsevassa yläpetissään. Minä hikoilin unissani kuin trooppisessa sademetsässä. Yhtäkaikki alakertalaiset olivat aamulla jälleen kapinallisia jääkalikoita. Meri-parka oli pannut illalla siviilimäisesti hampaansa akkunalle juomalasiin. Olipa siitä umpiklöntistä aamulla aika sulatteleminen.

Päiväkirjastani talvella

30.1.42 klo 20. Vanjan rautasängyssä ikkunan vieressä ent. Vanhan Yhteiskoulun, nyk. 2 kpk:n tupa ykkösessä, lämmössä ja valossa.

Olemme vihdoinkin päässeet muuttamaan kylmästä, kamalasta, epätoivoisesta Hollolan likkojen kamarista! Jos siellä oltaisiin nukuttu vielä viides yö, alakerran vilustumiskuolema olisi tullut päällikkömme omalletunnolle. Nyt asumme täällä työhuoneessamme – jälleen ”toistaiseksi”.

”Tavallinen” iltahetki. Osmo on vienyt kirjeet pois. Pimennysverhot on laskettu alas. Häiritty iltarauha. Puuttuisi vielä, että Mäkelä taas tulisi antamaan meidän nauttia henkevästä seurastaan, juuri kun haluaisimme keventää vaatteitamme ja ryhtymään nukkumaanmenoa suunnittelemaan. – Vanhat ihmiset tuossa jälleen suu vaahdossa ja leuat vapisten puhuvat Mefiston kanssa majoituksesta. Kati lukee lehteä, minä kirjoitan tätä ja kuuntelen puolella korvalla tuota väyskyttämistä.

Nyt on juuri päiväjärjestyksessä alakerran vessan pesu, jonka meidän tuvan pitäisi tehdä ensi viikolla. Vuoroviikkoina on jokaisen tuvan se aina siivottava. Meikäläiset tekivät tenän. Hirveä paikka! Myönnän, että se on – mutta eikö se kuulu asiaan täällä – tai ainakin sen siivoaminen?! Niinpä niin – Syssykin uhoi: ”Jos se edes olisi semmoinen kuin tavallisesti, mutta toihan on ihan hirveä!” Syli hyrräsi itseensä rohkeutta ja meni kertomaan kaikkien puolesta Mefistolle.

Tämä tuossa juuri julisti, että se on pirullista, anteeksi. – Kas Kolsi vaatii, että meidänkin naisten on se pestävä, mutta vänsä ei antaisi hänen määrätä meitä. Mefisto selittää: ”Te olette tänne päämajan komennuksesta erikoistehtäviin saapuneita naisia, niin että teidän ei tarvitse täällä pestä veeseitä...” jne.

(Jäljennän tähän kohtaan, Kati, erään pikku lapun, jonka minulle kerran töissä annoit samanlaisen keskustelun vallitessa, en muista, mitä asiaa koskevan, mutta ei väliä: ”Pipsaseni!”

Eiks’ me olla eri henkevä sakkia!! Mitäs arvelet?!)

Tulos: Mefisto hankkii vanjoja suorittamaan siivonteon meidän puolestamme. Eihän me olla kp:laisia, eikä lottia varsinkaan.

Tulimme juuri saunasta. Ihana jaloittelu läpi hämärien, lumisten raunioiden reunustamien, melkein umpeenpyrtyneiden katujen Patterinmäelle. – Ai, niin, kiitos, kiitos, rakas Jumala, että nämä pakkaset ovat vihdoinkin hellittäneet! Kiitos! eilen alkoi tuntua siltä, kuin oltaisiin vihdoinkin miinus kahdenkymmenen viivan herttaisemmalla puolella.

Niin, ja kuinka viehättävä, jännä matka, ja kuinka ihana sauna! Emme ensin olleet löytää koko saunaa. Kysellen ja vaiston varassa möngittiin ohi lumisten, hämärien raunioiden... Ihmiset kai ajattelisivat minua hulluksi, koska aivan kipristelin ja hytisin ilosta! Mutta niin tapahtui, sillä se oli epätoivoisesti kaipaamaani vaihtelua, se oli jännää. Minä tahdon sen vuoksi olla lapsellinen! – Saunaa hakiessamme poikkesin tahallani erilleen muista, menin erään suuren, vanhan, kivisen asuntotalon pihaan, talon, jonka luminen, palanut autius oli houkuttanut minua sanomattomasti. Halun imeä itseeni nämä tylyt, jännittävät maisemat... Hiljaisuus, hiljaisuus, autius! Joka puolellani tumma kiviseinä, joka puolellani siinä ammottavia akkuna-aukkoja... viime vuosisadan tyyllisen suuren, synkän kivitalon... luminietokset peittivät mustat särmikkäät rauniot alhaalla... kaiken, mitä noissa ylhäällä olleissa kodeissa oli kerran ollut...

Mutta minun oli niin sanomattoman hyvä olla, koska oli jännempää kuin ennen, ja koska tämä oli kivaa ja vaihtelua, tämän kaiken näkeminen – ja kun se tuntui paljon luonnollisemmalta ja oikeammalta kuin taakse jääneen Tampereen mukavuudet – koska on jo kolme vuotta ollut Suur-Suomen syntysotaa, enkä minä ole siinä saanut olla mukana yhtään...

”Eletty on pakkasessa tuolla Hollolan likkojen kamarissa,
on uunia päiväkaudet lämmitetty, pritseillä hytistelty juu.
Ajoin ne vanhatkin halkoja uuneihin, me oltiin nuhassa, Toni
aivan tuskassa...
Ei sinne oo ikävä, täällä saadaan olla lämpimässä,
vaan taasen on muutto jo eessä ja tavarat reessä, juu...”

Akateemisuutta vallatussa Viipurissa

Niihin aikoihin, jolloin juorunhimoisille asesiskoillemme aiheutti herkkuhetkiä vastahavaittu, muutaman huomiota herättävän koopeediivan ja erään tunnetun lipplattelevaisen henkilön ns. suhde (joka myöhemmin selittyi yllättävästi rikosromaanin tyyliin), hiivimme sinä ja minä eräänä iltana, hyvän maineemmekin uhalla, Kullervolasta kohti Pohjanmaan lakeuksia – suuntana ”Vaasa”. Niin, tunsithan sinä ennestäänkin erittäin hyvin, millainen on ”Paradies der Jungesellen”. – Matkallamme oli kuitenkin vakava tarkoitus, radioesitelmän kuunteleminen, päämajan ”kiertopalkinto” kun taas majaili Vaasalassa. Muistatko sinä enää, mitä esitelmä koski? Minä en muista muuta, kuin että sen piti väp.evp Juva tai Ravila, taikka joku muu sellainen kulttuurin kasvatti.

Nuoret isäntämme yrittivät vilpittömästi parastaan saadakseen olomme viihtyisäksi. Meitä istutettiin niin loisto tuoleissa ja annettiin ihailla niin loistavan puhdasta ja komeaa kämppää, että tunsimme olevamme aivan kuin siviilissä koto-Suomessa; ainoastaan päällikköjen keltasilkiset tuolit ynnä kiilloitetusta koivusta tai jostain sellaisesta tehdyt tuolit ja kaappi olivat näkemistämme ehkä upeammat. Lampunvarjostin nojatuoli, suloisia pöytälamppuja, seinillä venäläisen kunniakirjan lisäksi alkuperäisiä maalauksia Krimiltä.... Täytyi taas todeta, että kyllä viskaalit osaavat järjestää.

Yhtä upealta meistä tuntui tarjoilu: ns. vihdanlehtiteetä myötälivätsivät sopuisasti Eeron ”siviilisattuman” hurmaavat antimet. Kämpillä me joimme illasta iltaan kuumaa sitruunavettä ja nakertelimme ”vaneeria” tai ”rautapetoonia”, jolle ohuen voinappinsa levittäessään tunsii iloa kuin köyhä ainoata lehmäänsä tai rikas ainoata lastansa katsellessaan...

Korpraalien kamarin erotti viskaalien pöksästä eteinen, joka esti radion äänen kuulumasta. Pojille oli kuitenkin vedetty johto kovaääniseen; ”mikäs oli ollessa siihen aikaan, kun meitä kaikkia vielä heikotti”, oli Eeron tapana sanoa vielä kauan sen ajan jälkeenkin.

Mutta ihmeellistä kyllä, huolimatta esim. kadehtimiemme pöytälamppujen lukuisuudesta, ei sentään kaikki sähkö tuntunut viihtyvän Heikon läheisyydessä. Vesikattila, joka muuten oli liian pienikin, keitti korviketta vaatimattomasti tunnin. Samoin kovaääninen oli vain nimeksi kovaääninen: siitä kuuli vain, jos oli hiiskahtamattoman hiljaa. Kolmen innokkaan nuoren sielun rehkimisestä huolimatta se nyt vallan itsepäisesti vaikenii, kunnes kaikkien konstien perästä tapahtui se ihme, että pistettäessä maajohdon pää Osmon rautasängyn päähän, purkista heti alkoi kuulua ääntä. Seurasii tietienkin asianomaisen keksijän suunnaton leuhkiminen.

Riemu kohosi kattoon asti, kun huomattiin, ettei tekaistu maajohtomme lopuksi vaikuttanutkaan mitään, vaan että ääntä jostain syystä alkoi tulla ilman muuta. Esitelmän kuunneltuamme emme niin vain päässeet lähtemään. Tulipa puheltavaa aina jos mitään. Varsinkin, kun joku onnettomuudeksi sattui mainitsemaan jotain kielitieteellistä. Muuta ei tarvittu, herra magisteri puhkesi puhetulvaan, jossa kuin rattaalta kiertyi eteemme koko indoeurooppalainen kielitiede.

Kuuntelimme sitä tietenkin kukin omaan tyyliimme. Sinä istuit kiltin ja nöyrän näköisenä esitelmöitsijää vastapäätä silmät häneen kiinnitettyinä ja tunnuit kiitettävän innokkaasti seuraavan jokaista sanaa. Minä katselin aavistuksen verran irvistellen vuoroin pöytäliinaa (siellä oli semmoinenkin!), vuoroin sinua, – ja oikeastaan olin olevinani, niinkuin tietäisin tuon esitelmän sisällön muka hyvin ennestäänkin – sillä minua koko lailla harmitti se lapsiasuojelevan selittelevä sävy, jossa jokainen yleistietoinenkin asia esitettiin. – Pikku Osmo parka keikkui sängyllä niin ihmeellisen näköisenä, että arvasin hänen tahtovan ilmaista: nyt avasitte Hollannin padot! Hän näkyi tietävän, ettei niitä niin vain suljeta! Hän oli kärsivän näköinen, vääntelehti, haukotteli, hypisteli kelloaan ja huokaili heti alusta asti, pikemmin tosissaan kuin tahallisesti. En tiennyt, pitkö häntä sääliä vai nauraa. Ilta oli kuitenkin liian lyhyt koko indoeurooppalaisen kielihistorian esittämiseen. Silloin Eero teki mainion ehdotuksensa kielitieteellisten luentojen pitämisestä, ehdotuksen, jonka me otimme vastaan mielihyvin.

Tuosta illasta asti varsinkin sinua painoi raskaasti muuan huoli. Me olimme jo kauan olleet Viipurissa, mutta yhäti teitittelimme herra valvojaa – vaikka esim. paljon myöhemmin tullut Taimi häntä jo reippaasti sinutteli! ‘Hi hi!’ Muistatko sitä paljon hupia tuonutta pulmaa? Kerroin sinulle tilaisuuteen sopivan kulttuurikaskun, kuinka taiteellisesti suuret miehet voivat heittää tittelit pois:

Vuorineuvos Aaltonen pitää tunnetusti kovin karjankasvatuksesta. Aivan ihastuneena hän oli kerran nähtyään erään tohtorin mainion suuren navetan, ilmaissut sen mielestään olevan mitä parhaimmassa järjestyksessä. Kun hän oli kierroksensa päättänyt, hän astui isännän tykö, ja liikutuksen kyyneleet silmissä sanoi vain: ”Eemeli”.

Luennot alkoivat jonkin ajan kulluttua. Niihin otti osaa meidän kahden lisäksi Hessu ja (kärsivän näköisenä) Osmo. – Ainakin minun täytyy myöntää, että ne olivat sittenkin melko mielenkiintoisia! Huolimatta epäsuotuisista olosuhteista ja minun sodanuhkaisena ylioppilaskeväänäni ankarasti kohdanneesta, vieläkin vaikuttavasta kulttuurininhosta. On mukava joskus muistella, miten kuuntelin elämäni ensimmäisiä yliopistollisia luentoja 1924:n tupa ykkösessä, pimennettyjen ikkunain takana, kun ulkona avaruudessa kulki kuu yli sytisen pakkastaivaan ja valaisi aavemaisella valolla sodanaution Viipurin loputtomia, kuolleita, lumenpeittämiä raunioita.

Päiväkirjastani kevättalvella

”Kullervolassa” helmikuun 21. pnä.

Kevät – ah, mitä toivottomuuden tunteita tuo sana herättääkään koululaisen rinnassa! Mutta täällä se vihdoinkin herättää aivan toisenlaisia. Aivan sellaisia vanhanaikaisia onnekkaita kevättunteita. Yhä me ulos tullessamme tunnemme ikuisen jäätävän tuulen paleltavan henkäyksen, eikä Kullervonkadulla lumi yhtään vähenny, päinvastoin etenee. Mutta kevät alkaakin taivaalta. Yllätykseksi se eräänä päivänä on suloisen pehmyen sininen, aurinko paistaa niin leppoisasti, ja huikaisevasti, varpusten ja talitinttien kuoro piiskuttaa palaneissa puissa rauniokadun varrella. Ihmiset kulkevat iloisina ja tarmokkaina; kolke ja kalke tuolta ja täältä kuuluttaa: Karjala kohoo jälleen! Ja räystäiden ensimmäiset tipat nostavat vedet silmiinkin: tulee sittenkin – Suur-Suomen ensimmäinen kevät!

Hyvä Jumala, onko totta, että on olemassa näin paljon valoa ja reippautta ja raikkautta – ettei kaikki kohta ole taas vain pimeyttä ja pakkasta ja vaivaa ja tuskaa – ? ”Oi nouse, Suomi, sinun päiväs koittaa, yön uhka karkoitettu on jo pois!...”

Päiväkirjastani kesällä

Kämpälässä helluntaipyhänä 24.5.1942

Istun jälleen Kämpälän pöydän ääressä. Ikkunat ovat yhtä likaiset kuin ennenkin, paperipöytäliinakin yhtä tahrainen kuin ennen, mutta minun sormeni tuoksuvat koivunlehviltä, ja ikkuna aivan tulvehtii laskevan auringon kullankirkasta valoa. On tullut kesä! Ainakin näyttää siltä. Nyt huomaa kyllä, että sittenkin ollaan kaupungissa, jossa kesä ei sittenkään ole niinkuin maalla.

Kuitenkin täällä, tässä rakkaaksi käyneessä kaupungissa mieluummin kuin missään muussa. Kuinka paljon kirkkaita muistoja minulle täältä onkaan kutoutunut – siitä asti, kun Katin ja minun kävellessä tammipakkasilla pitkin lumisia, autioita katuja halki tämän kaupungin tuhoutuneen historian – melkein itku kurkussa – silmiemme eteen rakennuksen takaa äkkiä nousut Sinä, Viipurin vanha vartija, ensi kerran, suurena, turvallisena ja järkähtämättömänä, vakaa, uljas otsasi pakkashuurteessa harmaana ja kimmeltävänä, koruton katsantosi pienille ihmisille sanoitta julistaen vuosisatojen tarua: Päin itää.

”Kuinka soturi, niin seisot sa rajall, idän salpa,
sun Torkkel Knuutinpoikas on katkeematon kalpa,
sun Pyöreän ei tornis pää painu, holvit putoo,
ne hohtovaippaan kuura ja hyinen kuudan kutoo...”

Siitä on jo kulunut kuukausia, historiallisia kuukausia – muillekin kuin meille. Miksi ne eivät saaneet olla yhtä kirkkautta? Miksi täälläkin on niin suunnattoman paljon alhaisuutta?

Mutta tällaisena valoisana kevätiltana on vaikea muistaa enää pimeyden, pahan suuruuden tuskallisen tunnon hetkiä, jotka pimeänä yönä yllättävät unettoman. – Tulin yksin työstä kotia, kiersin jälleen Panssarilahden puiston kautta; sen puut on tyystin pilkottu, se ei ole enää puisto, vaan puolivalmis kasvimaa. Sitten nousin pienen matkaa valleille, jotka ovat niin tutut monista Katin kanssa tehdyistä retkistä; Koiviston tietä hiukan ohi pitsitalon, sitten tuttua mäntyrinnettä ylös mäelle, ja sieltä suunta suoraan alas Kullervolaan.

Mäellä kävelee puolitajuinen hyvinolontunne mielessä, tarkkaavaisuus herpaantumattomana: katselee yhtä uteliaana luonnon ikuisia suloisia kevätihmeitä kuin vanjojen ja sodan jättämiä jälkiä. Aurinko paistelee pilvien lomista, pienen viheriöitsevän koivun lehdykät nauravat kuulaassa, tuoksuvassa, pehmoisessa tuulussa; niitten tuoksu tuo mieleen jotain hyvin kauan sitten tajuttua, lapsuuteni varhaisimman kesäkodin haan, ja pihan seuduilla olleen pitkän penkin, sitä ympäröivät koivut ja haavat, jotka alkukesän ihanana iltana juuri täten tuoksuivat, kun oltiin saunaan menossa, äidillä oli vihdet kädessä, ja samoin saunasta tultua – ihmeellinen suloinen tuntu koko olennessa vaeltaessa läpi lumotun, tuoksuvan kotohaaran – en oikein muista enkä osaa selittää.

Alas tuttua rakasta Patterinmäkeä – tuttua jo sen roina ja ruostunut romu ja pomminsirpaleet. Ne tuntuvat hyvin sopivan tähän kevättiltaan, nehän ovat osa siitä ”meidän kohtalostamme”. Viipuri....

Niin, monet puut eivät kylläkään viherrä, mutta nuo harvat toiset sitten sitä ihanammin. Kiertäen Kullervon naapurirauniot, joiden yli talvella hiihdettiin tietämättä, mitä alla oli, – pitkin kiiluvia katuja omaan kotiraunioon. Sen Sammon- ja Pellervonkatujen kulma roikkuu yläilmoissa avonaisena; Pellervonkadun palaneissa alaikkunoissa on laudat, mutta Kullervonkadun puolella on ammottavan hävityksen rinnalla sievä rivi entisen kolhoosin akkunoita, useissa verhotkin. Yläkerran pikkupoika temmeltää nurmilla Pikun

kanssa. Tyttökoulun portilla vartiomies nojaa seinään mitä herkkullisimmassa asennossa, jota Sipa varmaan juuri Kämpälän ikkunasta ikuistaa. Ritvakoivu helottaa hänen päänsä yllä keväisessä suloudessaan. Joku tulee portista vettä kantaen. Keltaisten seinien sisällä solttupoika tapaa yhdellä sormella pianosta haikeita säveliä.

Jo Karjan kunnailla lehtii puu,
jo Karjan koivikot tuuhettuu;
käki kukkuu täällä ja kevät on!
On täällä mun onneni pohjaton!

Eräs toukokuinen vapaapäivä

Kokonainen, vapaa, suloinen päivä, kauan odotettu, vihdoinkin saapunut!
Avaruuksissa leikkittelivät valkeat pilvet kevänsinisellä taivaalla, alhaalla Viipurissa puut ja pensaat työnsivät parastaikaa ilmoille mitä herttaisimpia lehdyköitä. Lumi on jo kauan kaikkialta sulaneena, hävitys paljastunut päivänpaisteeseen kautta Karjalan. Vanjat, jotka illan tullen sinapinvärisenä käärmeenä matelevat lauma lauman perään Linnansillan ylitse Neitsytniemeeseen, ovat vaihtaneet nipalliset talvireuhkansa eurooppalaismalliseen venelakkiin. Siirtolaisjunat höyryävät ehtimiseen Viipurin asemalle. Käet kukkuvat Papulan metsässä. Kati ja Pipsa ovat odottaneet tällaista päivää monta aikaa, ja nyt se on tullut, kevättutkimusretkemme, Suuren Salaperäisen Seikkailun luvattu päivä.

Aamulla nukuimme makeasti siksi, kunnes tuli kiire kirkkoon. Aurinko paistoi niin kauniisti kulkiessamme tuttua tuhatta Torkkelia alas Punaisenlähteentorille, sen yli, Maalaiskunnan taloon, jonka kolmannessa kerroksessa oli uuden Viipurin vihitty kirkko, suuri kokoussali. Taustalla oli seinään kiinnitettynä puuristi, sen edessä valkein liinoin katettu alttari, ikkunan vieressä puhujakoroke. Lattian penkkirivit olivat sellaisia, joita teatterit käyttävät, ja seurakunnan noustessa ne kolinallaan saattoivat häiritä hartautta. Joka tapauksessa siellä vallitsi erikoinen tunnelma. Eikö totta. Kati, elimme siellä monasti kauniita hetkiä, tuossa vaatimattomassa kirkkosalissa rakkaaksi käyneen karjalaisen seurakunnan keskellä.

Kullervolassakin lauloimme usein:
”Jo aiga armas puutui, sai kezä kaunuža.
Tšomakse moa kai muutui, halvaizet heloittau.
Päiväine pyördäjessäh, moan näivien noštattau,
da ilma šelliteššäh, meil mielen valgoau...”

Kirkosta oli aina kova kiire ehtiä aamiaiselle, mutta ehdittiinhän sentään. Ei tarvinnut enää edes jonottaa, senkuin pisteli vain velliä poskeensa höyryävältä lautaselta, joka tietenkin oli niin iso kuin mahdollista. Jos toisella ei ollut sokeria, niin toinen varmaan oli muistanut sitä ottaa mukaan, joten kolhoosiaate osoittautui hyödylliseksi ainakin tässä tapauksessa.

Aamiaiselta lähdimme sitten suoraan tutkimusretkellemme. Kuljimme jälleen pitkin etelärantaa yli Havin kallioiden, josta talvella hiidimme. Nyt niiltä avautui keväinen näköala ohi valkoisten öljytornien leikkivälle merelle. Ihana vehreys, hiirenkorvat, raikas merituuli! Ilmassa päämme päällä liiteli upea hävittäjälentue, ja samaan aikaan tuuli kiihtyi. Hiekasta päin vyöryi yhä lähemmäksi suuri musta pilvi. Lähdimme hiljakseen suoraan päin, alas rantaa kohti, mutta emme kuitenkaan varsin nopeasti, sillä kalliolla oli niin ihanaa. Pikku talojen puutarhat olivat puhjenneet vihreyteen niinkuin aina keväisin, vaikka taloista ei enää ollut kuin savupiiput jäljellä. Ruoho on niin vehmasta, etten

sellaista ollut ennen nähnyt. Se upotti pehmeään, tuoksuvaan runsauteensa salaperäiset tuhon jätteet.

Kesti juuri niin kauan, ennenkuin alkoi sataa, että hyvin ehdimme notkossa oleville Havin tehtaan rakennuksille. Ne olivat ensimmäiset ehjäksi jääneet, niillä paikoin. Ensimmäiset pisarat putosivat meidän saapuessamme pienen punatiilisen kappelin luo, joka oli siinä heti valtatie reunassa oikealla puolella, vielä aivan vanjan jäljiltä, ovet auki, ja näytti sangen mielenkiintoiselta tutkimusretken kohteelta.

Mikä sen sopivampi sateenpitopaikka, kun juuri alkoi tulla vettä taivaan täydeltä. Ihmisiääkään ei näkynyt niin missään. Meillä oli hyvää aikaa nuuskia jokainen soppi. Kirkolta suojamme kyllä ulkoapäin näytti, mutta sisällä siitä ei enää ollut muuta merkkiä kuin katon muoto. Vanjat olivat jakaneet rakennuksen väliseinillä moneen pieneen osaan. Eteisestä astuttiin suurimpaan huoneeseen, joka oli nähtävästi ollut ravintolasalina. Se oli tietysti kamalassa siivossa. Sikin sokin rikottuja tuoleja, keskellä pieni huojuvajalkainen pöytä, jolla oli aukinainen muistiinpanovihko: kahdelle paperille oli hiilipaperin avulla tehty kuin tilityksen alku sarakkeineen – mutta siihen oli vain jäänyt lähdön kiireessä. Nurrassa oli lasiseinäinen, rikottu tarjoilutiski, ympärillään pullokoreja, likaisia lippuja ja lappuja. Särkyneissä ikkunoissa liehui likaisia kärpäsverkkoja. Lattialle oli viskattu kuihtuneita isoja kukkakimppuja. – Tuo kaikki oli vielä suuren 1941-kesän muistoa, jolloin vanja sai pötkiä Viipuristakin!

Alttaripuoleinen kirkon pää oli jaettu aivan pieniin koppeihin, täynnä mitä monilaatuisinta, luettelematonta vanjan saastaa, josta luonteenomaisinta aina ovat rääsäiset, parittomat kenkärajat; huomiota herättivät myös karpäspaperit, neljännesarkin kokoiset, harmaat, täynnä karpäsenraatoja. Noita papereita oli joka paikassa, pääkäytävän oven yläpuolellakin.

Kuori kai oli ollut keittiönä, sinne oli rakennettu vesijohtokin. Alttarin paikalle oli tehty tiiliuuni, joka nyt oli pahasti rikottu tai purettu. – Kyllä se vain oli siivoa. Fantastista saastaa.

Ulkona vain vuolasi sade. Vankilamme alkoi tuntua jo verrattain epämiellyttävältä, kaikkien edelläkerrottujen havaintojen johdosta. – Mutta oli kuitenkin vielä yläkerta tutkimatta! Eteisestä nousivat portaat ullakolle. Niitä siis ylös vain, – varovasti, askel askeleelta, toinen huomattavasti jäljempänä kuin toinen, sillä olisihan missä vain voinut olla m.... (Hi, hi!)

Ei siellä kuitenkaan ollut mitään jännää. Ei ollut kuin pölyä, kamaa ja kuihtuneita kukkasiallialla. Ei kerrassaan mitään, ei yhtä hylsyä. Niine hyvinemme palasimme alakertaan. Viimeinen toivomme sammui, kun äärettömän varovasti olimme kohottaneet suuren, portaiden alapäässä seisovan laatikon kantta – toisen ensin sanottua toiselle: jos siellä sittenkin olisi –? – eikä sielläkään sitten ollut mitään.

Sade ei niin vain näyttänyt ottavan loppuakseen. Ja me kaipasimme jo raittiiseen ilmaan. Otimme lopulta keskisalista pari ehjimmän näköistä tuolia portaille ulko-oven eteen ja rupesimme siinä syömään eväitämme ja lukemaan uutta Aamulehteä, siis edellispäiväistä. – Mahtoi se olla hieman omituinen näky niistä kahdesta pikkupojasta, jotka siitä märkinä, ongenavat kainalossa, ohi kulkivat, haha, eiks niin. En muista, hoilasimmeko siinäkin "Cara al Solia", jonka espanjaksi laulamista olimme sisällä ajankuluksemme niin pontevasti harjoitelleet, että sen varmaan kauan muistamme.

Vihdoin sade hiljeni, muuttui vain pisarteluksi, japienen ajan kuluttua lakkasi kokonaan! Linnut livertelivät ihan suunniltaan ilosta, ja yhtä iloisia olimme sinä ja minä lähdettyämme uudelleen taivaltamaan pitkin Havin maantietä raikkaassa, tuoksuvassa ilmassa, ympärillämme huikaisevan vihreä, pisaroita kimmeltävä ruoho! Välillä pistimme juoksuksikin, välillä laulelimme "Cara al Solia". Kuljimme lähellä rantaa, ja niin näimme

pian oikealla puolella Pappilanniemen. Se näytti siinä veden takana koivujensa vienossa vihreydessä, lehväntuoksussa ja käen kukkuessa niin ihanalta kuin paratiisi.

Luojan kukku, kultahelkka,
kuku vielä kerta, toinen!

– Kuku kultia kujille.

Voi kuinka se käki kukkuikin, kukkui ja houkutteli meitä sinne aivan vastustamattomasti! Sinä tahtoit ehdottomasti päästä käymään siellä, ja minun täytyi tunnustaa, että sinulla oli aivan oikea aate.

Mutta ah! Sinne oli pitkä kierto kaukaisen sillan kautta, jossa kerperokset käyttäsivät. Eikä ollut ruuhta rannalla, joka meitä yli ois kuljettanut, ikävä kyllä! Sinun keljutustäpläsi tietysti helotti kuin tähti pilvenreunalla. Et antanut periksi, vaan karaisimme luontomme ja lähdimme tarpomaan paratiisiimme päin. Sillan korvassa oli kadotus, mutta me menimme vain, ja passiemme hemaiseva kansi kai vaikutti hyvästi, koska papereittemme tarkastuksen jälkeen ilman muuta pääsimme eteenpäin. Oi riemun suuruutta! Suuri Seikkailu viittoi metsän reunasta, Kannaksen metsän. Olimmehan, ainakin minä, ensimmäistä kertaa täälläpäin virallisesti Viipurin ulkopuolella. – Etten kuitenkaan unohtaisi olevamme vielä maan pinnalla, alkoi aamiaisella ahmimani silli hiljalleen kaivata veteen; minun kieltäni kuivasi, ja keljutuskäyrä osoitti lievästi noususuuntaa!

Nyt olin täällä Karjalassa ensi kertaa oikeassa luonnonmetsässä. Puitten välissä oli vanjan havumajoja, kummitusmaisia möhkäleitä, ylittämämme niityn pielessä, jossa ajelehti roinaa kuin meren mutaa. Siinä oli nähtävästi ollut oikein suurvenäläinen kaatopaikka ja lasinsirujen koontipaikka. Metsempänä oli puhtaampaa, mutta siellä oli muka se liikkumisen jännittävyys. Me emme nimittäin tienneet, oliko ja missä määrin, esim. siitä metsästä löydetty ja poistettu miinoja; niinpä saattoi kuvitella tarpomisen jännemmäksi kuin se ehkä olikaan.

Pieni harjanne oli saanut kerran kelpo keskityksen. Siinä oli kasvanut honkia – nyt siinä oli sellainen mustien runkojen maisema, jollaisia TK-valokuvaajat harrastavat. Se oli aika jännän näköistä. Ei sitä katsellessa ja sen läpi tunkeutuessa keksinyt muuta, kuin aloimme laulaa Karjalaisten laulua. Puut ihan lauloivat sitä itsekkin. Ojan partaalla oli isoja valkovuokkoläikkiä kuin keijukaisten huntuja. Me panimme kukkia toistemme hiuksiin. Niitty kasvoi keltaista kuloheinää ja loisti auringossa kullalta. Edessämme nousi ihanan lehtoinen mäki, auringon lehvien läpi kulkevissa säteissä kuin raikas vihreä pilvi. Sinne! Kapusimme mäelle kevyesti. Siellä häämötti kauempana puitten välistä pari teltaa. Kaarsimme ne, mutta muuan sotilas juoksi jälkeemme ja ilmoitti kohteliaan epävarmalla äänellä, että täällä ei oikeastaan saisi oleskella, neidit ovat tulleet kielletylle alueelle.

Pahh-h! Aina se ikuinen i.t.! Se tuntui peräti vallanneen kaikki kaupungin luonnonihanat paikat. Samoinhan meidät talvella noloisti käännytettiin suksinemme Patterinmäkemme kielletyltä huipulta. Kyllä meitä nytkin kenkutti, eikös vain? Peräytyä nyt semmoinen matka, ja vielä koko retken tuntuessa melkein pilalle menneeltä!

Sinun terävä silmäsi, jolta eivät mitkään merellä sattuvat seikat jää huomaamatta, keksi nytkin parhaalla hetkellä rannasta viidakon lomasta veneen, jonka kimpussa juuri hommaili eräs sotilas. Lähdit kipin kapin sinnepäin, ja rannassa astuit minun seuraamanani suoraan kulkemaan yli pitkän laiturin, niin että sinun ei tarvinnut edes pyytää päästä veneeseen, vaan heti nähdessään meidän lähestyvän mies huusi ja kysyi tahdoimmeko kyytiä. – Minä kohotan hattua sinun taidollesi käsitellä miehiä vesillä liikkuen!

Niin, olimme vihdoinkin vesillä, ihanassa meren salmessa, toisella puolella kevään kaunistama niemi, toisella raunioissaankin ylevä, uljas, rakas Viipuri. Vesi solui ja kimalsi. Ja meidät souti niin kiltti nuori it-poika, jonka yksitotiselle seurustelulle me jonkin

kerran hymyilimme sensorinhymyä hänen päänsä ylitse! Kaikki oli käynyt niin mukavasti, karkoituksenkin sijalle olimme saaneet paluumatkan lyhyeksi ja olimme päässeet vihdoin soutelemaan. – Tietysti kaiken huipuksi tuli rankkasadekuuro, prikulleen keskellä matkaamme! Minä varjelin hienoshuiviani peittämällä sen kädessäni yhä olevaan Aamulehteen (jossa olin kuljettanut eväsleivät kpk:sta) ja tunkemalla lehden takin alle poveeni. Vaikka mikään ei siinä tuiskussa kyllä tuntunut jäävän kuivaksi, kaikki kastui, ihoa myöten, tukasta, nenänpäästä ja joka paikasta norui vesi hauskoina pieninä pisaroina...

Vene ei ollut vielä koskettanut laituria, kun minä jo loikkasin maalle, yhä takkiani kiinnipuristaen; nuolennopeasti te toisetkin olitte maissa. Sitten märät salamakiitokset it-pojalle, ja salamahyökkäys käsi kädessä yli rataakiskojen ja nostokurjen palasten, ohi öljytornien ylös kaupunkiin!

Ensimmäisten sateensuojaksi kelpaavien talojen tykö ehdittyämme sade tietenkin hellitti, ja saattoi ilman jälleen täyteen hurmaavia tuoksuja. Varmaan Pappilanniemen käet nyt kukkuivat oikein huikeasti! Mutta meidän kulkumme kävi jo kohti Kullervola, rauhan majaa, hengästyneinä ja väsyneinä, mutta onnellisina – erittäin tyytyväisinä kiivaan seikkailupäiväämme, jonka näytti järjestäneen mielikuvitusta omaava haltija.

Kirjeitä kotiin

Retkemme jälkeisenä päivänä koululla oli taas suuri täisiivo. Kaikki vaatteet ja rievut samoin kuin koko henkilökunta (ei tietysti Laineen sakkia!) vietiin täisaunaan. Oli se eri touhua. Esivalta pelkää iivanoitten ihotaudin leviävän kesäkuumalla.

Niin – tiistaina löytyi Kämpälästä TÄI – ikkunalta – kamala suuri musta! – niitä, joita mahtuu tulitikkulaatikkoonkin vain kolme. Sellaisia kuin se sanottiin kyllä ennen tukkimiehentäiksi, mutta minä tapoin sen kuitenkin, sillä olen tunnetusti aina inhonnut niitä.

Niinkuin kai uutisistakin olette kuulleet, vanja taas vihasi meitä kovin kesäk. 1. päivän vastaisena yönä. Täten ilmoitan, että minä sattumalta vielä olen hengissä. Enpä edes tiennyt koko pommituksesta, ennenkuin kaverit keksivät vienon savupatsaan sieltä päin, missä Kyllikki asuu.

Ash tuota kelloa, kuinka se laukkaa. Koko väliaika 13–15 meni taas postisäkkien poisriistämiseen vuoteista – Laine on nähtävästi vasta nyt joutunut kiinni tuosta kp-laisten hengenrikoksesta, jota on harjoitettu tulostamme asti – ja Kämpälän oven kädensijan laittamiseen, joka oli taas irronnut ja eilen ehtoolla aiheutti sen, että koko ovi meni umpilukkoon, eikä huoneeseen päästy kuin Onnelan ovenraosta Sipan vuoteen yli – Kullervon kirousta jälleen uudessa hahmossa! – Nyt on kyllä taas hälytys, mutta eihän se ole täällä mikään syy töistä myöhästymiseen. Täytyy nopeasti korjata luunsa, ettei käy niinkuin Kati-ressun tässä taannoin, kun tapansa mukaan jäi viimeiseksi sisälle, eikä huomannutkaan, ettei hänellä ollut avainta.... ryskytti sitten ovea ja kiljui ikkunasta, mutta kukaan meistä ei enää kuullut. Ei sille voinut olla edes vihainen, kun menin päästämään häntä päivälliselle, sillä se hymyili kyöneleat vierien pitkin poskia ja niin katuvaaisena, että keljutus sulii kuin Merin parafini Kullervolan hellalla...

Niin, emme tietenkään kuulleet siinä hiukan ennen yhtä annettua hälytystä, mutta valtava ammunta herätti jopa minutkin. Ensi luokan ilotulitus! Joka suunnalta patterit lennättivät kuolemaa ja kauniita valoraketteja, usein samaan pisteeseen, jolloin oli taivaalla kuin jättimäinen punatähtinen temppeli. Kaukaa ja läheltä hirveä räiske, jota säestivät kolina Onnelasta ja Pikun kimeät, hysteeriset kiljahtelut. Lähiraunioissa olevan konetykin kiihkeään papatukseen sekoittui mäen vanhan valtavat roiskaukset. Tästä ei

ollenkaan erottanut pommien räjähtelyä. – Jotain taisi kärehtää taivaaseen tuolla H:n puolella. Mutta vaikka patterit haukkuivat puolitoista tuntia, ne eivät saaneet yhtäkään tipua alas.

Usko tai et, vesi totisesti juoksi yhtenä iltana! Quandoque bonus dormitat Kullervo! Johdot ovat vihdoin kunnossa, mutta nyt on kuulemma vikana se, että pitäisi ensin tyhjentää likakaivo, koska juokseva vesi ajaa alakerrassa likaveden ylös; ja likakaivon luokkuhan on pihassa metrien korkuisen törkyvuoren alla, joten... ajat muuttuvat, mutta vesijohtoaasia ei muutu. Voi jos vielä kerran lirisisi, niin voi sitä ilon päivää...

Tähän mennessä on tällä viikolla ollut yhtä vailla jokaisena yönä hälytys... joten on tosi ihanaa, että olemme täällä linjoilla, joissa ei tarvitse kylkeänsä kääntää, eikä kukaan tule häätämään monttuun. Kai tämä aktiivisuus on sitten sitä Pietarin kuolinkamppailua; olisihan nättiä, kun sodan alkamisen vuosipäivänä marssittaisiin sinne. Kai tämmöistä pientä naksetta muutoin riittää ties kuinka kauan.

Toimittaessani Kämpälän geopoliittista täitarkastusta havaitsin, että nurkastaan revennyt seinäpaperi oli liimattu vuodelta 1917 peräisin olevalle sanomalehdelle. Niin, että nämä lutikatkin niissä voi olla vaikka tsaarinaikaista perua. – Lysoolipesun jälkeen ne innostuivat partioimaan oikein täydennetyin osastoin, mutta ovat nyt taas vähenemässä. Kati keksi uuden hienon metsästystavan: vain tyhjä valkoinen pesumalja yöksi vuoteen alle. Aamulla sitten suorastaan – ”porstuan perältä porraspähän ruumiinhia kannettiin”...

Kaksi päivää on satanut oikein raivokkaasti. Kuinka ihanaa meille! Tänään pesin Kämpälän ikkunat. Kun roikkuu tarpeeksi ulkona akkunasta, kuulee aivan hyvin alakerrasta radion. Kuuntelin juuri selostusta Mannerheimin juhlapäivästä. Vai että maalari tuli paiskaamaan kreiville kättä. Oli maar ällistyttävän hieno veto. Oli tosiaan.

Kyllä Kämpälän akkunat nyt ovat puhtaat. Ainakin niin kauan, kun aurinko ei vielä paista niihin. Luja tuntui olevan liima niissä vanjan paperiristikoissa, huh sentään. Kun eivät vain sitten särkyisi jo ensi yönä, ikkuna-kullat! Se sieppasi!

Niin, ne Mannerheimin päivät! Hänen kunniakseen saimme pitkästä aikaa perunaa, lotinan kera. Jälkeenpäin Meri ja eräs toinen, jota et tunne, rupesivat räyhäämään, kun eivät saaneet viinaryppyä, niinkuin miehet. Hyi olkoon. Merikin viitsii, vaikka Kullervolan kylpyhuoneessa kyllä on pullo Moskovskaja vodkaa yhtä koskemattomana kuin meidän tänne muuttaessamme.

Illalla oli ruokasalissa juhlat. Istuttiin sinivalkein nauhoin koristetuissa pöydissä. Toni ja Hyvönen soittivat, eräs toimistoluti piti hyvän puheen päivänsankarille, Penttis-setä lausui runoja yms. Mustaa korviketta, 5 keksiä ja 2 nisuviipaletta!

Pesäpallo-ottelussa ovat muuten nämä SS-joukkomme (älä lue, äiti, Sörkän sällit!) munineet vallan loistavasti. Tänään sentään, kun minä olin viime pelistä jalkavauro, hävittiin vain 3–1.

Juhannusaatto Viipurissa

Juhannusehto! Ensimmäinen täällä vapaassa Viipurissa! On niin, niin kaunista kaikkialla, missä vain viheriöi, sillä runsaat sateet ovat saattaneet luonnon niin uhkeaan kukoistukseen, että sellaista olemme nähneet viimeksi joskus tuhat vuotta siten, silloin, kun ei sotaa vielä ollut, kun talvella pakkanen ei ahdistanut rintaa eikä kesällä paahtava helle kuivannut kaikkea muuta.

Kävelen yksinäni kpk:sta kotiin. Muut ovat jo mikä missäkin; Sirkat ovat jääneet työhön, joka juuri äskettäin on järjestetty vuoroittain. Illalla yhdeksän aikaan heidän pitäisi vapautua. Silloin lähemme suurella iloisella sakilla Monrepeohon juhannusta viettämään.

Niinpä täytyy lähteä vielä kotiin joksikin aikaa... eipä tee mieli nyt jäädä istuskelemaan pölyiseen työsalin. – Kuljettuani tutun kouluaukean poikki suuntaudun mielelläni Vaasankadun vartta alaspäin, sillä siinä näkee puiston, palasen luontoa, ja onhan nyt juhannusilta.

Torkkelin puisto tuona suloisena kesäiltana, jolloin mereltä henkäili ihmeellisen raitis tuuli, ja taivas oli haaveellisen sinertävä! Lintuset laulelivat riemukkaasti lehvikön lumotiheikössä. Kaikki kukki, kaikki tuoksui! Jokainen pensas ja ruoho tuntui pitävän velvollisuutenaan kasvaa ja rehottaa niin, että voisi mahdollisimman runsaana verhota ”kyyneleittensä takaa hymyilevän” kaupungin rauniot.

Espilän raunioilta kaikui juhlava torvisoitto kauas ylös Torkkelinkadulle, jonne käännyin Punaisenlähteorilta. Kuinka tutut olivatkaan jo nuo talonhahmot tämän ennen uljaan kadun varrella! Torilta Patterimäelle ei ollut yhtään ehjää rakennusta, muistathan, paitsi Saalemin rukoushuoneen punainen puutalo. – Jokainen tuttu raunio, kivistä järeä ja hiiltynyt puu, ah, kuinka rakkailta te tuntuittekaan mielestäni siinä, monien muistojen vartiaina, tänä lumottuna iltana.

Kullervola oli sisältä tykkänään lehditetty. Sirkat ja Kati olivat luoneet siitä mitä suloisimman lehtimajan. Koivuja nurkissa, oven päällä, seinillä, ”maljakoissa” kukkien runsaus. Mielessä tuntui niin herttaiselta ja lämpimältä: tähän oikeata juhannusta, vaikka ollaankin kaupungissa, rauniokaupungissa. Ikkuna oli auki, sieltä tulvi ukkossateen jälkeinen nurmen ja mullan tuoksu ja hitunen Kullervonkadulle ominaista raunioiden hajua. Lintunen visersi vesiportin tuuheassa koivussa, viereisessä koulutalossa sotilaat vetivät haikeita suvisäveliä. Mutta meidän (jotka emme enää asuneet kuin eläimet) radiomme hukutti ne omaan pauhuunsa.

Sinä kampsit tukkaasi. Harjasit sitä utterasti ja kauan, palmikoit ja koettelit monella tavalla. Lopuksi ne sidottiin aivan uuteen tyyliin. Haettiin ruskea villalangan pätäkä; vain suurella vaivalla suostuivat aaltoilevat, kiiltävät hiusvirrat sen pideltäväksi: vielä muutamia epätoivoisen nopeita liikkeitä, niin kaikki oli valmista. Tulos oli hyvin viehättävä. – ”Voi onko se nyt hassusti, sano nyt?!” Esiin ilmestyi myös uusi puku, jota niinikään kauan arvosteltiin ja koeltiin; viimein valitsit sen, vaikka se olikin niin tumma, sillä ”se oli kumminkin juhlallisempi kuin tuo vanha ja kesäinen, jota olen jo kauan pitänyt...”

Niin, sinä olit silloin myös päivänsankaritar. Jo edellisinä päivinä se oli tuottanut sinulle murhetta. Täysi-ikäiseksi tuleminen on vakavoittava asia... Niin, emmehän me tämän polven nuoret saisi nuoria ollakaan. Suunnattomasti työtä tekeviä, suuren vastuun omaavia meidän pitäisi olla – mikä ihme, että meitä aina painaa huono omatunto?

Ei jaksanut kauan miettiä masentavia ajatuksia, kun pian sen jälkeen lähdimme parhaissa pukineissamme jälleen kohti kpk:ta. Kello lähenteli jo illan yhdeksää, mutta olihan valoisa juhannusilta, kesäajan vaikutuksesta vielä valoisampi kuin ennen. Ilma oli kuin lämmintä maitoa, ja mieli höyhentä kevyempi. Tuttuun kpk:n kulmaan kokoontui iloinen seitsikkö: sinä, Irja, Osmo, Ilona, minä sekä molemmat Sirkat, jotka saapuivatkin Havin kesäteatterista, eikä työstä. Vänrikki oli illan kunniaksi vapauttanut heidät ennen aikojaan.

Joku touhusi, että kpk:ssa on ylimääräinen korvikkeentarjoilu. Olisihan ollut aivan kauheata, jos me olisimme jääneet ilman säädettyä annostamme! Siksi seurasikin yleinen ja yhtäläinen juoksu keittiöön. Siellä hetkisen odotettuamme vietimme viihtyisän hörppimishetken itse kunnianarvoisessa peräkammarissa, ikileppoisen Poikolais-lotan turvallisesti huolehtiessa kaikinpuolisesta hyvinvoinnistamme.

Myöhään pääsi alkamaan lopullinen pikamarssimme päästäksemme perille luonnon helmaan juhannusta viettämään. Lumoavana aukeni eteemme Monrepoon vihreä

tuuheus. Viehättävän notkon pohjaa kattoi vehmas ruoho. Ojanreunat pursuivat kukkia, vanhojen puitten välissä mutkitteli hurmaavia polkuja. Täällä saattoi unohtaa ajan ja paikan niin, sodankin, kunnes sitten metsässä voi tulla eteen vanjan piikki-lankaeste tai hakkio, taikka kunnes osui Rakkaudenlähteelle, jonka kauneus oli raa'asti turmeltu.

Sinulla oli huuliharppu (Sirkka Tumman mielisoin) ja Osmolla Ollin pakinoita, Ilonalla oli eväitä ja Irjalla laulukirja; eipä meiltä hauskutusta pitänyt puuttuman. Reippaat (ainakin niin kuvittelimme) laulut kiirivät yli hopeisen salmen, pitkin metsäisiä rantoja, joiden kuusten tiheikössä juhannusyönä lymysivät faunit; hiukan kauempana seisoi lumivalkoinen Neptunun temppelikin vielä aivan paikoillaan. Laulut houkuttelivat lähelle myös muita karvajalkoja: ne sotilaat, joitten alueelle miltei olimme tunkeutuneet. Tietysti ne olivat hurreja. – Kivellä me seitsemän, jotka ”huusimme” täyttä kurkkua, ympärillä taas kiertelivät viholliset häntäänsä huiskien – elollistimme siis mainiosti erästä klassillisen kirjallisuutemme tunnettua kohtaa.

Joku meistä tiesi, että Tiltu oli kuulemma uhkaillut tulla polttamaan Viipurissa oikein komean juhannuskokoon. Lupauksen täyttämistä, niinkuin tavallista, ei kuulunut, mutta liian kiusallisiksi alkoivat sen sijaan tulla hyttyset hellittämättömine ilmahyökkäyksineen. Ne kävivät niin rohkeiksi, että pian ei auttanut huitelu eikä mikään. Tarmon naisena Sirkka Tumma ensiksi ryhtyi päteviin toimenpiteisiin. Hän raapaisi Helsingin Sanomiensa palasiin tulen ja peitti ne sitten kosteilla lehvillä. Tulos oli hämmästyttävän hyvä. Savua lähti kuin kaskan teosta, itikat kaikkosivat. Ei aikaakaan, niin olimme kaikki antaumuksellisesti touhussa hoitamassa pikkiriikkistä kokkoa. ”Sonnit” huomasivat myös jotain hauskaa olevan tekeillä, tietenkin, mokomat, ja tulivat hekin auttamaan. Kunnes siinä aikansa liehuttuaan ja huomattuaan tuttavustumisyritykset turhiksi painuivat pullonsa pariin. Emme me edes laulaneet ”faarveeliä”.

Kai kokko oli siksi niin hauska, että se oli kiellettyä ja jännittävää. Ei tosin sitten enää jännittävää, kun näimme kaukana vastarannalla loimuavan kaikista kielloista huolimatta myös pari oikein isoa kokkoa. Meillä oli hirveän hauskaa omalla pikkuisellammekin, joka vuoroin leimahti pelästyttävän suureksi liekiksi, vuoroin tukahtui melkein kokonaan kitkerän savun alle. Me nauroimme ja lauloimme.

Olihan juhannus, ja siksi meidän tietysti täytyi lähteä paluumatkalle vasta puolenyönhetken jälkeen, jolloin liikkumiskielto alkoi. Olimmehan lopulta jääneet aivan yksin hämärtyvään puistoon. Saimme palatessamme häiriintymättä nauttia luonnon sanomattomasta ihanuudesta. Sinä ja minä lähdimme kulkemaan käsikkäin muitten jäljessä. Täytyihän meidän vielä kulkea poikki kaikkien noiden hurmaavien, valkeiden kaarisiltojen, joiden toisella puolen tuntui aukenevan salaperäisen hämärä satuvaltakunta. Täytyihän meidän oikaista katsomaan, oliko rannassa vielä ruuha, jolla sinä olit suorittanut kuuluisan purjehduksesi. ei ollut. ei ollut enää maineikasta Väinämöistäkään mustan romanttisen kallion juurella, jossa pysähdyttiin juomaan viimeinen kulaus ruskeasta maitopullosta. – Vaelsimme niin lapsellisen onnellisina, hämäästi kuin puoliunessa, tuossa vanhassa, vanhassa puistossa; hyräilimme sen ruusupensaille onnellisenhaikeina: ”In mir klingt ein Lied...” ja ”Leise Flehen...” Vanhan, romanttisen aikakauden ruusujen tuoksu, vanhojen korkeiden puiden salaperäinen supatus! Ainoastaan – miksi oli niin äänetöntä? Mikseivät parivaljakon vetämät loistovaunut pysähtyneet valaistun rakennuksen eteen, ja sieltä noussut tanssisaliin kepein askelin vanhoja wienittäriä suloisissa kahisevissa silkkipuvuissa...?

Monrepossa sulivat yhteen kesäyön hämärässä kaukainen ja läheinen, menneisyys ja nykyisyys, vanhat keijukaiset kutoivat kuulijan silmillenäkymätöntä lumottua lukinseittä.

Karjalan kannas

Juhannuspäivänä oli taivas iloksemme sinistäkin sinisempi, ja aurinko paistoi ihanasti. Tänä päivänä meidän oli määrä suorittaa Summan-retki, josta oli puhuttu varmaan jo Tampereella. Vihdoinkin siis totta!

Söimme ensin muhkean juhannusaamiaisen, joka vanhaan tuttuun tapaan oli jo kauan ennen ollut monien arvailujen ja keskustelujen aiheena. Sitten hajaannuimme mikä minnekin odottamaan auton lähtöä. Eihän töistä enää tahtonut tulla mitään siinä odotuksen jännityksessä.

Koko vanha koopeekoo oli kuin uudistunut, kun kaikkialla oli siivottu perinpohjin, ja kaikki paikat olivat täynnä suloisesti tuoksuvia koivuja. Niitä oli joka tuvassa, portaat ne melkein täyttivät, ja taisipa isä Leninilläkin olla omat vihtansa. Radio oli tuotu tupa kakkosesta käytävään, niin että lajittelusalissakin parhaillaan työskentelevät saattoivat kuunnella juhlallista jumalanpalvelusta, joka koneesta kaikui läpi talon.

Minäkin oleilin sitä kuullakseni, monien muiden kanssa, käytävässä, oveamme vastapäätä olevien pulpettien vaiheilla. Kyllikki siinä myös nojasi ikkunaan ja katseli ulos – pieni urhoollinen Kyllikki. Hän oli nytkin tavattoman herttainen vaaleansinisessä puvussaan; hänen tavanomaisen vaiteliaisuutensa korvasi, niin kuin ennenkin, suloinen hymy. Minäkin katselin ulos: tunsin mieleni niin juhlallisen liikuttuneeksi, etteivät silmäni kauan viihtyneet käytävän synkässä hämärässä, vaan vaistomaisesti suuntautuivat ulos siniselle taivaalle, tuhotun suurmyllyn hohtavanvalkeaan seinään ja sen vaiheilla liehuvaan siniristilippuun. Papin ääni kaikui voimakkaana, täynnä teeskentelemätöntä uskoa ja vilpitöntä kiitosmieltä. Kuuntelijoihin virisi sama hartaus ja ihastus. Kuinka kaunisti, kuinka kaunisti! Ihana sää, suven vihannus, siniristiliput raunioiden yllä. Jälleenvapautetun Viipurin ensimmäinen juhannus!

Juhlamiulella kiirehdin hetkistä myöhemmin koivukujan läpi alas autoonkin. Iso kuormavaunu oli täynnä SS:n iloisia naamoja, joukossa pari vierastakin sen lisäksi, Kullervolan vanha ritari Mäkelä ja autonkuljettaja. – Sinä ja minä istuuduimme tietysti vieretysten.

Päällikkömme ja Hessu olivat ajatelleet jo edeltäkäsinkin joukkonsa koko mukavuutta, sitä todisti myöskin auton perään keskellemme nostetut laatikot, vieläpä vesisankokin – korvikkeen keittoon vettä siltä varalta, ettei sitä olisi saatavissa matkan varrelta! Mutta ihmeen torjuvasti sankoparkaan sittenkin suhtauduttiin. Syystä kylläkin, sen huomasimme, kun auto lähti liikkeelle. Vaikka sanko oli ollut tuskin puolillaan, siitä roiskui joka tärskäyksellä useita suihkuja lähinnäistuvien koivuille. Sankopahuksen sai penkkinsä alle vihdoin Toivonen, hän kun pelkkänä sotamiehenä oli vähiten puolustuskykyinen. – Niin, tärskäyksiä ei suinkaan ollut vähän senaikaisen Viipurin katuja ajettaessa! Veden väheneminen ei ollenkaan tuntunut pienentävän roiskumista, vaan itäisten rauniokatujen kurvit saattoivat seurakunnan suorastaan ulvomaan kylvystä ja naurusta. ei auttanut lopuksi muu kuin paiskata lopputilkka eräässä kadunkulmassa yli laidan, juuri ennen kuin se oli hyppäämäisillään meidän päällemme!

Minulle oli suuri elämys ajaa yhä raunioisemmista, tutuista kaupunginosista oudolle maaseudulle, jonka raiskattu ja tuhottu kauneus kulki kuin elokuvanauhana silmien ohi. Hiiltynyttä metsää. Kannaksen kuivilla hiekkamailla, viheriöiviä peltoaukeita, savupiippujen merkittäviä entisiä kyliä; – mieleeni häivähti ohimennen retkemme oikeutukseen ja olemukseen suuntautuva ajatus. Mehän olimme näiden maisemien ensimmäisiä turisteja, sotasovistamme huolimatta, vain melkein siviilejä, jotka kuljimme nuuskimassa niitten jälkiä, jotka olivat tehneet työn. Mutta – minkäs taisi? Lähestyimme Summaa. Ohi vilahteli yhä enemmän palaneita metsiä. Maa oli niissä yhä paljasta,

kivettömät alueet mustia. Yhä taajemmassa kranaatinjälkiä ja ampumakuoppia. – Muistathan sinäkin Summan metsän aina, eihän sitä voi kuvata. Summa!

Olemme nähneet Summan.

En tiedä, millainen se oli, kun sen nimi muuttui kuolemattomaksi. Nyt se esittäytyi meille sydänsuven helteisenä päivänä, jolloin aurinko hellittää kirkkaansiniseltä pilvettömältä taivaalta hautoen hiekkakankaat kuiviksi ja polttaviksi.

En tiedä, missä Summan kylä oli ollut, mutta kai jossakin niillä tienoilla pysäytettiin auto ja lähdettiin katselemaan maastoa. Ryöimimme erääseen tulikorsuun, tarkastelimme sen paikkaa ja rakennustapaa – ulkoa aikamoisen kukkulan näköinen, mutta sisältä pienen pieni, sisäänkäynti hyvin ahdas.

Pysähdyspaikka oli aavaa, tasaista maata. Siellä täällä oli jokin puuntynkä; kauempana alkoi loputon, kuivunut aavemetsä. – Paljon sentään peitti jo vihanta ruoho, varsinkin läheisten parakkien luona. Siinäkin jo vain asuttiin... Lieassa sen ympärillä hevonen, lehmiä, lampaita, kotkotteli kanakin häkkikehässään. – Tavallinen ihmiselämä juurtumassa tuohon ahistavaan, alkuvoimaisen kammottavaan hävityksen maisemaan! Ajatus kieltäytyi sitä täysin tajuamasta. Sydän täyttyi kummallisista tunteista.

Parakki oli matala, kostea, hämärä, hyttyset inisivät siellä suurina parvina. Pienikokoinen, ennen aikojaan vanhentunut emäntä seisoi separaattorin ääressä, hiukan hämmästyneenä niin monen vieraan yhtäaikaisesta ilmestymisestä. Vuoteella istuva, hyttysten ahistama tyttönen, samoin kuin pari muutakin perheenjäsentä, näyttivät myös paremmin pelästyneiltä kuin ihastuneilta. – Sääli täytti varmaan jokaisen sydämen, nähdessä, miten kurjasti nämä ihmiset asuivat tässä lohduttomassa maisemassa!

Päällikkömme vierailun asiallinen tarkoitus – kahvimaito – saatiin helposti; mielellään astui jälleen ulkoilemaan tuosta kurjasta ihmisasunnosta.

Asumuksen vieressä oli vinttikaivo, josta vanha eukko juuri nosti vettä. Vieressä söi lehmä nurmea, hiukan kauempana oli muutamia lampaita. Minä menin niitten tykö Kyllikin jäljessä, joka oli rientänyt niitä hellimään.

Miehet olivat kaivon luona ja nostivat vettä, joivat valkoisesta, sinireunaisesta emaljimukista, antoivat meillekin. Hyvältä se maistui keskipäivän helteessä. Pienen matkan päässä nurmikolla kasvoi pikkuruisia sinisilmälemmikkejä. Muistatko, kuinka poimimme niitä? Kuinka ne olivat äärettömän liikuttavia, sen kaiken keskellä – pienet karitsat ja pienet kirkassilmäiset lemmikit Summan kuoppaisella nurmella.

Parakin isäntä lupasi lähteä näyttämään meille kauempana olevaa sankarihautaa, johon oli haudattu ja oltiin valmiit piakkoin hautamaan yhä uusia Summasta löytyviä talvisodan kaatuneita.

Niin etäännyimme hajanaisina ryhminä parakilta pitkin kylätietä, jonka suunta oli siinä kohden melkein kohtisuoraan valtatieä vastaan. Hiekkainen, kapea tie, jossa ruostuneet sirpaleet kävellessä kilisivät.

Summan sankarihauta

Silvotun metsän reunaan oli valkean hiekkaan avattu suurin leikkauksin matalia hautoja. Kuivuneet tynkäpuut seisoivat joka puolella kunniavartioina. Osa haudoista oli peitetty laudoilla. Niillä ja hautain reunoilla oli joukko yksinkertaisia, hataria, maalaamattomia arkkuja sekä puulaatikoita. Ne verhosivat talvisodan sankareiden luita. Noiden miesten, jotka olivat nähneet Summan, eivätkä sitten mitään. Aurinko paistoi yli autiuden, kuumensi valkeaa hiekkaa ja puunrunkoja. Hiljaisuus oli täydellistä, ankaraa. Siinä oli heillä viimeinen, ikuinen lepo, lepo kaikkein ankarimman taistelun jälkeen.

”Ylpeänä lukee ihmisyyys,
mitä historian taivahalla
kertoo kunnianne iäisyys!”

Noista yksinkertaista arkuista, järkyttävistä haudoista hiukan vasempaan oli – yksi monien joukossa – sortunut tulikorsu – mainio betonilinnake, aivan hiljaa, hiekkaan uponneena, auringon hehkuttamana. Se ei kertonut meille tarinaansa – ei, keitä sisälle ehkä oli hautautunut. – Sen edessä olevista lukemattomista kuopista alkoi yksi ja toinen ottaa hylsyjä muistoksi – mehän olimme turisteja. Siinä lepäsi myös vaalennut luunkappale kuopan reunalla, ja tajusin äkkiä, että se oli täällä silpoutuneesta ihmisestä... Kuoppia, aivan myllerrettyä hiekkaa, kivenjätkäleitä, hylsyjä, sirpaleita, tällaista kilometrimäärin, välillä metsän mustaa kartta. Sanat tarttuivat kurkkuun, sillä tämä kaikki puhui meille mykkyydellään niin ankarasti, että ajatukset jäähmettyivät... Aurinko paahtoi, hiekka hohti kaikkialta, hiekka ja taivaan vaalea sini, harvat puuntynvät – hiekka peitti kaiken, kaiken. Se vain kesti – se oli myllertynyt ja muuttanut muotoaan miljoona kertaa, mutta kun kaikki oli ohi, se oli jälleen kaikkialla, peitti kaiken, miljoonat, miljoonat sirpaleet, veripisarot, tuskat – yhtä kuivana, hienona, valkeana, elottomana.

Hiljaisina sinä ja minä vaelsimme takaisin tuota raudasta kilisevää tietä elävien ihmisten asunnoille, käsi kädessä, pää painuksissa, sanattomuudessamme tuntien toisen samankaltaiset ajatukset paremmin, kuin jos ne olisi ääneen lausuttu; ja tuntien, kuinka toisten, miltei jokapäiväinen puhelu, meitä sillä hetkellä kiusasi. Hartioitamme painoi outo, ankan vakava näkymätön voima. Se piti katseemme suunnattuna maahan. Tiellä peittyivät vanhat sirpaleet kevyeen, pölähtelevään hiekkään, ja sen vieressä kohottivat päätään yhä nuo pienet heleänsiniset lemmikit, joiden kirkkaan silmäyksen edessä teki mieli purskahtaa itkuun.

Kukaan ei ollut ehdottanut, että olisimme jääneet Summaan korvikkeen keittoon ja huviretken pitoon. Vinka alkoi sätkättää, matka jatkui kohti Kuolemajärveä. Yli Summajoen, jonka kapean uoman molemmin puolin olivat rannat hirsisteillä varustetut, ja näyttivät mitä katkerimman taistelun tapahtumapaikoilta. Peltoja, nurmikkoisia ja kuoppaisia; rakennusten sijoja, joista todistivat vain jotkin villiityneet pihakasvit tai typistetyt pensaat. Mäen päältä näköala: silmänkantamattomiin kuivaa, mustunutta, ”pystyyn surmattua” metsää.

Sellaista oli vielä Kuolemajärven tienhaarassakin alakuloista petäjäkköä, kaikkea muuta kuin huviretkelle viekoittelevaa. – Mikäs siinä, olihan yllämme sininen taivas, allamme tärisevä, ”oma” auto – siis yhä eteenpäin!

Maisema alkoi vähitellen muuttua. Tuli lehtimetsääkin, joka näytti paremmin toipuneen sodan vaurioista. Peninkulman päässä tie kulki aivan läheltä leppoisaa järvenselkää, jonka rannalla kasvoi leppikköä ja kituliasta koivua runsaan saraikon keskellä. Siihen pysähdyimme, astuimme autosta ja rupesimme taloksi. Levitettiin huopa, alettiin koota risuja nuotioksi. Pian se jo savusikin rantapuun alla, ja Kyllikki sen vieressä hoiteli emännällisesti suurta kahvipannua, jossa ei porissutkaan Viipurin (usein ah, niin olematon!) vesijohtovesi, vaan kuuluisan Hatjalahdenjärven vettä.

Kaiken apean mielen pyyhki pois unhotusta tuova, lempeä tuuli, iloinen leikillisyyys vallitsi luonnollisella oikeudellaan nuorekkaassa seurassa huviretkellä ihanana kesäpäivänä. Järven laineet liplattelivat iloisina ja lämpiminä maineikkaan järven, jonka hankkeen moni vanja talvisodan aikana sai haudan hiiskumattoman. – Istuuduin rantakivelle pesemään kuumia jalkojani, katselin ulappaa, joka piirtyi syvästi mieleeni.

Ranta oli hiukan soinen, pensaiden ja puiden vihreys peitti piikkilanka- ja tankkiesteet, mikäli niitä oli jäljelläkään; mutta metsä näkyi kaikkialla sen verran runnellulta, että huomasi siitäkin sodan polkeneen.

Risuja haettaessa oli löydetty aivan kahvinkeittopaikan läheltä veres vanjan hauta. Siihen oli vanjan matka päättynyt, heleään niemenkärkeen karjalaisen järven rannalle. Suomalainen oli luonut turvetta päälle, iskenyt maahan paalun, siihen vainajan kypärän, johon piirsi sanat: ”On pienet tai suuret sun syysi, ken seuloisi niitä.” – Sanat, jotka suomalainen korpisoturi-filosofi piirtää ikivihollisensa hautakirjoitukseksi, ovat sattuvat; – kylmän huolettomasti, hyvin tietäen kohtalonsa ikuiset käskyt, kohtalonsa, joka on asettanut venäläisen tuhoamaan suomalaista ja suomalaisen tappamaan venäläistä itsepuolustukseksi, milloin se tulee hänen omille järville ja vaaroilleen. ”Mahtuvat multiin tänne!”

Päivä kului mainion mukavasti. Oli niin kuuma ilma, että välillä kävimme aalloissakin, silläkin uhalla, ettei meillä ollut uimapukuja, ja että, kuten Irja pelotteli, ”joku pöhöttynyt vanja tarttuu varpaisimme”. Otettiin valokuvia ja tyhjennettiin suurella vaivalla valtava hunajaleivillä täytetty laatikko (se muistui mieleeni, koska on olemassa valokuva, jossa Hessu hyvin vakavana anniskelee niitä kansalle – huolissaan siitä, että saisi kaikki menemään!).

Paluumatkalla poikkesimme sille kuuluisalle kylätielle, jonne venäläisten divisioonat vajaa vuosi takaperin olivat joutuneet sadunhoitoiseksi Porlammien miljardimotiksi. (Porlammista oli ”kotoisin” mm. vänskän ihailema siviilipostin ukrainalainen Nikolai, muistathan?)

Sieltä en muista paljon muuta kuin, että siellä ei ollut enää juuri mitään jäljellä miljardisaaliista, sillä minunkin mieltäni tietysti kiehtoi ajatus, ehtisimmekö takaisin päivälliselle! Onko sinulla mitään arvokkaampia muistoja pahanhajuisesta kuningasmotista, joka siellä näyttäytyi meille niin köyhtyneenä?

Läpi Johanneksen ja Sommeen lauloimme oikein sydämemme pohjasta. Sen minä muistan hyvin. Ja muistathan, kuinka juhannusleivät olivat välistä hiukan kiusallisia, ja kuinka tieltä poimittiin autoon kaupunkiin patikoivia hauskoja karjalaisia, ja kuinka sitten kerkisimme kuitenkin päivälliselle, mutta saimme itse pestä astiat. Sellainen oli sen rikkaan päivän loppu, että hämärteyssä Kullervolassa kaikki voitelimme tulipunaisiksi paistuneita naamojamme ja huusimme innosta, kun vertailimme, kenen oli punaisin. ja sitten nukuimme kaikki kuin tukit, joita kuljetetaan tärisävässä kuorma-autossa koko yö.

Riittäneekö tämä historialliseksi katsaukseksi tästä rikkaasta päivästä? Ehkä myöhemmin, älyn karttuessa ja elämän laajetessa muistamme selvemmin ja vakavammin.

Loppusanat

Katini! Kohta minun täytyy panna piste ja vetää paperi pois koneesta, sillä jos jatkaisin juttua vielä, saisin täyteen arkin toisensa jälkeen, mutta en tätä muistelmää valmiiksi ennenkuin harmaahapsisena; niin paljon voisi kertoa meidän muistoistamme, kokemuksistamme ja ajatuksistamme. Täytyisihän vielä mainita lukemattomia juttuja. Muistathan toki esim. iki-ihanan pyörämatkan kesäkuun lopulla, jolloin kävimme uimassa Neitsyt Niemessä, pidimme sadetta Sorvalin turmellussa pysäkkirakennuksessa, löysimme Palotorin vaiheilla aitauksesta, koivujen siimeksestä viehättävät vanhat haudat; poikkesimme Kyllikin kukkia kastelemaan ja kestittäväksi, ja vihdoin ajoimme puolen yön aikaan aina Vekrotniemelle saakka, yli sillan suljetulle alueelle, jossa hyttyset tekivät vimmatuista hyökkäyksistä ja sinä tahdoit kulkea toiseen saareen yli huojuvien lankkujen, ja – ja niin edespäin, loppumattomiin!

Muistathan rekistämme suuremmoisimman, Pyhäjärven matkan, josta en ole kerinnyt

mainitsemaan sanallakaan, mutta joka on alati loistava helmi Viipurin muistojemme ketjussa!

Eikä unohdu mielestä, miten kerran kesäkuussa Osmo lainasi meille kirjan, joka oli meille silloin arvokkaampi paljoja aarteita... ”Onnellinen oli se aika, jolloin se oli meillä Kämpälässä!” – Kuinka kauan sen jälkeenkin yhä silloin tällöin keskustelimme sen asioista. Unohtumattomat moniaat yöt, jolloin tuntikausia päät yhdessä supattelimme toisillemme vuoteitten päätypienojen välitse... jolloin sitten päivällä nukutti niin, että oli hiukan tonttu. Mutta noina öinä solmittiin sielunsukulaisuuden ja aseveljeyden tosikatkeamattomat siteet. Sinä kerroit minulle paljon menneiltä vuosilta. Suuret asiat kirkastuivat minulle uudella tavalla, ne oikein säteilivät totuutta; näin uusin silmin miehen, jonka sanat olivat kaksiteräisiä miekkoja, koska hän oli täydellisesti antautunut totuudelle. – Sen sanan täytyi tarttua kiinni meistäkin, jotka kuljimme milloin mitäkin tietä. – Tuollaisena yönä kuiskasin, aivan samaan tapaan kuin sinä: ”Kuule, kun me kerran olemme tulleet vanhoiksi ja kalkkiintuneiksi” – muistelin mielessäni aikain vaihteluita ja tunteittemme kestävyyttä – ”ja tämä nuoruuden ihanteellisuus tuntuu meistä vain lapselliselta ja liikuttavalta, innostuneelta haihattelulta – ja itse tunnemme itsemme vanhoiksi, taisteluun väsyneiksi luopioiksi – niin silloinkin hän ja nämä muut tuntuvat yhtänuorilta, palavilta, loistavilta – kuolemattomilta, kuin nytkin... Meidän täytyy, täytyy sittenkin aina uudestaan nousta pystyyn ja yrittää – sillä sehän kuuluu asiaan, että emme voi muuta kuin aina langeta. Me teemme uudestaan toisillemme tuon lupauksen – ja muistutamme siitä, että tuemme toisiamme.”

Me olimme sellaisina öinä kurjia! Nyyhkytyksen värisyttämiä pitkiä huokauksia. Rautapienojen ympäri kouristuksellisesti puristuvat kädet. Silmissä kyyneleitä, joita kumpikaan ei näe, koska on pimeä.

Sellaista voi olla nuoruus... nuoruus, johon tuosta räiskyvästä tulesta on lentänyt sytyttäviä kipinöitä. – Me huomasimme, saimme sanoiksi, ja yhdessä mielessämme

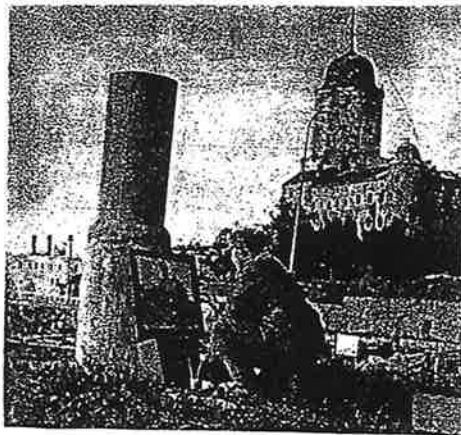

Viipuri

kiitollisina muistelimme **Elias Simojokea**: ”Ajattele, Pipsa, että hän sentään eli semmoisen elämän – ja pelasti isänmaalle niin paljon nuoria, jotka muutoin olisivat menneet ihan hukkaan.”

”Niin! – ehkä sinut ja minutkin”.

Henkilöhakemisto

- Aalberg, Ida 96, 98, 105
Aaltonen, vuorineuvos 174
Adelsdorph, varakomendantti 58
Adlerflug, Alexander Tunzelman von 148, 151
Agricola, Mikael 11
Ahlgren, Anders 42
Ahrenberg, Jac 11
Aleksanteri II 105
Alopaeus, Magnus 42
Alopaeus, Samuel 45
Alpo, Pekka 102, 103
Aminoff, Torsten J. 68, 69
Andelin, A 107
Anders- maalar 8
Anna, keisarinna 8, 50, 51, 147
Antonoff, D 19
Arnander, Carl 61
Arnander, rouva 61
Arppe, Nils Ludvig 62
Arra, Anna (Annikki) 117
Arra, Jooseppi (Juuso) 117, 155
Arvid Tönnesson 30
Aspegren, Anna 94
Aspegren, August 94
Aulamo, Kati 170
Auvinen, Matti 30
- Backman, Margarethe 18, 19
Backman, Mia 98 - 100, 102
Backman, Samuel 18
Bahne, Thure 104
Balthasar, G 82
Barck, Erich 43
Barmin, Ivan 61
Bartman, Christian D. 62
Bartram, Christ. Didr. 46
Bassin, Jakob 85
Bassin, Josef 85
Belaieff, Jacob 69
Belaieff, Nicholas 70
Belaieff, Sergei 69, 70
Belastotskij, Lasar 83, 84
Berch, C. R. 38, 53
Beregoffskij, Meyer 86
Beregoffskij, Scholem 86
Bergbom, Kaarlo 96, 101
- Bergen, Hans von 8
Bergh, A 64
Bergh, Iris 64
Bergroth, Kersti 11
Besprosvannij Moses 86
Besprosvannij, Rubin 86
Bielke, Erik Turesson 24 - 27, 29, 33, 34
Bielke, Ture Pedersson 25
Bjugg, Petrus 44
Bjugge, Elis. 47
Björn, Simon 106
Boisman, Anna Christine 46
Boisman, Anthon 46
Boisman, Carl Gustaf 46
Boisman, Christina 46
Boisman, Grettiskan 46
Boisman, Helena 46
Boisman, Jochim 46
Boisman, Margreta 46
Boisman, raatimies 46
Boisman, Reinholt 46
Boisman, Reinholt 43, 44, 46, 47, 55
Boisman, tarkastaja 46
Borenus, Tancred 11
Borgen, Anna 45
Borgen, Anna von 45
Borgen, Geschen 45
Borgen, Johan von 45
Borgen, Jost von 44, 45
Borgen, Margaretha 45
Born, E. V. L. von 132
Brahe, Pietari (Per) 8, 9, 32
Brandes, apt. 47
Brask, Hans 27
Braxén, Kaarlo 101
Bring, Samuel E. 27
Brotherus, K. R. 120
Brotherus, Sigfrid Sigfridi 42
Brotterus, Erich 43
Brotterus, Hans 44
Brummer, Onni J. 124, 131, 134, 138
Burchardt, Anthoni 57
Byström, Veli 133
Bäckman, luutn 107
- Cajanus, yliauditööri 108
Canth, Minna 96

Carstenius, Henrik 43
 Carstenius, Petrus 42, 43
 Castrén, Jonas 130
 Claesson, Johan 29
 Collan, Fab. 30, 32
 Colliander, Ina 165
 Colliander, Tito 165
 Coulon, de 38
 Cröell, Joh 43

Dahlberg, Erik 28
 Danberg, Margreta 46
 Danberg, Maria 46
 Dannenberg, Anna 46
 Dannenberg, Anna Cath. 46
 Dannenberg, Christina 46
 Dannenberg, Hindrich 46
 Dannenberg, Hindrich (14) 46
 Dannenberg, Hindrich (18) 47
 Dannenberg, Hinrich 53
 Dannenberg, Jacob 37
 Dannenberg, Jacob (22) 46
 Dannenberg, Johan 46
 Dannenberg, Petter 46
 Diesen, Christopher, D. 73
 Dippel, J 20
 Dobbien, Carin 47
 Dobbien, Carl 47
 Dobbien, Cath. 47
 Dobbien, Gustaf 47
 Dobbien, Berendt 47, 55
 Dobbien, Hans Hindrich 47
 Dobbien, Johan 47
 Dobbien, Simon Daniel 47
 Dykander, Jonas 43, 44

Eberlein, panomimest 82
 Eckert, Aron 83, 84, 86
 Eckert, Esther 86
 Eckert, Salomon 83, 84
 Edfelt, Johannes 165
 Eerik XIV 8
 Eerik Akselinp. (Tott) 6, 8, 10
 Eerik Pyhä 9?
 Eerola, Eero 6
 Elisabeth, keisari 51
 Elo, Frans 71
 Elo, Kosti 102
 Enckell, Oscar 66

Engel, Carl Ludvig 7
 Erik XIV 10, 27
 Erkkö, J. Eljas 133
 Erkkö, J. H. 94
 Erä-Esko, Aarni 142
 Estow, Georg W. 73
 Eugen Prinssi 8

Fabritius, Sven 47
 Fincke, Gustaf 25
 Finne, Jalmari 100 - 102
 Fleming, Klaus 8
 Flemingin veljekset 16
 Forsman, pres. 114
 Fraser, Karl Julius 106 - 108
 Fredrik Wilhelm (Wurttembergin Prinssi) 9
 Freiberg, pol.komiss 82
 Fremling, oik.porm. 53
 Frese, Anna 46
 Frese, Barbara 46
 Frese, Cath. 46
 Frese, Elisabeth 46, 47
 Frese, Elisabeth (34) 46
 Frese, Herman 46
 Frese, Jacob 11, 46, 56
 Frese, Jochim 46
 Frese, Maria 47
 Frese, Maria (22) 46
 Frese, Sigrid 46
 Frieberg, työmies 82
 Frisenheim, maaherra 58
 Fritsche, kannunvalaja 46
 From, kauppi. 47
 Fryxell, Anders 40

Gabrielson, Christ. 46
 Gallén-Kallela, Axel 94, 98
 Gardie, Jakob de la 32
 Gardie, Pontus de la 32
 Gerich, Paul von 151
 Godunov, Boris 31
 Golovanov, V. 19
 Graiberg, Motska 83, 84
 Grappe, Niilo 8
 Grimmeng, merikapt. 19
 Grip, Bo Joninp. 5
 Gripenberg, J. A. 83
 Gromoff, Fedul 61

Gromoff, Sergei 61.
 Gromoff, Vasili 61
 Grundtvig, N. F. S. 125
 Grääm, Niklas Johan 46
 Grönblad, Edward 25,34
 Gyllenlood, Bengt Severinsson ks Juusten
 Gylling, Edvard 68

Haartman, L G von 33
 Hackman, Johan E 81
 Hackman, Marie 19
 Hackman, Wilhelm 81
 Hagert, Erich Johan 39
 Halme, Kaarlo 102
 Halonen, Emil 94
 Halonen, Pekka 94
 Hannu Simonp. 60
 Hasehke, räät.mest. 82
 Hasse, Olga 106
 Hautanen, Jegor 70
 Haveman, Anthon 47
 Haveman, Catharina 47
 Haveman, Christina 47
 Haveman, Helena 47
 Haveman, Hendrich 47
 Haveman Hendrich (19) 47
 Haveman, Henrich 47
 Haveman, kaup. 53, 55
 Haveman, Margaretha 47
 Haveman, neiti 37
 Heikkilä, Matti 141
 Heinikainen, V. 136
 Heliövaara, past. 151
 Hellström, varat. 122
 Helme, V. 64
 Hemmingson, Peder 43
 Henrichsson, Jöns 43
 Henriksson, Mata 122
 Herkepaea, leski 48
 Herrmanns, hist.kirj. 40
 Hertz, Agneta 47
 Hertz, Barthold 47
 Hertz, Gertrud Julian 47
 Hertz, Hedvich Elis. 47
 Hertz, Martti ks Sydänheimo
 Hertz, Peter 147
 Hertz, Sara 47
 Herten, Magnus von 106
 Hietanen, Juho 129, 136

Hietanen, tarkk.amp 107
 Hihnala, August 66
 Hildén, Sven 103
 Hill, Alfred 72
 Hilska, jefr. 108
 Hirn, kapt. 106
 Hirvisuo, Tuovi 104
 Hirvonen, asevelv. 149 - 151, 153
 Hoijan kreivi 9
 Hollmén, Arvo 71
 Hollmén, K 71
 Homén, Theodor 125
 Horn, Henrik Klaunp. 8
 Horn, Klaus Kristerinp. 8
 Hosainoff, W. F 71
 Hultin, H. 120
 Hunnia, Anna 47
 Hunnia, Elisabeth 47
 Hunnius, Detleff 47
 Hunnius, Johan 47
 Hurmalainen, Juho 123 - 125, 129, 130
 Hurstinen, Y. V. 71
 Huuhtanen, Väinö 136
 Hägglund, Gunnar 122
 Häkli, Jaakko 93

Ibsen, Henrik 96, 98
 Iivana Julma 60
 Iivonen, tarkk`amp. 108
 Ikonen, Lauri 120, 122
 Indursky, Jacob 85
 Indursky, Julius 86
 Inkilä, Arvo 123
 Inkinen, tarkk`amp 107, 108
 Isakov, komend. 50, 51
 Isaksson, A. 100
 Iversen, valtioneuvos 58

Jaakko Henrikinp. 26
 Jacobsson, Santeri 86
 Jaenisch A. 19
 Jaenish, Anton 61
 Jeremie, Erland 45
 Joensuu, Elsa P. ks Paavolainen
 Joensuu, Pauliina 120
 Joensuu, Salomon 120
 Joensuu, Väinö Mikael 120
 Jonsson, Henrich 43
 Judenitsh, Nikolai 153

- Juhana III 8
 Jurvain, puuseppä 48
 Juteini, Jaakko 11
 Juusten, Bengt Severinsson 29 - 33
 Juusten, Klemet Severinsson 29,30
 Juusten, Paavali (Paulus) 11, 35 , 43
 Juva, vääperi 173
 Jänisch, Anna Catharina 48
 Jänisch, Johan Gottfrid 48
 Jänisch, Gottfrid 48
 Jänisch, Niclas 48
 Järnefelt, Armas 11
 Järnefelt, Eero 94
 Jääskeläinen, Lempi 11
 Jääskeläinen, Maria 92
 Jääskeläläinen (Marian isä) 92
- Kaakonkalvo, Katri 117
 Kaakonkalvo, Oskari 117
 Kaarle IX 8 , 29, 30
 Kaarle XII 40
 Kaarle-herttua ks Kaarle IX
 Kaarle Knuutinp. Bonde 6, 8
 Kaasalainen, Väinö 136
 Kanajeff, kenr. 160, 162, 165
 Kannin, kaup. 92
 Kaplan, Josef 85
 Kaplan, Meyer 85
 Karhu, res. signalisti 108
 Karl Knutson, käsk.halt. 16
 Karilo, Santeri 104
 Karimo, Aarno 95, 101, 121
 Karm, von , arkkit. 105
 Karmasin, kaup. 92
 Karpov, käskyn allekirjoittaja 55
 Kaski, Heino 163, 165
 Katariina II 7, 14, 17, 60
 Kause, Johan (Juho) 70, 71
 Kause, Wihtori 70, 71
 Kavela, Anna 106
 Kekkonen, Urho Kaleva 23, 33
 Kemppe, tarkk'amp. 108
 Kiiski, Pekka 141
 Kilpeläinen. E. 131, 132
 Kivekäs, Edvard 151
 Kivekäs, Lauri 106, 107
 Kivi, Aleksis 97, 139
 Kivijärvi, Erkki 96, 98, 102
 Kivinen, Mauno 65
- Klemet Severinsson 30
 Klimscheffskij, Salomon 87
 Klimscheffskij, Sonja 87
 Knaapila, liikem. 64
 Knut Posse 6, 7
 Kock, luutn 106
 Koivisto, Iivari 133
 Koivunen, M 68
 Koponen, Erkki 141
 Korhonen, Ann'Marie 136
 Korhonen, Väinö 65
 Koskelo, Aarne 74
 Kosola, Vihtori 133
 Kotonen, Otto 122
 Kraatz, H 82
 Kravts, Leibo 86
 Krister Niilonp. 6
 Kristiina, kuningas 32, 41
 Krus, Matti Laurinp. 8
 Kuivalainen, Toivo 149 - 151, 153, 154
 Kuivalatar, Mateli 151
 Kuortti, Maria ks Paavolainen
 Kuschakoff, Salomon 84
 Kustaa II Adolf 8, 9 , 32
 Kustaa III 9
 Kustaa V 8
 Kustaa Vaasa 6, 8, 9, 14, 16 , 25 - 28
 Kuula, Toivo 11, 94
 Kytömaa, Kaarlo 119
 Kähäri, Matti 141
 Käki. rekryytti 149
 Käätä, Maria ks Paavolainen
 Käätä, Pietari 117
- Lado, pormestari 47
 Lagbohm, Maria 46
 Lagus, Wilhelm Gabriel 11
 Laiho, I. N. 71
 Laine, Juho 125
 Laine, luutn 171, 179
 Lampén, luutn 107
 Lankinen, J 141
 Lallukka, Juho 125, 127
 Laurbecchius, Petrus 58
 Laurila Pauliina ks Joensuu
 Lavonen, muur.mest. 48
 Lehesmaa, Arvo 104
 Leino, Kasimir 96, 102
 Leino, Eino 94 , 162

Leinonen, liikem. 64
 Lenin, V. I. 183
 Leppälä, Juhani 136, 141
 Levin, Isak 86
 Liljelund, Arvid 11
 Lindenhjelm, maaherra 41
 Lindh, Arvo 133
 Lindgreen, Elis. 46
 Lindman, Arvid 14
 Lindqvist, Rurik 11
 Linkomies Edvin 34
 Lippius, Jonas 44
 Lohi, K. A. 133
 Londen, Ludvig 106
 Lopuhin, Jevdokia, Nikolajevna 61
 Luukka, Eemil 141
 Lybecker, Georg 36, 40, 44
 Lyly, J. A. 125
 Läheniemi, Matti 120
 Lähteenoja, Albin 72
 Löfgren, A.L.H. ks Paavolainen
 Löffström, Gustaf 72

 Madetoja, Leevi 11
 Maisenstain, Svol 84
 Mallén, Reinhold William 106
 Manner, Arvo V. A. 133
 Mannerheim, Carl Gustaf 11
 Mannerheim, Carl Gustaf Emil 148, 180
 Markoff, Ivan 61
 Martinelli, arkkitehti 9
 Maslovat, Naum 85
 Mattas, Åke 164, 165
 Meister, Itska 83, 84
 Melartin, Erkki 11
 Menshikov, A.S. 33
 Merikanto, Oskar 97, 160
 Mess, Johan de 8
 Mielch, Ernst 11
 Moilanen, Kaapro 123, 124, 127, 128, 131, 134
 Montonen, Paavo 127, 128, 137
 Mumse, Anna 47
 Muukka, Aino 165
 Muukka, Elias 165
 Muukka, Yrjö 165
 Mäki, Paavo 71
 Mälkki, jefr. 108

Naesman, Axel 69
 Naht, Jochim 44
 Naht, Jörgen 47
 Nenonen, Vilho 151
 Nicolay, parooni 9
 Nicolay, Paul 9
 Nikkanen, Vilho 124
 Nikolai I 82
 Nikolai II 86
 Nilsson, Svante 24
 Niskanen, Väinö 169
 Niukkanen, Juho 136
 Nordberg, historioitsija 39
 Noorman, Anders 46
 Notkola, Aino-Inkeri 104
 Novate, Bertola da 27
 Numminen, Kasper 71
 Numminen, Verner 71
 Nuora, A 124
 Nuoranne, P. 71
 Nurmi, O. 65

 Oesch, K. L. 133
 Oker-Blom, Christian 105
 Olli, pakinoitsija 182
 Orlov-Tsesmenskaja, Anna 60, 61, 66
 Orlov-Tsesmensky, Aleksei 60
 Orlov, Grigori 60
 Orlov, Ivan 60
 Orri, Tuire 104
 Outinen, seppä 48

 Paasikivi, J. K. 134, 140
 Paavolainen, Adam Antinp. 117
 Paavolainen, Alice Laura Helena 117
 Paavolainen, Anna (Annikki) ks Arra
 Paavolainen, Anna Mari 117
 Paavolainen, Antti Antinp. 117
 Paavolainen, Antti Johanneksenp. 116
 Paavolainen, Elsa Pauliina 119, 120, 125, 135, 136, 137
 Paavolainen, Erkki 116 - 144, 151
 Paavolainen, Heikki Antinp. 116
 Paavolainen, Helena 137, 135
 Paavolainen, Jaakko 135, 137, 138
 Paavolainen, Johannes, Antinp. 117
 Paavolainen, Johannes Pietarinp. 117
 Paavolainen, Katri ks Kaakonkalvo
 Paavolainen, Katri 125, 135 - 137

- Paavolainen, Liisa 125
 Paavolainen, Matti Antinp. 117
 Paavolainen, Matti Pietarinp. 116
 Paavolainen, Maria (o.s. Kuortti) 116
 Paavolainen, Maria (o.s. Kääpä) 117
 Paavolainen, Maria ks Sydänheimo
 Paavolainen, Maria (Mari) ks Pimiä
 Paavolainen, Mikko Pietarinp. 117
 Paavolainen, Olavi 11, 134, 165
 Paavolainen, Pekka (Raivola) 119
 Paavolainen, Pietari Antinp. 117
 Paavolainen, Pietari (Pekka) Pietarnp. 117, 118, 123, 130
 Paavolainen, Pietari Tuomaanp. 116
 Paavolainen, Tuomas Antinp. 117
 Paavolainen, Vesta Ingegerd 117
 Paisscheff, Wilhelm 93
 Palmén, E.G. 25
 Palmgren, Selim 11
 Paloposki, Antti 124
 Parland, Ralf 165
 Pekkanen, Toivo 165
 Pelkonen, Lauri 65
 Pelkosen veljekset 65
 Pelkonen, Wäinö 65
 Pellinen, H. 74
 Pennanen, Pekka 131
 Pentti, Samuel Johannes. 134
 Penttilä, Simo 171
 Pesonen, Matti 118
 Peterzéns, Vesta Ingegerd ks Paavolainen
 Pietari I (Suuri) 7, 9, 38, 39, 40, 50, 55, 57, 60
 Pietari III 60
 Pihlajamäki, Alpo 96, 102
 Pihlajamäki, Hilda 102
 Pilkka, Simson 124
 Pimiä, Anna Maria ks Paavolainen
 Pimiä, Juho Aleks. (Sasu) 117, 124
 Pimiä, Maria (Mari) 117, 119
 Pimiä, M. 124
 Pirinen, Kauko 143
 Pitkänen, Juho S. 136
 Pohjala, Kyllikki 141
 Poikolainen, lotta 181
 Priem, Anna 47
 Priem, Anthon 47
 Priem, Anthoni 47
 Priem, Christina 46
 Priem, Christina (7) 47
 Priem, Elisabeth (40) 46, 47
 Priem, Elisabeth 47
 Priem, Johan 47
 Puhakka, Mikko 120, 124
 Puhakka, Niilo 122
 Puhakka, Väinö 119
 Pulkkinen, Rosa 102
 Puranen, Pirkko 170 - 188
 Pusa, Eeno 136, 141
 Pusa, Jalmari 141
 Pylse, M 55
 Pyy, Juho 141
 Raatikainen, Jussi 136
 Raevuori, Pirkko ks Puranen
 Rampau, Jacob 43, 54
 Ramsay, kenr 107
 Ranki, P 124
 Ranta, Sulho 165
 Ravila, esitelmän pitäjä 73
 Reijonen, Tuuli 165
 Reiman, kalastaja 161
 Reiman, äiti 161
 Reinecke, porm. 50
 Renvall, Heikki 120
 Repin, Ilja 165
 Reunanen, Kalle 63, 64
 Reunanen, Karl 63
 Reunanen, Yrjö 63, 64
 Rinkinen, O 66
 Rissanen, Juho 94
 Romanov, Mihail 32
 Rooth, J. W. 11
 Rosenberg, Josef 85
 Rosenberg, Moses 85
 Rosenius, C 19, 20
 Rothe, C 81
 Rothe, kommodori 12
 Rothe, pankinjht 81
 Rothe, Wilhelm 81
 Routamo, Helvi 146
 Rubanovitsch, Mendes 83, 84
 Rugerödh, Lorentz 47
 Ruuth, Cath. 46
 Ruuth, Christ. 46
 Ruuth, Harla 46 po Carla
 Ruuth, Margaretha 45, 46
 Ruuth, Maria 46

Ruuth, Y.O. 120
 Rydberg, Viktor 113
 Ryti, Risto 136
 Röppönen, Heikki 67

 Saarinen, Eliel 11
 Saehls, Elisabeth 46, 47
 Saehls, Hindrich 46
 Saikkola, Lauri 163
 Salmi, M. 87
 Salonen, Nestor 71
 Sandhem, Sigfrid 43
 Santavuori, Aapo 120
 Sario, Walde 133
 Saurio, J. 124
 Savikurki, Viljo 144
 Scach, Maria 47
 Schauer, Cath. 45
 Schauman, Eugen 118
 Schmedeman, Hans 43
 Schmidt, Anna Elisabeth 46
 Schmidt, Anton 46
 Schmidt, Cath 46
 Schmidt, Hans 45
 Schmidt, Hans Hindrich 45, 46
 Schmidt, Helena Christina 46
 Schmidt, Hindrich 46
 Schmidt, Lischen 46
 Schmidt, Margreta 46
 Schmidt, Margretha Elisabet 45
 Schmidt, Maria Cath. 45, 46
 Schmidt, Morten 46, 47
 Schmidt, Petter 45
 Schneevoigt, Georg 11
 Schreck, Henrik 147, 148
 Schulman, Allan 97
 Schultz, Karl 80
 Schultz, rva 80
 Schwint, Jöns 47
 Schwint, Margreta 47
 Seppänen, Unto 142
 Serlachius, Gösta Michael 72, 130
 Sesemann, Anna 47
 Sesemann, Anna Maria 47
 Sesemann, Catharina 47
 Seseman, David 39
 Sesemann, Elisabeth 47
 Sesemann, Elisabeth 47
 Sesemann, Hans David 46, 47
 Seseman, Jacob 17
 Sesemann, Maja Stina 47
 Sesemann, Margareta 47
 Seseman, Philip 46, 47
 Shakespeare 98
 Shavoronoff, M. I. 12
 Shuvalov, Ivan 38, 50, 52 - 55, 58
 Sibelius, Jean 94
 Sigfrid Simonp. 60
 Sigismund, kuningas 8, 30
 Sihvo, Aarne 151
 Silventoinen, P 87
 Simberg, Hugo 11
 Simelius, Aukusti 120
 Simojoki, Elias 188
 Sirpo, Boris 11, 165
 Siven, Ilmari 147
 Sjöström, G 106
 Skavronski, Anna Karolina 62
 Skogster, porm. 84
 Snellman, J. W. (varustaja) 19
 Snäll, Viljo 65
 Sola, Väinö 97
 Solja, N. 131, 133
 Sorsakoski, Valle 97, 102
 Starek, ajuri 84
 Stocksjö, Olof 47
 Store, Sten ks. Sture
 Strandman, Johan 43
 Streng, Anders 9
 Strohlman, Annika 47
 Strohlman, Catharina 47
 Strohlman, Didrich 47
 Strohlman, Hans 47
 Strohlman, Hindrich 47
 Strohlman, Hindrich (7) 47
 Strohlman, Margreta 47
 Sture, Sten vanh. 6, 24
 Styr, Maria 106
 Suderman, kirj. 98
 Suiski, Vasili 31
 Suominen, Paavo 71
 Sunila, J. E. 131
 Supinen, Pekka 66
 Susitaival, Paavo 133
 Sutthoff, Anna 46
 Sutthoff, Anna Maria 46
 Sutthoff, Barbara 46
 Sutthoff, Cath. 46

- Sutthoff, Geschen 46
 Sutthoff, Hans Hindrich 46
 Sutthoff, Hedvich 46
 Sutthoff, Helena 46
 Sutthoff, Herman 46
 Sutthoff, Hindrich 45, 46
 Sutthoff, Jochim 46
 Sutthoff, Jochim Hansson 46, 53
 Sutthoff, Jochim Jochimsson 45
 Sutthoff, Jochim Johan 46
 Sutthoff Margreta (44) 46
 Sutthoff, Margreta (23) 46
 Sutthoff, Margreta 45
 Sutthoff, Maria 45, 46
 Sutthoff, Maria (13) 46
 Sutthoff, Martin 61
 Sutthoff, Petter 46
 Sutthoff, Sigri 46
 Sutthoff, Stina 46
 Svinhufvud, P.E. 119, 122, 130, 131 - 134
 Sydänheimo, Maria 147
 Sydänheimo, Martti 145 - 157
 Szalkiewicz, Cyril 163, 164
 Södergran, Edith 168
 Söderhjelm, Alma 11
 Söderhjelm, Torsten 11
 Söderhjelm, Werner 11
 Söderman, Anto 119

 Tabell, rink.leipuri. 84
 Tahvola, Tahvo 136
 Talja, Anders 84
 Tanner, Otto 101
 Taskinen, seppä 48
 Tavaila, Aarno 133
 Tavaststjerna, Karl August 11, 12
 Teivonen, David 84
 Terti, Martti ks Sydänheimo
 Tesche, Anna Greta 45
 Tesche, Elisabeth 45, 48
 Tesche, Geschen 45, 48
 Tesche, Geschen (20) 45
 Tesche, Hans 44, 45
 Tesche, Hindrich 45, 46
 Tesche, Johan Hindrich 45, 46
 Tesche, Lorenz 45
 Tesche, Maria 45
 Tesche, Petter 45
 Thernoff, Michail 162

 Thesleff, Petter 38
 Theslöf, Gösta 149 - 151
 Tihanov, kauppaneuvos 19
 Tikkala, Arvi 104
 Tikkanen, A. 147, 148
 Tilli, Tellervo 162
 "Tiltu", radiotoim. 182
 Timmerman, Petter 44, 45
 Toivonen, Nestor 64
 Toivonen, sotam. 183
 Topelius, Z. 96
 Torgils Knuutinp. 5, 14
 Torkel Knuutinp. 111, 113
 Torstensson, Anders 8
 Tshaikovski, Pjotr 163
 Tshernishev, prik. komentaja 38, 39, 42, 53, 59
 Tshusov, Peter 19
 Tuomi, Arvi 103
 Tuomi, Liisa 104
 Tuomi, Rauli 103, 164
 Tuomi, Santa 103
 Turakainen, Elsa 104
 Tuukkanen, Bruno 11
 Tuurna, Arno 136, 141, 143
 Törn, alikers. 147

 Ukko-Pekka ks Svinhufvud
 Ullberg, Uno 5 - 14, 126
 Uotinen, Mikko 119, 122, 123, 165
 Urenius, kappal. 46

 Vahe, Vihtori 71
 Wahl, varakommodori 12
 Wahl, Fredrik 81
 Wahl, Fritz 114
 Wahl, Paul 81, 114
 Wahlberg, C. F. 108
 Waitinen, muur.mest. 48
 Valkoinen kenraali ks Mannerheim
 Wallenius, K. M. 133
 Wallerian, Bengt Johan 43
 Valli, Erlan 71
 Waltari, Mika 165
 Wasiljeff, tarkk'ampuja 107
 Weckroth, Johan 48
 Weckroth, kr.vouti 48
 Wecksell 103
 Wegelius, V. 66

Wegener, Hans 47
 Weikaim, Jacob 85
 Weikkanen, Abraham 86
 Weikkanen, J. 86
 Weikkanen, Konrad 85
 Weikkanen, M. 86
 Weikkanen, Rebekka 86
 Weikkanen, S. 86
 Veistäjä, Verner 96
 Weneskoski, Ilmari 165
 Vennola, J. H. 118
 Vesalainen, J. 124
 Wexionius, Mikael 32
 Wexionius- Gyldenstolpe, runoilija 5
 Wikström, Uno 104
 Wilhelm Prinssi 8
 Vikstedt, Toivo 11
 Vinci, Leonardo da 27
 Winter, G. J. 66
 Virkki, Helena 136, 141
 Virolainen, Johannes 141
 Virtanen, Atos 165
 Witting, pääjohtaja 69
 Wolff, Eugène 113
 Vorontsov, Mihail 62
 Vorontsov, Semen 62
 Wulffert, Werner 53
 Wuolijoki, Hella 67, 68
 Wuolijoki, Sulo 67
 Vuori, L. 71
 Vuoristo, Ines 143
 Wuoristo, Nestori 70, 71
 Wärnhjelm, luutn. 106

Yrjönen, Vihtori 72

Zachariassen, Berndt 65
 Zall, Hilel 86
 Zilliacus, Emil 11

Åkerman, Erich 43, 44, 55

Öman, Anna 46
 Öman, Herman 44
 Östberg, Ragnar 14

Kirjoittajat:

HÖCKERT, Ester ja BORENIUS, Ingrid, viipurilainen muistelijapari, joka kesällä 1939 alkoi kirjoittaa muistoja vuosisadan vaihteen Viipurista. Ne painettiin 1940. Alkusanat on kirjoitettu Espoon kartanossa 1.7.40. Kirjassa esiintyy mm kauppaneuvos Carl Borenius (1848–1918) tilapäärunoilijana.

JAENISCH, Alexander (1832–1896). Virkamies, sanomalehtimies ja pakinoitsija. Pakinoi mm. Wiborgs Tidningissä 1864–68 ja Wikingenissä 1870–74. Pakinat koottiin 1898 nimellä Humoresker och pennteckningar.

LAGUS, Gabriel Viipurin ruots.lyseon opettaja ja historiantutkija, joka vuosina 1860–1895 julkaisi joukon tutkimuksia suomen-ruotsalaisen kirjallisuuden kehityksestä Turun yliopiston perustamisesta Runebergiin asti, sen jälkeen pari suppeampaa tutkielmaa isonvihan ajasta Viipurissa sekä ehkä pääteokseksi katsottavan Ur Wiborgs historia I–II (1893, 1895), joka myös suomennettiin.

MEURMAN, Kalle s. 1920. Lääket. tri 1981. Helsingin yliop:n dos. – Tilkan Keskussotilassairaalan röntgen-os.:n ylilääkäri 1971–85. – Kirjoittanut sotilaslääketieteellisistä aiheista, mm. ”Döbeln ja hänen lääkärintsä” – Viip. Suom Kirjallisuusseuran jäsen. Döbeln-seuran jäsen.

PAASKOSKI, Jyrki s. 1964 Espoo. FM 1991. FT 1997. Opiskellut Lontoossa SSEES-collegessa. Toiminut S:n Akatemian tutk.assistenttina. Suomen Sukututk.seuran esimies 1997–00. Väitöskirja ”Vanhan Suomen lahjoitusmaat 1710–1826”. Kirjoittaa teosta Saimaan kanavasta.

PAAVOLAINEN, Jaakko s. 1926 Viipuri VTT, dos., emeritus prof. Viipurin Suomalaisen kirjallisuusseuran varaesimies. – Kirjoittanut myös karjalaisaiheista.

PELKONEN, Harri s. 1926 Viipuri. Metsänhoitaja. Toiminut Hackmanin sahanjohtajana 1970-luvulla ja Jaakko Pöyry Oy:n asiantuntijana ja osastonjohtajana myöhemmin. Kirjoittanut Annalan Pelkosten sukuyhtiön historiikin.

PETTERBERG-MÖNTTI, Teija s. 1964 Joensuu. FM. Toimii opetustehtävissä. Harrastaa arkeologisia kaivauksia, laitesukellusta ja maalausta.

PURANEN (o.s. Raevuori), Pirkko s. 1924 Tampere. FM. Toiminut kielten opettajana.

TERTTI, Aarno s. 1925. VTM. Suomen Sukututkimusseuran tutkijajäsen. Mainos- ja lehtimies. Henkilöhistorian harrastaja.

TILLI, O.O. Kalevi s. 1918 Viipuri. FM, Kauppatiet. maist., pankinjohtaja. Pohjoismaisen yhdyspankin (SYP), myöh. Suomen Yhdyspankin, johtokunnan jäsen vsta 1958. – Kirjoittanut mm. Viipuri-aiheisia teoksia.

ULLBERG, Uno Verner 1879–1944. Arkkitehti 1903. Viipurin ehkä keskeisin alallaan. Paitsi monen monia arvotaloja Viipuriin, Ullberg piirsi Pitkärantaan, Ensoon Johannekseen, Sortavalaan ym. Kaupunginarkkitehti 1932–36. Muutti Helsinkiin Lääkintöhallituksen arkkitehdiksi 1936.

Toimitteen kääntäjä:

EKHOLM, Rauno Ensio s. 1930 Mikkeli. FK 1957. Toimi pitkään kustannusalalla, vsta 1979 vapaa kääntäjä. Kääntäjien valtion palk. 1978. – Asunut Viipurissa 1930–42.

VIIPURI- POIKKILEIKKAUS, Uno Ullberg

VIIPURIN PUURUNKOISET PURJELAIVAT, Teija Petterberg-Möntti

SAIMAAN KANAVAN RAKENNUSHANKE 1500-LUVULLA, Jyrki Paaskoski

ERÄITÄ SEIKKOJA VIIPURIN OLOISTA
VENÄLÄISMIEHITYKSEN AIKANA (1710–1721), Gabriel Lagus

LAATOKAN-KARJALAN SAHATEOLLISUUDEN HISTORIAA, Harri Pelkonen

”VIERAITA”VIIPURIN KAUPUNGISSA.
SAKSALAISET JA JUUTALAISET, Teija Petterberg-Möntti

JUHO LALLUKKA, VIIPURIN SUOMALAISEN
TEATTERIELÄMÄN PERUSTAJANA JA TUKIJANA, Kalevi Tilli

KAPINA VIIPURIN PATALJOONASSA 1887, Kalle Meurman

VIIPURI, Alexander Jaenisch

VAELLUKSELLA VIIPURISSA VUONNA 1900, Ester Höckert ja Ingrid Borenus

ERKKI PAAVOLAINEN 1890–1960. ELÄMÄKERRAN PIIRTEITÄ, Jaakko Paavolainen

ASEVELVOLLISENA VIIPURISSA 1919–1920, Aarno Tertti

TERIJOKI – VIIPURILAISTEN KESÄPARATIISI, Kalevi Tilli

MELKEIN SIVIILIÄ, Pirkko Puranen